

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІСТИКА

BIOGRAPHISTICA UKRAINICA

Збірник наукових праць
Інституту біографічних досліджень

Заснований у 1996 році

Випуск 13

Київ – 2016

Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень ; редкол. : В. І. Попик (гол. ред.) та ін. – Київ, 2016. – Вип. 13. – 336 с.

Збірник наукових праць присвячений теоретичним і методичним засадам вітчизняної біографістики як окремої спеціальної історичної дисципліни, сучасним проблемам, тенденціям і перспективам розвитку української та світової біографіки та біобібліографії, питанням формування електронних біобібліографічних ресурсів, висвітленню життєвого та творчого шляху відомих діячів науки, освіти та культури України.

Розраховано на вчених, викладачів, студентів і аспірантів вищих навчальних закладів, працівників музейних, архівних і бібліотечних установ, краєзнавців.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: В. І. Попик, д-р іст. наук, член-кореспондент НАН України (головний редактор); Т. І. Ківшар, д-р іст. наук (заступник головного редактора); С. М. Ляшко, канд. іст. наук (заступник головного редактора); Н. І. Любовець, канд. іст. наук (відповідальний секретар); Т. Ю. Гранчак, д-р наук із соц. комунікацій; В. М. Даниленко, д-р іст. наук, член-кореспондент НАН України; Т. В. Добко, д-р іст. наук; Л. А. Дубровіна, д-р іст. наук, член-кореспондент НАН України; К. В. Лобузін, д-р наук із соц. комунікацій; К. М. Манолаке, д-р політології (Республіка Молдова); С. М. Міщук, д-р іст. наук; Р. С. Мотульський, д-р пед. наук (Республіка Білорусь); Н. П. Марченко, канд. іст. наук; О. С. Онищенко, д-р філос. наук, академік НАН України; В. Ю. Омельчук, д-р іст. наук; М. М. Романюк, д-р іст. наук, член-кореспондент НАН України; О. М. Яценко, канд. іст. наук.

Рецензенти:

Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор;
Новальська Тетяна Василівна, доктор історичних наук, професор.

Друкується за рішенням Ученої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Протокол № 13 від 01.12.2015р.

При передруку публікацій посилання на збірник “Українська біографістика” обов’язкове. No part of this publication may be reprinted without reference to the “Ukrainian biographistics” collection.

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 15825-4297Р від 12.10.2009 р.

Збірник зареєстровано Атестаційною колегією МОН України як фахове видання зі спеціальностей «Історичні науки» (наказ МОН України від 29.09.2015 № 1021) та «Соціальні комунікації» (наказ МОН України від 21.12.2015 р. № 1328).

Видання індексується в українській загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова» та бібліометричній базі даних Google Scholar.

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Упродовж двох десятиліть науковий збірник «Українська біографістика» сприяє згуртуванню українських дослідників – істориків, культурологів, біографістів, краєзнавців навколо Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Українського біографічного товариства задля активізації в Україні зацікавленого обговорення спеціалістами проблем розвитку біографічних досліджень, розширенню їх тематичного діапазону, впровадженню нових дослідницьких підходів і методик. Кожний випуск видання – це завжди крок до досягнення нових царин гуманітарного знання, спроба означити найперспективніші напрями наукового пошуку, зафіксувати найвагоміше зі вже відкритого.

Проблемно-тематичний діапазон вміщених у тринадцятому випуску «Української біографістики» досліджень є доволі широким і різноманітним. Традиційно значну увагу приділено проблемам розвитку теоретичних і методичних уявлень вітчизняної біографістики та біобібліографії, проблемно-тематичному діапазону української біографіки, формуванню вітчизняних ресурсів біобібліографічної інформації та бібліотекам як інтеграторам і поширювачам біографічного знання. Водночас це перший випуск, що засвідчує співпрацю вітчизняних біографістів із європейськими колегами та принципову спільність наших пошуків і ціннісних домінант, а також визрілу увагу дослідників до проблем уніфікації «мови науки» в межах біографістики як міждисциплінарного знання. Також випуск містить ювілейний розділ «До 95-річчя з дня народження І. Г. Шовкопляса», сформований за принципами «стереоскопічного» відображення особистості, що забезпечує дискусійність бачення та є втіленням біографічного виміру комеморативних практик.

Матеріали першого розділу збірника «Теоретичні і методичні проблеми біографічних досліджень» присвячені проблемі понятійного визначення низки ключових для біографістики царин, а також з'ясуванню їхніх ознак як соціокультурного феномену. Так, Л. І. Буряк у статті «Жіноча біографіка як напрям наукових досліджень: традиції та сучасні репрезентації» окреслює жіночу біографіку як органічну складову біографічних досліджень і науковий напрям із властивими йому термінологією та методологією. Структура та формат жіночої біографіки розглядаються у вимірі часу з урахуванням політичних і соціокультурних трансформацій, інтересів суспільства та наукової еліти. Розкриваючи еволюційний характер жіночої біографіки, дослідниця пропонує її періодизацію та стисло характеризує домінуючі тенденції. Увагу привертає аналіз сучасного масиву публікацій, які структуровано у тематичні блоки, що дають змогу унаочнити головні напрями жіночої біографіки на етапі української незалежності. Одному з ключових і найбільш суперечливих джерел біографічного знання – мемуарам присвячене дослідження «Новітня історіографія вітчизняної мемуаристики: до проблеми термінології та класифікації» Н. І. Любовець. Авторка розглядає мемуаристику як культурно-історичний феномен, спеціальну історичну дисципліну та літературний жанр, намагаючись визначити ключові риси, що дають змогу дійти згоди щодо її поняттєвого визначення та класифікації в гуманітаристиці загалом. Зазначено, що в історично-біографічних студіях класифікація мемуарних джерел за жанровою ознакою та тематично-хронологічним принципом має прикладний характер, а застосування конкретних класифікаційних схем залежить від завдань і цілей, які ставлять перед собою науковці. Майбутнє термінології та класифікації вітчизняної мемуаристики бачиться авторкою у її поступовому упорядкуванні.

Польська дослідниця Катажина Грисінська-Ярмула у статті «Tendencje rozwojowe polskiej biografistyki od końca XIX do początków XXI wieku» («Тенденції розвитку польської біографістики кінця XIX – початку XXI ст.») узагальнила

основні напрями та здобутки біографістики і біографіки в Польщі за означений період. Стаття цікава спробою цілісно представити науковому загалові набутки та вектори розвою польського біографічного знання під тим кутом зору, як вони бачаться в самій Польщі. Науковці Польщі мали перед собою завдання, подібні тим, що стоять нині перед українськими біографістами – сформуванати науковий погляд на фактографію та методологію життєписання, знайти відповідні часові форми його впровадження у суспільство, яке переживає кардинальні соціокультурні зрушення, зберегти традицію національного бачення особи й особистості в історії, водночас включившись у загальноєвропейське русло новітнього потрактування людини тощо. Важливо, що польська дослідниця вирізняє в біографіці своєї країни ті самі тенденції, які характерні Україні, – рівноправне функціонування монографічних життєписів різних жанрів та розмаїтих довідкових видань енциклопедичного зразка, котрі все більше існують у електронному вигляді

Своєрідним містком, що унаочнює заявлені в першому розділі методико-теоретичні підходи на прикладі окремої статті, стала тематична добірка, присвячена 95-річчю видатного археолога, історика, біографіста і бібліографа І. Г. Шовкопляса. Матеріали в ній дібрані таким чином, що людина бачиться в сукупності своїх зв'язків, на тлі часу, у відлунні долі і діянь інших людей. Так, про свої зустрічі з ученим згадує письменник, лауреат Національної премії імені Т. Г. Шевченка В. Г. Рутківський, якому в шкільні роки випало стати свідком і учасником археологічного відкриття. Із розумінням величі та складнощів шляху, пройденого рідною людиною, пише про батька донька Т. І. Шовкопляс. Зі спогадів В. М. Корпусової постає портрет учителя і колеги, який свого часу став зразком для молодого дослідника. З віддалі часу дослідниця осмислює ті, почасти суто людські, а здебільшого зумовлені складнощами буття в «системі» радянських ідеологічних обмежень події, що призвели до виключення з археологічної діяльності одного з кращих вітчизняних фахівців.

І. Ф. Ковальова розповідає про колегу з погляду людини, яка бачила здебільшого зовнішню сторону його життя, а короткі спогади-замальовки Л. В. Кулаковської, Т. І. Ківшар, О. С. Онищенко додають матеріалові тієї повноти деталі, що притаманна самому життю. Також до розділу включені дві наукові розвідки, які широко на значній документальній основі розкривають раніше не досліджені сфери діяльності І. Г. Шовкопляса – його досвід як викладача університету та бібліографа. Л. Г. Самойленко у статті «І. Г. Шовкопляс у Київському університеті» та С. М. Ляшко у статті «Бібліографія археології України в науковій творчості Івана Гавриловича Шовкопляса» висвітлюють діяльність ученого на широкому тлі тогочасного наукового буття України, намагаючись зрозуміти як спонуки його вчинків, так і причини подій, що драматично розгорталися довкола його постаті та доробку.

Проблемно-тематичні дослідження низки маловідомих чи недостатньо або упереджено висвітлених імен діячів української історії, науки та культури, вміщені у традиційній для збірника рубриці «Біографічні та генеалогічні розвідки», позначені намаганням окреслити коло подальших біографічних пошуків, спонукати науковців до відходу від узвичаєної лінійної біографії на користь біографії стереоскопічної, від накопичення фактів до їх синтезу та аналізу. Зокрема О. І. Вовк у дослідженні «Психологічні сюжети у структурі вітчизняних історико-біографічних нарративів (на прикладі життєпису Василя Каразіна)» розглядає процеси актуалізації психологічних сюжетів у структурі вітчизняних історико-біографічних нарративів на прикладі вивчення життєвого шляху знаного українського науковця та громадського діяча В. Н. Каразіна (1773–1842). В. В. Томазов у статті «Купецький рід Скараманга: штрихи до просопографічного портрета» на широкому соціокультурному тлі буття півдня України наприкінці XVIII – початку XIX ст. простежує родовідні зв'язки однієї з найяскравіших тогочасних купецьких родин грецького походження – Скарамангів, котрі витворили мережу потужних торгово-фінансових підприємств світового

значення. О. Є. Тверитникова у статті «Вчений в галузі електротехніки – член-кореспондент АН УРСР О. М. Мілях (до 110-ряччя зі дня народження)» вводить доробок і постать видатного українського вченого у контекст розвитку світової електротехнічної науки й водночас окреслює коло його вітчизняних наукових зв'язків, намагаючись унаочнити та прояснити поняття «організатор науки» шляхом олюднення зазвичай схематичного зображення цієї діяльності. В. В. Патик у роботі «Наукова та педагогічна діяльність Андрія Митрофановича Лободи (до 145-річчя від дня народження академіка)» намагається на основі широкого джерелознавчого дослідження доповнити та розкрити багатогранну, але мало знану в деталях долю одного з непересічних представників української гуманітаристики, чиї наукові інтереси торкалися фольклористики, етнографії, історії, теорії та методології літератури.

Так само широко та різнобічно, з акцентом на намаганні синтезувати усі соціокультурні та психологічні феномени окремої особистості в її органічних зв'язках із соціумом, представлені персонажі та окреслені їхнім буттям проблеми у рубриці «Історія і культура крізь призму біографіки». Йдеться про: першочерговість і обов'язковість використання біографічних відомостей при дослідженні періоду національного відродження, зокрема виявлення особистісного внеску громадивців (Т. Ю. Нагайко); з'ясування засад, якими керувався український науковець, журналіст, громадсько-політичний діяч, представник міжвоєнного покоління української еміграції Євген Онацький (1894–1979) при створенні біографічних нарисів «Портрети в профіль» (Чикаго, 1965) (Т. П. Демченко та С. Г. Іваницька); питання організації бібліотечних фондів і каталогів у науковому доробку відомого українського бібліотекознавця О. С. Сокальського (І. В. Черняк). Також безперечний інтерес для українських дослідників становить робота польської вченої Барбари Техманської «Rola lokalnych bohaterów w edukacji historycznej» («Роль місцевих героїв в історичній освіті»), котра розкриває досвід колег у поширенні історич-

ного знання та формуванні історичної пам'яті в Польщі, а також на конкретному прикладі демонструє, як саме біографія «видатної людини» може бути розказана в межах локальної, регіональної та державної історії.

Уже традиційно значну увагу приділено в збірникові вивченню методологічних засад та узагальненню практичного досвіду роботи зі створення електронних біобібліографічних ресурсів, зокрема забезпечення реалізації проекту формування Інститутом біографічних досліджень НБУВ спільно з Українським мовно-інформаційним фондом НАН України масштабного електронного науково-інформаційного ресурсу – «Українського національного біографічного архіву». Так, О. М. Яценко у статті «Представлення біобібліографічного матеріалу на персональних сторінках «Українського національного біографічного архіву»: принципи будови розділів, особливості організації, джерела наповнення» на основі узагальнення досвіду роботи з формування біобібліографічного інформаційного ресурсу пропонує структуру розділів персональних сторінок системи «Український національний біографічний архів» (представлено принципи будови, особливості складових частин і джерела формування), засновану на ідеї «персональних гнізд» українського бібліографа М. Ф. Комарова. Запропонована в УНБА система представлення матеріалу, присвяченого окремій особі, дає змогу в зручній формі, в одному місці сконцентрувати біобібліографічні, іконографічні, аудіо-, відеоматеріали, електронні ресурси та інші допоміжні дані про неї. С. В. Муріна аналізує базу даних «Джерела» УНБА та доходить висновку, що саме її впорядкування спростить орієнтацію у колі залучених джерел, автоматичний пошук персоналій, а також допоможе чітко означити коло нових джерел для опрацювання. Д. О. Мироненко у розвідці «Розділ «Видатні особистості» на веб-сайті Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного як джерело біографічних знань про архітекторів, інженерів-будівельників, митців адреса» розкриває досвід працівників Державної наукової архітектурно-будівель-

ної бібліотеки імені В. Г. Заболотного щодо ведення розділу «Видатні особистості» на сайті бібліотеки, а також окреслює особливості укладання біографічних довідок про архітекторів, інженерів-будівельників, митців.

Цікавим, інформативно насиченим видався і розділ «Бібліографія, рецензії, інформація», що містить статтю В. В. Степко та Г. О. Стешенко про бібліотеку Київського національного університету культури і мистецтв як соціокультурний центр та осередок біографічної діяльності, а також ґрунтовні рецензії на новітні наукові видання, присвячені проблемам біографістики та біобібліографії.

Нині збірник наукових праць «Українська біографістика = Biographistica Ucrainica» – спеціальне загальноукраїнське продовжуване виданням в галузі теорії біографістики, історичної біографіки та методики формування ресурсів біографічної інформації, в якому публікуються праці широкого кола вітчизняних дослідників-біографістів – учених авторитетних академічних наукових установ, вищих навчальних закладів і дослідницьких осередків, а також учених і спеціалістів провідних наукових бібліотечних установ України та світу.

Редакційна колегія закликає до співробітництва науковців і спеціалістів архівних, музейних, бібліотечних установ, які займаються дослідженнями у галузі біографістики. З розгортанням у 2010 р. відкритого для користувачів мережі Інтернет електронного «Українського національного біографічного архіву», формуванням на його веб-сайті довідкових науково-інформаційних біографічних ресурсів, електронної бібліотеки біографічних видань і персональних сторінок дослідників-біографістів можливості такої співпраці суттєво розширилися і далі сприятимуть консолідації наукового співтовариства.

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 929-055.2:930.1

*Лариса Іванівна БУРЯК,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
доктор історичних наук, професор (Київ).*

ЖІНОЧА БІОГРАФІКА ЯК НАПРЯМ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

Аналізується жіноча біографіка як соціокультурний феномен і науковий напрям, що є органічною складовою біографічних досліджень. Визначаються особливості термінології та методології.

Ключові слова: біографічні дослідження, біографіка, жіноча біографіка, жіночий біографічний наратив.

Biography of women is analyzed as a social and cultural phenomenon and scientific field, which is an integral part of biography research in general. Features of terminology and methodology are identified and characterized.

Keywords: biography research, biography, biography of women, female biographical narrative.

Анализируется женская биографика как социокультурный феномен и научное направление, которое является органической составляющей биографических исследований. Определяются особенности терминологии и методологии.

Ключевые слова: биографические исследования, биографика, женская биографика, женский биографический нарратив.

*«Якщо ясне і очевидне само себе пояснює,
то загадка будить творчу думку.
Ось чому історичні особистості і події,
оповиті серпанком загадковості, чекають від нас
все нового осмислення і поетичного тлумачення»*

Стефан Цвейг. «Марія Стюарт».

Еволюційний характер соціогуманітаристики, антропологічна та гендерна складова якої спрямовані на вирішення проблем самоіден-

тифікації та поглиблене пізнання особистості, підтверджують актуальність біографічних студій, що репрезентують жінок у контексті різноманітних культурних епох. Розкриваючи повноту жіночих талантів і неординарностей, вони водночас дають ключ до більш осяжного розуміння часу та можливості під іншим кутом зору аналізувати події, людей, їхні вчинки.

Те, що біографії жінок перебувають у полі зору вітчизняних учених упродовж тривалого часу, є цілком закономірним і вже не викликає жодних питань стосовно евристичної та наукової цінності. Та, якщо долі знаменитих представниць жіночої статі завжди виглядали інтригуючими і суспільство виявляло зацікавленість їхнім життям і колізіями на шляху досягнення успіху, то прикметою останнього часу стало загострення інтересу до життєписів жінок пересічних. Їхні біографії розглядаються як підґрунтя для творення актуалізованих сучасним науковим дискурсом понять (як от, «поколінневі біографії», «свій / чужий», «усна історія» тощо).

Наразі існуючий значний масив досліджень, присвячених жіночим біографіям, дає підстави стверджувати наявність відповідного наукового напрямку. Проте вчені, котрі працюють у цій царині, все ще потрапляють у термінологічні тенета, зважаючи на відсутність чітких дефініцій. З огляду на це, виникає потреба визначитися з ключовими поняттями, покладеними в основу зазначеного наукового напрямку. Насамперед ідеться про коректне використання термінів «біографіка» та «біографістика», що часто підміняються одне одним як близькі за значенням.

Застосування сучасного базового поняття «біографіка» видається правомірним і доречним для досліджень жіночих біографій другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. Попри певну незвичність звучання (інтуїтивно частіше використовується «біографістика») і все ще існуючу неусталеність у вітчизняному науковому дискурсі, цей термін позначає багатовимірну галузь біографічної творчості та видання біографічного жанру [12, с. 94]. Він є значно ширшим за змістом, ніж термін «біографістика». Цю тезу висунув і обґрунтував В. І. Попик у своєму узагальнюючому дослідженні «Ресурси біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку» (2013), запропонувавши розглядати «біографіку» як сферу наукової і літературної творчості, видавничо-інформаційної роботи, частину вітчизняної гуманітарної культури, а «біографістику» використовувати для означення спеціальної історичної дисципліни. Погоджуючись із цією слушною пропозицією та не заглиблюючись далі у термінологічні колізії, пригадаємо мудру пораду стосовно термінів, про які домовляються, а не сперечаються.

Сучасний стан соціогуманітаристики та біографічних студій зокрема, надають можливість визначити жіночу біографіку як міждисциплінарний науковий напрям та невід'ємну органічну складову біографіки загалом, що інтегрує в собі різноманітні наукові знання — історичні, культурологічні, літературознавчі, психологічні, просопографічні, має власний дослідницький простір і передбачає наявність і практичне застосування відповідної термінології та методології. Об'єктом дослідження виступають біографії жінок (як знаменитих, так і пересічних, а також тих, чий імена тривалий час у силу різних обставин перебували за лаштунками публічного простору).

Категоріальний апарат сучасних біографічних студій являє собою достатньо «великий конгломерат» [13, с. 17]. Та, попри його поліваріативність, специфіка дослідження щоразу вимагає залучення додаткових термінів, які би вичерпно відображали суть предмету й виявлялися актуальними, максимально вирішуючи проблему дефіциту термінологічно-поняттєвого інструментарію. У контексті розгляду зазначеної проблеми одним із таких понять є «жіночий біографічний наратив», що позначає масив публікацій, у якому жіночі біографії репрезентовані розмаїттям персоналій, жанрових та авторських характеристик.

«Жіночий біографічний наратив» є складовою більш широкого поняття, яким виступає «біографічний наратив». Останній оцінюється вітчизняною історіографією як сукупність особистісних наративів двох рівнів. Перший має формат самоідентифікації та самопрезентації, включаючи спогади, щоденники, епістолярії, інтерв'ю, різноманітні творчі записи, де кожний(а) автор / авторка вибудовує події власного життя за певним сюжетом — «зі своїми героями, вчинками, мріями, конфліктами, поразками, перемогами» [8, с. 11]. Особистісний наратив другого рівня — це «погляд зі сторони». Він представлений масивом біографічних досліджень, а також спогадами про постаті, які опинилися у фокусі дослідницьких практик. Цей наратив сприяє творенню цілісного біографічного образу у відповідності до зовнішнього сприйняття людини, доповнює біографію новими сюжетами і тим самим вносить корективи до автобіографічних репрезентацій.

Наукова спільнота, що вивчає біографії жінок, стикається з низкою методологічних проблем, серед яких вибір принципів дослідження та методів пізнання є ключовими. Міждисциплінарний статус жіночої біографіки зумовлює її тяжіння до методологічного плюралізму з неодмінним дотриманням принципів гендерної експертизи, або гендерної чутливості, котрі надають можливість розглядати жіночі біографії контекстуально, враховуючи широкий спектр соціальних зв'язків.

У якості теоретичної конструкції дослідження жіночої біографіки ефективною виявляється теорія мережевої моделі науки та метод мережевого аналізу, що знайшов широке застосування у соціогуманітарних дослідженнях. Переконливим щодо універсальності метода мережі є діалог Конфуція зі співрозмовником, зафіксований одним із всесвітньо відомих сучасних соціологів М. Кастельсом у своїй праці. Китайський мислитель, скромно оцінюючи власні здібності, пояснює, що вершин знання йому вдалось досягти лише завдяки методу, а саме він «просто схопив ту єдину нитку, яка єднає решту усіх» [6, с. 25]. Мережева модель науки, як її формулює І. Колесник у проекції до соціогуманітаристики, означає «інтеграцію розрізнених елементів (ідей, теорій, біографій, наукових інституцій, академічних шкіл, наукових співтовариств, наукових династій, професійної ідентичності, колективної психології...) в безшовну мережу взаємозв'язаних елементів, між якими постійно циркулює інформація» [7, с. 56]. Мережева модель як метод дає змогу: 1) об'єднати навколо поняття «жіноча біографіка» широке коло питань, у той чи інший спосіб пов'язаних жіночою компонентою, які висвітлювались у науковому просторі у різний час; 2) аналізувати досліджувані матеріали у контексті соціокультурних процесів, які відбувались у світі, враховуючи національні особливості; 3) розглядати біографічний жіночий сегмент наративу крізь призму інституціоналізаційної мережі — університетів, Академії наук, часописів; 4) враховувати антропологічний чинник — оточення вчених-істориків, їхні міжособистісні контакти.

Жіноча біографіка має характерні риси, котрі зумовлюють її специфіку на кожному з етапів розвитку та визначають науковий статус. Однією з таких особливостей є актуалізація соціологічної, психологічної, культурологічної складових, що маркують гендерну відмінність. Жіночий біографічний наратив вирізняється підвищеною увагою до соціальних аспектів життя, явищ культури, особистих або родинних переживань, повсякдення, різноманітних нюансів гендерних стосунків, інтимних почуттів, зовнішності, моди. Крім того, жіноча біографіка зазвичай характеризується загостреною емоційністю. Як констатує більшість дослідників, біографічні джерела — щоденники, спогади, листування, відбиваючи психологію жінки, мають особливо емоційне забарвлення, створюють відповідну атмосферу.

Формат, жанр, структура жіночої біографіки у вимірі часу яскраво демонструють, наскільки змінюється світосприйняття жінки та підходи до інтерпретації її біографії в українському соціогуманітарному просторі. Кожна з історичних епох, передусім, вносила свої корективи у калейдоскоп жінок, які потрапляли у коло наукових інтересів, ви-

значала свої ідеали, розробляла алгоритм відтворення їхніх біографій, за певних умов вимагала його жорсткого дотримання. Отже, політичні трансформації, культурні тенденції, а також уподобання наукової еліти, інтереси суспільства та влади були головними чинниками, що визначали структуру жіночої біографіки у персонологічному та концептуальному вимірах упродовж її розвитку. Вони виступають основними критеріями запропонованої періодизації наукового напрямку, історія якого відповідно поділяється на чотири періоди, а саме:

- друга половина XIX ст.;
- перша третина XX ст.;
- початок 1930-х – кінець 1980-х рр.;
- сучасність, що охоплює час від проголошення незалежності України до сьогодення.

У другій половині XIX ст. на хвилі загострення наукового інтересу до історії жіноцтва, зумовленого лібералізацією суспільно-політичних процесів, культурними трансформаціями, появою нових ідеологем, розпочалось активне вивчення жіночих біографій, авторами яких стали відомі вітчизняні вчені. Публікації М. Костомарова, В. Іконникова, Д. Мордовця, О. Левицького, О. Лазаревського переконливо підтверджували наміри вписати біографії жінок в історичний процес. Це були переважно жінки, які знаходилися при владі або у той чи інший спосіб були до неї наближені, мали вплив на політичні процеси. Одними з перших «фавориток» біографічних досліджень виявилися Марина Мнішек, царівна Софія, імператриці Анна Іоанівна та Єлизавета Петрівна, котрі стали героїнями нарисів М. Костомарова¹. Історик втілює своє бачення жіночого біографічного нарратива у відповідності до домінуючих традицій епохи романтизму, неодмінними атрибутами якої виступали зовнішність жінки, її освіченість, стосунки з оточенням, ставлення до влади.

Як вважалося, зовнішність жінки, причетної до політики, була особливо промовистою. Тому М. Костомаров, як великий майстер біографічного жанру, описуючи гарну зовнішність Марини Мнішек, звернув увагу на «хитрість», що відбилася на її обличчі — типову рису жінки, котрій судилася водночас роль учасниці та жертви політичних інтриг.

Зовнішність імператриці Єлизавети Петрівни мала відображати безтурботний характер її політики. Тому вчений наполягав на тому, що ця

¹Див.: Костомаров Н. И. Марина Мнишек // Н. И. Костомаров. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. В 4-х т. – М., 1998. – Т. II. – С. 137–164; його ж. Императрица Елисавета Петровна // Там само. – Т. IV. – С. 347–488; його ж. Императрица Анна Ивановна и ее царствование // Там само. – Т. IV. – С. 243–346; його ж. Царевна София // Там само. – Т. 3. – С. 211–254.

жінка вирізнялася надзвичайною красою, маючи чудове каштанове волосся, виразні блакитні очі. У контексті цілісного образу успішної правительки згадувалися навіть «здоровые зубы» й «очаровательные уста», які органічно доповнювали більш значущі привабливі риси (володіння іноземними мовами, легкість у спілкуванні, витонченість манер).

Натомість, щедро змальовуючи непривабливість Анни Іоанівни — «ленивая, неряшливая», «позбавлена смаку», «схильна до пліток», — історик акцентував увагу на її обмеженості та інтелектуальній убогості як алегоричному образі епохи часів її правління. У біографії царівни Софії, за версією М. Костомарова, пріоритетними були здібності та розум, але які «вступали у конфлікт» з її неоднозначною зовнішністю. Посилаючись на враження іноземців, яким царівна видавалася негарною через свою огрядність, учений не оминув компліментарності на її адресу, зауважуючи, що за російськими канонами пишні форми вважались ознаками тогочасної жіночої краси.

Значно ширший спектр жіночих біографій — понад півсотні під загальною назвою «русские женщины» представив Данило Мордовець (Д. Л. Мордовцев) — письменник, науковець, один із давніх і близьких приятелів М. Костомарова, багаторічний керівник української громади у Петербурзі. Цикл його біографічних нарисів виявився однією з перших спроб наблизитися до узагальнення жіночих біографій із позицій двох домінуючих типів характерів — «західного» (активного) та «східного» (пасивного). Унікальний за своєю наповненістю біографічний наратив був своєрідною спробою продовження започаткованої М. Костомаровим традиції — розкриття історії крізь призму її ключових постатей. Навіть за кількістю персоналій чотирьохтомне видання Д. Мордовця наближалось до монументальної «Русской истории в жизнеописаниях ее главнейших деятелей». Але, на цей раз майже тисячолітня історія представлялася виключно біографіями жінок, серед яких були княгині Ольга, Інгігерда, Софія Вітовтовна, а також знані та впливові Олена Глинська, Софія Палеолог, Мотря Кочубеївна, Ганна Монс, Анастасія Скоропадська, Марта Скавронська, княжна Тараканова та інші².

Нові тенденції у жіночому біографічному наративі, який набув національного забарвлення, виявилися у зв'язку з виходом часопису

²Див.: Мордовцев Д. Русские исторические женщины. Популярные рассказы из русской истории. Женщины допетровской Руси. — СПб, 1874. — 363 с.; його ж. Русские женщины нового времени. Биографические очерки из русской истории. Женщины первой половины XVIII века. — СПб, 1874. — 367 с.; його ж. Русские женщины нового времени. Биографические очерки из русской истории. Женщины второй половины XVIII века. — СПб, 1874. — 317 с.; його ж. Русские женщины нового времени. Биографические очерки из русской истории. Женщины XIX века. — СПб, 1874. — 323 с.

«Киевская старина» (1882–1906). Значний сегмент цього видання складають біографічні нариси, присвячені представницям української знаті. Одним із перших біографів Анни-Алоїзи Острозької та Раїни Могилянки-Вишневецької був О. Левицький — постійний активний дописувач часопису. Біографія Анастасії Скоропадської — дружини гетьмана І. Скоропадського й однієї з найбільш помітних жіночих постатей свого часу — стала об'єктом зацікавлень О. Лазаревського, який не міг не захопитися її надзвичайною енергією, мистецтвом маніпулювання заради досягнення поставленої мети та талантом впливати на свого високопосадового чоловіка і його оточення. У публікаціях історика та белетриста Й. Ролле, який друкувався у «Киевской старине» під псевдонімом Dr. Antoni I., висвітлювалися біографії найближчого жіночого оточення гетьманів Б. Хмельницького та І. Виговського³.

Про актуальність, значущість і специфіку жіночої біографіки в тогочасному соціокультурному просторі свідчила наукова спадщина В. Іконникова — професора Київського університету Св. Володимира. Як один із визнаних фахівців у галузі біографічних досліджень В. Іконников приділив значну увагу цьому напрямку. Проте його інтерес, у силу різних обставин, насамперед соціального статусу, викладацької діяльності, наукових уподобань та ідеологічних переконань — мав свою відмінність. Коло жінок, біографії яких були об'єктом наукового зацікавлення вченого, обмежувалося переважно представницями аристократії — вінценосними особами та тими, хто був безпосередньо наближений до престолу чи боровся за нього. Простір наукових досліджень В. Іконникова складала біографії Катерини II, княгині Наталії Олексіївни, Наталії Долгорукової, Катерини Дашкової, Марфи Борецької.

У ХХ ст. відбулися радикальні зміни у соціальному статусі жінок, їхніх суспільних ролях. Як стверджують теоретики французької школи Жак Ле Гофф, Анрі Лефевр, поява «модерної жінки» стала однією з визначальних рис модерності. Погоджуючись із ними, український історик Ярослав Грицак зазначає, що прірва розділяє тодішніх («традиційних») і теперішніх («модерних») жінок [2, с. IX]. Жінки не лише позбавилися стереотипних гендерних ролей, які культивували маскулінні суспільства, а й набули нових рис, пріоритетними серед яких у ХХ ст. стали національні ідентичності.

³[*Левицький О. І.* Раїна Могилянка – княгиня Вишневецкая // *Киевская старина*. – 1887. – Т. 19. – № 6; *його жс.* Анна-Алоиза, княжна Острожская // Там само. – 1883. – Т. 7. – № 11. – С. 329–373; *Лазаревский А.* Люди старой Малороссии. Семья Скоропадских // *Исторический Вестник*. – 1880. – Т. II. – С. 710–730; *Dr. Antoni I.* [Ролле Й. Й.] Женщины при Чигиринском дворе // *Киевская старина*. – 1894. – Т. 44. – № 1. – С. 107–126; № 2. – С. 282–304; № 3. – С. 512–529.

Соціокультурні трансформації зумовили нову конфігурацію жіночого біографічного нарративу. Відповідаючи на виклики часу, він перейшов у площину національної парадигми. Відтепер пріоритетні позиції у ньому відводилися жінкам, які виступали знаковим поста-тям українського культурного простору, а служіння національним інтересам — ключовою ознакою. Особливість тогочасної жіночої біографіки знайшла характерне втілення у публікаціях М. Грушевського (як ось, стаття про Н. Кобринську), нарисі І. Спаської, головною героїнею якого була П. Литвинова-Бартош, біографічних дослідженнях, присвячених видатним представницям української культури.

Домінантою біографії Н. Кобринської — центральної постаті українського феміністичного руху — стала її літературна, громадська та видавнича діяльність. Родина, одруження, стосунки з чоловіком відігравали у статті роль сюжетів другого плану. Саме у такий спосіб М. Грушевський відкривав світу Н. Кобринську як «одну з визначніших та інтересніших фігур в нашій письменстві та взагалі культурнім житті», для котрої приватне життя підпорядковувалось громадському служінню та реалізації власного інтелектуального потенціалу [3, с. 1].

Дещо інший формат мала жіноча біографія у нарисі І. Спаської, де базовою основою дослідження був контекстуальний підхід. Завдяки такому підходу органічно синтезувалися різноманітні елементи біографії, включаючи родовід, освіту, приватне життя, літературну, громадську та наукову діяльність, стосунки з чоловіком, київським оточенням, провідними вченими-етнографами тощо [15]. Багатогранна біографія жінки-дослідниці була представлена читачеві у контексті епохи як її живе відображення та водночас органічне продовження. Феномен епохи, що надала поштовх до кардинальних змін у становищі жіноцтва і феномен біографії П. Литвинової-Бартош доповнювали та розкривали одне одного, створюючи переконливу синтезовану образну конструкцію. До того ж, це була біографія жінки, написана жінкою, що внесло корективи у біографічний нарратив і так само позначилося на його модифікаціях.

Відмінною рисою тогочасних біографічних досліджень була різноманітність підходів і варіативність контекстів. Водночас біографічні практики виявилися втіленням міфологем, особливо, якщо це стосувалося геніальних постатей. Вже тоді Леся Українка позиціонувалась як постать, котра не має «своєї біографії», вказувалося на повну закритість особистого життя поетеси, його прихованість від широкого загалу, абсолютну підпорядкованість творчості [5, с. 50]. Чи не єдиним елементом приватного життя, на якому акцентувалась

увага, була хвороба поетеси. Нав'язаний біографічний конструкт «хвора і самотня» супроводжував біографічний дискурс Лесі Українки упродовж усього ХХ ст.

Натомість стрижнем студій, присвячених біографії Марка Вовчка, було приватне життя. Її привабливість залишалася для більшості інтригуючою, а біографія, тінню якої був П. Куліш (на чому акцентувалось у публікаціях С. Єфремова, В. Петрова, М. Могилянського), виглядала загадковою. Жінка «незалежних поглядів і незвичайної біографії» — так охарактеризував Марка Вовчка М. Могилянський. На його думку, вона була «надзвичайно чарівна, коли в неї так чи інакше були закохані, так чи інакше романували з нею такі видатні люди як Тургенєв, Куліш, Шевченко, Костомаров, Писарєв, не кажучи вже про О. Марковича, В. Пасека, М. Я. Макарова і врешті про двох братів Лобач-Жученків...» [16, с. 115]. У свою чергу О. Дорошкевич висловлював сумнів стосовно її привабливості й акцентував на «разючих контрастах» і «самозапереченнях» у творчих досягненнях Марка Вовчка. Будучи автором одного з перших комплексних біографічних досліджень, присвяченого письменниці та написаного на великому масиві архівних документів, О. Дорошкевич так і не зміг розгадати таємницю її біографії, як і загадковість самої постаті. Підсумовуючи свої спостереження у процесі роботи, він писав: «Орловська панночка з російським вихованням — і славнозвісна українська письменниця; член блискучої плеяди найвидатніших письменників Росії та України — і вже в 90-х рр. — «забытая писательница»...; бажаний гість літературних салонів — і нікому невідома жителька провінціальних кутів урядової Росії; співробітниця радикально-«нігілістичних» передових видань — і ліберально настроєна жінка, що навіть революції 1905 р. боїться...» [4, с. 237]. Достатньо промовистими виглядали рядки з листа М. Лобач-Жученка до В. Науменка у якості епіграфа до біографічного нарису: «Марко Вовчок дозволяє меткім біографам вигадувати, що завгодно, бо, на її думку, біографію тільки тоді варто писати, коли людина в могилі і його могила «тричі травою поросла», а поки людина живе, біографія передчасна» [4, с. 7].

Починаючи з середини 1920-х рр. були зроблені спроби використати біографії найвідоміших жінок як об'єкт ідеологічних маніпуляцій. Розуміючи масштабність постаті Лесі Українки, радянська влада включила її, разом із іншими видатними постатями української культури, до свого пантеона героїв із метою впливу на суспільну свідомість і формування нової ідентичності. На цьому тлі з'явився біографічний нарис А. Музички, де основна увага у біографії Лесі Українки зосереджувалася на її «знайомстві з марксист-

ськими гуртками і марксистською літературою», «марксисті в теорії» та «марксисті у практиці». Не приховуючи справжньої мети дослідження, автор озвучив своє прагнення, а можливо й замовлення влади, створити «образ цієї великої людини як громадської діячки та душевний образ мистця з чисто марксівським світоглядом» [10, с. IX].

У подібному ракурсі за радянських часів була переписана біографія Марка Вовчка. З неї практично були видалені сюжети приватного характеру. Вона позбулася своєї оригінальності та перетворилася на безбарвний інструмент пропаганди. Жіночий біографічний наратив, що створювався у межах радянської ідеологічної конструкції, починаючи з 1930-х рр. уже виключав будь-яку варіативність підходів. Він мав відповідати жорстким критеріям, одним із головних серед яких було дотримання задекларованих владою ідеологічних канонів.

Сучасна жіноча біографіка як соціокультурний феномен отримала в Україні новий імпульс із проголошенням незалежності. Її втіленням став великий масив публікацій, які умовно можна представити у вигляді своєрідних блоків, що відтворюють багатоманітність персоналій, контекстів, форм і жанрів жіночого біографічного наративу.

Біографії — «реставрації». На тлі загальної деконструкції радянського символічного простору, переосмислення української історії, антропологізації соціогуманітаристики розпочався процес звільнення від заідеологізованості, забронзовіlosti та примітивних інтерпретацій жіночої біографіки. Природно, що у цих умовах погляди вчених передовсім звернулися до постатей, чії біографії впродовж тривалого часу фальсифікувалися у відповідності до заданих шаблонів. У фокусі наукового дискурсу знову опинилися знакові особи української культури. «Реставрація» як процес очищення біографічного наративу від штучного, вигаданого, кон'юнктурного, його відтворення у складних конструкціях психологізму жіночого таланту, повернення до біографічної об'єктивності торкнулася насамперед біографій Марка Вовчка та Лесі Українки.

Образ Марка Вовчка, лише окреслений Соломією Павличко (повна літературна біографія так і залишилася задумом), репрезентував нові підходи щодо жіночої біографіки в сучасних умовах. Біографія цієї неординарної постаті набула нового звучання завдяки модерному висвітленню, основу якого мала складати психологічна біографічна модель, а сама Марко Вовчок — «людина серця», котра «пише серцем». Передбачалося, що стрижнем біографії жінки буде почуття — основне кредо, оскільки людське життя — це нерозривний ланцюг почуттів, а людське горе — від нездійсненності почуття [11, с. 88].

Так само було запропоновано кардинально нове прочитання біографії Лесі Українки. Праця О. Забужко «Notre Dame d'Ukraine: Леся Українка в конфлікті міфологій» (2007) — це спроба розкодувати біографію поетеси, закодовану у символах її творчості.

Модерний історично-літературознавчий дискурс біографічних ретравацій відзначений також спробою звільнити від усталених радянських стереотипів образ ще однієї талановитої жінки — дитячої письменниці Наталі Забіли. Гендерне маркування, яке застосовує Н. П. Марченко у біографічній розвідці «Наталія Забіла: на помежів'ї епох», деконструє відшліфований образ «партійної дами» і натомість репрезентує її у контексті знатного родоводу, приватного життя, викликів драматичного ХХ століття, що зумовлювало неоднозначність вчинків і самоідентифікацій талановитої жінки. Листування Наталі Забіли, залучене дослідницею, дає змогу розгледіти «імпозантну» непересічну жінку, яка володіє мистецтвом навіть у поважному віці мати чарівну та вишукану зовнішність, що органічно узгоджувалася з її уявленнями про статусні та вікові критерії жіночої краси⁴.

«Повернуті з небуття або реанімовані». Містить монографічні дослідження, присвячені українським жінкам, імена яких замовчувалися. Також до цього блоку можна віднести публікації щоденників, спогадів, листування як форми відтворення автобіографій жінок, які тривалий час перебували поза історичним нарративом. Серед «реанімованих» — біографії Катерини Грушевської, Наталії Полонської-Василенко, Надії Суровцової, Олени Отт-Скоропадської, Мілени Рудницької, Олени Теліги, Олени Степанів, Лесі Петлюри⁵.

«Біографічний калейдоскоп». Охоплює енциклопедичні, довідникові, а також науково-популярні видання, що розширили, доповнили, суттєво збагатили загальну палітру жіночих біографій. У

⁴Марченко Н. П. Наталія Забіла: на помелів'ї епох : біографічна розвідка / Наталія Забіла: «З дитьми треба розмовляти так, щоб їм було і цікаво, і зрозуміло» [Текст]: біобібліогр. нарис / Нац. б-ка України для дітей ; [авт.-уклад.: Н. В. Загайна, О. М. Тімочка ; авт. вступ. ст. Н. П. Марченко ; наук. ред. Н. С. Дяченко]. — Київ : НБУ для дітей, 2015. — С. 4–24. — (Серія «Дитячі письменники України»; вип. 5).

⁵Матяш І. Б. «Зірка першої величини»: життєпис К. М. Грушевської. — Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2002. — 326 с.; *її жс.* Катерина Грушевська: життя і діяльність. — Київ : Україна, 2004. — 240 с.; Верба І. Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973). — К., 2000. — 324 с.; Суровцова Н. Спогади. — Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1996. — 432 с.; Теліга О. Листи. Спогади / Упоряд. Н. Миронець. — 2-ге вид., випр. — Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. — 400 с.; *її ж.* О краю мій... Твори, документи, біографічний нарис / Упоряд. Н. Миронець. — 2-ге вид., випр. — Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. — 496 с.; Отт-Скоропадська О. Остання з роду Скоропадських / Пер. з нім. Г. Сварник. — Львів: Літопис, 2004. — 472 с.; Рудницька М. Статті. Листи. Документи / Упоряд. М. Дядюк. — Львів, 1998. — 844 с.; Петлюра Л. Народе мій, улюблений / Упоряд., передне сл., коментар Т. Ківшар. — Київ : НБУВ, 2009. — 668 с.

цьому масиві варто виокремити багатотомне видання «Українки в історії». Хоча воно має переважно описовий характер та лінійний виклад інформації, жіноча біографіка в ньому знайшла свою форму втілення у вигляді горизонтальної проекції жіночих спільнот (наука, мистецтво, література), а також у часовому (традиційне суспільство, сучасність) та історичному (боротьба за національні інтереси та права) вимірах.

«Колективні біографії». Праці, які представляють цей блок, демонструють тенденцію відтворення поколіннєвого жіночого портрету. Особливий інтерес у цьому контексті являє своєрідна «біографічна трилогія» — наративні біографічні комплекси, що утворюють різновид колективного портрету жінок-шістдесятниць і розкривають багатогранність особистостей та унікальність жіночого таланту Михайлини Коцюбинської, Алли Горської, Ірини Жиленко у вимірі часу⁶. Біографічний наративний комплекс — пропозиція модерних жанрових конструкцій. Замість детальних описів, хронологічних послідовностей М. Коцюбинська використала в автобіографії жанр «свідомого мемуарного пунктиру», віддаючи пріоритет окремим постатям і моментам життя. Біографічний наратив Алли Горської має дещо іншу форму, окреслену як «життепис мовою листів і документів». Особистісний і творчий контекст біографії представлено в образах — рефлексіях, що постають крізь рядки листів до батьків, чоловіка, сина, друзів, а також у спогадах її оточення — знакових постатей часу. Щоденник – спогади Ірини Жиленко — це «мемуарна епопея», що ґрунтується на документальній основі та водночас є автобіографією і біографією покоління.

У сучасній вітчизняній гуманітаристиці спостерігаються також спроби відтворення й інших колективних жіночих біографій, зокрема слухачок Київських вищих жіночих курсів, жінок Другої світової війни⁷. Проте ці практики залишаються все ще поодинокими і наразі йдеться лише про їхній початок.

Виокремлені блоки, попри свою умовність, можуть розглядатися як ключові напрями жіночої біографіки на сучасному етапі, у межах яких триває дослідницька робота. Теорія мережевого аналізу дає змогу констатувати наявність мережевої структури, репрезентованої видан-

⁶Коцюбинська М. Книга споминів. – Харків : Акта, 2006. – 288 с.; Алла Горська. Душа українського шістдесятництва / Упор. Л. Огнева. – Київ : Смолоскип, 2015. – 712 с.; Жиленко І. НОМО FERIENS : Спогади / Передм. М. Коцюбинської. – Київ : Смолоскип, 2011. – 816 с.

⁷Кобченко К. Слухачки Київських вищих жіночих курсів: груповий портрет // Етнічна історія народів Європи. – 2002, № 12. – С. 49 – 54; Незвичні долі звичайних жінок. Усна історія ХХ століття / Гол. упорядник І. Винницька. – Львів Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 836 с.

нями, інституціями, співтовариством учених, де відбувається важливий процес унаочнення жіночої біографіки як наукового напрямку.

Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, видання «Українська біографістика» за своїм призначенням належать до системоутворюючих елементів мережевої структури жіночої біографіки. Поява комплексного видання життєпису, епістолярної та творчої спадщини Лесі Петлюри, підготовленого Т. І. Ківшар, є одним із беззаперечних підтверджень цієї тенденції. Про присутність жіночої біографічної тематики на сторінках інститутського видання свідчать публікації О. Москальця про Ксенію Держинську [9], фрагменти спогадів актриси і громадської діячки Ганни Совачової та біографічна розвідка про неї О. Ротача [14] тощо.

Наочно презентує сучасний простір жіночої біографіки збірка наукових праць «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методології» Інституту історії України НАН України. Серед публікацій останнього часу — стаття Олени Боряк, де окреслено структуру наукової біографії етнографа Людмили Шевченко, діяльність якої припала на один із найдраматичніших періодів вітчизняної історії. Важливим елементом наукової розвідки, що привертає особливу увагу, є пошук ключових підходів до розуміння біографічного казуса Людмили Шевченко — колеги М. С. Грушевського по академічній діяльності та подруги його доньки — Катерини Грушевської. З метою найбільш повного відтворення драматизму біографії жінки-науковця, що виявилася заручницею тогочасних політичних процесів, обставин життя і людських стосунків, вдало використано концепт «долі» — мінливої, неприхильної та водночас дещо поблажливої до Людмили Шевченко. Доля, як зазначає О. Боряк, зберегла життя Людмили Шевченко на відміну від її подруги, проте не дала реалізувати себе, але й зглянулася, «не допустила втрати для нащадків її головного добруку — численних архівних записів, нотаток, щоденників, що зберігаються нині в архівосховищах» [1, с. 16].

Попри те, що домінуючою тенденцією сучасних жіночих біографічних досліджень усе ще залишаються ситуативність, мозаїчність, фрагментарність, мережева модель сучасної гуманітаристики дає підстави аналізувати жіночу біографіку у вимірі єдиного наукового простору, що символічно об'єднує вчених, дотичних до цих проблем. Йдеться про співтовариство істориків жіночої біографіки як умовно існуючу спільноту, але завдяки якій циркулює наукова інформація, відбувається обмін ідеями, продовжується науково-дослідницький поступ. Наразі існує коло провідних фахівців із визначеними пріоритетними персоналіями, що складають об'єкт їхніх біографічних зацікавлень. Серед найбільш відомих вітчизня-

них дослідників жіночих біографій — київські історики Ігор Верба (Н. Полонська-Василенко, Н. Мірза-Авак'янц), Надія Миронець (Олена Теліга), Ірина Матяш (Катерина Грушевська), Катерина Кобченко (біографії слухачок Вищих жіночих курсів у Києві, зокрема Софії Щеглової), полтавська дослідниця Ірина Петренко, монографії якої присвячені Єлизаветі Милорадович та Н. Мірзі-Авак'янц.

Тривалий процес розвитку жіночих біографічних студій є яскравим підтвердженням невичерпності цього наукового напрямку, його гнучкості та вміння оперативного реагувати на виклики і запити життя, бути актуальним у вимірі соціокультурних трансформацій. Розвиток історичної думки та інституалізація української соціогуманітаристики забезпечили еволюційний характер жіночої біографіки і дають змогу осмислити її багатоманітну варіативність, пріоритетність напрямів, доповнюють уявлення про неї як про соціокультурний феномен та невід'ємну складову культурного простору. Проте, біографія жінки, яка справедливо вважається найбільш загадковою ланкою соціуму, потребує додаткових механізмів дослідження для розкриття всього складного комплексу соціопсихологічних виявів в контексті епох. З огляду на це, цілком природно, що пошук оптимальних алгоритмів, які би надавали змогу враховувати різноманітні складові жіночих біографій, передавати колізії часу, складні людські стосунки, драматизм та інтригу людського життя, триває.

1. *Боряк О.* Наукова й польова діяльність етнографа Людмили Шевченко [Текст] / О. Боряк // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. – Київ : НАН України, Ін-т історії України, 2009. – Ч. 16. – С. 8–19.
2. *Грицак Я.* Передмова [Текст] / Я. Грицак // Незвичні долі звичайних жінок. Усна історія ХХ століття / гол. упоряд. І. Винницька. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2013. – С. IX–XXVIII.
3. *Грушевський М.* Наталя Кобринська [Текст] / М. Грушевський // Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т. IX. – С. 1–23.
4. *Дорошкевич О.* Біографічна розвідка [Текст] / О. Дорошкевич // Марко Вовчок. Твори. – Київ, Харків : Держвидав, 1928. – Т. IV. – С. 7–240.
5. *Євшан М.* Леся Українка [Текст] / М. Євшан // Літературно-науковий вісник. – 1913. – Кн. 10. – С. 50–55.
6. *Кастельс М.* Информационная эпоха. Экономика, общество и культура [Текст] / Мануель Кастельс. – Москва : ГУ ВШЭ, 2000. – 507 с.

7. Колесник І. Мережева модель науки (новий проект української історіографії?) [Текст] / І. Колесник // Ейдос. – 2009. – Вип. 4. – С. 54–88.
8. Колесник І. Передмова // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки [Текст] / І. Колесник. – 2015. – № 8. – С. 7–13.
9. Москалець О. В. Ксенія Держинська: від київських коренів до московських тріумфів [Текст] / О. В. Москалець // Українська біографістика. – 2009. – № 5. – С. 84–91.
10. Музичка А. Леся Українка. Її життя, громадська діяльність і поетична творчість [Текст] / А. Музичка. – Київ : ДВУ. – 1925. – 105 с.
11. Павличко С. Фемінізм [Текст] / С. Павличко. – Київ : Основи, 2002. – 322 с.
12. Попик В. І. Біографістика [Текст] / В. І. Попик // Спеціальні історичні дисципліни : довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко. – Київ : Либідь, 2008. – С. 94–103.
13. Попова Т. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке исторических традиций: теория, методология, практика [Текст] / Т. Попова // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – 2015. – № 8. – С. 15–40.
14. Ротач О. П. “Все життя я вірила в красу”: Ганна Вікторівна Совачова — видатна українська актриса та громадський діяч [Текст] / О. П. Ротач // Українська біографістика. – 2009. – № 5. – С. 186–219.
15. Спаська Ї. Пелагея Яковівна Литвинова (1833–1904) [Текст] / Ї. Спаська // Етнографічний вісник. – 1928. – Кн. 7. – С. 168–199.
16. Чубський П. [Могилянський М.] Кохання в житті Шевченка та Куліша [Текст] / П. Чубський [Могилянський М.] // Записки Історично-філологічного відділу. – 1928. – Кн. XXI–XXII. – С. 101–118.

REFERENCES

1. Boryak, O. (2009). *Naukova y pol'ova diyal'nist' etnohrafa Lyudmyly Shevchenko* [Scientific and field research of ethnographer Lyudmila Shevchenko]. In *Spetsial'ni istorychni dystsypliny: pytannya teorii ta metodyky. Zbirka naukovykh prats'* [Special historical disciplines: theory and methods.] (Vol. 16, pp. 8–19). Kyiv: NAN Ukrayiny, Int istoriyi Ukrayiny. [in Ukrainian].
2. Hrytsak, Ya. (2013). *Peredmova* [Preface]. In *Nezvychni doli zvychnykh zhinok. Usna istoriya XX stolittya* [Unusual fortunes of or-

- dinary women. Oral history of the twentieth century]. (Pp. IX – XXVIII). Lviv: Vyd-vo L'viv. Politekhnyky. [in Ukrainian].
3. Hrushevs'kyi, M. (1900). *Natalya Kobryns'ka* [Natalia Kobrynska]. In *Literaturno-naukovyy visnyk* [Literary and Scientific Journal]. (Vol. IX, pp. 1–23). [in Ukrainian].
 4. Doroshkevych, O. (1928). *Biohrafichna rozvidka* [Biography research]. In *Marko Vovchok. Tvory* [Marko Vovchok. Writings]. (Vol. IV, pp. 7–240). Kyiv, Kharkiv: Derzhvydav. [in Ukrainian].
 5. Yevshan, M. (1913). *Lesya Ukrayinka* [Lesya Ukrainka] In *Literaturno-naukovyy visnyk* [Literary and Scientific Journal]. (Vol. 10, pp. 50–55). [in Ukrainian].
 6. Kastel's, M. (2000). *Informacionnaja jepokha. Jekonomika, obshchestvo i kul'tura* [The Information Age. Economy, Society and Culture]. Moscow: Gosudarstvennyj universitet Vysshaja shkola jekonomiki. [in Russian].
 7. Kolesnyk, I. (2009). *Merezheva model' nauky (novyy proekt ukrajin's'koyi istoriohrafii?)* [The network model of science (the new project of Ukrainian historiography?)] In *Eydos. Al'manakh teorii ta istoriyi istorychnoy nauky* [Eidos. Almanac of Theory and History of Historical Science]. (Vol. 4, pp. 54–88). [in Ukrainian].
 8. Kolesnyk, I. (2015). *Peredmova* [Preface]. In *Eydos. Al'manakh teorii ta istoriyi istorychnoy nauky* [Eidos. Almanac of Theory and History of Historical Science]. (Vol. 8, pp. 7–13). [in Ukrainian].
 9. Moskalets', O. V. (2009). *Kseniya Derzhyn's'ka: vid kyyivs'kykh koroniv do moskovs'kykh triumfiv* [Ksenia Derzhinska: from Kiev roots to Moscow triumphs]. In *Ukrayins'ka biohrafistyka* [Biographistica Ukrainica]. (Vol. 5, pp. 84–91). [in Ukrainian].
 10. Muzychka, A. (1925). *Lesya Ukrayinka. Yiyi zhyttya, hromads'ka diyal'nist' i poetychna tvorchist'* [Lesya Ukrainka. Her life, social activities and poetry]. Kyiv: Derzhvydav. [in Ukrainian].
 11. Pavlychko, S. (2002). *Feminizm* [Feminism]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
 12. Popyk, V. I. (2008). *Biohrafistyka* [Biographistica] In *Spetsial'ni istorychni dystsypliny : dovidnyk* [Special historical subjects: directory]. (Pp. 94–103). Kyiv: Lybid'. [in Ukrainian].
 13. Popova, T. (2015). *Zhizneopisanie uchenogo-istorika na perekrestke istoricheskikh tradicij: teoriya, metodologija, praktika* [Biography of the historian as a scientist at the crossroads of the historical traditions: the theory, methodology, practice]. In *Eydos. Al'manakh teorii ta istoriyi istorychnoy nauky* [Eidos. Almanac of Theory and History of Historical Science]. (Vol. 8, pp. 15–40). [in Ukrainian].

14. Rotach, O. P. (2009). "*Vse zhyttya ya viryla v krasu*": Hanna Viktorivna Sovachova — vydatna ukrayins'ka aktrysa ta hromads'kyy di-yach ["All my life I believed in beauty": Anna V. Sovachova — outstanding Ukrainian actress and social activist]. In *Ukrayins'ka bi-ohrafistyka* [Biographistica Ukrainica]. (Vol. 5, pp. 186–219). [in Ukrainian].
15. Spas'ka, Yi. (1928). *Pelaheya Yakovivna Lytvynova (1833–1904)* [Pelagea Yakovivna Litvinova (1833–1904)]. In *Etnohrafichnyy visnyk* [Ethnographic Journal]. (Vol. 7, pp. 168–199). [in Ukrainian].
16. Chubs'kyy, P. [Mohylyans'kyy M.] (1928). *Kokhannya v zhytti Shevchenka ta Kulisha* [Love in the life of Shevchenko and Kulish]. In *Zapysky Istorychno-filolohichnoho viddilu* [Notes of History and Philology Department]. (Vol. XXI–XXII, pp. 101–118). [in Ukrainian].

Жіноча біографіка як напрям наукових досліджень: традиції та сучасні репрезентації.

Буряк Л. І., провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, доктор історичних наук, професор (Київ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 10–27.

Аналізується жіноча біографіка як соціокультурний феномен і науковий напрям, що є органічною складовою біографічних досліджень. Визначаються особливості термінології та методології. Обґрунтовано еволюційний характер, періодизацію жіночої біографіки, охарактеризовано її домінуючі тенденції. Структура та формат жіночої біографіки розглядаються у вимірі часу з урахуванням політичних та соціокультурних трансформацій, інтересів суспільства та наукової еліти. Сучасний масив публікацій структуровано у блоки, що окреслюють ключові напрями жіночої біографіки на етапі української незалежності.

Ключові слова: біографічні дослідження, біографіка, жіноча біографіка, жіночий біографічний наратив.

Women's biography as the scientific field: traditions and modern representations.

Buryak L.I., Leading Researcher of Institute of Biographical Research of Vernadsky National Library of Ukraine, Doctor of History, Professor (Kyiv).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13. – P. 10–27.

Biography of women is analyzed as a social and cultural phenomenon and scientific field, which is an integral part of biography research in general. Features of terminology and methodology, evolutionary character and periodisation of female biography, as well as its dominant trends are identified and characterized. The structure and format of the female biography are considering in terms of time, taking into account the political, social and cultural transformations, interests of society and scientific elite. The current array of publications is structured in blocks that outline the key areas of biography of women during Ukrainian independence.

Keywords: biography research, biography, biography of women, female biographical narrative.

Женская биографика как направление научных исследований: традиции и современные репрезентации.

Буряк Л. И., ведущий научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ, доктор исторических наук, профессор (Киев).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вып. 13. – С. 10–27.

Анализируется женская биографика как социокультурный феномен и научное направление, которое является органической составляющей биографических исследований. Определяются особенности терминологии и методологии. Обосновано эволюционный характер женской биографики и ее периодизацию, охарактеризованы доминирующие тенденции. Структура и формат женской биографики рассматриваются с учетом временных характеристик, политических и социокультурных трансформаций, интересов общества и научной элиты. Современный массив публикаций структурировано в блоки, которые обозначают ключевые направления женской биографики на этапе украинской независимости.

Ключевые слова: биографические исследования, биографика, женская биографика, женский биографический нарратив.

*Надія Іванівна ЛЮБОВЕЦЬ,
завідувач відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ).*

НОВІТНЯ ІСТОРІОГРАФІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ МЕМУАРИСТИКИ: ДО ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ

Розглядається проблема формування термінологічного апарату мемуаристики в сучасному історичному та літературознавчому дискурсі та новітні підходи до класифікації мемуарів.

Ключові слова: мемуаристика, документальна література, non-fiction, мемуари, історіографія, класифікація, дискурс.

Considered to the problem of formation of terminological apparatus of memoirs in modern historical and literary discourse and the latest approaches to the classification of memoirs

Keywords: memoirs, documentary literature, non-fiction, memoir, historiography, classification, discourse

Рассматривается проблема терминологического аппарата мемуаристики в современном историческом и литературоведческом дискурсе и новейшие подходы к классификации мемуаров.

Ключевые слова: мемуаристика, документальная литература, non-fiction, мемуары, историография, классификация, дискурс.

До проблем мемуаристики як культурно-історичного феномена, літературного жанру, спеціальної історичної дисципліни останнім часом прикута увага вчених різноманітних наукових сфер, зокрема культурологів, істориків, соціологів, літературознавців, психологів. І це цілком зрозуміло, адже мемуаристика залишається надзвичайно актуальною. Перебуваючи у просторі міждисциплінарності, вона потребує свого подальшого поглибленого вивчення з урахуванням специфіки, зумовленої перш за все, притаманною їй жанровою синтетичністю.

Проте, як свідчить статистика, в сучасному науковому дискурсі більшість досліджень, присвячених мемуаристичі (близько 80 %), обмежується переважно розробками літературознавчого характеру.

Одним з підтверджень цієї тенденції є кількість та проблематика дисертаційних досліджень. За останній час було захищено 28 кандидатських (див.: Додаток 1) та 4 докторських дисертацій (див.: Додаток 2) зі спеціальності «філологічні науки». Крім того, вийшло друком більше десяти ґрунтовних монографій [2, 4, 6, 7, 11, 13–15]¹. Значно менше праць з проблем вітчизняної мемуаристики в історичному дискурсі: лише 7 кандидатських (див.: Додаток 3) при відсутності докторських досліджень.

Літературознавча тематика досить різноманітна. Окремим етапам еволюційного розвитку вітчизняної мемуаристики присвячені дослідження І. М. Веріго (літературні мемуари 20–30-х рр. ХХ ст.), Т. П. Гажі (літературна мемуаристика др. пол. ХХ ст.), О. А. Галича (літературна мемуаристика ХХ – поч. ХХІ ст.), Н. Г. Колошук (табірна проза ХХ ст.), Г. О. Маслюченко (художні мемуари й автобіографічна повість 90-х рр. ХХ ст.), В. Ю. Пустовіт (мемуаристика ХІХ ст.), С. Ф. Сіверської (автобіографічна проза кінця ХХ – поч. ХХІ ст.), О. Ю. Скарніної (особистісне і документальне в мемуарній і біографічній прозі к. ХХ ст.), А. В. Ільків (жанр щоденника в українській літературі др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст.), Г. О. Маслюченко (художні мемуари та автобіографічна повість в українській літературі 90-х рр. ХХ ст.). Мемуарам національних меншин присвячені роботи вітчизняних науковців Т. Ю. Томіліної (російська воєнна мемуаристика першої третини ХІХ ст.), О. В. Клімчук (російська мемуарно-автобіографічна проза 1990–2000-х рр.), В. О. Єршова (польська мемуарна латература к. ХVІІІ – пер. пол. ХІХ ст.). Окремі жанри мемуарної літератури досліджували А. В. Ільків (щоденник), Г. О. Маслюченко (художні мемуари та автобіографічна повість), К. Я. Танчин (щоденник), Л. П. Дудюк (автобіографічна проза), Н. К. Колошук (табірна документалістика²), А. Г. Цяпа (автобіографія), Є. В. Заварзіна (щоденник), А. В. Кочетов (щоденник), Л. Л. Таймазова (мемуарно-щоденникова проза). Серед проблем, що потрапили у фокус наукових досліджень, були сучасні жанрові різновиди спогадової літератури — І. С. Барбукова (онлайнний щоденник як феномен віртуальної літератури) та гендерні питання мемуарної літератури — М. М. Варикаш (гендерний дискурс у літературі non-fiction на матеріалі щоденників письменників першої половини ХХ ст.).

¹Див. також: Галич О. А. «Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика» (Київ, 1991); «У вимірах non fiction: щоденники українських письменників ХХ століття» (Луганськ, 2008); «Документальна література та глобалізаційні процеси у світі» (Луганськ, 2013); «Fiction і non fiction у літературі: проблеми теорії та історії» (Луганськ, 2013); «Глобалізація і квазідокументальна література» (Рівне, 2015).

²Як синонім використовується термін «тюремно-табірна проза».

Мемуаристику у контексті регіональних особливостей висвітлено у роботах Марії Федунь, яка комплексно дослідила мемуарну літературу Галичини к. XIX – пер. пол. XX ст., відзначила її високий художньо-естетичний та інформаційно-документальний рівень, пізнавальне й естетичне значення, та В. О. Єршова, який вивчив особливості польської мемуаристичної літератури Правобережної України³ к. XVIII – пер. пол. XIX ст. як складової вітчизняної літератури.

Окремі літературознавчі студії присвячено системному аналізу мемуарного спадку митців: І. П. Гавриш розглядає спогадові літературу М. Цуканової, Я. В. Гринько — І. С. Тургенєва, Є. В. Заварзіна — В. Винниченка, А. В. Кочетов — О. В. Дружиніна, Л. В. Мацапура — П. В. Анненкова, Л. М. Остапенко — Ф. М. Достоевського, А. М. Приймак — Л. М. Толстого, Н. В. Сопельник — Г. Костюка, Л. Л. Таймазова — М. Волошина, Н. М. Філянїна — А. О. Григор'єва, В. Ю. Родигіна — Д. Гуменної, А. Г. Цяпа — У. Самчука.

Однією з основних тенденцій сучасного літературознавчого дискурсу мемуаристики є її вивчення в контексті документальної літератури⁴ або так званої літератури нон-фікшн (англ. non-fiction⁵). Цим терміном здебільшого послуговуються в сучасній видавничій справі, демонструючи фактичне відокремлення вигадки від факту та поділ літератури на «фікцію» та «не фікцію». Де «fiction» — це художня література, а «non-fiction» — документалістика. Визначення терміну «документалістика» та її класифікація є дискусійними сьогодні, не зважаючи на достатньо давню історію. А вже почали його використовувати ще на початку XX ст. У 1929 р. вийшла збірка під редакцією М. Ф. Чужака «Литература факта. Первый сборник материалов работников ЛЕФа⁶» (М., 1929)⁷, де було

³Вористовує термін «культурне пограниччя».

⁴**Документальна література, документалістика** — твори художньо-публіцистичних, науково-художніх і художньо-документальних жанрів, в основу яких покладені документальні матеріали, подані повністю або частково чи відтворені у вигляді вільного викладу (Див.: *Морозова Е. Ф.* Документальна література, документалістика [Електронний ресурс] // *Ізбраник*. — Режим доступу: <http://izbomyk.org.ua/ulencyl/ule44.htm>. — Дата перегляду 25.10.2016 р.) Як тотожні використовують терміни: документалістика, документальна проза, література факту.

⁵**Non-fiction** — документальна (наукова) література; нехудожня література.

⁶**ЛЕФ (Лівий фронт мистецтв)** — творче об'єднання, яке існувало в 1922–1928 рр. у Москві, Одесі та інших містах СРСР. Лефівці заперечували багато традиційних видів художньої творчості, в т. ч. станкову картину в образотворчому мистецтві, художню вигадку в літературі, протиставляючи їм документ, т. з. «літературу факту».

⁷Перевидання: «Литература факта: Первый сборник материалов работников ЛЕФа / Под ред. Н. Ф. Чужака [Переиздание 1929 года]» (Москва, 2000). (Див. оп-

заявлено ідею літератури документу-факту. Зокрема, М. Ф. Чужак писав: «Ми — проти літератури вимислу, іменованої белетристикою; ми — за примат літератури факту. ЛЕФи не вигадали теорію літератури факту, як не вигадали і гасло мистецтва — житєбудування⁸. Заслуга їх лише в тому, що вони вловили найбільшу потребу нашого часу і перші спробували укласти «...кілька простих положень» (переклад — Н. Л.)⁹. Письменників, які працюють у цьому жанрі, пропонували називати «фактописьменниками»¹⁰. Згодом, уже у 70-х рр., тему документалістики продовжила Л. Я. Гінзбург, яка акцентувала увагу на необхідності розмежування понять «фактична точність» і «установка на справжність». Тільки остання, на її думку, абсолютно необхідна в документальній прозі [3, с. 62]. Сучасна російська дослідниця документалістики Олена Местергазі у своїй енциклопедії літературу нон-фікшн / non-fiction [12] узагальнила досвід, описала та систематизувала існуючу термінологію, розглянула комплекс теоретико-літературних проблем, пов'язаних із її вивченням. За її логікою до документальної літератури належать щоденники, листи, мемуари, записки, записні книжки письменників, тревелог (опис подорожей), біографія, автобіографія, а також іноді нарис та есе. Їх вона називає первинними, чистими жанрами [12, с. 38]. Всі вони існували і раніше, але були об'єднані поняттям «документальна література» лише у ХХ ст. Дослідниця вважає, що «література вимислу», черпаючи матеріал із дійсності, вільно трансформує його. А документальна література функціонує за іншими законами: достовірність факту та художній вимисел співіснують у ній на рівних правах [12, с. 8]. Паралельно з терміном «документалістика» О. Местергазі оперує термінами «література факту», до якої відносить біографії, мемуари, автобіографії та людський документ, щоденник, опис подорожей [12, с. 38–39] та «его-документ», до якого зараховує щоденники, записні книжки, листи, автобіографії, замітки, спогади та мемуари [12, с. 45]. Така термінологічна невизначеність документалістики стала предметом дискусії та обговорювалася трива-

line: Литература факта: Первый сборник материалов работников ЛЕФа / Под ред. Н. Ф. Чужака. – М., 2000 [Електронний ресурс] // Книжная лавка. Театральная библиотека Сергеева. – Режим доступа : <http://teatr-lib.ru/Library/Lef/fact/>. – Дата перегляду 25.10.2016 р.)

⁸В оригіналі – «жизнестроения».

⁹Цитата за : Чужак Н. Писательская памятка [Електронний ресурс] // Литература факта : Первый сборник материалов работников ЛЕФа. – Режим доступа : http://teatr-lib.ru/Library/Lef/fact/#_Точ318542177. – Дата перегляду 25.10.2016 р.

¹⁰В оригіналі — «фактописателями».

лий час науковою міжнародною спільнотою, яка так і не дійшла згоди стосовно феномену «документальності»¹¹.

Серед вітчизняних літературознавців цю проблему найбільш ґрунтовно розробляє О. А. Галич — автор низки монографічних досліджень і наукових статей із теоретичних проблем документалістики в новітньому літературознавстві та окремих її жанрів, щоденникового зокрема [2]¹². Класифікуючи документалістику, він пропонує її структуру у відповідності до трьох напрямів: мемуаристика, автобіографія та біографія [2, с. 26]. Мемуаристику вчений розглядає як метажанрове утворення (термін О. А. Галича), що включає такі види (жанри): листи, щоденники, записну книжку, нотатки, літературний портрет, есе, автобіографію, літературний некролог, автокоментар та «...уже готові жанри художньої літератури, перш за все це оповідання, повісті та романи» [2, с. 40–48]. До віджилих жанрових форми зараховує літопис, до невизначених понять — крипто-мемуари. Всю мемуарну літературу О. А. Галич поділяє на мемуари об'єктні (відтворення об'єкта авторської уваги) та суб'єктні (спрямування автора на себе) [2, с. 29].

Таке бачення мемуаристики є найбільш поширеним в українському сучасному літературознавстві. Цю точку зору поділяє Вікторія Пустовіт, яка акцентує увагу на двох ознаках мемуарів, по-перше,

¹¹У 2008 р. відбувся круглий стіл в Інституті світової літератури ім. О. М. Горького РАН (РФ) «Література і документ: теоретичне осмислення теми», присвячений феномену «документальності», де зазначено, що нині у російському літературознавстві як синоніми успішно функціонують поняття: «документальна література», «документально-художня література», «газетно-журнальна документалістика», «література факту», «людський документ», «література нон-фікшн», «автодокументальний текст», «его-документ», які не завжди є тотожними поняттями. Такими самими не чітко визначеними є, на думку О. Местергазі, і поняття в сфері таких жанрових утворень як «щоденник», «мемуари», «записки», «автобіографія», «біографія» і таке інше. Тому є виправданим вживання словосполучення «документальне начало в літературі», що не має строго термінологічного характеру, але водночас ємне й точне по суті. (Звіт про конференцію див.: «Література і документ: теоретическое осмысление темы» [Електронний ресурс] // Институт мировой литературы им. А. М. Горького. – Режим доступа : <http://www.lych.ru/37-2009-07-17-14-09-57/-s12009/264>. – Дата перегляду 25.10.2016 р.). Майже у той самий час у Польщі було започатковано проект «Его-документ і література», в межах якого проводяться щорічні конференції Інституту русистики Варшавського університету, де обговорення теоретичних проблем документалістики проходить на дискусійному рівні. Загалом було акцентовано на тому, що в академічній науці сьогодні немає чіткого розуміння того, що являє собою література з документальним началом. У 2005 р. конференція мала назву «Щоденники російських письменників: літературний і історичний контекст»; у 2007 р. — «Щоденники, записні книжки, листи російських письменників»; в 2011 р. — «Автобіографія – автобіографічність, сповідь – сповідальність у творчості російських письменників». У рамках проекту «Его-документ і література» видані чотири збірки статей.

¹²Див.: зноска 1.

мемуари — це літературний твір, автор якого був учасником або очевидцем подій, про які розповідає; по-друге, мемуарам властиві своєрідні жанрові риси, зокрема, синтез суб'єктивності і історичної [13, с. 278]. Вчена відносить до них як власне мемуари (спогади, твори різних жанрів (роман, повість, нарис, літературний портрет) із наявністю часової дистанції), так і листи, щоденники, записні книжки, нотатки, некрологи (тексти, що створюються практично під час описуваних подій чи по свіжих слідах), без часової дистанції, але з погляду наступних епох ці свідчення набувають і документально-мемуарного значення [13, с. 16]. Особлива увага зосереджується на таких жанрах письменницької мемуаристики як листи, щоденники, записна книжка, літературний портрет, літературний некролог [13, с. 79–120].

Інший погляд щодо класифікації документалістики репрезентують у своїх дослідженнях Т. Ю. Черкашина та Марія Федунь, які розробили власну систему. Т. Ю. Черкашина зокрема застосовує структурно-типологічний підхід, виділяючи чотири основних напрями: історичну документалістику, художню біографіку, художню публіцистику та мемуаристику [15, с. 32]. Під мемуаристикою¹³ розуміє «...сукупність художньо-документальних творів, у яких автор був свідком чи безпосереднім учасником описуваних подій, реконструйованих або зафіксованих не лише за допомогою офіційних і особистих документів, а й на основі автобіографічної пам'яті автора» [15, с. 35]. До мемуаристики (як багаторівневого виду документалістики) віднесено декілька підвидів: власне мемуаристика, автобіографіка, діаристика, епістолярій тощо [15, с. 37]. Власне мемуаристику розглядає як сукупність художньо-документальних творів, основною метою яких є реконструкція подій Я / Іншого свідком чи безпосереднім учасником подій, зображених у творі. Автобіографію, на думку вченої, це сукупність художньо-документальних творів, головною метою яких є художня реконструкція «Я» автора, здійснена ним самим на основі офіційних і особистих документів, автобіографічної пам'яті, самоспостережень і спостережень інших людей [15, с. 37]. Діаристику охарактеризовано як сукупність художньо-документальних творів, головним для яких є безпосередня фіксація подій, думок і почуттів автора, здійснена ним самим на основі щоденних вражень, спостережень чи розмірковувань [15, с. 38]. У такому розподіленні основним критерієм є те, хто є головним об'єктом авторської уваги. Відзначаючи, що спогадові жанри рідко

¹³Як синонім використовує термін «автодокументальний текст». В англійському та американському літературознавстві використовують термін «life writing», «life narrative», «self life writing».

існують у чистому вигляді, вона, тим не менш, пропонує вважати основним критерієм запропонованої класифікації той факт, хто постає головним об'єктом авторської уваги.

Марія Федунь поділяє документалістику на вісім різновидів: публіцистичний і документальний кінематограф, фотографія, документальне образотворче мистецтво, збірник документів, ділова й особиста документація, документальна драма, епістолярій і документальна проза, яка складається з науково-художньої та мемуарної літератури. Мемуарна література, що цікавить нас, у свою чергу поділяється дослідницею на шість підвидів: подорожню літературу; автобіографії, нариси, розповіді, записки, портрети, спогади, некрологи, мартирологічну літературу; щоденники, репортажі з минулого (домінує історична інформація); мемуарні повісті та романи, поеми, вірші, автобіографічні твори; твори, у яких досліджуються події, уточнюються факти (публіцистично спрямовані); збірники мемуарів [14, с. 447]. Вчена вносить корективи у термінологічний інструментарій наукового дискурсу мемуаристики, послуговуючись смисловими відмінностями, що на її думку, іманентно присутні в «історично-мемуарних», «мемуарно-історичних» та «автобіографічно-мемуарних» творах. Вона розділяє ці твори, наголошуючи, що в перших переважають картини з історичного життя нації, епохи; в других – домінує ретроспективна авторська розповідь про пережите; в третій – на першому місці знаходиться особа, її «ego» [14, с. 37].

Варикаша М. М. розглядає non-fiction як різновид літератури, що перебуває на межі художності та документальності і відносить до неї автобіографію, біографію, мемуари, сповідь, листи тощо. Пропонує виділити такі різновиди літератури non-fiction: самоадресована (неопубліковані щоденники), діалогізована (листування) та поліадресована (щоденник, мемуари, автобіографія, що опубліковані автором і звернені до широкого загалу). Як синонім до терміну «література non-fiction» пропонує виокремити таке поняття як «фактографічна література» [1, с. 33, 37].

Загалом можна зазначити, що в літературознавчому дискурсі немає сталого визначення самого поняття документалістики, єдиних підходів до класифікації як документальної літератури, так і мемуаристики як її складової, унаслідок чого має місце термінологічна плутанина, недоречне вживання термінів. Це пояснюється, на нашу думку, перш за все тим, що дослідники роблять узагальнення в питаннях класифікації, виходячи із вузько означеної проблеми / матеріалу (чи то специфіки хронологічного періоду (М. Р. Федунь, Т. Ю. Черкашина, В. О. Єршов), регіону (М. Р. Федунь, В. О. Єршов), жанру (О. А. Галич, А. Г. Цяпа)).

Щодо самого терміну «мемуаристика», то він не є загально-вживаним у світовому літературознавстві та побутує переважно в українській, російській, білоруській літературознавчих традиціях. Сучасні вітчизняні дослідники-літературознавці, послуговуючись традиційним терміном «мемуаристика» (О. А. Галич, Т. П. Гажа, О. Ю. Скаріна, В. О. Єршов, Т. Ю. Томіліна, В. Ю. Пустовіт, М. Р. Федунь та ін.), вживають паралельно і терміни «спогадальна література» (М. Г. Наєнко, О. А. Галич), «спогадова література» (М. Р. Федунь, Г. М. Шевців), «література спогаду» (Л. П. Дудюк), «література особистого спогаду» (Т. Ю. Черкашина), «література особистого документа» (Л. Г. Касян, М. Р. Федунь), «его-документ» (Н. Г. Колошук), «особистісне письмо» або «письмо про себе» (В. Фесенко), «фактографічна література» (М. М. Варикаша), «саможиттєпис» (А. Г. Цяпа). Це свідчить про залучення вітчизняними науковцями досвіду світового літературознавства, у практиках якого ця термінологія присутня уже тривалий час, починаючи з середини ХХ ст.

Так, у німецькому та голландському літературознавстві термін «его-документ» («Ego-dokumentes»)¹⁴ був запропонований істориком Жак Прессером ще у 1955 р. Цей термін використовують до сьогодні історики, соціологи та літературознавці. У російському літературознавстві термін «его-текст» та «автодокументальний текст», що вживається як синонім до мемуаристики, був введений у 1970 р. А. А. Урбаном. Згодом Л. Я. Гінзбург виокремлює поняття «автобіографічний жанр». Французи послуговуються терміном «письмо про себе» («écriture du soi» та «écriture du moi»), «особистісна література» («Littérature personnelle»), «особисті документи» («Documents personnels»). Англійці та американці використовують поняття «письмо про життя» («life writing»), «письмо про своє життя» («self life writing»), «життєвий наратив» («life narrative»)¹⁵.

Як бачимо, в сучасному літературознавстві прослідковується значний інтерес до мемуаристики як складової документальної літератури (документалістики, літератури non-fiction), історії та специфіки її розвитку в різні історичні періоди, питань її класифікації як метажанрового утворення та визначення основних жанрів. Продовжується процес розробки термінології документалістики та мемуарної літератури як її складової.

¹⁴Синонімом є термін «особисте свідчення» («Selbstzeugnis»).

¹⁵Більш докладно про проблему термінології див. статті Т. Ю. Черкашиної [15, с. 35–37], М. М. Варикаша [1, с. 30–33], Ю. В. Лучинського (Див.: Лучинский Ю. В. «Эго-документалистика» Джулиана Готорна: специфика нарратива [Електронний ресурс] // Научная электронная библиотека «Киберленинка». – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/ego-dokumentalistika-dzhuliana-gotorna-spetsifika-narrativa>). – Дата перегляду 25.10.2016 р.).

Новітня історіографія вітчизняної мемуаристики розвивається у двох площинах. По-перше, в процесі диференціації вітчизняної історичної науки, відбувся процес інституювання мемуаристики як спеціальної сторичної дисципліни¹⁶; по-друге, значно зріс інтерес науковців до вивчення мемуарів як історичного джерела.

Однак ґрунтовні синтетичні монографічні дослідження з теоретичних і методологічних проблем вітчизняної мемуаристики як культурно-історичного феномену та інтелектуального комунікаційного явища відсутні. Окремі аспекти даної проблематики знайшли своє відображення у довідкових, енциклопедичних виданнях і джерелознавчих студіях. Як спеціальна історична дисципліна мемуаристика розглядається, зокрема, І. Н. Войцехівською. За її визначенням «мемуаристика (від лат. *memoria* — пам'ять або фр. *memoire* — спогад, згадка) вивчає оповідні твори особового походження, створені на основі зафіксованих писемно або у пам'яті автора вражень про події, учасником або свідком (очевидцем) яких він був»¹⁷. До жанру мемуарів вона відносить авторські щоденники (записники, нотатки), власне спогади, або мемуари, автобіографічні записи, літературно опрацьовані спогади, некрологи.

В академічних енциклопедичних виданнях термін «мемуаристика» розглянуто у двох вимірах: як різновид документальної літератури або літературний жанр та як спеціальну історичну дисципліну (галузь), що вивчає мемуари як комплекс історичних джерел¹⁸. Натомість термін «мемуари» означає: систематичні чи фрагментарні записи особистості про події минулого, в яких вона брала участь чи була очевидцем, що зазвичай супроводжуються їхньою хронологічною фіксацією; літературний твір у формі спогадів про минувшину; архаїчну назва наукових праць чи записок ученого товариства; вид письмових джерел історичних особового походження¹⁹. До мемуарів зараховують записки, записники, діаріуші, автобіографії, подорожні нотатки, криптомемуари (уривки зі споминів в інших джерелах), чернеткові нотатки, стенографічні й літературні записи, спогади-анкети, а також певною мірою мемуару та авто-

¹⁶Практичним втіленням цього стало викладання в університетах на філологічних та історичних факультетах спецкурсів із вітчизняної мемуаристики. Зокрема, в ХДУ — «Українська літературна мемуаристика другої половини ХХ століття» (Х., 2008) тощо.

¹⁷Див. статтю І. Войцехівської «Мемуаристика» у довіднику «Спеціальні історичні дисципліни» (Київ, 2008. — С. 359 — 366).

¹⁸Див.: *Ясь О. В.* Мемуаристика [Електронний ресурс] / Інститут історії України НАНУ — Режим доступу : <http://www.history.org.ua/?termin=Memuarystyka>. — Назва з екрану. — Дата перегляду : 26.10.2016.

¹⁹Див.: *Ясь О. В.* Мемуари [Електронний ресурс] / Інститут історії України НАНУ. — Режим доступу : <http://www.history.org.ua/?termin=Memuary>. — Назва з екрану. — Дата перегляду : 26.10.2016.

біографічну белетристику, наприклад, роман-щоденник, автобіографічну повість, родинну хроніку тощо.

Вивчення мемуарів²⁰ в контексті історичного джерелознавства представлено низкою дисертаційних досліджень (див.: Додаток 3) і наукових статтях, де вони розглядаються як: власне історичне джерело (Ю. Ю. Щербак), як джерело вивчення історії української революції (А. О. Малик), Другої світової війни (М. Ю. Денисюк), Визвольної війни 1648–1657 рр. (С. В. Дарчик), історії Харківського університету (В. Ю. Іващенко), військових формувань 1917–1921 рр. (Ю. Ю. Каліберда), творчої спадщини українських діячів історії та культури (С. О. Якобчук), історії дипломатії УРСР 1944–1991 рр. (А. А. Дмитренко)²¹, долі вояків УГА (Б. П. Савчук)²² та інше. Питання термінології та класифікації мемуарів тут є другорядними, підпорядкованими тематиці досліджень і хронології. Так, А. О. Малик до підвидів мемуарних джерел зараховує спогади, щоденники, автобіографії, записні книжки, листи. М. Ю. Денисюк серед різновидів жанрів мемуаристики виділяє спогади, автобіографії, щоденники та щоденникові записи, некрологи і мемуари, підготовлені до видання після смерті автора, спогади-інтерв'ю, спогади малих форм, літературні записи. Як тотожні використовує терміни «мемуари», «спогади», «спомини». С. В. Дарчик, у контексті аналізу річпосполитських мемуарів середини XVII ст., виокремлює табірні та автобіографічні щоденники і спогади шляхтичів, взявши за критерій поділу способ створення та змістову наповненість джерел. В. Ю. Іващенко поділяє мемуари на три групи: мемуари, спеціально присвячені університету, його професорам і студентам; автобіографічні твори, в яких поряд із університетською тематикою присутні інші сюжетні лінії; спогади про університет, вкраплені до праць немемуарного характеру. Ю. Ю. Каліберда використав тематичну класифікацію мемуарних джерел, а також класифікацію за жанрами, часом написання і авторством. До мемуарів відносить спогади, щоденники, автобіографії, записні книжки, листи тощо. С. О. Якобчук у структурі документальної спадщини Ф. Матушевського виокремлює

²⁰Як тотожний використовується термін мемуаристика під яким розуміється комплекс (сукупність) мемуарів, мемуарних джерел.

²¹Див.: Дмитренко А. Мемуари Олександра Сліпченка як джерело вивчення дипломатії УРСР 1944–1991 рр. [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2015_46_23. – Дата перегляду 25.10.2016 р.

²²Див.: Савчук Б. П. Мемуари, як історичне джерело з вивчення долі вояків Української Галицької армії після її остаточної ліквідації [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2010_19_15. – Дата перегляду 25.10.2016 р.

листи, спогади та щоденник. Б. П. Савчук при вивченні долі вояків УГА — спогади та мартирологи. Іван Жегуц дослідив еміграційну мемуаристику як феномен історичної пам'яті та історичне джерело, не вдаючись до питань термінології та класифікації²³.

Проблеми термінології та класифікації української спогадової літератури знайшли висвітлення у ґрунтовних джерелознавчих та археографічних студіях Я. С. Калакури, Н. І. Миронець, Р. Я. Пирога, С. А. Макарчука [10], попередніх наукових розвідках автора [8, 9]²⁴ та ін.

Зокрема С. А. Макарчук розглядає мемуари як твори про дійсні соціально-економічні, політичні, культурні, сімейно-побутові та інші процеси і події, написані учасниками подій і процесів, або їх безпосередніми спостерігачами через певний проміжок часу. Акцентує увагу на негативних моментах мемуарів як історичних джерел, які «хибують суб'єктивністю», тому події й особи у них практично завжди відображені невідповідно до їх реального значення, а крізь призму мемуариста, що компенсується елементарним вимислом. До переваг мемуарів як історичного джерела відносить збереження інформації про події та моменти історичного процесу, якої не може бути в інших джерелах, в першу чергу офіційних, також вони містять більше, ніж інші джерела інформації про особисті стосунки між окремими історичними постатями, про суспільний та сімейний побут, інтимне життя, релігійні переживання [10, с. 303–304]. У питаннях класифікації мемуарних джерел дослідник пропонує їх поділяти за жанровою ознакою на спогади, автобіографії, щоденники, некрологи, листи (епістолярні документи), літературні записи, подорожні нотатки тощо [10, с. 305]. При практичному користуванні мемуарними джерелами пропонує групувати їх за тематично-хронологічним принципом, який має ужиткове значення та відображає особливості історичного процесу [10, с. 310].

Наукові праці Н. І. Миронець присвячені вивченню спогадових документів, в першу чергу, листів українських діячів — Олени Теліги, Євгена Чикаленка, Володимира Винниченка²⁵, в яких вона вводить у науковий обіг цілковито новий матеріал особистого листування. Р. Я. Пиріг розглядає спогади Павла Скоропадського²⁶ як історичне джерело про події в Україні 1918 р.²⁷

²³ Див.: Жегуц І. «Візія України в нашій еміграційній мемуаристиці» (Львів, 2003).

²⁴ Зокрема було розглянуто загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів як історичного джерела та виділено три етапи в дослідженні мемуарів [9], розглянуто різні підходи до класифікації мемуарних джерел у залежності від основного критерію (ознаки), часу написання, конкретного історичного періоду, зазначено, що застосування конкретних класифікаційних схем залежить від завдань і цілей, які ставлять перед собою дослідники [10].

В контексті теоретичних проблем історичного джерелознавства та інтелектуальної історії²⁵ зокрема, аналізує мемуари Я. С. Калакура. До основних видів мемуаристики вчений відносить мемуари (спогади), щоденники, приватне листування, життєписи, автобіографії, подорожні нотатки, відзначаючи їх великий інформаційний потенціал як джерел особового походження при створенні просопографічних портретів українських інтелектуалів [5, с.108].

Таким чином інтерес до теоретичних і методологічних проблем мемуаристики, що розпочався на початку 90-х р. ХХ ст., характеризується посиленням частки філологічних і джерелознавчих студій. Міждисциплінарні аспекти мемуаристики як культурно-історичного феномену та культурного продукту чекають на свого дослідника. В історичних і літературознавчих розвідках питання класифікації мемуарів не є самоціллю, а підпорядковані дослідженню основного об'єкту та предмету і тому мають різну конфігурацію. Енциклопедії, словники, наукові праці не подають єдиного чіткого визначення термінів «мемуари», «мемуаристика», переліку жанрових форм творів, віднесених до цього метажанру, їх класифікації. Відсутні спеціальні дослідження, які би стосувались таких термінів і понять як «криптомемуари», «подорожній опис». В історично-біографічних студіях класифікація мемуарних джерел за жанровою ознакою (на мемуари-автобіографії, біографічні мемуари (мемуари-персоналії), щоденники, мемуари про історичні події) та тематично-хронологічним принципом має прикладний характер і підпорядкована завданням історико-біографічних студій, а застосування конкретних класифікаційних схем, знову ж таки, залежить від завдань і цілей, які ставлять перед собою науковці. Свої корективи внесла і диференціація історичної науки, в результаті якої з'явилися нові історичні дисципліни. Це не могло не позначитися на питаннях класифікації мемуарів, оскільки листи як різновид спогадової літератури розглядається

²⁵ Див.: «Теліга Олена Іванівна. Листи. Спогади» (Київ, 2003, 2004), «Чикаленко Євген Харлампович. Листування, 1901–1922 роки» (Київ, 2008), «Чикаленко Євген Харлампійович. Листування. 1902–1929 роки» (Київ, 2010), «Володимир Винниченко — Розалія Ліфшиць: епістолярний діалог (1911–1918 роки)» (Дрогобич, 2012).

²⁶ Йдеться про: «Скоропадський Павло. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. (Київ ; Філадельфія, 1995).

²⁷ Див.: *Луріг Р.* Спогади гетьмана Павла Скоропадського як історичне джерело [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sasd_2008_16_7. – Дата перегляду 25.10.2016 р.

²⁸ Інтелектуальна історія безпосередньо, а не опосередковано, вивчає історичний аспект творчої та інтелектуальної діяльності людей на тлі культури і суспільної свідомості [6, с. 106].

в рамках нової дисципліни — епістології і їх вивчення стало окремим науковим напрямом, що потребує спеціальних способів та методів дослідження. В цілому, майбутнє термінології та класифікації вітчизняної мемуаристики вбачається в її поступовому упорядкуванні.

На нашу думку, було б доцільним розділити в історичних розвідках використання термінів «мемуаристика» та «мемуари». Перший використовувати у розумінні спеціальної історичної дисципліни (галузі), що вивчає мемуари як комплекс історичних джерел; другий — як літературний вид (жанр) джерел особового походження. При дослідженнях вітчизняних мемуарів певного історичного періоду, особи та сукупності мемуарних творів послуговуватися терміном «мемуарій», «спогадова література» тощо. Щодо основних видів (жанрів) мемуарів, то до них літературознавці та історики традиційно відносять мемуари (спогади), записки, записники, діаріуші (щоденники, онлайніві щоденники (блоги)), автобіографії, подорожні нотатки, криптомемуари (уривки зі споминів в інших джерелах), листи, некрологи, чернеткові нотки, стенографічні та літературні записи, літературний портрет, спогади-анкети, мемуарну та автобіографічну белетристику (роман-щоденник, автобіографічна повість, родинна хроніка). Кожний із цих видів (жанрів) потребує ґрунтовного дослідження та термінологічного визначення. На часі постає поглиблене та докладне вивчення українського мемуарію, еволюції його жанрових форм в різні історичні періоди з урахуванням сучасних тенденцій та перспектив.

Додаток 1.
Дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук.

1. *Барбукова І. С.* Онлайнівий щоденник як феномен віртуальної літератури: жанрова природа, поетика [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Барбукова Ірина Сергіївна ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2012. – 20 с.
2. *Варикаша М. М.* Гендерний дискурс у літературі NON-fiction (на матеріалі щоденників письменників першої половини ХХ століття) [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Варикаша Марта Миколаївна ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2009. – 20 с.
3. *Веріго І. М.* Літературні мемуари 20-30-х рр. ХХ століття. Принципи художньої організації матеріалу [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.02 / Веріго Інґа Михайлівна ; Дніпропетров. нац. ун-т. – Дніпро, 2003. – 16 с.
4. *Гавриш І. П.* Творчість М.Цуканової (проза, драматурґія, ме-

- муари) [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Гавриш Ірина Петрівна ; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 19 с.
5. *Гажа Т. П.* Українська літературна мемуаристика другої половини ХХ століття: становлення об'єктного і суб'єктного типів [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Гажа Тетяна Павлівна ; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2006. – 19 с.
 6. *Гринько Я. В.* Мемуарна творчість І.С.Тургенєва [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.02 / Гринько Яніна Віталіївна ; Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2008. – 17 с.
 7. *Дудюк Л. П.* Проблема становлення особистості в російській автобіографічній прозі початку ХХ століття (В. Короленко і М. Горький) [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.02 / Дудюк Леонід Петрович ; Херсонський держ. ун-т. – Херсон, 2005. – 18 с.
 8. *Заборовська С. В.* Особливості віртуального дискурсу в просторі Інтернет (на прикладі інтернет-щоденників): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / С. В. Заборовська ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2006. – 19 с.
 9. *Заварзіна Є. В.* «Щоденник» (1911–1925) Володимира Винниченка: авторська свідомість та літературний контекст : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Є. В. Заварзіна ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2008. – 19 с.
 10. *Ільків А. В.* Жанр щоденника в українській літературі другої половини ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук / А. В. Ільків ; Прикарп. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
 11. *Клімчук О. В.* Російська мемуарно-автобіографічна проза 1990–2000-х років: жанрова специфіка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02 / О. В. Клімчук ; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2008. – 20 с.
 12. *Кочетов А. В.* Щоденник О. В. Дружиніна: типологія жанру, поетика, історико-літературний контекст : автореф. дис. ... канд. філол. наук / А. В. Кочетов ; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2006. – 20 с.
 13. *Маслюченко Г. О.* Художні мемуари та автобіографічна повість в українській літературі 90-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Г. О. Маслюченко ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпро, 2004. – 18 с.
 14. *Мацапура Л. В.* Мемуаристика П. В. Анненкова: жанрова своєрідність та літературний контекст : автореф. дис. ... канд. філол.

- наук / Л. В. Мацапура ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2007. – 20 с.
15. *Медоренко О. М.* Автокоментар як жанр мемуарної літератури : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / О. М. Медоренко; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2011. – 20 с.
 16. *Мінчик С. С.* Подорож О. С. Грибосєдова на Південь у 1825 році: науково-біографічний контекст і творча рефлексія: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02 / С. С. Мінчик ; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2010. – 20 с.
 17. *Момот Н. М.* Щоденник Т. Шевченка як творчо-психологічний та жанровий феномен : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. М. Момот ; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2006. – 20 с.
 18. *Остапенко Л. М.* «Щоденник письменника» Ф. М. Достоєвського в його художньому світі: пошуки пророчого слова : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02 / Л. М. Остапенко ; НАН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 1999. – 20 с.
 19. *Приймак А. М.* Структурно-стилістична та лексико-семантична організація щоденникових текстів Л. М. Толстого : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / А. М. Приймак ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2002. – 20 с.
 20. *Родигіна В. Ю.* Мемуаристика Докії Гуменної: інтерпретація української ідентичності в літературі та культурі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / В. Ю. Родигіна ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 16 с.
 21. *Сіверська С. Ф.* Наративні особливості автобіографічної прози кінця ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / С. Ф. Сіверська ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2011. – 20 с.
 22. *Скнаріна О. Ю.* Особистісне і документальне в мемуарній і біографічній прозі (на матеріалі української літератури кінця ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Ю. Скнаріна ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2007. – 20 с.
 23. *Сопельник Н. В.* Публіцистика та мемуаристика Г. Костюка: ідейні орієнтири та проблеми поетики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Н. В. Сопельник ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2008. – 20 с.
 24. *Таймазова Л. Л.* Мемуарно-щоденникова проза М. Волошина: художня інтерпретація внутрішнього світу особистості : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. Л. Таймазова ; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2006. – 20 с.
 25. *Танчин К. Я.* Щоденник як форма самовираження письмен-

- ника: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / К. Я. Танчин ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2005. – 20 с.
26. *Томіліна Т. Ю.* Російська воєнна мемуаристика першої третини ХІХ ст : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02 / Т. Ю. Томіліна ; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2004. – 19 с.
27. *Федунь М. Р.* Українська мемуаристика в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ століття: жанрово-стильові особливості : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / М. Р. Федунь ; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаніка. – Івано-Франківськ, 2001. – 19 с.
28. *Цяпа А. Г.* Автобіографія як проєкція творця та національної літературно-культурної традиції (Улас Самчук, Еліас Канетті) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / А. Г. Цяпа ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2006. – 20 с.

Додаток 2.

Дисертації на здобуття вченого ступеня доктора філологічних наук.

1. *Єршов В. О.* Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму: еволюція, проблематика, поетика : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.03 / В. О. Єршов ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2010. – 40 с.
2. *Колошук Н. Г.* Табірна проза як літературний феномен ХХ століття (на матеріалі української, російської, білоруської та польської літератур) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01; 10.01.03 / Н. Г. Колошук ; НАН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2007. – 40 с.
3. *Пустовіт В. Ю.* Українська письменницька мемуаристика ХІХ століття: націєтворчий дискурс : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01 / В. Ю. Пустовіт ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2010. – 32 с.
4. *Федунь М. Р.* Поетика західноукраїнської мемуаристики першої половини ХХ століття : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01 / М. Р. Федунь ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2013. – 42 с.

Додаток 3.

Дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук.

1. *Дарчик С. В.* Візія національно-визвольної війни українського народу (1648–1657 рр.) у спогадах та щоденниках шляхтичів Речі Посполитої : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 /

- С. В. Дарчик ; Ін-т укр. археол. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Київ, 2009. – 20 с.
2. *Денисюк М. Ю.* Мемуарні твори як джерело до вивчення українського національного руху в час та після Другої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / М. Ю. Денисюк ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2009. – 20 с.
 3. *Іващенко В. Ю.* Мемуари професорів та студентів з історії Харківського університету ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / В. Ю. Іващенко ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпро, 2004. – 17 с.
 4. *Каліберда Ю. Ю.* Військова мемуаристика як джерело вивчення історії українських військових формувань 1917–1921 рр. : автореф. дис. канд. іст. наук : 20.02.22 / Ю. Ю. Каліберда ; Нац. акад. оборони України. – Київ, 2003. – 19 с.
 5. *Малик А. О.* Мемуари як джерело до історії української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / А. О. Малик ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1999. – 20 с.
 6. *Щербак Ю. О.* «Щоденник» Федора Євлашевського як історичне джерело: структурний аналіз та системна деконструкція : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ю. О. Щербак ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2009. – 16 с.
 7. *Якобчук С. О.* Документальна спадщина Ф. П. Матушевського: історико-джерелознавчий аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / С. О. Якобчук ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2011. – 16 с.
-
1. *Варикаша М. М.* Література non-fiction: поміж фактом і фікцією [Текст] / М. М. Варикаша // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. – 2010. – Вип. ХХІІІ, ч. 3. – С. 28–39.
 2. *Галич О. А.* Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи [Текст] / О. А. Галич. – Луцьк: Знання, 2001. – 245 с.
 3. *Гинсбург Л. Я.* О документальной литературе и принципах построения характера [Текст] / Л. Я. Гинсбург // Вопросы литературы. – 1970. – № 7. 62–91.
 4. *Єршов В. О.* Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму [Текст] : монографія / В. О. Єршов. – Житомир : Полісся, 2010. – 454 с.

5. *Калакура Я. С.* Класифікація джерел інтелектуальної історії України [Текст] / Я. С. Калакура // Історичний архів. – 2012. – Вип. 8. – С. 106–113.
6. *Колошук Н. Г.* Табірна проза в парадигмі постмодерну [Текст] / Н. Г. Колошук. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 499 с. .
7. *Копистянська Н. Х.* Жанр, жанрова система у просторі літературознавства [Текст] / Н. Х. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с. – Бібліогр.: с. 365–367.
8. *Любовець Н. І.* Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми [Текст] / Н. І. Любовець // Українська біографістика. – 2010. – Вип. 7. – С. 66–104.
9. *Любовець Н. І.* Класифікація мемуарів у контексті біографічного джерелознавства [Текст] / Н. Любовець // Наукові праці НБУВ. – 2010. – Вип. 28. – С. 493–507.
10. *Макарчук С.А.* Джерелознавство історії України [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. А. Макарчук. – Львів : Світ, 2008. – 512 с.
11. *Медоренко О. М.* Автокоментар в контексті літератури non-fiction: від маргінесів до жанру [Текст] : монографія / Медоренко Олена Михайлівна ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». – Луганськ : Ноулідж, 2013. – 153 с.
12. *Местергази Е. Г.* Литература нон-фикшн/non-fiction [Текст] : експерим. енцикл. : рус. версія / Е. Г. Местергази. – Москва : Совпадение, 2007. – 325 с.
13. *Пустовіт В. Ю.* Проблеми націєтворення в мемуарному дискурсі вітчизняних письменників ХІХ століття [Текст] : монографія / В. Ю. Пустовіт ; Луганський національний педагогічний ін-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : Знання, 2008. – 284 с.
14. *Федунь М. Р.* Вітчизняна мемуаристика в Західній Україні першої половини ХХ століття: історичні тенденції, жанрова специфіка, поетика [Текст] : монографія / Федунь М. Р. ; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2010. – 451 с.
15. *Черкашина Т. Ю.* Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття: українська візія [Текст] : монографія / Т. Ю. Черкашина ; [за наук. ред. О. А. Галича] ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». – Харків : Факт, 2014. – 378, [1] с.

REFERENCES

1. Varykasha, M. M. (2010). *Literatura non-fiction: pomizh faktom i fiktsiieiu* [Non-fiction literature: between fact and fiction]. In *Aktualni problemy slov'ianskoi filolohii. Serii: Lihvistyka i literaturoznavstvo: mizhvuz. zb. nauk. st.* (Vol. XXIII. 3. pp. 28–39). [in Ukrainian].
2. Halych, O. A. (2001). *Ukrainska dokumentalistyka na zlami tysyacholit: spetsyfika, heneza, perspektyvy* [Ukrainian documentary at the turn of the millennium, specific, genesis, prospects]. Luhansk: Znan-
nia. [in Ukrainian].
3. Hynsburh, L. Ia. *O dokumentalnoi lyterature y pryntsypakh postroenyia kharaktera* [About documentary literature and the principles of building character]. *Voprosy literatury* [Questions literature.]. 7, 62–91. [In Russian].
4. Yershov, V. O. (2010). *Polska memuarystychna literatura Pravoberezhnoi Ukrainy doby romantyzmu* [Polish literature memuarystychna Right-Bank Ukraine romantic period]. Zhytomyr: Polissia. [in Ukrainian].
5. Kalakura, Ia. S. (2012). *Klasyfikatsiia dzherel intelektualnoi istorii Ukrainy* [Classification of sources of intellectual history Ukraine]. *Istorychnyi arkhiv* [Historical archives]. 8, 106–113. [in Ukrainian].
6. Koloshuk, N. H. (2006). *Tabirna proza v paradyhmi postmodernu* [The camp literature in the paradigm of postmodern]. Lutsk: RVV «Vezha» Volynskoho derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky. [in Ukrainian].
7. Kopystianska, N. Kh. (2005). *Zhanr, zhanrova systema u prostori literaturoznavstva* [Genre, genre system of literary space]. Lviv: PAIS. [in Ukrainian].
8. Liubovets, N. I. (2010). *Vyvchennia memuariv yak istorychnoho ta biohrafichnogo dzherela: do istoriohrafii problemy* [Study memoirs as a historical and biographical sources: the historiography of the problem]. In *Ukrainska biohrafistyka*. [Biographistica Ukrainica]. (Vol 7, pp. 66–104). [in Ukrainian].
9. Liubovets, N. (2010). *Klasyfikatsiia memuariv u konteksti biohrafichnogo dzhereloznavstva* [Classification memoirs in the context of biographical source]. In *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*. [Scientific works of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. (Vol. 28, pp. 493–507). Kyiv: VNLU. [in Ukrainian].
10. Makarchuk, S. A. (2008). *Dzhereloznavstvo istorii Ukrainy* [The science sources of history Ukraine]. Lviv: Svit. [in Ukrainian].
11. Medorenko, O. M. (2013). *Avtokomentar v konteksti literatury non-*

- fiction: vid marhinesiv do zhanru* [Narration in the context of literary non-fiction: from the margins to the genre]. Luhansk: Noulidzh. [in Ukrainian].
12. Mesterhazy, E. H. (2007). *Lyteratura non-fykshn/non-fiction [Literature non-fiction / non-fiction]*. Moskov: Sovpadenye. [in Russian].
 13. Pustovit, V. Iu. (2008). *Problemy natsiietvorennia v memuarному dyskursi vitchyznianykh pysmennykiv KhIKh stolittia* [The problems of nation-building in national discourse memoir writers of the nineteenth century]. Luhansk: Znannia. [in Ukrainian].
 14. Fedun, M. R. (2010). *Vitchyzniiana memuarystyka v Zakhidnii Ukraini pershoi polovyny XX stolittia: istorychni tendentsii, zhanrova spetsyfika, poetyka* [Native memoirs in Western Ukraine first half of XX century: historical trends, genre specificity, poetics]. Ivano-Frankivsk: Prykarp. nats. un-t im. V. Stefanyka. [in Ukrainian].
 15. Cherkashyna, T. Iu. (2014). *Memuarно-avtobiohrafichna proza XX stolittia: ukrainska viziia* [Memoirs, autobiographical prose of the twentieth century: Ukrainian vision]. Kharkiv: Fakt. [in Ukrainian].

Новітня історіографія вітчизняної мемуаристики: до проблеми термінології та класифікації.

Любовець Н. І., завідувач відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук (Київ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 28–50.

Зазначено, що мемуаристика як культурно історичний феномен, спеціальна історична дисципліна, літературний жанр є актуальною та соціально затребуваною науковою проблематикою, дослідженням якої займаються науковці ряду гуманітарних напрямів. Однак у сучасному науковому дискурсі близько 80 % досліджень зазначеної тематики звужено виключно до літературознавчого дискурсу, де мемуари розглядаються в контексті літератури non-fiction. Історики розглядають мемуари у своїй більшості як історичне джерело. Міждисциплінарні аспекти мемуаристики як культурно-історичного феномену чекають на свого дослідника. В історичних та літературознавчих розвідках питання класифікації мемуарів не є самоціллю, а підпорядковані дослідженню основного об'єкту та предмету і тому мають різну конфігурацію. Енциклопедії, словники, наукові праці не подають єдиного чіткого визначення термінів «мемуари», «мемуаристика», переліку жанрових форм творів, віднесених до цього метажанру, їх класифікації. В історично-біогра-

фічних студіях класифікація мемуарних джерел за жанровою ознакою та тематично-хронологічним принципом має прикладний характер, а застосування конкретних класифікаційних схем залежить від завдань і цілей, які ставлять перед собою науковці. Майбутнє термінології та класифікації вітчизняної мемуаристики бачиться в її поступовому упорядкуванні. На нашу думку, було б доцільним розділити в історичних розвідках використання термінів «мемуаристика» і «мемуари». Перший використовувати у розумінні спеціальної історичної дисципліни (галузі), яка вивчає мемуари як комплекс історичних джерел; другий — як літературний вид (жанр) джерел особового походження. При дослідженнях вітчизняних мемуарів окремого історичного періоду, особи та сукупності мемуарних творів як культурного феномену послуговуватися терміном «мемуарій», «спогадова література» тощо.

Ключові слова: мемуаристика, документальна література, non-fiction, мемуари, історіографія, класифікація, дискурс.

Modern historiography of the national memoirs: the problem of terminology and classification.

Lyubovets N. I., Head of the Department of Institute of Biographical Research of Vernadsky National Library of Ukraine, Ph. D. (Kyiv).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13. – P. 28–50.

Indicated that memoirs as a cultural and historical phenomenon, a special historical discipline, literary genre is an actual and social relevant scientific issue, research by scientists that engaged in a number of areas of the humanities course. However in the modern scientific discourse around 80 % of research of the mentioned subjects that narrowed exclusively to literary discourse, where memoirs considered in the context of literary non-fiction. Historians consider the memoirs as a historical source for the most part. Interdisciplinary aspects of memoirs as a cultural and historical phenomenon are waiting for their researcher. In the historical and literary researches the questions of the classification of memoirs is not an end in itself but are subject to research of the main object and subject and therefore have a different configuration. Encyclopedias, dictionaries, scientific works are not present the single precise definition of the term memoir, memoirs, list of genre forms of works attributed to this genre, their classification. In historical and biographical researches the classification of memoir sources according to the genre, thematic and chronological principles has an applied character and application of specific classification schemes depends on the aims and goals

that are set by the researchers. Future of terminology and classification of national memoirs seen in its gradual ordering. In our opinion, it would be appropriate to divide in historical research the using of the terms «memoirs» and «memoir». The first is used in the sense of special historical disciplines (branches) which examines memoirs as a complex of historical sources; the second — as a literary type (genre) of sources of personal provenance. In studies of national memoirs of the separate historical period, the person and complex of memoir works as a cultural phenomenon should be used the term «memoirs», «memory literature» etc.

Keywords: memoirs, documentary literature, non-fiction, memoir, historiography, classification, discourse.

Новейшая историография отечественной мемуаристики: к проблеме терминологии и классификации.

Любовец Н. И., заведующая отделом теории и методики биобиблиографии Института биографических исследований, кандидат исторических наук (Киев).

Украинская биографістика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вып. 13. – С. 28–50.

Отмечено, что мемуаристика как культурно исторический феномен, специальная историческая дисциплина, литературный жанр является актуальной и социально востребованной научной проблематикой, исследованием которой занимаются ученые целого ряда гуманитарных направлений. Однако в современном научном дискурсе около 80 % исследований указанной тематики сужено исключительно к литературоведческому дискурсу, где мемуары рассматриваются в контексте литературы non-fiction. Историки рассматривают мемуары в большинстве как исторический источник. Междисциплинарные аспекты мемуаристики как культурно-исторического феномена ждут своего исследователя. В исторических и литературоведческих трудах вопросы классификации мемуаров не является самоцелью, а подчинены исследованию основного объекта и предмета и поэтому имеют различную конфигурацию. Энциклопедии, словари, научные труды не дают единого четкого определения терминов «мемуары», «мемуаристика», перечня жанровых форм произведений, отнесенных к этому метажанру, их классификации. В историко-биографических исследованиях классификация мемуарных источников по жанровому и тематически-хронологическому принципу имеет прикладной характер, а применение конкретных классификационных схем зависит от задач и целей, которые ставят перед собой ученые. Будущее терминологии и классификации отечественной

мемуаристики видится в ее постепенном упорядочении. По нашему мнению, было бы целесообразным разделить в исторических исследованиях использования терминов «мемуаристика» и «мемуары». Первый использовать в понимании специальной исторической дисциплины (отрасли), которая изучает мемуары как комплекс исторических источников; второй — как литературный вид (жанр) источников личного происхождения. При исследованиях отечественных мемуаров отдельного исторического периода, лица и совокупности мемуарных произведений как культурного феномена пользоваться термином «мемуарий», «воспоминания» и др.

Ключевые слова: мемуаристика, документальная литература, non-fiction, мемуары, историография, классификация, дискурс.

*Katarzyna GRYSIŃSKA-JARMUŁA,
Dr, pracownik Zakładu Historii
Stosunków Międzynarodowych XIX i XX wieku
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego (Polska).*

TENDENCJE ROZWOJOWE POLSKIEJ BIOGRAFISTYKI OD KOŃCA XIX DO POCZĄTKÓW XXI WIEKU

Biografistyka polska rozwija się w dwóch głównych nurtach: jako samodzielne opracowania monograficzne oraz w postaci biogramów, tj. zwężonych form faktograficzno-kronikarskich zamieszczanych w różnych encyklopediach, słownikach, biografiach zbiorowych, spośród których najdonioślejsze znaczenie ma z pewnością „Polski Słownik Biograficzny” wydawany od 1935 roku.

Słowa kluczowe: biografia, słownik biograficzny, polska biografistyka, Polski Słownik Biograficzny, biografie codzienności.

Польська біографістика розвивається двома основними течіями: як самостійні монографічні опрацювання та у вигляді написання біографій, тобто стислих фактографічно-хронікальних форм, надрукованих у різних енциклопедіях, словниках, збірниках біографій, серед яких найважливіше значення має, безумовно, «Польський біографічний словник», видаваний від 1935 року.

Ключові слова: біографія, біографічний словник, польська біографістика, «Польський біографічний словник», біографії повсякдення.

Polish biography develops in two main directions: as independent monographic study and as the writing of biographies, namely the brief factual-chronicle forms printed in various encyclopedias, dictionaries, collections of biographies, among which undoubtedly the most important significance has "Polish Biographical Dictionary" published in 1935.

Keywords: biography, biographical dictionary, Polish biographical research, Polish Biographical Dictionary, biographies of everyday life.

Wprowadzenie

Pisanie biografii ma wielowiekową tradycję, niezależną od szkół historycznych, kierunków i sytuacji politycznej. Historia opiera się na mniej lub bardziej dosłownie traktowanych biografiach, zaś biografistyka należy do grona najstarszych form pisarstwa historycznego i niemal zawsze zajmowała wiele miejsca w dziejach historiografii. Na zainteresowanie biografistyką zarówno przez badaczy, jak i czytelników wpływa fakt, że ocenie roli poszczególnych jednostek w dziejach niemal zawsze towarzyszą spory i kontrowersje¹. Dzięki biografii historia przestaje być anonimowym procesem, a przez postaci ważne dla historii narodów, ale także i mniejszych społeczności, obejmujących określony region czy wioskę, a nawet jeden ród, rodzinę biografii spełniały rolę wychowawczą i zawsze pociągały swoimi przykładami².

Współcześnie postuluje się, aby badania biograficzne traktować jako «historie życia», narracje opisujące życie jednostek. Winny one obejmować nie tylko biografie indywidualne, portrety, ale również profile biograficzne ukazane w szerszym kontekście historycznym, w zmieniających się strukturach społecznych, gospodarczych politycznych i kulturalnych. Wszystkie te struktury oddziałują na kształtowanie się osobowości postaci, ale jednocześnie same ulegają zmianom wskutek aktywności ludzi. To podwójne uwarunkowanie ukazywane na przykładzie losów konkretnej jednostki pozwala na lepsze, dokładniejsze zrozumienie epoki historycznej i żyjących w niej ludzi³. W takim założeniu biografistykę należy wpisać w sferę zainteresowań nie tylko historii, ale także różnych nauk od socjologii, literaturoznawstwa, nauk politycznych po pedagogikę i psychologię społeczną. Najbliżej jest ona jednak związana z historią i tego rodzaju badania dla humanistyki mogą odgrywać rolę pierwszorzędą.

Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule będą tendencje rozwojowe w biografistyce polskiej począwszy od wieku XIX — do początków XXI wieku. Przy założeniu, że biografistyką obejmuje się „całą tę gałąź piśmiennictwa, a więc zarówno różnego rodzaju wydawnictwa słownikowo-encyklopedyczne ludzi nieżyjących, bądź żyjących (od słowników biograficznych wielu specjalności zawodowych, słowników regionalnych, informatorów typu „Czy wiesz kto to jest?” po „Polski słownik biograficzny”), jak też monografie biograficzne (biografie sensu stricto) przedstawiające jedną bądź więcej osób (biografie

¹T. Łepkowski, *Kilka uwag o historycznej biografistyce*, «Kwartalnik Historyczny» 1964, R. 71, z. 3, s. 711.

²T. Kulak, *Uwag nad biografistyką polską XIX wieku*, [w:] Stan i perspektywy rozwoju biografistyki polskiej, red. L. Kuberski, Opole 1998, s. 97.

³W. Bieńkowski, *Biografistyka w badaniach nad książką*, [w:] Książka polska w okresie zaborów, red. M. Kocójowa, Kraków 1991, s. 51.

zbiorowe czy grupowe)⁴. Autor postarał się wskazać najważniejsze kierunki rozwoju polskiej biografistyki w ostatnich dwóch stuleciach. Uwzględnione zostały z jednej strony monografie biograficzne, z drugiej zaś wydawnictwa o charakterze słownikowym. Wskazane w tekście konkretne przykładowe prace są wynikiem subiektywnego wyboru i oceny autora i mają na celu ukazanie skali rozwoju tego gatunku piśmiennictwa w Polsce. Pewne zjawiska z uwagi na charakter opracowania zostały jedynie zasygnalizowane i mogą stać się przedmiotem dalszych rozważań.

Początki polskiej biografistyki

W tradycji polskiej humanistyki biografia jako gatunek pisarski należy przede wszystkim do historii. Początki nowożytnej biografistyki polskiej sięgają ostatniej ćwierci XV wieku. Twórcą nowoczesnej świeckiej biografii był Kalimach, który w dziele «Vita et mores Gregorii Sanocei» stworzył dość realistyczny obraz opisywanej postaci, w którym obok pochwalnej i panegirycznej osnowy znalazły się także pejoratywne epizody. Niestety dzieło pozostało jedynie w rękopisach i nie miało wpływu na rozwój polskiej biografistyki⁵. Nie najlepiej, w ocenie badaczy, wypadają wizerunki władców nakreślone w XVI wieku. Zarzuca się im przede wszystkim zdawkowość oraz zbyt pochwalny ton, niemal laudacje. Za bardziej udane uważa się natomiast powstałe wówczas wizerunki wybitnych przedstawicieli państwowych i kościelnych (np. biskupa i podkanclerzego koronnego Piotra Tomickiego — pióra Stanisława Hozjusza, hetmana i kanclerza koronnego Jana Zamoyskiego autorstwa Reinholda Heidensteina, czy najobszerniejsza z nich Stanisława Hozjusza autorstwa Stanisława Reszki)⁶. Kolebką polskiej biografistyki był jednak dopiero wiek XVII. Przyjmuje się, że pierwszymi jej twórcami byli Jan Brożek⁷ i Szymon Starowolski⁸. Kolejny wiek (XVIII)

⁴Ibidem, s. 42 A. Gruca, *Historię tworzą ludzie — biografistyka w badaniach Wiesława Bienkowskiego*, [w:] ePublikacje Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, red. M. Kocójowa, 2010, nr 7: Biblioteki, informacja, książka interdyscyplinarne badania i praktyka w XXI wieku; <http://skryba.inib.uj.edu.pl/wydawnictwa/e07/n-gruca.pdf> (dostęp 12.08.2016).

⁵H. Barycz, *Pięćdziesiąt lat Polskiego słownika biograficznego: jego narodziny — trudne początki — perspektywy rozwoju*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1988, R. 38, s. 191.

⁶Ibidem, s. 191.

⁷**Jan Brożek** (1585–1652) — profesor Akademii Krakowskiej, geodeta, astronom z wykształcenia, pisarz i miłośnik historii pozostawił po sobie trzy prace o charakterze biograficznym, w tym biogram Jana Kochanowskiego (jeden z najwybitniejszych polskich twórców renesansu w Europie, nadworny poeta polskiego króla Stefana Batorego), który mimo swoich niedoskonałości przez dwa i pół wieku był skarbnicą wiedzy o tym poecie. Druga z jego prac dotyczyła życia i twórczości Mikołaja Kopernika.

⁸**Szymon Starowolski** (1588–1656) — kanonik krakowski, pisarz polityczny doby baroku, autor ponad 70 dzieł napisanych w języku łacińskim, spośród których część doczekała się tłumaczenia na język polski. W latach 1625–1631 opublikował za granicą

okazał się mało łaskawy dla tego gatunku pisarstwa w Polsce. Zrodziło się wprawdzie wiele pomysłów, niestety żaden z nich nie doczekał się realizacji⁹. *Rozbiory Polski* (1772, 1773, 1795) «przyniosły na przeszło wiek całkowitą posuchę na niwie biografistyki. Pojawiały się co najwyżej drobne usiłowania na tym ugrze»¹⁰.

W omawianym okresie nie lepiej wyglądał także dorobek w zakresie prac o charakterze encyklopedycznym. Podobnie początki polskiej leksykografii biograficznej sięgają piśmiennictwa szesnastowiecznego. Były to jednak zaledwie wykazy, np. pochodzący z 1594 roku wykaz pisarzy autorstwa kanonika warmińskiego Stanisława Reszki, zawierający zaledwie 35 nazwisk i tytuły wybranych dzieł, pozostający w rękopisie oraz wydany drukiem w 1601 roku spis pisarzy polskich autorstwa jezuity Krzysztofa Warszewickiego. Spis nie obejmował innowierców. Z kolejnych wydawnictw należy wspomnieć «*Scriptorum Polonicorum Hecatontas seu centrum illustrium Poloniae scriptorum elogia et vitae*» Szymona Starowolskiego, wydane w 1625 roku. «*Setnik pisarzy polskich*» jest słownikiem biograficznym zawierającym 172 życiorysy polskich uczonych oraz ośmiu literatów ujętych w układzie alfabetycznym (w I wydaniu). Każdy biogram zawierał krótki życiorys i pochwalny epigramat. Biograf przygotowując opracowanie sięgnął do źródeł pochodzących z archiwum Akademii Krakowskiej, zbiorów klasztornych i prywatnych oraz katalogów wydawniczych¹¹. W XVIII podjęto jedynie nieudolne próby stworzenia encyklopedii powszechnej, która zwierzałaby także biogramy.

Biografistyka polska w XIX wieku¹² (i na początku XX wieku)

Na przełomie XIX i XX wieku w polskim piśmiennictwie pojawiła się historyczna biografistyka naukowa. Nie oznacza to jednak, że wcześniej, na przestrzeni XIX wieku, gatunek ten w ogóle się nie rozwijał. Powstało szereg prac różnej objętości o życiu i działalności Polaków zaznaczających swoją obecność czy to w sferze politycznej, społecznej, czy też kulturalnej. Z reguły prace te miały na celu «dać świadectwo szla-

trzy książki: o sławnych mężach polskich, o mówcach i o wojownikach. Niestety nie znalazły szerszego odbiorcy. Dopiero «*Setnik pisarzy polskich*», będący jednak pracą o charakterze słownikowym oraz «*Monumenta Sarmatarum*» wzbudziły większe zainteresowanie czytelników, stając się z czasem ważnym dokumentem przeszłości Polski.

⁹H. Barycz, op. cit., 195-196.

¹⁰Ibidem, s. 196.

¹¹M. Rzadkowska, *Polskie słowniki biograficzne. Próba charakterystyki*, „Forum Bibliotek Medycznych” 2011, nr 8, s. 244-245.

¹²W polskiej literaturze przyjmuje się, iż wiek XIX w historii Polaków zakończył się w zasadzie w 1914 roku. Jako pierwszy takiego ujęcia dokonał już w 1933 roku Zygmunt Łempicki, *Oblicze duchowe dziewiętnastego*, Warszawa 1933, s. 53; T. Kulak, op. cit., s. 97.

chetnego rodu i jego znamienitych koligacji, godnych uwiecznienia myśli i czynów swoich bohaterów»¹³ Ten typ twórczości tak podsumował w 1896 roku A. Świętochowski¹⁴: «Nasza literatura biograficzna jest poza nielicznymi wyjątkami, jednym wielkim kłamstwem. Nie ma w niej ścisłości, szczerości i prawdy. Autorowie [oryginalna pisownia — KGJ] życiorysów labo nie zadają sobie trudu zebrania materiału wiarygodnego i ssą z palca bajki, albo też gwałcą fakty dla nadania bohaterom sztucznej wielkości»¹⁵. Tym dosadnym stwierdzeniem odnosił się przede wszystkim do powstających wówczas życiorysów konserwatystów galicyjskich, stanowiących nie tylko całkowitą aprobatę ich postaw i dzieła, ale wręcz apologię.

Należy podkreślić, że mówiąc o biografistyce XIX-wiecznej w tym kontekście rozpatrujemy tylko i wyłącznie prace biograficzne powstałe w tym okresie. Inaczej należy rozumieć biografistykę związaną z XIX wiekiem, a więc biogramy, biografie osób żyjących w tym czasie, ale powstałe znacznie później, tj. począwszy od 1918 roku po czasu współczesne.

Sytuacja polityczna, w której znalazło się społeczeństwo polskie w XIX wieku wpłynęła poniekąd na profil piśmiennictwa encyklopedycznego tego okresu. Stojąc przed groźbą utraty tożsamości i wynarodowienia wysiłek skierowano na przeciwstawienie się tym dążeniom. Podjęto akcje mające na celu ratowanie wartości kultury duchowej i materialnej narodu oraz utrwalenie najistotniejszych właściwości i wartości: języka, obyczajowości, tradycji. Efektem tych starań były m.in. sześciotomowy «Słownik języka polskiego» Samuela Bogumiła Lindego (1807–1814), piętnastotomowy «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich» (red. Bronisław Chlebowski, Filip Sulimierski, Władysław Walewski, 1880–1914), czy 33-tomowa praca Oskara Kolberga «Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce» (Oskara Kolberga, 1857–1890) dokumentująca polską kulturę ludową.

Istotne znaczenie dla rozwoju biografistyki na początku XX wieku miał rozwój nauk humanistycznych. Nowością było sięganie do źródeł i ich wnikliwa krytyka. Krytyczne podejście i szerokie zastosowanie materiału źródłowego (od dokumentów archiwalnych, poprzez

¹³Aleksander Świętochowski (1849–1938) — pisarz, filozof i historyk, aforysta, krytyk, publicysta polityczny, działacz społeczny. Należał do czołowych ideologów i przywódców pozytywizmu warszawskiego, był gorącym rzecznikiem postępu, oświaty, kultury, walczył o równe prawa dla kobiet, Żydów.

¹⁴A. Świętochowski, *Liberum veto*, „Prawda” 1896, nr 23.

¹⁵A. Świętochowski, *Liberum veto*, „Prawda” 1896, nr 23.

pamiętniki, wspomnienia czy relacje ustne) odgrywające fundamentalną rolę wpływało na zwiększenie wartości naukowej powstających prac. Na gruncie polskim za prekursora tego nurtu uchodzi Szymon Askenazy¹⁶. Spod jego pióra wyszły cenione do dnia dzisiejszego biografie Waleriana Łukasińskiego¹⁷ (1908) i księcia Józefa Poniatowskiego¹⁸ (1913).

Biografistyka polska po 1918 roku

W kolejnych latach, w odmiennym warunkach politycznych (Polska był krajem niepodległym) z powodzeniem kontynuowano pisanie biografii opartych na dogłębnych badaniach archiwalnych. Rzetelnego, źródłowego opracowania doczekali się wybitni działacze okresu zaborów, m.in. Szymon Konarski, uczestnik powstania listopadowego, działacz Wielkiej Emigracji (autorstwa Władysława Konopczyńskiego, 1926), książę Jerzy Adam Czartoryski, współtwórca Konstytucji Królestwa Polskiego, Prezes powstańczego Rządu Narodowego, założyciel tzw. Hotelu Lambert, politycznego emigracyjnego obozu konserwatywno-liberalnego (autorstwa Marcelego Handelsmana, 1934) czy Maksymilian Jackowski, wielkopolski działacz społeczny i gospodarczy, założyciel Centralnego Towarzystwa Gospodarczego, zwolennik pracy organicznej (autorstwa Witolda Jakubczyka, 1938)¹⁹. Historycy sięgali przede wszystkim do tych postaci żyjących okresie zaborów, które poprzez swoją działalność wojskową, polityczną, społeczną czy gospodarczą pokazywały, że naród polski mimo utraty państwowości istnieje, nie poddał się i wszelkimi środkami oraz metodami dąży od odzyskania niepodległości.

Polski słownik biograficzny.

Dużym osiągnięciem biografistyki polskiej w okresie międzywojennym było zapoczątkowanie wydawania „Polskiego słownika biograficznego”. Dyskusję na temat konieczności stworzenia polskiej biografii narodowej rozpoczął w 1922 roku krakowski historyk Władysław Konopczyński²⁰. Uzasadniał konieczność stworzenia zbioru biografii,

¹⁶**Szymon Askenazy** (1865–1935) — historyk, profesor Uniwersytetu Lwowskiego, a następnie Warszawskiego, zajmował się głównie stosunkami międzynarodowymi w XVIII i XIX wieku, jest twórcą lwowskiej szkoły historycznej nazywanej też *szkołą Askenazego*.

¹⁷**Walerian Łukasiński** (1786–1868) — polski działacz niepodległościowy, twórca Wolnomularstwa Narodowego i Towarzystwa Patriotycznego, skazany za działalność spisową, więziony przez cara rosyjskiego w twierdzy w Szlisselburgu.

¹⁸**Książę Józef Poniatowski** (1763–1813) — uczestnik powstania kościuszkowskiego, wojen napoleońskich, generał, wódz naczelny Wojsk Polskich Księstwa Warszawskiego, zginął w bitwie pod Lipskiem.

¹⁹Ibidem, s. 99.

²⁰W. Konopczyński, *O polską biografię narodową*, „Przegląd Warszawski” 1922, R. 1, nr 5, s. 161–169.

gdyż posiada on wartości poznawcze w badaniu przeszłości, jak i jest istotnym czynnikiem budowania i kształcenia godności narodowej²¹. Trwającą ponad dekadę debatę dotyczącą kształtu, miejsca, zasad planowanej publikacji zwieńczyło wydanie w styczniu 1935 roku pierwszego numeru «Polskiego słownika biograficznego» (PSB)²². Stanowi on jedną z najbardziej doniosłych polskich inicjatyw w zakresie biografistyki. Początkowo wydawcą była Polska Akademia Umiejętności w Krakowie²³, od 1958 roku jest to Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk²⁴.

O wartości poznawczej wszelkiego rodzaju słowników biograficznych przekonywało wielu historyków tego okresu. Twierdzono, że służą one nie tylko ukazaniu kolei życia wybitnych jednostek, ale także są instrumentami do poznania epoki, właśnie poprzez poszczególne obrazy biograficzne. Stanowią jednocześnie cenny materiał badawczy prowadzący do uogólnień²⁵. Do tych sformułowań odniesiono się pół wieku później. Emanuel Rostworowski, przyrównywał słowniki biograficzne do stogu siana, z którego od czasu do czasu wyciąga się jakieś źdźbło. Podkreślał przy tym, że stanowią one zbiór informacji o charakterze masowym, nadających się do dalszego historycznego opracowania²⁶.

Wracając jednak do PSB. W przygotowywanym słowniku miały (mają) się znaleźć:

1. biogramy osób czynnych w polskim życiu państwowym i narodowym,
2. biogramy osób czynnych w życiu politycznym, społecznym i kulturalnym Polski na ziemiach utraconych i na obczyźnie,
3. biogramy Polaków czynnych w środowiskach obcych, o ile nie ulegli wynarodowieniu.

²¹H. Barycz, op. cit., s. 197.

²²P. Biliński, *Władysława Konopczyńskiego „boje” o kształt Polskiego słownika biograficznego w latach 1928–1939*, «Klio Polska. Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej» 2015, t. 7, s. 107-141.

²³**Polska Akademia Umiejętności** — instytucja naukowa założona w Krakowie w 1872 roku (do 1918 roku funkcjonowała jako Akademia Umiejętności) w oparciu o działające od 1815 roku Towarzystwo Naukowe Krakowskie. Po II wojnie światowej z uwagi na swoją niezależność od nowych władz państwowych szybko stała się dla nich niewygodna. W 1948 roku wobec PAU zastosowano szereg restrykcji, ograniczono jej kontakty z zagranicą i zablokowano wydawnictwo. Placówki badawcze, wydawnictwa, zbiory, pamiątki i majątek zabrano i przekazano utworzonej Polskiej Akademii Nauk. Dopiero zmiany ustrojowe, które nastąpiły w Polsce po 1989 roku umożliwiły reaktywację tej instytucji naukowej.

²⁴E. Rostworowski, *Dwadzieścia tomów Polskiego Słownika Biograficznego*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XX, Warszawa 1975, s. V, VI.

²⁵B. Richter, *Zagadnienia biografii współczesnej*, „Nauka Polska” 1934, t. 19, s. 16, 42, 47.

²⁶E. Rostworowski, *Biografia, biogram, historia grup i pokoleń*, «Kwartalnik Historyczny» 1973, R. 98, nr 2, s. 356; Idem, *Biografistyka dziejów najnowszych*, «Dzieje Najnowsze» 1973, R. 5, nr 3, s. 158.

W słowniku nie ma systemu odsyłaczy. Każdy biogram jest opatrzony stosownymi źródłami. Jego wielkość powinna oscylować między 15 a 385 wierszami. Artykuły muszą być napisane w sposób zwięzły, skondensowany, bez frazeologii i nadużywania pustych słów, opowiadać fakty, a nie roztrząsać źródeł, ponadto odróżniać wyraźne fakty od hipotez, wyjaśniać przyczyny, trzymać się porządku chronologicznego²⁷. Zrezygnowano natomiast z materiału ikonograficznego²⁸. Przystępując do prac nad słownikiem zakładano wydanie 20 tomów o łącznej objętości 600 arkuszy wydawniczych w ciągu 20 lat²⁹. Z czasem okazało się, że artykułów nie tylko przybywa, ale i zwiększa się ich objętość, aczkolwiek sposób pisania życiorysów przez cały okres wydawania słownika nie zmienił się, dominantą pozostała faktografia. Następowo jednak coraz większe uszczegółowienie faktów z życia i działalności opisywanych postaci³⁰. Pierwotne założenia szybko stały się nieaktualne, a terminy zakończenia prac przesuwano kilkakrotnie. Do lutego 2016 roku opublikowano 50 tomów (207 zeszytów), zawierających prawie 33 tys. stron, ponad 27 tys. życiorysów, począwszy od Popiela i Piasta, Mieszka I i Bolesława Chrobrego, a skończywszy na osobach zmarłych w 2000 roku. Oprócz biogramów królów, książąt, polityków i wodzów w PSB znajdują się życiorysy pisarzy, malarzy, rzeźbiarzy, architektów, ludzi teatru i filmu, uczonych, sportowców, duchownych i świętych, postaci pierwszoplanowych, mniej znanych, a czasem zupełnie zapomnianych³¹. Obecnie trwają prace nad 51 tomem. Ostatnie opublikowane hasła zaczynają się na literę «Ś». W słowniku przyjęto alfabetyczny układ haseł, wg. tzw. wzoru angielskiego. Do końca 2000 roku obowiązywała zasada, że w PSB zamieszcza się biogramy osób zmarłych najpóźniej trzy lata przed wydaniem danego tomu, natomiast tomy wydane po roku 2000 zawierają, a będące w planie, zawierać będą, wyłącznie biogramy osób zmarłych najpóźniej 31 grudnia 2000³². Życiorysy osób, które zmarły w trakcie wydawania słownika lub zostały pominięte zostaną umieszczone w uzupełnieniach, przygotowanych po zakończeniu serii głównej słownika³³. Niestety z uwagi na tak długi czas wydawania pub-

²⁷Ibidem, s. IX.

²⁸Przedmowa, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. I, Wrocław 1935, s. VIII.

²⁹E. Rostworowski, *Stan i perspektywy Polskiego Słownika Biograficznego*, „Kwartalnik Historyczny”, 1970, R. 78, z. 1, s. 97.

³⁰Szybko złamano zasadę dotyczącą objętości poszczególnych haseł (przykładem są niezwykle obszerne biogramy królowej Bony, Adama Jerzego Czartoryskiego czy Romana Dmowskiego liczący 24,5 szpalty).

³¹Portal Polskiego słownika biograficznego, <http://www.psb.pan.krakow.pl/index.php/pl/o-nas/o-psb> (dostęp: 09.08.2016).

³²Portal Polskiego słownika biograficznego, <http://www.psb.pan.krakow.pl/index.php/pl/zeszyty/opublikowane-hasla> (dostęp: 18.08.2016).

³³*Zasady wydawnictwa*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXX, Warszawa 1987, s. II.

likacji, brak suplementów, układ ten staje się źródłem krytyki. I tak, np. Maria Dąbrowska (1889–1965), jedna z ważniejszych polskich powieściopisarek XX wieku, autorka powieści «Noce i dnie» (1931–1934), nominowana do Nagrody Nobla w dziedzinie literatury, Ryszard Kapuściński (1932–2007), polski reportażysta, zwany «cesarzem reportażu», Stanisław Lem (1921–2006), pisarz science fiction, czy Czesław Miłosz (1911–2004), poeta, prozaik, historyk literatury, eseista, którego prace do 1980 roku obłożone były cenzurą, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie literatury, i wielu innych nie zostali umieszczeni w PSB. Wyjaśnienie tego faktu jest proste — tomy ze stosownymi hasłami (tj. zaczynające się na daną literę) ukazały się latach, gdy osoby te jeszcze żyły. Raz jeden, w 2001 rok ukazał się oddzielny zeszyt zbiorczy ze sprostowaniami i uzupełnieniami do tomów I–XL, w szczególności z informacjami niedopuszczonymi do druku przez cenzurę czasów PRL. Pojawiły się m.in. uściślenia zamiast «zm. po 1939» na «zamordowany w Katyniu».

Pierwszym redaktorem naczelnym PSB był Władysław Konopczyński (1931–1949), kolejni: Kazimierz Lepszy (1957–1964), Emanuel Ros-tworowski (1964–1989), Henryk Markiewicz (1989–2002). Od stycznia 2003 roku redakcją PSB kieruje Andrzej Romanowski.

Dwukrotnie nastąpiła przerwa w wydawaniu Słownika. Pierwsza przypadła na okres II wojny światowej, druga na lata 1949–1957 i uwarunkowana była względami ideologiczno-politycznym. Już w zasadzie od 1945 roku następował rozdzźwięk pomiędzy twórcami słownika a władzami państwowymi w kwestii doboru haseł i zawartych w nich treści. Kontrowersje wzbudzał m.in. biogram Feliksa Dzierżyńskiego. Ponieważ sześciokrotnie przedstawiane propozycje redakcji nie uzyskały aprobaty władz, więc zdecydowano się na wydanie tomu bez tego biogramu³⁴.

Mimo tego epizodu okresu stalinowskiego i obowiązującej w okresie późniejszym cenzury Słownik był jedynym w swoim rodzaju wydawnictwem w całym obozie socjalistycznym. Przedstawicielom nauk humanistycznych w innych krajach tzw. demokracji ludowej trudno było uwierzyć, że w państwie socjalistycznym mogą się ukazywać podobne kompendia, uwzględniające wszystkich wybitniejszych przedstawicieli życia politycznego, których życiorysy zawierają dużą ilość faktów i są pozbawione odpowiednich epitetów. Co więcej trudno im było uwierzyć, aby w Słowniku mogły znaleźć się takie osoby jak Ignacy Mościcki³⁵ czy Józef Piłsudski. Wyrażali zdumienie, że ich działalność oraz poglądy

³⁴H. Barycz, op. cit., s. 219.

³⁵Ignacy Mościcki (1867–1946), chemik, polityk, przedstawiciel obozu sanacyjnego, prezydent II Rzeczypospolitej w latach 1926–1939).

nie doczekały się w PSB «ideologicznego odporu»³⁶ Dowodem zachodzących stopniowo przemian i w pewnym sensie «przychylności władz» była zgoda w 1977 roku na reprint pierwszych ośmiu tomów słownika, więc także tomów, które ukazały się przed rokiem 1939, czyli w całkowicie odmiennych od powojennych warunkach politycznych³⁷.

Reasumując: «Polski słownik biograficzny» jest monumentalną historią Polski widzianą przez pryzmat indywidualnych losów ludzkich. Biogramy opracowane są przez najwybitniejszych specjalistów z kraju i zagranicy (od r. 1935 współpracowało z redakcją ok. 4 tysiące autorów). Zostały one oparte na wynikach wieloletnich badań i zawierają bogatą dokumentację źródłową. Poza informacją i popularyzacją wiedzy Słownik miał spełniać i nadal spełnia funkcje naukowe.

Elektroniczna wersja PSB (iPSB)

Redakcja i wydawcy «Polskiego słownika biograficznego» wychodzą naprzeciw oczekiwaniom współczesnego pokolenia czytelników, odbiorców, ale i naukowców. PSB posiada własną stronę internetową (<http://www.psb.pan.krakow.p./>), na której poza szkicem historycznym wydawnictwa i informacjami o redakcji znajdują się wykazy wszystkich opublikowanych haseł biograficznych w układzie alfabetycznym, ze wskazaniem tomu i zeszytu, w którym znajduje się hasło, informacje o autorach haseł do PSB, a także propozycję haseł do tomów mających ukazać się w przyszłości³⁸.

Kolejnym krokiem ku nowoczesnemu podejściu jest internetowa wersja PSB, której inauguracja miała miejsce w grudniu 2014 roku. iPSB jest projektem Narodowego Instytutu Audiowizualnego, realizowanym we współpracy z Instytutem Historii PAN. Na stronie www.ipsb.nina.gov.pl. dotychczas udostępniono ok. 8000 biogramów. Ilość ta będzie się sukcesywnie zwiększać w miarę wykupywania praw autorskich od autorów i ich spadkobierców. Obok publikowanych biogramów na stronie pojawia się materiał ikonograficzny, audiowizualny, ciekawostki, dokumenty. Tak szerokie ujęcie zagadnienia możliwe jest dzięki współpracy wydawcy PSB, Narodowym Archiwum Cyfrowym, Ministerstwem Administracji i Cyfryzacji, Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, ale i takimi instytucjami jak Polskie Radio, czy Stowarzyszenie Autorów ZAIKS.

³⁶J. Tazbir, *Minione stulecie: próba bilansu*. Referat wygłoszony podczas sesji naukowej pt. *80 lat Polskiego Słownika Biograficznego. Dorobek i problemy biografistyki narodowej*, Warszawa, 25 X 2015 r., portal Polskiego słownika biograficznego, <http://www.psb.pan.krakow.pl/index.php/pl/10-wydarzenia/56-80-lat-psb> (dostęp 14.08.2016).

³⁷Ibidem.

³⁸Portal Polskiego słownika biograficznego <http://www.psb.pan.krakow.pl/> (dostęp: 18.08.2016).

Biografistyka polska po 1945 roku

„Polski słownik biograficzny” jest jednym z elementów XX-wiecznej biografistyki polskiej. Nie mniej jej rozwój w pierwszych czterech dekadach po II wojnie światowej (dokładnej lat 1945–1989) pozostawia wiele do życzenia. Okres PRL, z uwagi ustrój polityczny i wynikający z niego brak swobody twórczej, ograniczał możliwości historyków i biografów, zwłaszcza w dostępie do źródeł i doborze osób mogących stanowić przedmiot ich zainteresowania. Władysław Zajewski u schyłku XX wieku stwierdził: «ostatnie półwiecze biografistyki socrealistycznej „wodzów i trybunów rewolucji socjalistycznej” stało się świadectwem jej bankructwa. (...) styl ten odstręczył wielu czytelników od lektury dzieł biograficznych»³⁹. Nie oznacza to jednak, iż w Polsce deprecjonowano charakter i znaczenie tego typu pisarstwa historycznego i w ogóle go nie uprawiano. Już w pierwszych latach powojennych wielokrotnie podkreślano znaczenie biografistyki jako gatunku piśmiennictwa zachęcając do dalszych badań i pisania. Twierdzono: «Historię tworzą ludzie (...) człowiek twórca historii jest równocześnie najbardziej skomplikowanym jej wytworem. Dlatego historii jest biografią człowieka i dlatego biografia jednostki ludzkiej jest częścią historii. Biografia, życiorys pokazuje na historię społeczną tak, jak ona odbija się w świadomości ludzi, którzy ją tworzą. Jest to obraz subiektywny, jednostronny, niezupełny. Ale również jest to obraz konieczny dla zrozumienia procesu historycznego»⁴⁰. Jak widać, mimo upływu ponad 50 lat, tok myślenia i świadomości na temat wagi biografii w poznawaniu przeszłości nie zmienił się. Wzrost zainteresowania historyczną biografistyką naukową w Polsce daje się zauważyć w latach 60 XX wieku. Ma to związek z odwrotem od dominujących wcześniej tendencji antypersonalistycznych i skupieniem uwagi na badaniach zjawisk ekonomicznych i ruchów masowych. Zainicjowano dyskusję toczącą się głównie na łamach dwóch czasopism historycznych: «Kwartalnika Historycznego»⁴¹ i «Dziejów Najnowszych»⁴². Dominowały dwa wątki: podziały i kategoryzacja form biograficznych oraz postulaty badawcze związanych z tym nurtem piśmiennictwa historycznego. Rezultat dyskusji potwierdziły

³⁹W. Zajewski, *Biografistyka jako gatunek twórczości historiograficznej*, «Czasy nowożytne» 2000, nr 8, s. 8.

⁴⁰W. Bieńkowski, op. cit., s. 43.

⁴¹«Kwartalnik Historyczny», najstarsze polskie czasopismo historyczne, założone we Lwowie w 1887 roku, w latach 1946–1950 wydawane w Krakowie, następnie od 1950 w Warszawie przez Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN we współpracy z Polskim Towarzystwem Historycznym.

⁴²«Dzieje Najnowsze» — kwartalnik poświęcony najnowszym dziejom Polski i powszechnym, wydawany od 1969 roku przez Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN w Warszawie.

potrzebę badań biograficznych i znaczenie tego gatunku piśmiennictwa w poznawaniu historii⁴³.

Biograficzne serie wydawnicze

Pomimo trudności, wynikających z braku swobodnego pisania, powstało w tym czasie wiele cennych biografii. Na uwagę zasługują dwie serie wydawnicze: pierwsza zainicjowana w 1973 roku przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich (Ossolineum). W ramach tego cyklu (umowna nazwa «Biografie Ossolineum») do końca lat 90 XX wieku ukazało się ponad 30 biografii, zarówno Polaków⁴⁴ jak i obcokrajowców⁴⁵, ze zdecydowaną przewagą tych pierwszych (do grupy tej zaliczymy także XV-XVII-wiecznych królów Polski)⁴⁶. Wszystkie są autorstwa polskich historyków.

Z kolei Państwowy Instytut Wydawniczy (PIW) w 1976 roku rozpoczął wydawanie serii «Biografie Sławnych Ludzi». W tym przypadku większość stanowiły prace autorów zagranicznych i dotyczące nie-Polaków⁴⁷. Wśród opracowań prezentujących biografie Polaków warto wymienić, wydaną w 1978 roku wspominaną wcześniej biografię księcia Józefa Poniatowskiego autorstwa Szymona Askenazego, a także biografię Henryka Sienkiewicza, Fryderyka Chopina, Bony Sforzy, Jana Zamoyskiego oraz Ignacego Paderewskiego. Seria wydawana jest do chwili obecnej. Kilka biografii spośród nie-Polaków jest autorstwa polskich historyków⁴⁸, inne są tłumaczeniem prac historyków zachodnich (w tym brytyjskich i francuskich).

Dorobek polskiej biografistyki doby PRL nie ogranicza się tylko do tych inicjatyw. Powstało szereg prac, a w tej liczbie wiele wartościowych, opartych na źródłach, nie mniej z uwagi na sytuację polityczną i

⁴³Dyskusję zainicjowała 19 marca 1963 roku redakcja «Kwartalnika Historycznego», zob. «Kwartalnik Historyczny» 1964, nr 3, s. 711–735, «Dzieje Najnowsze» 1973, nr 3, s. 153–185.

⁴⁴Przykładowe biografie w kolejności ukazywania się: Kazimierz Wielki (1984, 1986), Książę Józef Poniatowski (1984, 1986) Feliks Dzierżyński (1987), Bohdan Chmielnicki (1988), Zygmunt August (1988), Ludwik Waryński (1989), Kazimierz Sosnkowski (1995).

⁴⁵Przykładowe biografie w kolejności ukazywania się: Piotr I Wiek — jako tom inauguracyjny serię (1973, 1977), Katarzyna II (1975, 1983, 1989), Robespierre (1976, 1898), Iwan Groźny (1977, 1986), Fryderyk II (1981), Ludwik XVI (1983), Tomasz Jefferson (1984), Maria Stuart (1990), Aleksander Hamilton (1990).

⁴⁶Przykładowe biografie w kolejności ukazywania się: Henryk Walezy (1980, 1985), August III Sass (1989), Zygmunt III Waza (1991).

⁴⁷Przykładowe biografie, które wydane zostały nakładem PIW: Paul Murray-Kendall, Ludwik XI (1976); George R. Marek, Beethoven (1976), Peter Green, *Aleksander Wielki* (1978), A.F. Pollard, *Henryk VIII* (1979, 1988), Carlos Baker, *Ernest Hemingway*, (1979), J. E. Neale, *Elżbieta I* (1981).

⁴⁸Andrzej Zahorski, Napoleon (1982), Jan Baszkiewicz, Richelieu (1984), Idem, Danton (1990).

wynikające z tego ograniczenia biografowie mieli zawężone możliwości odnośnie wyboru swojego «bohatera». Nie powstawały biografie osób, których działalność była aprobowana przez ówczesne władze polskie, a więc np. działaczy niepodległościowych, niezwiązanych z ruchem robotniczym, wybitnych polityków okresu II Rzeczypospolitej, osób związanych z polskim Rządem na Uchodźstwie w Londynie, czy przedstawicieli arystokracji mających znaczny wkład w obronę polskości w XIX wieku. Tematu nie podejmowano z uwagi na utrudnienia związane z dostępem do niektórych źródeł oraz obawy przed ingerencją cenzury. Skutkiem tego byłaby praca o niskiej wartości naukowej. Część z wspomnianych postaci doczekała się jednak opracowań już w latach 80. XX wieku, kiedy odczuwalne były ustępstwa władz polskich po powstaniu «Solidarności». Warto wspomnieć, np. biografie poświęcone Romanowi Dmowskiemu, przywódcy narodowej demokracji w II Rzeczypospolitej (aut. R. Wapiński, 1988), Józefowi Piłsudskiemu (aut. Andrzej Garlicki, 1988) czy Władysławowi Sikorskiemu, pierwszemu premierowi rządu na uchodźstwie (aut. Roman Wapiński, 1978). W zaistniałej sytuacji historycy decydowali się na pisanie biogramów osób mniej kontrowersyjnych, postaci z przeszłości niewywołujących zastrzeżeń ze strony cenzury.

Współczesne leksykony i słowniki biograficzne.

O nieustającej potrzebie utrwalenia pamięci o konkretnych osobach, które w jakiś sposób zapisały się w dziejach Polski, danego regionu czy społeczności świadczy niemała liczba różnego rodzaju słowników biograficznych i leksykonów dziedzinowych i specjalistycznych, które w ostatnich dziesięcioleciach pojawiają się na polskim rynku wydawniczym. Z tych najstarszych, jeszcze z okresu przedwojennego warto wspomnieć leksykon pod redakcją Stanisława Łozy, «Czy wiesz kto to jest?» (1938). O ile PSB jest słownikiem o charakterze narodowym, począwszy od lat 60. XX wieku powstawały kolejne specjalistyczne słowniki biograficzne. Mają one charakter wydawnictwa jednolub kilkutomowego, a w przypadku prac o zasięgu ogólnopolskim są to zwykle prace wielotomowe, niejednokrotnie wydawane nadal. Dokonując pewnej systematyzacji należy wymienić m.in.:

- **słowniki biograficzne specjalistyczne**, tj. obejmujące swoim zasięgiem określoną grupę np.:
- **społeczną** (Ziemianie polscy w XX wieku. Słownik biograficzny, red. J. Leskiewiczowa⁴⁹),

⁴⁹Jest to wydawnictwo ciągłe, pierwszy tom ukazał się w 1992 roku (wyd. II poprawione 1999), w 2016 roku ukazał się tom 11.

- **zawodową**, i to zarówno:
- w ujęciu ogólnopolskim: Słownik biograficzny techników polskich, red. T. Skarzyński, nast. od t. 14 J. Piłatowicz (24 tomy w latach 1989–2013), Słownik badaczy literatury polskiej, red. J. Starnawski (9 tomów w latach 1994–2009), P. Stawecki, Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939 (1994),
- w ujęciu regionalnym: K. Kwaśniewska, J. Woźny, Słownik biograficzny naukowców bydgoskich (2001), Bydgoski leksykon muzyczny, red. Pruss (2004), H. Florykowski, Słownik lekarzy Ziemi Kościańskiej (1995),
- **słowniki biograficzne o zasięgu regionalnym**, np.: Wielkopolski Słownik Biograficzny (1981), T. Oracki, Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla od połowy XV w. do 1945 roku (Warszawa 1963), Śląski Słownik Biograficzny (t. 1–3, 1977–1981),
- **słowniki biograficzne zawierające biogramy postaci związanych z danym miastem, miejscowością**, np. Bydgoski słownik biograficzny, red. J. Kutta (7 tomów w latach 1994–2006), Toruński słownik biograficzny, red. K. Mikulski, (7 tomów w latach 1998–2014),
- **słowniki biograficzne w ujęciu chronologicznym**, zawierające biogramy osób żyjących i działających w danym okresie historycznym, np. Słownik biograficzny XIX wieku (2005), Słownik biograficzny XX wieku (2004).
- **słowniki biograficzne poświęcone osobom związanym z konkretnym wydarzeniem historycznym**, np. Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918–1919, red A. Czubiński, B. Polak (2002), Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych 1939–1956.

Niemalą grupę w tej liczbie stanowią słowniki biograficzne poświęconej osobom duchownym i związanym z Kościołem katolickim (praktycznie we wszystkim wspomnianych wcześniej ujęciach, np. K. Krasowski, Biskupi katolicy II Rzeczypospolitej. Słownik biograficzny (1996), Słownik polskich teologów katolickich (1981), Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku (1996); K. Śmigiel, Słownik biograficzny arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski (2002), R. Dzwonkowski, Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988 (2003).

Odrębną kategorię stanowią prace o charakterze encyklopedycznym, gdzie poza hasłami biograficznymi znajdują się hasła tzw. ogólne, nie mniej biogramy często stanowią kilkanaście procent ogólnej liczby haseł zamieszczonych w danej Encyklopedii. Przykładem takim są: Encyklopedia Bydgoszczy (t. 1, 2011, kolejne dwa w przygotowaniu), Encyklo-

pedia Gdańska (2012) czy Encyklopedia Solidarności⁵⁰. W tej ostatniej umieszczono biogramy osób zwianych z działalnością w ramach opozycji antykomunistycznej w latach 1976–1989.

Powyżej przytoczono zaledwie przykłady konkretnych słowników, które dodatkowo wg zaproponowanej systematyzacji można zaszeregować do więcej niż jednej grupy obrazującej dany typ. Słownik może mieć zasięg regionalny i jednocześnie ograniczać się do ujęcia przedstawicieli jednej grupy zawodowej, a dodatkowo jeszcze w obrębie tej grupy do konkretnego okresu historycznego. W ostatnich latach daje się zauważyć wzrost zainteresowania biografistyką. Powstaje wiele nowych prac biograficznych o zasięgu regionalnym, a nawet lokalnym, zarówno o charakterze monograficznym, jak i słownikowym. Władze lokalne często przejmują na siebie kwestie finansowe związane z przygotowaniem publikacji. Książki piszą nie tylko naukowcy, ale także pasjonaci historią, zwłaszcza regionalną.

Biografistyka polska u progu XXI wieku.

Wyraźny wzrost zainteresowania biografistyką jako formą pisarstwa historycznego, ale i rozwojem badań nad biografistyką w Polsce można zaobserwować również na początku obecnego stulecia. Postępujący w ostatnich latach rozwój systemu interdyscyplinarności nauk stwarza ogromne możliwości dla tego gatunku pisarstwa. Pamiętajmy, że biografistyka daje możliwość przedstawiania ludzi, zajmujących się różnymi dziedzinami, prezentowania wzorców osobowych godnych pokazania i zapamiętania. Powstają nie tylko kolejne prace o charakterze słownikowym, ale i większe projekty.

Pierwszym po kilkunastu latach całościowym oglądem typologii i przeglądem dokonań biografistyki polskiej zajęto się na konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego w dniach 23-25 września 1997 roku, której pokłosiem jest publikacja pod redakcją Leszka Kuberskiego⁵¹.

Katedra Biografistyki Pedagogicznej Uniwersytetu Lubelskiego.

Na uwagę zasługują inicjatywy podejmowane przez Katedrę Biografistyki Pedagogicznej Uniwersytetu Lubelskiego im. Jana Pawła II w Lublinie. W kwietniu 2013 roku Katedra ta wraz Fundacją «Muzyka

⁵⁰Dotychczas ukazały się dwa tomy, kolejne są w przygotowaniu, jednocześnie większość biogramów, w tym planowanych w kolejnych numerach, i innych haseł została już udostępniona w elektronicznej wersji encyklopedii (2/3 haseł stanowią biogramy), portal Encyklopedii Solidarności http://www.encycol.pl/wiki/Strona_g%C5%82%C3%B3wna (dostęp: 20.08.2016).

⁵¹Stan i perspektywy..., op. cit., s. 276.

Kresów» zapoczątkowała cykl ogólnopolskich interdyscyplinarnych konferencji naukowych z serii: «Biografistyka pedagogiczna». Pierwsza z konferencji odbyła się pod hasłem «Współczesne przestrzenie edukacyjne biografistyki» Konferencja skierowana była «do pedagogów, socjologów, psychologów, historyków... do wszystkich, którzy zajmują się pisaniem biografii, biografistyką w aspekcie teoretycznym, a także edukacją szkolną i społeczną»⁵². Jej celem było «przedstawienie, przybliżenie i wskazanie nowatorskich sposobów wykorzystania źródeł, z których można korzystać zarówno podczas procesu wychowania, jak i tworzenia biografii»⁵³. W latach 2015 i 2016 odbyły się kolejne konferencje poświęcone tym zagadnieniom. W 2015 roku tematem przewodnim obrad były źródła i metody badań w biografii. Organizatorzy zaprosili do współpracy naukowców, którzy z pozycji odmiennych nauk badają biografie, wykorzystują te same typy źródeł, stosują zbliżone strategie, ale opisują to z innej perspektywy badawczej⁵⁴.

Z kolei w 2016 roku, tym razem we współpracy z Fundacją «Biografia Codziennosci», zorganizowano konferencję, podczas której szczególną uwagę zwrócono na «biografiach pogranicza». Termin ten potraktowano niezwykle szeroko, mowa bowiem o pograniczu, które postrzegano zarówno w sensie geograficznym oraz kulturowym, jak i religijnym, społecznym, historycznym, a nawet literackim. Organizatorzy zwrócili uwagę, że pogranicze można ujmować jako obszar lub terytorium, na którym dochodzi do współżycia przedstawicieli różnych grup etnicznych, kulturowych, religijnych, społecznych czy majątkowych, ale również jako okres, w którym stykają się dwie epoki w dziejach ludzi, państw, narodów, grup społecznych czy kulturowych, pokoleniowych. Jeszcze inny sposób podejścia, to potraktowanie go jako stanu «współlistnienia dwóch odrębnych światów», na przykład realnego i wirtualnego, wyśnionego, ludzi chorych/niepełnosprawnych i zdrowych, wolnych i więźniów, ludzi uwięzionych w sobie bądź zniewolonych przez różne nalogi⁵⁵ W tym wszystkim należy pamiętać, że pogranicze przyczynia

⁵²Portal Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, I Ogólnopolska Interdyscyplinarna Konferencja Naukowa «Współczesne przestrzenie edukacyjne biografistyki», <http://www.kul.pl/i-ogolnopolska-konferencja-naukowa-wspolczesne-przestrzenie-edukacyjne-biografistyki,15670.html> (dostęp: 08.08.2016).

⁵³Ibidem.

⁵⁴Portal Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, III Ogólnopolska Konferencja Naukowa «Współczesne przestrzenie edukacyjne biografistyki cz. II», http://www.kul.pl/iii-ogolnopolska-konferencja-naukowa-wspolczesne-przestrzenie-edukacyjne-biografistyki-cz-ii,art_57910.html (dostęp 08.08.2016).

⁵⁵Portal Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, IV Ogólnopolska Konferencja Naukowa "Obcy wśród swoich: wychowawczy wymiar biografii pogranicza", http://www.kul.pl/iv-ogolnopolska-konferencja-naukowa-obcy-wsrod-swoich-wychowawczy-wymiar-biografii-pogranicza,art_65382.html (dostęp: 18.08.2016).

się do ukształtowania nowego typu człowieka oraz nowej świadomości jednostkowej i zbiorowej. Właśnie z tych powodów zwrócono uwagę na ten element w kształtowaniu się konkretnych jednostek ludzkich.

«Biografie codzienności».

Nie jest to jedyna inicjatywa Katedry Biografistyki Pedagogicznej Uniwersytetu Lubelskiego. Począwszy od roku akademickiego 2011/2012 realizowany jest projekt «Biografie codzienności»⁵⁶. Ma on charakter seminarium. Biografistyką zajęli się studenci i doktoranci, którzy podczas cyklicznie organizowanych spotkań zapoznają się z warsztatem badawczym historyka w zakresie biografistyki⁵⁷ i przedstawiają wyniki swoich badań.

Dotychczas odbyło się 15 spotkań, przy czym począwszy od roku akademickiego 2015/2016 przybrały one charakter konferencji ogólnopolskich. Ostatnich kilka seminariów miało motyw przewodni, a ich uczestnicy sięgali do postaci czasów odległych, ale i bardziej im współczesnych, niekiedy powiązanych z aktualnymi wydarzeniami w kraju i na świecie. Przykładem mogą być dwa referaty wygłoszone podczas spotkania w maju 2014 roku. Jeden, z uwagi na przypadającą w tym roku dziesiątą rocznicę rewolucji pomarańczowej na Ukrainie, dotyczył bohaterów codzienności z Majdanu, drugi nawiązując to wydarzeń na Ukrainie w latach 2013–2014, koncentrował się na biografistyce ukraińskiej rewolucji.

Pokłosiem działalności jest powołanie w styczniu 2016 roku Fundacji «Biografie codzienności», której głównym celem jest badanie i promowanie biografii osób znaczących dla polskiej nauki, kultury i sztuki oraz małych ojczyzn i podejmowanie działań edukacyjno-wychowawczych zmierzających do propagowania uczenia się z własnej biografii własnej i biografii innych⁵⁸.

Pokłosiem działalności jest powołanie w styczniu 2016 roku Fundacji «Biografie codzienności», której głównym celem jest badanie i promowanie biografii osób znaczących dla polskiej nauki, kultury i sztuki oraz małych ojczyzn i podejmowanie działań edukacyjno-wychowawczych zmierzających do propagowania uczenia się z własnej biografii własnej i biografii innych⁵⁹.

⁵⁶Portal Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, http://www.kul.pl/konferencje-dla-studentow-i-doktorantow-biografie-codziennosci-quot,art_40436.html (dostęp: 18.08.2016).

⁵⁷Przykładowe tematy poruszane w ramach wykładów metodologicznych: «Fotografia jako źródło do konstruowania biografii», «Dokumenty osobiste w badaniach biograficznych», «Dokumenty archiwalne w badaniach biograficznych», «Listy w badaniach biograficznych», «Wywiad narracyjny w badaniach biograficznych».

⁵⁸Portal Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, http://www.kul.pl/konferencje-dla-studentow-i-doktorantow-biografie-codziennosci-quot,art_40436.html (dostęp: 08.08.2016).

⁵⁹Fundacja «Biografie codzienności» <https://mojepanstwo.pl/fundacja-biografie-codziennosci> (dostęp 08.08.2016).

Historycy o biografistyce na XIX Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich.

Co 5 lat historycy polscy spotykając się na zjazdach powszechnych organizowanych przez Polskie Towarzystwo Historyczne. Każdy zjazd poświęcony jest innemu zagadnieniu. We wrześniu 2014 roku spotkanie odbyło się w Szczecinie, a tematem przewodnim był Bałtyk i szeroko rozumiana tematyka morska. Jedno z sympozjów specjalistycznych poświęcone było zagadnieniu biografistyki⁶⁰. Celem spotkania była dyskusja nad teoretycznymi i praktycznymi problemami, z którymi spotykają się historycy-biografowie. Udział wzięły osoby wywodzące się z różnych środowisk, zajmujące się zarówno historią w klasycznym tego słowa znaczeniu, ale także filolodzy, historycy literatury, politolodzy czy historycy idei. W ramach obrad zaprezentowano ideę i dorobek Ośrodka Badań Biograficznych Uniwersytetu Szczecińskiego⁶¹.

Ośrodek Badań Biograficznych Uniwersytetu Szczecińskiego.

Ośrodek Badań Biograficznych Uniwersytetu Szczecińskiego jest instytucją, która została powołana w październiku 2011 r. przy Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Szczecińskiego. Zainteresowania badawcze skupionych w niej osób oscylują przede wszystkim wokół polskiej biografistyki historycznej XIX i XX w⁶². Poza publikacjami o charakterze monograficznym lub prac zbiorowych wydawany jest periodyk «Polish Biographical Studies»: będący jedynym w Polsce pismem naukowym (rocznikiem) podejmującym badania nad szeroko rozumianą polską biografistyką historyczną XIX i XX wieku. Na łamach czasopisma prezentowane są wyniki badań biograficznych w zakresie: metodologii badań biograficznych, studiów i rozpraw analitycznych poświęconych postaciom znanym, jak i tym zupełnie nieznanym lub zapomnianym, publikacji materiałów źródłowych dotyczących biografii (listów, fragmentów: wspomnień, pamiętników, dzienników, relacji, etc.), recenzji i omówień monografii (także prac źródłowych) o charakterze biograficznym⁶³.

Łódzkie konferencje biograficzne.

Cyklicznie konferencje poświęcone biografistyce organizuje Zakład Andragogiki i Gerontologii Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego. W

⁶⁰Portal XIX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, <http://pthszczecin.pl/program/sympozja/biografistyka/> (dostęp 20.08.2016).

⁶¹Ibidem.

⁶²Portal Ośrodka Badań Biograficznych Uniwersytetu Szczecińskiego, <http://obb.whus.pl/pl/informacje-o-obb.html> (dostęp: 08.08.2016).

⁶³Ibidem.

lutym 2016 roku odbyła się już X łódzka konferencja biograficzna z cyklu «Biografia i badanie biografii», tym razem pt. «Przełomy biograficzne i uczenie się»⁶⁴. Pokłosiem kolejnych konferencji są publikacje⁶⁵. Miesiąc później Katedra Badań Edukacyjnych Wydziału Nauk o Wychowaniu tegoż Uniwersytetu zorganizowała konferencję «Biografie nieoczywiste — kryzys, przełom i transgresja w perspektywie interdyscyplinarnej». Celem inicjatorów było podjęcie debaty na nie tylko na temat teoretycznych i metodologicznych aspektów badania biografii, ale i edukacyjnego wymiaru biografii bądź tego, w jaki sposób konstruowanie biografii bywa związane z istotnymi wydarzeniami społeczno-politycznymi⁶⁶.

Biografistyka w Internecie.

Rozwój technologii komputerowej i Internetu znajduje zastosowanie wśród twórców nie tylko wspomnianego wyżej PSB, ale także i innych słowników powstających w Polsce. Są one dostępne on-line lub przygotowywane w formie elektronicznej na CD. Celem jest stworzenie bazy materiałów biograficznych rozproszonych w licznych wydawnictwach drukowanych. Nie zawsze w tych opracowaniach dąży się do przygotowania pełnych, obszernych biogramów poszczególnych postaci. Głównym celem jest udostępnienie bazy (narzędzia) do dalszej pracy, poszukiwań i badań naukowych. Przykładem mogą być «Słownik Biograficzny Ziemi Jeleniogórskiej» oraz «Słownik Biograficzny Ziemi Wrocławskiej» — oba dostępne na portalu Cyfrowy Dolny Śląsk (<http://jbc.jelenia-gora.pl/dlibra>)⁶⁷, a także «Elektroniczny Słownik Biograficzny Śląska Cieszyńskiego» (<http://sloownik.kc-cieszyn.pl/index.php/online,591/>)⁶⁸. Te słowniki elektroniczne można przeszukiwać według różnych kryteriów: nazwisko, pseudonim, rok urodzenia czy śmierci, miejscowość, a w niektórych nawet zawód lub rodzaj działalności, czy nazwa instytucji, z którymi była związana dana osoba.

Jeszcze inny charakter ma Baza Biogramów Uniwersytetu Jagiellońskiego (<http://www.bj.uj.edu.pl/biogramy>)⁶⁹. Zawiera ona opisy bib-

⁶⁴Portal konferencji biograficznej <http://konferencjabb.weebly.com/> (dostęp 17.08.2016).

⁶⁵Portal konferencji biograficznej <http://konferencjabb.weebly.com/publikacje.html> (dostęp: 17.08.2016).

⁶⁶Portal konferencji <https://biografieneoczywiste.wordpress.com/> (dostęp: 17.08.2016); portal Konferencja Naukowa <https://konferencja-naukowa.pl/pedagogika/5753-biografie-nieoczywiste-kryzys-prze%C5%82om-i-transgresja-w-perspektywie-interdyscyplinarnej.html> (dostęp: 18.08.2016).

⁶⁷Portal Cyfrowy Dolny Śląsk, <http://jbc.jelenia-gora.pl/dlibra> (dostęp: 09.08.2016).

⁶⁸Portal Słownika Śląska Cieszyńskiego <http://sloownik.kc-cieszyn.pl/index.php/online,591/> (dostęp: 09.08.2016).

⁶⁹Portal Uniwersytetu Jagiellońskiego, <http://www.bj.uj.edu.pl/> (dostęp: 09.08.2016).

liograficzne biogramów i bibliografii osobowych Polaków, także tych mniej znanych, urodzonych po 1850 roku. Dotyczy to osób, dla których opublikowano biogram, nekrolog lub bibliografię podmiotową czy przedmiotową. Baza składa się z rekordów dotyczących niemal 40 tys. osób, ale nie jest ona pełnotekstowa, tzn. po odnalezieniu potrzebnych informacji o materiałach do biografii danej osoby, należy dotrzeć do konkretnych wydawnictw zawierających wskazane opracowanie. Uzupełnieniem omawianej bazy on-line jest kartoteka, dostępna w Czytelni Informacji Naukowej Biblioteki Jagiellońskiej. Obejmuje ona nekrologi zamieszczone w kilku wybranych dziennikach krakowskich z lat 1918–1939 oraz nekrologi osób żyjących w wieku XIX.

W kontekście współczesnego zainteresowania biografiami na uwagę zasługuje portal Biografie24 (<https://biografia24.pl/>) stanowiący swego rodzaju wirtualne miejsce spotkań, ale i dyskusji wszystkich tych, którzy lubią czytać biografie. Wprawdzie czytelnik nie znajdzie tu samych biografii w wersji elektronicznej (tj. wydanych wcześniej pozycji książkowych), ani wskazówek metodologicznych odnośnie pisania biogramów, to jednak są one godne odnotowania, gdyż są tu zebrane biogramy różnych postaci usystematyzowanych w dwójnasób: wg zawodów oraz alfabetycznie. Powstał amatorski (nieprofesjonalny) przewodnik po ciekawych i godnych polecenia innym czytelnikom biografii. Brak jest w nim jednak aparatu badawczego, krytycznego podejścia. Natomiast niewątpliwie zaletą strony jest bardzo logiczny układ i fakt, że celem jest popularyzacja historii i zainteresowanie czytelnika tym typem pisarstwa.

Podsumowanie

Współcześnie biografistyka polska przeżywa okres renesansu. Jest wysoko ceniona przez historyków, historyków literatury, a także chętnie sięgają po nią czytelnicy. Rozwijają się w dwóch głównych nurtach:

- jako samodzielne opracowania monograficzne, gdzie wyróżnić należy trzy podstawowe typy:
- klasyczna, zwana tradycyjną, w której skrupulatnie opisywany życiorys przedstawianej postaci stanowi wartość samą w sobie,
- biografia pretekstowa (problemowa) przedstawiająca losy człowieka na tle epoki, w kręgu zainteresowań badacza znajduje się nie tylko człowiek, ale i jego środowisko, obowiązujące wówczas normy, prądy polityczne, etc.,
- biografia zbiorowa, zwana panoramiczną, polegająca na opisywaniu losów nie jednostki, ale grupy, np. Politycznej, pokoleniowej artystycznej, etc. (A. Witkowska, *Rówieśnicy Mickiewicza. Życiorys jednego pokolenia* (1971),

- w postaci biogramów, tj. Zwięzłych form faktograficzno-kronikarskich zamieszczanych w różnych encyklopediach, słownikach, biografiach zbiorowych.

Bibliografia

1. Barycz H., Pięćdziesiąt lat Polskiego słownika biograficznego: jego narodziny — trudne początki — perspektywy rozwoju, «Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej» 1988, R. 38, s. 185–226.
2. Bieńkowski W., Biografistyka w badaniach nad książką, [w:] Książka polska w okresie zaborów, red. M. Kocójowa, Kraków 1991, s. 41–59.
3. Biliński P., Władysława Konopczyńskiego «boje» o kształt Polskiego słownika biograficznego w latach 1928–1939, «Klio Polska. Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskie» 2015, t. 7, s. 107–141.
4. Konopczyński W., O polską biografię narodową, «Przegląd Warszawski» 1922, R. 1, nr 5, s. 161–169.
5. Kulak T., Uwag nad biografistyką polską XIX wieku, [w:] Stan i perspektywy rozwoju biografistyki polskiej, red. L. Kuberski, Opole 1998, s. 97–106.
6. Łempicki Z., Oblicze duchowe dziewiętnastego, Warszawa 1933.
7. Łepkowski T., Kilka uwag o historycznej biografistyce, «Kwartalnik Historyczny» 1964, R. 71, z. 3, s. 711–716.
8. Przedmowa, [w:] Polski słownik biograficzny, t. I, Wrocław 1935, s. V–XI.
9. Richter B., Zagadnienia biografii współczesnej, «Nauka Polska» 1934, t. 19, s. 15–49.
10. Rostworowski E., Biografia, biogram, historia grup i pokoleń, «Kwartalnik Historyczny» 1973, R. 98, nr 2, s. 352–359.
11. Rostworowski E., Biografistyka dziejów najnowszych, «Dzieje Najnowsze» 1973, R. 5, nr 3, s. 153–158.
12. Rostworowski E., Dwadzieścia tomów Polskiego Słownika Biograficznego, [w:] Polski Słownik Biograficzny, t. XX, Warszawa 1975, s. V–XI.
13. Rostworowski E., Stan i perspektywy Polskiego Słownika Biograficznego, «Kwartalnik Historyczny», 1970, R. 78, z. 1, s. 97–107.
14. Rządowolska M., Polskie słowniki biograficzne. Próba charakterystyki, «Forum Bibliotek Medycznych» 2011, nr 8, s. 243–298.
15. Świętochowski A., Liberum veto, «Prawda» 1896, nr 23.
16. Zajewski W., Biografistyka jako gatunek twórczości historiograficznej, «Czasy nowożytne» 2000, nr 8, s. 7–18.
17. Zasady wydawnictwa, [w:] Polski Słownik Biograficzny, t. XXX, Warszawa 1987, s. II.

Netografia

1. Gruca A., Historię tworzą ludzie — biografistyka w badaniach Wiesława Bieńkowskiego, [w:] ePublikacje Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, red. M. Kocójowa, 2010, nr 7: Biblioteki, informacja, książka interdyscyplinarne badania i praktyka w XXI wieku; <http://skryba.inib.uj.edu.pl/wydawnictwa/e07/n-gruca.pdf>.
2. Tazbir J., Minione stulecie: próba bilansu. Referat wygłoszony podczas sesji naukowej pt. 80 lat Polskiego Słownika Biograficznego. Dorobek i problemy biografistyki narodowej, Warszawa, 25.10.2015, portal Polskiego słownika biograficznego, <http://www.psb.pan.krakow.pl/index.php/pl/10-wydarzenia/56-80-lat-psb>.

Portale i oficjalne strony internetowe.

1. Biografie nieoczywiste, <https://biografienieoczywiste.wordpress.com/>.
2. Cyfrowy Dolny Śląsk, <http://jbc.jelenia-gora.pl/dlibra>.
3. Encyklopedia Solidarności, <http://www.encysol.pl/wiki/>.
4. Fundacja „Biografie codzienności”, <https://mojepanstwo.pl/fundacja-biografie-codziennosci>.
5. Katolicki Uniwersytet Lubelski, <http://www.kul.pl/>.
6. Konferencja biograficzna, <http://konferencjabb.weebly.com/>.
7. Ośrodek Badań Biograficznych Uniwersytetu Szczecińskiego, <http://obb.whus.pl/pl/informacje-o-obb.html>.
8. Polski słownik biograficzny, <http://www.psb.pan.krakow.pl/>.
9. Słownika Śląska Cieszyńskiego, <http://slownik.kc-cieszyn.pl/index.php/online,591/>.
10. XIX Powszechny Zjazd Historyków Polskich, <http://pthszczecin.pl/program/sympozja/biografistyka/>.

Tendencje rozwojowe polskiej biografistyki od końca XIX do początków XXI wieku.

Grysińska-Jarmuła Katarzyna, Dr, pracownik Zakładu Historii Stosunków Międzynarodowych XIX i XX wieku, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego (Polska).

Ukraińska biografistyka = Biographistica ukrainica. – Kijów, 2016. – Wyp. 13. – S. 51–74.

W tradycji polskiej humanistyki biografia jako gatunek pisarski należy przede wszystkim do historii. Jej kolebką był wiek XVII, jednak

dopiero na przełomie XIX i XX wieku w pojawiła się historyczna biografistyka naukowa. Fundamentalną rolę zaczęło odgrywać szerokie zastosowanie materiału źródłowego i jego krytyczna analiza. Podejście to zdecydowanie wpłynęło na zwiększenie wartości naukowej powstających prac. Współcześnie postuluje się, aby badania biograficzne traktować jako „historie życia”, narracje opisujące życie jednostek. Winny one obejmować nie tylko biografie indywidualne, portrety, ale również profile biograficzne ukazane w szerszym kontekście historycznym, w zmieniających się strukturach społecznych, gospodarczych, politycznych i kulturalnych. W konsekwencji biografistyka polska rozwija się w dwóch głównych nurtach: jako samodzielne opracowania monograficzne oraz w postaci biogramów, tj. zwężonych form faktograficzno-kronikarskich zamieszczanych w różnych encyklopediach, słownikach, biografiach zbiorowych, spośród których najdonioślejsze znaczenie ma z pewnością „Polski Słownik Biograficzny” wydawany od 1935 roku. Wydawcy tych ostatnich wychodząc naprzeciw oczekiwaniom współczesnego czytelnika i badacza i coraz częściej słowniki biograficzne dostępne są on-line.

Słowa klucze: biografia, słownik biograficzny, polska biografistyka, Polski Słownik Biograficzny, biografie codzienności.

Тенденції розвитку польської біографістики від кінця XIX до початку XXI століття

Грисінська-Ярмула, Катажина, д-р, співробітниця кафедри історії міжнародних відносин XIX і XX століть, Інститут історії і міжнародних відносин Університету Казимира Великого (Польща).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 51–74.

У традиції польських гуманітарних наук біографія як жанр належить передусім до історії. Її колискою було XVII ст., однак тільки на рубежі XIX і XX століть з'явилася наукова історична біографістика. Фундаментальну роль почало відігравати широке використання джерельного матеріалу та його критичний аналіз. Такий підхід, безперечно, підвищив наукову цінність створюваних праць. Сьогодні прийнято розглядати біографічні дослідження як «історії життя», розповіді, що описують життя індивідумів. Вони повинні охоплювати не лише особисті біографії, портрети, а також біографічні профілі, показані в ширшому історичному контексті, у змінюваних соціальних, економічних, політичних і культурних структурах.

У результаті польська біографістика розвивається двома основними течіями: як самостійні монографічні опрацювання та у вигляді написання біографій, тобто стислих фактографічно-хронікальних форм, надрукованих у різних енциклопедіях, словниках, збірниках біографій, серед яких найважливіше значення має, безумовно, «Польський біографічний словник», видаваний від 1935 р. Видавці останніх ідуть назустріч очікуванням сучасного читача і дослідника, і все частіше біографічні словники доступні он-лайн.

Ключові слова: біографія, біографічний словник, польська біографістика, «Польський біографічний словник», біографії повсякдення.

Development trends in Polish biography from the late nineteenth to the early twenty-first century.

Grysińska-Jarmuła Katarzyna, Dr., Department for History of International Relations of XIXth and XXth Centuries Institute of History and International Relations of the Kazimierz Wielki University (Poland).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13. – P. 51–74.

In the tradition of Polish humanities biography as a genre belongs primarily to the history. It originated in the seventeenth century, but only in the late nineteenth and early twentieth century it was established as a historical science. Wide usage of source material and critical analysis played a fundamental role in this process. This approach significantly increased the scientific value of the created works. Today, it is suggested that the biographical studies should be treated as «life stories», narratives describing the lives of individuals. They should include not only individual biographies, but also biographical profiles shown in a broader historical context of changing social, economic as well as political and cultural structures. As a result Polish biography develops in two main directions: as independent monographic study and as the writing of biographies, namely the brief factual-chronicle forms printed in various encyclopedias, dictionaries, collections of biographies, among which undoubtedly the most important significance has "Polish Biographical Dictionary" published in 1935. In order to meet the expectations of the modern reader and researcher, biographical dictionaries are becoming increasingly available on-line.

Keywords: biography, biographical dictionary, Polish biographical research, Polish Biographical Dictionary, biographies of everyday life.

*До 95-річчя з дня народження
Івана Гавриловича Шовкопляса (1921–1997) –
доктора історичних наук, заслуженого діяча
науки і техніки України, археолога, історика,
бібліографа, пам'яткознавця.*

ІВАН ШОВКОПЛЯС: СТОРІНКИ ЖИТТЯ¹

Полтавщина подарувала українській нації низку видатних діячів. До них із повним правом належить Іван Гаврилович Шовкопляс — археолог, історик, пам'яткознавець, історіограф, бібліограф. Він був із тієї щасливої категорії науковців, котрі вміли обирати фундаментальні проблеми, але не нехтували й повсякденними рутинними справами.

¹Спогади були опубліковані у 2008 р. як: Іван Шовкопляс: сторінки життя // Дослідження первісної археології в Україні (До 50-річчя відкриття палеолітичної стоянки Радомишль): матеріали міжнар. наук. конф. «Радомишль та його історія». 3–4 жовт. 2006 р. – Київ : КОРВІН-ПРЕС, 2008. – С. 8–10.). Доповнені автором у 2015 р.

Учений народився в 1921 р. у селянській родині на Лубенщині. Перше знайомство з майбутньою професією у І. Шовкопляса відбулося у чотирнадцять років і заклало інтерес до археології на все життя. У 1935 р. підліток опинився на розкопках, які проводили неподалік від його рідних Лазірок у с. Гінці вже знані на той час фахівці І. Левицький та І. Підоплічко. Іван Григорович Підоплічко згодом став для Івана Гавриловича вчителем і другом на все подальше життя.

Попри те, що у 1937 р. був репресований батько Івана, юнакові вдалося в 1938 р. вступити на історичний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. У 1940 р. розпочинається його музейна діяльність — екскурсоводом у Державному історичному музеї УРСР у відділі первісної археології. Певно з того часу закладається пристрасть до музеїв як осередків знань і просвіти.

Роки Другої світової війни були дуже важкими. Як сина ворога народу юнака не взяли до діючої армії, а відправили до м. Махачкала Дагестанської АРСР у сумнозвісні будівельні допоміжні війська («стройбат»). Але й тут він знаходить можливість і час для навчання та закінчує з відзнакою історичний факультет Дагестанського державного педагогічного інституту. Далі був Сибір: викладання історії та географії у середній школі м. Новокузнецька Кемеровської області.

Після звільнення України від фашистів Іван Гаврилович повернувся до Києва та в 1945 р. закінчив (також із відзнакою) історичний факультет КДУ. З цього часу починається його самостійна дослідницька та викладацька робота. Під керівництвом відомих у світі вчених М. Я. Рудинського та П. П. Єфіменка І. Шовкопляс бере участь у археологічних експедиціях у Дніпровському Надпоріжжі та Середньому Подністров'ї. Таких експедицій буде ще багато, але так склалося у його досить нелегкому житті, що кожна досліджена ним пам'ятка, набувала світового значення.

У 1946–1949 рр. було навчання під керівництвом академіка П. П. Єфіменка в аспірантурі Інституту археології АН УРСР. П. П. Єфіменко став для молодого вченого не тільки педагогом і наставником, а й старшим товаришем. Саме йому І. Шовкопляс свого часу присвятить найціннішу зі своїх археологічних монографій про Мізинську стоянку.

Із 1949 по 1973 роки І. Шовкопляс працював у Інституті археології АН УРСР. У цей час були проведені детальні дослідження середньо- та пізньопалеолітичних стоянок в Україні, переважно у Поліській частині, котра раніше вважалася неперспективною на такі знахідки через специфіку природних умов. Першою стала Фастівська стоянка, відкрита у 1954 р. у Київській області.

На початку своєї наукової діяльності як фахівець у галузі стародавнього кам'яного віку та історії первісного суспільства І. Шовкопляс

відчув необхідність та актуальність вивчення палеолітичних поселень на всій їх площі. Це було досить сміливе рішення, але воно давало змогу не тільки отримувати колекцію виробів, прив'язаних до конкретного місця та необхідну для визначення культури та хронології пам'ятки, а й вивчити структуру поселення, що виводило дослідження на можливість проведення соціально-економічних реконструкцій.

Уперше це було запроваджено у 1954 р. при розкопках Мізинської стоянки на Чернігівщині, відкритої ще у 1908 р. і досліджуваної такими метрами як Ф. Вовк, П. Єфіменко, М. Рудинський. Але саме нова методика дала змогу відкрити значну площу та відразу зробити цю стоянку відомою на весь світ. На значній площі, що раніше досліджувалася методом траншей, було відкрито декілька жител, господарсько-побутові зони, знайдено низку витворів мистецтва як із бивнів мамонтів, так і з бурштину. Та найголовніше, що завдяки дуже гарному фізичному станові знахідок, вдалося на місці реконструювати житло первісної людини, змоделювати форму, що нагадує сучасні чуми або юрти. Саме це житло було вперше експоноване у приміщенні Природничого музею АН УРСР.

Наступною значною удачею стало дослідження на околицях м. Радомишля Житомирської області. У 1956 р. при земельних роботах поза скільки-небудь помітним підвищенням і відсутністю лесу, до яких, як правило, прив'язані палеолітичні стоянки, було виявлено чотири місцезнаходження культурних залишків, ідентичних за своїм характером, які є частинами однієї стоянки. З 1957 по 1965 рр. ученим було повністю досліджено залишки цієї стоянки, котра є однією з найстаріших відомих у Європі пам'яток початкової пори пізнього палеоліту. Восени 1964 р. за ініціативи місцевої влади на місці розкопок спорудили пам'ятник із закладеною всередині капсулою з текстом для нащадків і посаджено 200 дерев. На жаль, час зробив своє і пам'ятник зруйнувався. Дякуючи директорові історичного музею м. Радомишль В. Скуратівському, в 2005 р. на цьому самому місці було споруджено новий пам'ятний знак, що стоїть в оточенні чудового гаю.

Паралельно з Радомишльською, І. Шовкопляс у ці роки досліджує ще дві перлини палеоліту — Мізинську стоянку у Чернігівській області та Добранічівську — в Київській, починає наукові розвідки стоянки в селі Ключи на Чернігівщині, яка й досі очікує на своє повноцінне вивчення.

Завдяки зусиллям І. Шовкопляса та при підтримці Президії Академії наук Української РСР та її президента академіка О. В. Палладіна історичні реліквії та знахідки археологів, починаючи з розкопок скіфського Мелітопольського кургану (1954), залишаються в Україні

та зберігаються в Музеї історичних коштовностей України (Київ) і державних музеях. До того ще з часів Російської імперії найбільш значні археологічні знахідки потрапляли до скарбниць Ермітажу (Санкт-Петербург) і Державного історичного музею (Москва).

Після захисту в 1964 р. докторської дисертації вчений спрямовує свої знання на просвітницьку та викладацьку роботу. Саме завдяки його знанням та ентузіазму в 1967 р. був відкритий перший в Україні Археологічний музей АН УРСР, яким він завідував до 1973 р. У роки незалежності брав безпосередню участь у створенні Музею гетьманства в Києві.

У цей же час І. Шовкопляс підготував і видав навчальний посібник «Основи археології» (К., 1964), який базувався переважно на пам'ятках, досліджених на території України. Декілька років він викладав на історичному факультеті КДУ загальні основи археології та ряд спеціальних курсів. Продовжуючи дослідницьку роботу, довів до логічного завершення вивчення інших палеолітичних пам'яток, брав участь у чисельних конференціях і міжнародних симпозіумах.

Маючи значний обсяг знань із археології, вчений береться до підготовки бібліографічного огляду «Розвиток радянської археології на Україні (1917–1966)» (К., 1969). Саме за цю фундаментальну працю, в якій були згадані твори «небажаних» у ті часи дослідників (скажімо, Ф. Вовка, В. Антоновича, М. Грушевського та низки інших), а також зроблено кілька «інших відхилень» від усталених радянських стандартів, науковця було звільнено з посади завідувача археологічним музеєм і практично вилучено з археології.

Наукові здобутки вченого, які на батьківщині призвели до негараздів, були знані та відзначені у світі. Зокрема, у 10 томі Енциклопедії Українознавства (1984), що видавалася українською діаспорою за редакцією проф. В. Кубійовича, подається стаття про Івана Шовкопляса як відомого археолога та дослідника історії археології в Україні.

У 1973 р. І. Шовкопляс був переведений на роботу до Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (нині — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського) у відділ наукової бібліографії, де й пропрацював до останнього дня свого життя.

Але улюблену археологію він не полишив. У 1977 р. безпосередньо на місці повністю дослідженої палеолітичної Добронічівської стоянки було відкрито музей-павільйон, збудований над одним із житлово-господарських комплексів. Це перший музей такого профілю на теренах колишнього СРСР і один із небагатьох у світі. Саме цим можна пояснити, що майже за 30 років його існування, тут побували відвідувачі з усіх континентів, на його базі проведено ряд наукових конференцій та екскурсій.

У 2006 р. з ініціативи директора Яготинського історичного музею Л. Демченко було відкрито меморіальну дошку І. Г. Шовкоплясу в селі Добранічівка на будівлі єдиного в Україні та унікального по суті археологічного музею «Добранічівська стоянка».

Працюючи в Бібліотеці І. Г. Шовкоплас займався переважно бібліографічною галуззю та випустив низку покажчиків із археології та історії України, а також біобібліографії окремих видатних українських діячів: Б. Грінченка, І. Підоплічка, М. Рудинського та ін. Із набуттям Україною незалежності в 1991 р. настав час «відновлювати в правах» забуті постаті вітчизняної історії. Саме в ці роки І. Г. Шовкоплас готує до друку бібліографічні покажчики про життя та діяльність гетьманів України — І. Мазепи та П. Скоропадського, бере безпосередню участь у створенні в Києві Музею гетьманства. Крім того за роки роботи в Бібліотеці побачили світ багато його наукових праць, зокрема й дослідження, присвячене Т. Шевченку — «За покликом серця» (К., 1990).

Загалом науковий здобуток І. Шовкопляса — понад 450 друківаних праць: дослідницьких, науково-популярних, енциклопедичних, методичних, зокрема близько 20 монографій. Він підготував більше сотні праць із пам'яткознавства. Брав участь у збереженні історичної спадщини нашого народу, активно співпрацюючи з Товариством охорони пам'яток історії та культури.

Змінилися часи, змінилися люди. За плідну працю на теренах історичної науки та значний внесок у її розвиток у 1995 р. І. Г. Шовкоплясу було присвоєне почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України». До останнього дня свого життя (помер Іван Гаврилович у 1997 р.) він працював у НБУВ, котра без перебільшення стала його другим рідним домом.

У 2006 р. до 85-річчя з дня народження вченого у бібліотеці була відкрита виставка його праць. У квітні 2011 р. одне із засідань Вченої ради НБУВ було присвячене 90-й річниці з дня народження Івана Гавриловича Шовкопляса. Виступали його колеги по співпраці в НБУВ, колеги й учні з Інституту археології НАН України, Археологічного музею цього Інституту.

Та найкращою пам'яттю про вченого безумовно залишилися створені ним музеї, підручники, наукові монографії та статті, бібліографічні довідники, які ще довго служитимуть людям.

*Т. І. Шовкоплас,
науковий співробітник НБУВ.
2015 р., Київ.*

=====
«Нині пригадався один із епізодів, коли я прийшла до зали каталогів тоді ще нової будівлі на Московській і він вів зі мною жваву бесіду про структуру залу каталогів так, як ніби все життя тільки і займався каталогами. При цьому він сидів на одному з підвіконь у цьому залі, був в сірому костюмі та білій сорочці з ідеально випрасуваними як для бібліотекаря брюками, а також демократична, невимушена поза найвідомішого археолога, доктора наук, професора, що займається бібліотечною справою, який до того ж чудово знав історію українських бібліотек, яка мене в той час цікавила, мене дуже вразили, так, що й досі пам'ятаю про це.

... Його образ, весь зовнішній вигляд свідчили про його мудрість, вченість, вони завжди були з ним і низькі посади, на яких його тримали, тільки підкреслювали велич духу цієї людини. При інших зустрічах у бібліотеці він із цікавістю розповідав мені про історію українського бібліотечної справи, пам'ятаю, що у нього був проникливий погляд і трішки сумні очі мудреця. Світла йому пам'ять».

Т. І. Ківшар,
вересень 2016 р., Торонто, Канада.

ІВАН ГАВРИЛОВИЧ ШОВКОПЛЯС — ЛЮДИНА ПОКЛИКАННЯ

Із початку знайомства з Іваном Гавриловичем Шовкоплясом і до сьогодні я бачу в ньому не тільки видатного вченого, але насамперед людину гідну доброї пам'яті та шанування. Я бувала у нього вдома і знала його на роботі, бо працювала під його керівництвом. У пам'яті він залишився високим на зріст, міцної статури, білявим, блакитнооком, усміхненим, порядним, добрим, працелюбним — справжнім козаком із Полтавщини, який ніби зійшов зі сторінок «Вечорів на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя.

Я познайомилася з ним ще студенткою. Спочатку було знайомство і товаришування з його дружиною Ганною Михайлівною та їхньою донькою, ще дитиною Тетяною. Це було влітку 1961 р., коли ми працювали в археологічній експедиції у с. Верхній Салтів на Харківщині. Ганна Михайлівна розкопувала ґрунтовий Нетайлівський могильник у заплаві ріки, а я — катакомбний могильник на надзаплавній терасі. Хоча наші розкопки були на чималій відстані один від одного, була можливість затоваришувати. На той час я вчилася на кафедрі археології Київського університету і була добре підготовлена для самостійних розкопок завдяки участі у дослідженні Скалістинського могильника поблизу Бахчисарая у Криму. Він був розташований неподалік від мого дому, руйнувався кар'єром із видобутку вапняка і був моїм першим археологічним відкриттям. Користуючись законом про проведення археологічних робіт на місці будівництва, мені вдалося призупинити роботу кар'єра та зберегти могильник для розкопок. Тоді археологи вважали, що він належав до салтово-маяцької культури, тому я хотіла для порівняння матеріалів взяти участь у розкопках пам'ятника цієї культури. Такий еккурс у моє життя пояснює, чому саме я заприятелювала з подружжям Шовкоплясів, які цінували професіоналізм, чому в Археологічному музеї ІА НАНУ тоді невідомий у науці Скалістинський могильник і досі презентує середньовічний Крим.

Після експедиції Ганна Михайлівна запросила мене додому, де я познайомилася з Іваном Гавриловичем і Галею — старшою донькою, яка також була ще дитиною. Галинка була чорнява, кароока як і Ганна Михайлівна, а Тетянка — білява, блакитноока як Іван Гаврилович. На моє зауваження, як добре що одна донька схожа на тата, а інша на матір, мені спокійно відповіли, що у Галинки була інша мати. Родина Шовкоплясів була дружна, гостинна, дуже доброзив-

члива, весела, любила жарти, мала щире почуття гумору. Це була щаслива родина. У них я почувалася комфортно. Не відчувалося тиску, була свобода, хоча ми належали до різних поколінь і мали різний життєвий і археологічний досвід. У родині Шовкоплясів часто бував їхній давній друг Іван Григорович Підоплічко. Істотна вікова різниця не тільки зі мною, а й Шовкоплясів з Іваном Григоровичем не заважала такому товариству збиратися для гри в карти учотирьох, бо Таня та Галя були ще малі для таких розваг. Гра в бридж проходила дуже весело, галасливо. Здебільше сперечалося між собою подружжя Шовкоплясів.

Іван Григорович Підоплічко¹, хоча на той час працював заступником головного редактора УРЕ, та не був випадковою людиною в археології. Вчений ще у 1934–1941 та 1945–1947 роках працював на посаді старшого наукового співробітника в Інституті історії матеріальної культури АН УСРР, вивчаючи палеозоологію з палеолітичних пам'яток, і паралельно працював в Інституті зоології на посаді завідувача відділом палеозоології (ІА НБУВ, ф. 139, оп. 3, спр. 12, арк. 1). Тоді, ще за часи формування Інституту археології була закладена плідна співпраця українських археологів із ученими з природничих наук, що в майбутньому стало традицією, бо за браком фахівців таке сумісництво було прийнято. Згадаємо хоча б В. П. Петрова, який у 1941 р. працював одночасно в Інституті археології як завідувач відділом і в Інституті українського фольклору як директор. І. Г. Підоплічко вже до війни був відомим вченим, мав численні наукові праці.

Після війни Іван Григорович разом із Іваном Гавриловичем проводили археологічні розкопки й у співавторстві публікували результати своїх досліджень. Разом вони зробили реконструкцію пізньопалеолітичного житла з кісток мамонта, яка експонується в Центральному науково-природничому музеї НАН України. З наукового співавторства народилася їхня справжня багаторічна дружба.

Подружжя Шовкоплясів було не тільки дуже працювите, а й цінувало працю інших учених, цікавилася історією археології та людьми, котрі створюють науку. Яскравим прикладом цього було їхнє ставлення до Віктора Платоновича Петрова. Коли 5 листопада 1956 р. влада нарешті дала дозвіл Віктору Платоновичу повернутися з Москви до Києва, то на другий день по поверненню до Києва 1 грудня 1956 р. В. П. Петров написав заяву про початок виконання своїх службових обов'язків в ІА АН УРСР на ім'я директора ІА АН

¹Підоплічко І. Г. (1905–1975) — зоолог, палеонтолог, академік АН УРСР (1967), професор (1952), заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії УРСР.

УРСР С. М. Бібікова. На той час С. М. Бібіков ще мешкав у Ленінграді, а виконувачем обов'язків директора Інституту археології тоді був кандидат історичних наук І. Г. Шовкопляс. Саме Іван Гаврилович негайно написав резолюцію на заяві щодо призначення В. П. Петрова на посаду старшого наукового співробітника Інститут археології з 1 грудня 1956 р. Проте, юридичних підстав для такого призначення не було, бо, порушуючи існуючий закон, влада не повернула Вікторові Платоновичу після його демобілізації у повоєнний час ані наукового ступеню, ані наукового звання, ані посади. Прийшлося виправити цей наказ. У новому від 3 грудня 1956 р. за підписом І. Г. Шовкопляса В. П. Петрова було призначено на посаду лише виконувача обов'язків старшого наукового співробітника. Коли у 1969 р. святкували 50-річний ювілей Академії наук УРСР, то лише Іван Гаврилович і Ганна Михайлівна з букетом квітів, пляшкою шампанського й тортом прийшли привітати Віктора Платоновича з цім ювілеєм у нього вдома. Це дуже зворушило Віктора Платоновича, позаяк він залишався в Інституті одним із небагатьох, хто працював у новоствореній за гетьмана Павла Скоропадського Українській Академії Наук. Подружжя Шовкоплясів про це знали на противагу багатьом співробітникам Інституту, знали про внесок В. П. Петрова в українську гуманітарну науку, зокрема в археологію за довоєнних часів.

Коли я почала працювати у 1962 р. в Інституті в іншому, ніж Іван Гаврилович відділі, то вчений секретар Інституту Р. І. Виєзжев, людина дуже інтелігентна, ввічлива, попросив мене віднести папери з науковим текстом додому Іванові Гавриловичу, коли він хворів. На той час Інститут був малочисленим, посад кур'єра та друкарки не було, тому секретарка-друкарка друкувала польові звіти, планові теми та статті вчених. Ось ці папери я й носила із задоволенням на Печерськ, де мешкали Шовкопляси. Якось я прийшла зранку та дуже здивувалася тому, що Іван Гаврилович вранці їв сало і запросив мене до сніданку. Я відмовилася, бо для мене тоді сніданком була філіжанка чорної кави з перепічкою.

Іван Гаврилович належав до когорта тих людей, які мають внутрішню потребу поділитися з іншими своїм знанням. Підчас численних археологічних розкопок він завжди підтримував дружні зв'язки з місцевою громадою — краєзнавцями, школярами та ін. Не випадково школярі містечка Радомишль Житомирської області знайшли сліди палеолітичної стоянки та повідомили про це Інститут археології АН УРСР. Розкопки провів Іван Гаврилович. Громадськість Радомишля у вільний від роботи час на громадських засадах спорудила перший за роки радянської влади на Україні пам'ятник на честь

наших далеких предків. Урочисте відкриття монумента відбулося 29.08.1963 р. На ньому був напис: «30–35 тисяч років тому тут була стоянка первісної людини. Розкопки проведено Академією Наук УРСР у 1957 р.» Про цю історію я дізналася від Івана Гавриловича. Мене вразило бережливе ставлення сучасників до пам'яток давнини, повага до історії людства, яке виразилося у спорудженні монумента. Про все це мало знати широке коло українців, тому з'явилася моя публікація «Перший монумент на місці стоянки первісної людини» в журналі «Народна творчість та етнографія» (1964, № 1). Так, завдяки Іванові Гавриловичу вона стала моєю першою науковою працею.

Добре ставлення подружжя Шовкоплясів до молодих науковців, їх прагнення донести до інших здобутки археології також відобразилися у тому, що вони подарували мені 26.12.1968 р. щойно видану «Радянською школою» у Києві популярну книжку: Г. М. Шовкоплас, І. Г. Шовкоплас. «Мандрівка в глибину віків» (К., 1968) із гарним дарчим написом. Ця книжка дорога мені як пам'ять про Шовкоплясів. Популяризація наукових здобутків на той час була обов'язковою частиною роботи науковців, за неї треба було звітуватися в річному звіті окремим пунктом. Гонорарів за це не було. Проте, як правило, вчені обходилися найменшим: газетними статтями, а написання та друк популярних книжок вимагало бажання, більших зусиль, часу, хисту.

У 1960-х рр. під керівництвом С. М. Бібікова Інститут поволі втрачав свої здобутки. Особливо це помітно було у сфері друку наукової продукції, так із 1963 р. не видавалися більше «Археологічні пам'ятки УРСР», у 1962 р. перестали виходити з друку «Краткие сообщения Института археологи АН УССР», необґрунтовано нерівномірно виділялися кошти на розвиток наукових тем відділів, аспірантські вакансії та ін. Директор зібрав навколо себе підлабузників, зробив їх привілейованими особами. Тому частина колективу Інституту на чолі з керівниками профспілкової та партійної організації мала за потрібне змінити адміністрацію. Колектив Інституту розколовся на дві частини, нейтральних не було. Це була справжня тривала «громадянська війна». Були поразки та перемоги. Адміністрація вжила репресивні заходи: звільнила з Інституту трьох співробітників, які очолювали громадські організації та, не отримуючи зарплатню, не могли просто вижити. Це були: В. М. Даниленко, на утриманні якого були син — інвалід дитинства та дружина, інвалід війни; В. М. Гладілін, дружина якого мала невдовзі народити дитину, та В. В. Лапін, який жив від платні до платні сам-один без родичів. Та колектив не кинув їх напризволяще. Під час отримання платні, хоча всі жили дуже небагато, ми пускали шапку по колу, збираючи

гроші відповідно зарплатні кожного звільненого. Згодом усі три звільнені були поновлені на своїх посадах. Інститут був збурений, весь час відбувалися зібрання різного штибу, голосування, навіть працювала комісія ЦК КПУ, бо в ідеологічній науковій установі — Інституті археології раптом стався вибух: протистояння колективу вчених призначеному «згори» з Росії директорові. В комісію ЦК КПУ на розмову викликали всіх співробітників по одному. Комісія засідала в Секретаріаті Відділу суспільних наук АН УРСР, що займав приміщення на другому поверсі академічного будинку по вул. Кірова, (нині — вул. М. С. Грушевського) № 4, де був розташований Інститут археології. Викликали також Віктора Платоновича Петрова, котрий дуже хворів і в Інститут уже приїжджав на таксі. Він був за зміни адміністрації Інституту. Я спитала його, чому він голосував проти директора С. М. Бібікова? Відповідь була лаконічна: Бібіков поганий адміністратор. Навряд чи хто може сумніватися в аналітичному розумі В. П. Петрова і його оцінці результатів роботи тієї чи іншої людини. Тоді бібіковська частина колективу розповсюджувала чутки не тільки в Інституті, а й серед колег Москви, Ленінграда та інших міст Росії та України. Вони повторювали: начебто в Інституті «відбуваються чвари», «вирують пристрасті навколо керівних посад», начебто І. Г. Шовкопляс змагається за директорське крісло тощо. Таке непрофесійне тенденційне трактування подій у житті Інституту прибічниками С. М. Бібікова живе і через півсторіччя серед живих ще учасників тих подій і тих, хто прийшов в археологію згодом. Воно відображене навіть в узагальнюючій праці «Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014» (Київ, 2015), де йдеться зокрема й про історію цієї інституції в особах (див. до прикладу: с. 306; 313; 317). Але ж тоді йшлося не про науковий статус окремих осіб, а про долю української археології, яку очолював Інститут археології АН УРСР. Факти занепаду Інституту були такі очевидні та красномовні, що комісія ЦК КПУ визнала правоту тих, хто бажав змін. Стався неймовірний виняток, який більше ніде і ніколи не міг повторитися, — призначеного «згори» з Росії директора Інституту археології АН УРСР член-кора АН УРСР С. М. Бібікова у 1968 р. звільнили з посади.

Життя Інституту продовжувалося. Одного дня на дошці об'яв інститутського коридору зранку всі побачили наказ директора Інституту Ф. П. Шевченка про створення на правах відділу нової структурної одиниці — Археологічного музею та склад його співробітників, серед яких була і я. Завідуючим Археологічним музеєм було призначено І. Г. Шовкопляса. Не знаю, за чією пропозицією були відібрані з різних відділів науковці для створення музею, мож-

ливо, самого Івана Гавриловича, та склалася дуже дружня працездатна команда, яка в стислий термін виконала поставлене завдання. Археологічний музей Інституту археології разом із геологічним, палеонтологічним, зоологічним і ботанічним музеями створював комплексний Центральний науково-природничий музей України. Рішення про створення цього музею, зокрема Археологічного, було прийнято ще у 1966 р. Іваном Гавриловичем Шовкоплясом була розроблена нова концепція експозиції музею — за археологічними культурами. Для експозиції він визначив серед багатьох археологічних культур, які існують на теренах України, найбільш важливі та їхні пам'ятки, які були розкопані експедиціями Інституту. Вирішувалися різноманітні організаційні питання щодо створення Музею.

Конкретна напружена робота археологів над створенням Музею почалася восени 1968 р., а ще влітку ми працювали в різних експедиціях. Музей треба було створити до травня 1969 р. Раніше у приміщеннях, де розміщувався Археологічний музей, були хімічні лабораторії одного з інститутів хімії АН УРСР. Тому для потреб Археологічного музею було проведено не тільки ремонт, а й перепланування великої площі приміщень. Саме через ці будівельні роботи так ущільнилося в часі створення Археологічного музею. Щоб встигнути вчасно підготувати експозицію, крім наукової та музейної роботи ми мусили долучатися до будівельних робіт, всіляко допомагати будівельникам. Ми перетворювалися на різноробів, виносили будівельне сміття, збирали порох за циклювальною машиною, тощо.

Потім для всіх була чисто музейна праця: розробка експозиції, текстів етикеток та ін. Артефакти, які характеризують вибрані для експозиції археологічні культури, ми, кожен для свого розділу, вибирали з кращих колекцій наукових фондів Інституту, що знаходилися в Києві, за винятком середньовічних знахідок із Криму. Для того, щоб відібрати на всю вітрину нові матеріали середньовічного Криму, мене відрядили до Відділу історії та археології Криму ІА АН УРСР, який структурно не мав фондів. Звісно, численні матеріали з розкопок були як в Сімферополі в окремих кімнатах-камералках, так і в Бахчисарайській станції, яка розташовувалася в приміщеннях ханського палацу, якою завідував Є. В. Веймарн. Для експозиції музею з Бахчисарая я привезла цінні артефакти, зокрема, великі готські срібні пряжки з соколиними голівками, унікальну ойнохою з розписом із перським мотивом, привезла сама, без супроводу, хоча це і суперечило техніці безпеки.

Після того, як були встановлені вітрини, ми працювали з 8 години іноді до 22, а часом і пізніше. Нас було мало, роботи багато. Працювали з ентузіазмом. Іван Гаврилович виявив себе справжнім лідером,

сам працював забагато, понаднормово, а ми радо йшли за ним. Іван Гаврилович жартував, мовляв, що ні у кого з музейної команди немає аніяких амбіцій. Згадуючи ті часи, впевнена, що без Івана Гавриловича Шовкопляса саме такого музею не було би створено.

Метою експозиції був показ розвитку матеріальної та духовної культури населення України від доби палеоліту до пізнього середньовіччя. Науковий зміст поєднувався з декоративністю оформлення. Приміщення музею складається з чотирьох залів. Понад 7 тисяч експонатів, у тому числі 6,5 тисяч оригінальних артефактів були виставлені у 43 вітринах. У вступному залі була дана загальна характеристика розвитку археологічної науки на Україні, віддана шана видатним археологам нашої країни: на стіні висіли їхні портрети, у вітринах лежала археологічна література.

У створенні експозиції першого залу, який відображає археологічні культури кам'яного віку та часів міді-бронзи, окрім І. Г. Шовкопляса, брали участь В. М. Гладилін, С. В. Смирнов, С. Н. Братченко; другого залу, присвяченого археологічним культурам раннього залізного віку та античним державам Північного Причорномор'я, — Є. О. Петровська, В. В. Лапін, С. Д. Крижицький; третього залу, присвяченого середньовічній епосі — раннім слов'янам, Київській Русі, Криму, — Л. М. Рутківська, В. К. Гончаров, В. М. Корпусова. До складу відділу належав також лаборант В. О. Степаненко.

Експозиція вступного залу, як і концепція всієї експозиції музею, була розроблена саме Іваном Гавриловичем. Концепція подачі матеріалів за археологічними культурами на той час була зовсім новою. Невід'ємною частиною експозиції були встановлені над усіма вітринами мальовані фризи. Сюжети їх, що відповідали тематиці кожного залу, були взяті з оригінальних пам'яток декоративно-ужиткового мистецтва й архітектури відповідної доби. Оформляли експозицію художники Київського художньо-виробничого комбінату під керуванням І. О. Хорошунової. Вона у своєму проєкті бачила суто декоративну роль фризів, а ми, археологи, бачили крім декоративної ролі насамперед їх змістовну функцію, завдяки чому фризи сприймалися як самостійне ціле. Довелося добряче посперечатися з нею, особливо наше бачення цих сюжетів захищав В. В. Лапін. Іван Гаврилович нас підтримав, ми перемогли. Ще до відкриття музею 19 травня 1969 р. до 50-річного ювілею Академії наук України, коли вже все було зроблено, крім лакування підлоги, співробітники музею по одному чергували у ньому, позаяк доглядачів ще не було. Пам'ятаю, як одного разу на моєму чергуванні о 17 год. Іван Григорович Підоплічко привів через службовий вхід двох відвідувачів поважного віку. Це був головний хранитель Лувра П'єр

Левек із дружиною, білоемігранткою з Росії, яка йому була перекладачкою, про що вона з радістю розповіла мені. Я провела їм екскурсію музеєм. Оцінка французьким відомим ученим нашого Археологічного музею як і справжня заслуга І. Г. Шовкопляса в його створенні була найвищою.

Музей проводив велику наукову та виховну роботу. Вхід був вільний. У ньому читалися лекції не тільки викладачами вузів, а й Іваном Гавриловичем, проводилися семінари для студентів Київського університету та Педагогічного, Художнього інститутів, проводилися консультації для відвідувачів. Музей мав велику популярність як серед вітчизняних і зарубіжних спеціалістів, так і у широкому колі відвідувачів. На 1 березня 1971 р. у ньому побувало понад 152 тис. чоловік. Згодом штат музею трохи збільшився. За ініціативою Івана Гавриловича перший склад співробітників музею (за виключенням В. К. Гончарова) та Н. О. Лейпунської, котра стала працювати в Музеї згодом, написали колективний твір про Археологічний музей. Кожен писав текст свого підрозділу на власний розсуд як путівник. Іван Гаврилович — співавтор і головний редактор, переробив наші тексти, об'єднав їх. Вийшов твір, у якому розповідається давня історія України з часів палеоліту до козацьких часів на підставі археологічних матеріалів із посиланням на артефакти, що експонуються у вітринах (1971). Наукову інформацію про експозицію музею я опублікувала в інститутському журналі «Археологія» (1971, № 4). Після відкриття музею співробітники кожного літа проводили польові дослідження за тематикою своїх досліджень. Робота у музеї не заважала індивідуальним науковим пошукам.

Іван Гаврилович за запрошенням французьких археологів отримав відрядження до Парижа. Крім ділової частини відрядження, як він нам у музеї охоче розповідав, його цікавило саме місто та люди. Задля цього він пішки пройшов бульварами Парижа понад 40 км. У 1972 р. Іванові Гавриловичу також надійшло запрошення привезти до Японії на виставку «Все про мамонта» реконструкцію палеолітичного житла з кісток мамонта. За місцевими традиціями ця реконструкція житла експонувалася у великому супермаркеті та викликала подив, здивування, захоплення японців, тому що в Японії ніколи не жили такі величезні тварини — мамонти. Іван Гаврилович привіз нам усім сувеніри, щиро ділився своїми враженнями. Цікавим є такий момент. У Івана Гавриловича в Японії запитали, де він мешкає, чи має власний будинок, якщо ні, то хотів би його придбати? Відповідь на це була негативна. Івана Гавриловича повністю влаштовувало житло у багатоквартирному будинку. Навіщо витрачати сили і час на ремонт покрівлі, зовнішніх стін, вікон, горища?

Він їх витрачав на наукову діяльність і був у розквіті творчості.

Як видатного вченого його було запрошено на Світовий конгрес учених, які вивчають четвертинний період геології та палеолітичної археології, який мав відбутися в Новій Зеландії. Але... замість участі в Світовому конгресі в 1973 р. Івана Гавриловича було звільнено не тільки з посади завідувача музею, а й зовсім із Інституту. За суттю це була репресія, форма якої відома — така сама, як і в 1933 р.: ученому було заборонено займатися наукою — конкретно археологією. А І. Г. Шовкопляс працював у царині археології з 1945 р., із тих часів, коли став в Інституті археології за ініціативою його директора Л. М. Славіна одним із перших аспірантів — випускників Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Археологія з її польовими дослідженнями була для Івана Гавриловича життям.

Відсторонення вченого від археології сприймалося тоді співробітниками Інституту як помста адміністрації за перемогу в боротьбі за зміну керівництва Інституту у 1968 р. Змінилося декілька директорів, у 1973 р. ним був І. І. Артеменко, відряджений за традицією «згори» з Москви на директорську посаду в Київ. Розуміли і те, що головну роль у знищенні Івана Гавриловича як археолога зіграв С. М. Бібіков. Ймовірно, не випадковим був часовий збіг репресії вченого та дослідження С. М. Бібіковим артефактів із розкопок І. Г. Шовкопляса, експонованих в Археологічному музеї. У результаті досліджень Сергія Миколайовича з'явилася цікава монографія: С. Н. Бибинов. «Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. Очерк материальной и духовной культуры палеолитического человека» (К., 1981). Тоді в Інституті казали: «Бібіков зіграв на кістках Шовкопляса».

Бібіков був видатним ученим, але поганою людиною, він міг побачити нову якість у працях інших археологів, сказати авторові про це, і одночасно це не заважало йому, використовуючи своє службове становище, свій авторитет, будь-яким способом заподіяти шкоду, завдати цьому археологові працювати далі у вибраному напрямку. Бібіков нічим не нехтував. Наприклад, він як заввідділом античної археології, в якому я працювала, казав мені, що моя вина у тому, що я занадто люблю Крим, свою малу батьківщину, хоча і сам був родом із Криму, що моя вина в тому, що в археологічних дослідженнях я виходжу на історичний рівень. Гадаю, він вірно оцінював вклад Івана Гавриловича в археологію, але... знищив його як археолога. Як людина Сергій Миколайович був природжений інтриган. Інтелектуальний та етичний внесок С. М. Бібікова у розвиток науки були діаметрально протилежні. Одвічна інтелектуально-етична проблема. До того ж С. М. Бібіков був поганим адміністратором і дуже злопам'ятний. У цьому І. Г. Шовкопляс був протилежністю С. М. Бібікову.

Переможений І. Г. Шовкопляс пообіцяв ще постояти біля труни С. М. Бібікова. Так і трапилося. Пам'ятаю, як на громадській панахиді у 1988 р. Іван Гаврилович тривалий час стояв у головах труни С. М. Бібікова. Стояв прямо, мовчки, замислено. Про що він думав, що згадував?

Приводом для репресії Івана Гавриловича послугувала його монографія — бібліографія розвитку української археології, яку автор присвятив 50-й річниці Академії Наук Української РСР «Розвиток радянської археології на Україні (1917–1966). Бібліографія» (Київ, 1969). Хрущовська «відлига» з її обмеженою лібералізацією призвела до відносної свободи чесної незалежної думки вчених, гадали, що можна відхилитися від обов'язкових стандартів. Тому Іван Гаврилович у «Бібліографію» включив праці авторів, заборонених владою, на яких на той час не можна було посилатися і навіть згадувати їх. Офіційно «чорного списку» цих авторів для загалу науковців не існувало, він був у цензорів, а науковці повинні були просто знати «ворогів народу», на яких не можна було посилатися. Такими авторами в «Бібліографії» є: О. А. Акчокракли, В. Є. Козловська, П. П. Курінний, Д. М. Щербаківський, Рахім Алі (Рахим Али), праці про В. Б. Антоновича (Данилевич В., Добровольський Л. П., Козловська В. Є.) та ін.

Цинічно доктору історичних наук І. Г. Шовкоплясу, звільненому з Інституту археології за ідеологічні помилки в опублікованій «Бібліографії», запропонували посаду завідуючого відділом бібліографії в Центральній науковій бібліотеці АН УРСР. Ця пропозиція була яскравим знущанням із вченого. Від неї Іван Гаврилович відмовився і став працювати у відділі на посаді старшого наукового співробітника. Так влада не дозволила вченому самореалізуватися в царині археології.

Але на цьому вона не зупинилася, познущалася над дітищем Івана Гавриловича. Цинічно Археологічний музей Інституту археології, в створення якого Іван Гаврилович вклав душу, розум, сили, було структурно передано до Інституту зоології у тому ж 1973 р. Із Інституту археології було нахабно вилучено його здобутки: найкращі археологічні артефакти — результат важкої праці в археологічних експедиціях багатьох поколінь дослідників. Це була в більшості непоправна втрата для наукових фондів. Разом із матеріальними речами вилучили людей — археологів. Так у царській Росії дарували маєтки разом із кріпаками і всім, що там було. Не знаю, як офіційно обґрунтовувалася така дія, мабуть тим, що людина біологічно це є тварина згідно з історичним матеріалізмом і дарвінізмом. Такий крок колективу Інституту археології пояснили тим, що доглядачкам Музею та його співробітникам далеко їхати за зарплатнею! Сам Інститут археології у той же 1973 р. витиснули у Виду-

бицький монастир (у якому вже давно не було ченців), який належав АН УРСР, точніше його Ботанічному саду, і котрий використовував храми як сховища насіння рослин та ін. Інститут археології мав бути подалі від центра міста, бо ми зі своїми експедиційними вантажівками, майном та і самі в бідному експедиційному одязі псували вигляд інших інститутів у цьому будинку: історії, літератури, філософії, ІМФЕ та його співробітників. Була ще причина: звільнення приміщень Інституту Археології для Інституту мовознавства, директором якого був віце-президент АН УРСР академік І. К. Білодід.

Та головною причиною таких подій залишалася боротьба влади з вільною думкою української інтелігенції. Тоді такі ж знущання, як із І. Г. Шовкоплясом, відбулися й з іншими вченими-гуманітаріями: М. Ю. Брайчевським, який у 1960-ті роки написав статтю «Возз'єднання чи приєднання?», та І. Дзюбою, який у ті ж 60-ті роки написав статтю «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Ми не розуміли тоді, що репресії щодо І. Г. Шовкопляса прямо пов'язані з широким наступом на українських інтелектуалів. Ми не знали тоді те, що нині відомо про репресії того часу, що це пов'язано із приходом нового Секретаря ЦК КПУ В. В. Щербицького, з призначенням у 1972 р. нового шефа українського КДБ В. В. Федорчука. З їх політикою почалася хвиля вистежування та погромних акцій проти «українських націоналістів», почалося «поліпшення роботи ідеологічних установ, подальше посилення боротьби з проявами ворожої націоналістичної діяльності» (Ю. Шаповал, 2011)². Це означало, зокрема, чистку наукових гуманітарних інститутів, зокрема археологічного. Івану Гавриловичу Шовкоплясу було дозволено залишитися в системі Академії Наук УРСР, бо його «Бібліографія» розрахована на порівняно більш вузьке коло читачів, ніж статті М. Брайчевського та І. Дзюби, котрі були більшою небезпекою для всього суспільно-політичного ладу. Тут слід згадати таку ж «ідеологічну помилку» як у І. Шовкопляса, здійснену директором ІА АН УРСР Л. М. Славіним у 1945 р. і звільнення його з посади директора. Приводом було включення до складу інститутського наукового збірника «Трипільська культура», т. II, підготовленого ще до 1941 р., праць авторів — «ворогів народу»: П. П. Курінного та О. Ф. Драко, які емігрували на Захід, і В. П. Петрова (Домонтовича), якого у 1942 р. задля легенди розвідника було оголошено українським буржуазним націоналістом і ворогом народу, а в 1945 р. він ще був розвідником, та інших учених. Головною причиною звільнення Л. М. Славіна був його укра-

²Йдеться про: Шаповал Ю. Кагебітська «одісея» Івана Дзюби // Обрії особистості: книга на пошану Івана Дзюби. – Київ : Дух і літера, 2011.

їнський патріотизм, його зацікавлення українською історією: включення до планових розкопок Інституту пам'яток козацької доби, вивчення козацького озброєння, пошук літературного тексту кримських татар, яких депортувала влада у 1944 р., про похід кримського хана Іслям II Герая разом із Богданом Хмельницьким на Польщу, висвітлення Шевченківських днів.

Іван Гаврилович морально не зламався, не покався перед владою. Він не повернувся до археологічної науки, як повернулися у свої інститути М. Брайчевський, І. Дзюба. Іван Гаврилович Шовкопляс знайшов вихід — увійшов у внутрішню еміграцію, працюючи у Відділі бібліографії Центральної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського, і надалі друкував українську бібліографію з археології. Пам'ятаю, як Ганна Михайлівна розповідала мені, що Іван Гаврилович дуже тяжко переживав такі зміни в своєму житті, бо археологічна наука з її польовими дослідженнями для нього — Вченого з великої літери, була сенсом життя, самім життям. Він був людиною покликання, якого радянська влада зупинила на ходу.

В. М. Корпусова,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник.
7.08.2016. Київ.

«...Із жовтня 1973 року доля Івана Шовкопляса нерозривно пов'язана з ЦНБ ім. В. І. Вернадського. З притаманною йому зосередженістю став вникати в нову сферу — бібліотечну діяльність. ... І зокрема зіткнувся з бібліографією. Йому було тоді 52 роки — прекрасний вік для справжнього вченого. Нагромаджено істотні знання, науковий досвід, значну інформаційну базу.

... Утім, незважаючи на щире захоплення новими царинами знань, на успіх й досягнення в різних галузях наукової і творчої діяльності, Шовкопляс ніколи не зраджував своєму першому захопленню — археології. Так, у 1978 р. було видано підготовлений ним покажчик «Радянська література з археології України. 1967–1975», а в 1989 р. — «Археология Украинской ССР : библиографический указатель. 1918–1980»...» .

О. С. Онищенко,
1996 р., Київ.

І. Г. ШОВКОПЛЯС: СПОМИНИ КРІЗЬ ЧАС

Моя перша зустріч із Іваном Григоровичем відбулася наприкінці 50-х років у археологічній залі Дніпропетровського історичного музею. Тоді ще початківець в археології я дещо розгубилася під градом його запитань стосовно умов залягання та знахідок, зроблених під час обстеження Романківської стоянки, відкритої у котловані будівництва Дніпродзержинської ГЕС. Відчувши це, він делікатно запропонував перейти до їхнього розгляду, супроводжуючи його розлогими поясненнями.

У наступному ми неодноразово зустрічалися під час моїх приїздів до Інституту. Як офіційна особа — заступник директора — Іван Григорович підписував мої документи на відрядження та надавав дозволи на роботу в архіві та бібліотеці Інституту. Оскільки коло моїх наукових інтересів на цей час визначалося неолітом Надпорижжя і рідним для мене став саме відділ первісної археології, ми зустрічалися також на засіданнях, і завжди я відчувала доброзичливу увагу до провінційного початківця. Івана Григоровича цікавив стан колекцій, які надійшли до музею внаслідок праць Дніпрельстанівської експедиції 1927–1932 рр., наявність інвентарних описів і звітів до них, побічно — долі співробітників експедиції — дніпропетровців, які уникли арешту під час погрому 30-х рр. Певною мірою це зацікавлення, як я зараз усвідомлюю, стимулювало подальші розшуки у цьому напрямку, що позначилося на обранні теми моєї кандидатської дисертації: «Днепргоэсовская археологическая экспедиция НКПроса УССР 1927–1932 гг.». У книзі «Жизнь, проведенная в могиле. Исповедь археолога» я згадую про події, пов'язані із захистом дисертації. Однак у ній відсутній такий важливий для розуміння особистості Івана Григоровича момент, як моє звернення до нього із проханням бути опонентом на захисті дисертації. Я звернулася до нього тоді, коли вже було призначено першого опонента — Федора Павловича Шевченка. Дякуючи мені, Іван Григорович відповів, що він вважає мою роботу за таку, яка не потребує підтримки двох професорів, і рекомендує запросити Олену Михайлівну Апанович, оскільки йдеться й про козацьку археологію. Це було у червні 1971 р. Чим керувався у своїй відмові Іван Григорович? Вважаю, що він краще за мене орієнтувався у ситуації та не бажав утруднювати своєю участю у захисті долю і без того «сумнівної» дисертації.

Сьогоднішнім дослідникам важко уявити, який політичний резонанс у ті часи мало викликати навіть побіжне згадування заборонених імен науковців часів Ренесансу української науки 20-х – початку 30-х років! Навіть у короткий проміжок так званої «відлиги» це гарантувало сміливцю довгочасні переслідування, зламану наукову кар'єру, зраду друзів. Іван Григорович повною мірою пізнав усе це лише за те, що був патріотом української науки, який чесно відродив у своїх друках «забуті» імена В. Б. Антоновича, М. С. Грушевського, М. Ф. Біляшевського, П. П. Курінного, В. Є. Козловської та багатьох ін. Усунутий від польової археологічної діяльності, І. Г. Шовкопляс залишився історіографом і бібліографом української археологічної науки.

В останні роки життя І. Г. Шовкопляса ми зустрічалися у бібліотеці та на краєзнавчих конференціях. Із листуванням із дружиною — Ганною Михайлівною після його відходу з життя пов'язаний один епізод, про котрий слід згадати. У 2001 р. на засіданні спецради Дніпропетровського національного університету відбувався черговий захист. Дисертантка переконувала членів ради у подоланні недоліків радянських часів і відродженні історичної пам'яті українського народу. В довгому переліку діячів ім'я Івана Григоровича було відсутнім. У моїй сумочці лежав останній лист Ганни Михайлівни, в якому вона із гіркотою писала про останні роки його життя. Я попросила слова і зачитала його. Аудиторія деякий час мовчала, після чого люди встали на пошану Івана Григоровича Шовкопляса.

*І. Ф. Ковальова,
доктор історичних наук,
професор Дніпропетровського національного
університету імені Олеся Гончара.
2016 р., липень, м. Дніпро.*

МОЯ АШЕЛЬСЬКА СТОЯНКА¹

«У книжці Івана Гавриловича Шовкопляса (з дарчим автографом) «Стародавній кам'яний вік на Україні» (К., 1955) можемо прочитати: «На території Української РСР залишки стоянок кінця ашельської епохи відомі в Криму (Кіік-Коба), на Дніпрі (Круглик і Ненасиць) та на р. Сулі (Велика Бурімка)... Досить цікавим виявилось місцезнаходження опрацьованих кременів та кісток стародавніх викопних тварин в с. Велика Бурімка, Чорнобаївського району Черкаської області, відкрите в 1954 році вчителями місцевої школи Г. Я. Рутківським та Л. Г. Брудзем... Стоянка в с. Велика Бурімка є найпівнічнішою з відомих до цього часу ранніх пам'яток на території України і свідчить про значне територіальне розселення первісних людей вже в ашельську епоху...».

Я був свідком і учасником цього відкриття.

Наприкінці березня 1954 року моєму однокласникові Мишкови Козулі мати загадала привезти підводу піску, що його зазвичай набирали під високим урвищем правобережної присульської заплави. Повернувся ж він не лише з піском, а й чотирма здоровецькими, небаченими в наших краях костомачами. Директор школи Г. Я. Рутківський (мій батько) негайно конфіскував знахідку, замкнув її в своєму кабінеті, затим разом із вчителем історії Л. Г. Брудзем вони подалися до кар'єру, знайшли ще кілька кісток, після чого з пошти зателефонували до Києва до Академії наук. А нас, випускників, мобілізували на цілодобове чергування, аби ніхто не продовжив розкопки до розпорядження зі столиці.

Наступного дня біля школи зупинилася чорна «емка» і з неї вибралися двоє чоловіків. Один із них, невисокий щільний чоловік у потертому брезентовому плащі та «ризаках» — гумових чоботях, нічим не відрізнявся від наших сільських дядьків-бригадирів, от тільки голос мав не такий бригадирський. Він назвався археологом Іваном Гавриловичем Шовкоплясом.

Іван Гаврилович довго розглядав кістки, тоді, відмовившись від обіду, попросив показати місце, де вони були викопані. А ще попросив у поміч кількох старшокласників, таких, що вміють орудувати лопатою. Директор виділив п'ятьох хлопців, серед яких опинився і я, як староста шкільного історичного гуртка.

¹Стисла згадка В. Г. Рутківського про ці події зафіксована у книзі *Марченко Н. П. Володимир Рутківський: тексти долі.* – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. – С. 43–44.

Печерка, в якій длубався Мишко, знаходилася в підніжжі майже прямовисного п'ятиметрового урвища. Іван Гаврилович із напарником, якого ми між собою називали «водієм», потопталися біля неї, про щось заклопотано перемовляючись, тоді повідомили нас, що розкопки — справа надзвичайно важлива. І делікатна. Тож спочатку маємо копати ми, розширяючи нору в усі чотири боки. А далі вже візьметься до праці він із «водієм».

Хитрий Мишко одразу став біля лівого боку нори — там, звідкіля він видовбав ті костомахи. Мені ж дістався правий бік. А Іван Гаврилович із «водієм» стояли над нашими душами і пильно роздивлялися все, що злітало з лопат.

Я вже добряче впрів, але нічого цікавого не викопав. А от Мишкові щастило більше. За якусь годину він викопав ще одну костомаху.

— Лопатка північного оленя, — оголосив Іван Гаврилович, пильно її роздивившись. — А ти що думаєш, Петю? — звернувся він до «водія».

— Схоже, — згодився той.

Ще за якісь півгодини Мишко видовбав наступну костомаху. Нею виявився фрагмент кінцівки самого мамонта!

А от в мене не було нічого. І це давало можливість язикатому Мишкові робити свої висновки.

— Що, нічого не знайшов? — півголосом цікавився він, коли археологи на мить відволікалися, і презирливо гмукав. — Теж мені — староста...

Звісно, це надавало мені нових сил, я працював, як сотня кротів одразу, але так нічого і не знайшов.

Ночував Іван Гаврилович у нас. Він виявився людиною на диво делікатною та цікавою. А ще він був нашим земляком, бо народився в сусідньому Оржицькому районі. А коли дізнався, що я дещо кумекаю в історії і мрію про вступ до Київського університету, то почав ставитися до мене майже як до рівного собі.

Ставлення це Іван Гаврилович зберіг і наступного дня, коли я знову заходився вимахувати лопатою. Він розповідав мені і всім, хто були поруч, про тих школярів, які допомагали йому в інших розкопках, розповідав і про те, що найціннішим є не вироби з золота, а такі ось звичайні кістки, залишки вогнищ і жител, а також камінняччя, яке вже почало вилітати з-під наших лопат.

— Прощу вас, копайте повільніше, — безнастанно попереджав він нас...

Вони з Петром уважно приглядалися буквально до кожного камінчика. Зненацька, коли я збирався пожбурити з печери чергову порцію камінчиків впереміж із піском, Іван Гаврилович сказав:

— Тепер, друзі, наша черга. А ви стежте, щоб на нас згори нічого не посипалося.

Вони копали дуже повільно, наче боялися щось перерізати гостряками лопат. Наразі Іван Гаврилович щось підняв і сказав:

— Петю, ану поглянь. Здається, проколка...

— Вона, підтвердив Петро.

— Друзі, — звернувся Іван Гаврилович до нас. — Перед вами не просто камінчики. Ця річ дорожча від всіляких золотих виробів. Вона свідчить, що на цьому ось місці, щонайменше з п'ятдесят тисяч років тому було стійбище наших предків. Про це свідчить оцей камінець, оброблений їхніми руками. Цим гострим кінчиком жінки проколювали дірочки для жил, що ними зшивали одягу.

Іван Гаврилович не приховував свого захвату. Рука, в якій він тримав камінчик, буквально тремтіла від збудження.

Далі вони вже не звертали на нас уваги. На розстеленому за кілька кроків від печерки шматка брезенту виростала купка з камінців і кісток мамонта, шерстистого носорога, зубра, коня, гігантського оленя... І я подумки радів, бо все це вони брали з того боку, де я перед цим копав. Зненацька я завважив, що зі склепіння видовбаної печери почав скрапувати піщинки, і повідомив:

— Іване Гавриловичу, це нічого, що згори почав сипатися пісок?

Я був здивований, як хутко археологи вихопилися з печери. Якусь мить вони придивлялися до склепіння, тоді Петро сказав:

— Здається, ще маємо трохи часу. То може я...

— Гарзд, — згодився Іван Гаврилович. — Тільки будь обережний...

Петро знову занурився в печеру, а Іван Гаврилович став схожий на гончака, який от-от зірветься з місця. А піщинки сипалися все частіше...

— Тікай! — зненацька вигукнув Іван Гаврилович, і Петра мов вітром вихопило з печери. А за мить багатотонний шар піску відірвався від урвища і гепнувся на те місце, де тільки-но була печера. М'яко здригнулася земля і печери не стало. Окремі піщинки докотилися до брезенту зі знахідками.

Ошелешені такою несподіванкою, ми якусь хвилину стояли з роззявленими ротами. Навіть страшно було уявити, що б сталося, якби Петро загаявся бодай на хвильку. Тоді зголосилися, що готові знову відкопати вхід до печери.

Проте Іван Гаврилович роз'яснив, що це навіть на добре. Підхід до розкопок законсервовано самою природою, тож ніхто з любителів кістяків туди не дістанеться, а сам він повернеться вже на чолі офіційної експедиції.

Проте щось стало на заваді його намірам. Лише багато пізніше я довідався, що його було зумисне відлучено від археологічних розкопок, бо він протривався прагненню московських археологів прибрати до своїх рук все найцінніше з розкопок, здійснених на нашій землі.

...а місце «моєї» ашельської стоянки злизали зловісні язика Кременчуцького моря...».

*В. Г. Рутківський,
письменник, лауреат
Національної премії України
імені Т. Г. Шевченка.
2016 р, жовтень, м. Одеса.*

*Любов Григорівна САМОЙЛЕНКО,
завідувачка археологічного музею
Київського національного університету
іменні Тараса Шевченка (Київ).*

І. Г. ШОВКОПЛЯС У КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У статті на основі архівних матеріалів викладені окремі аспекти біографії видатного українського вченого І. Г. Шовкопляса, його педагогічної діяльності у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка.

Ключові слова: І. Г. Шовкопляс, основи археології, кафедра археології та музеєзнавства, Київський університет.

This article contain some aspects of the biography of the famous Ukrainian scientist I. H. Shovkoplyas and his educational activities at the Kiev State University T. G. Shevchenko based on the archival materials.

Keywords: I. G. Shovkoplyas, the basics of archeology, Department of Archaeology and Museum Studies, Kyiv University.

В статье на основе архивных материалов изложены некоторые аспекты биографии выдающегося украинского ученого И. Г. Шовкопляса, его педагогической деятельности в Киевском государственном университете имени Т. Г. Шевченко.

Ключевые слова: И. Г. Шовкопляс, основы археологии, кафедра археологии и музееведения, Киевский университет.

Із І. Г. Шовкоплясом мені пощастило бути знайомою особисто. Після першої своєї археологічної експедиції у 1972 р. на Ак-Каю (Крим; керівник експедиції Ю. Г. Колосов) я приходила в Археологічний музей Центрального науково-природничого музею на волонтерських засадах шифрувати експедиційні матеріали, що поступили до фондів музею. Ю. Г. Колосов, звісно, представив мене завідуючому музею — Івану Гавриловичу Шовкоплясу. Моє завдання передбачало майже щоденну працю у фондах, на що обов'язково потрібно було отримати дозвіл керівника. Тож тоді ми доволі часто

зустрічалися і лише віталися. Для мене, тоді невдалої абітурієнтки, що вдруге отримала фіаско, вступаючи на істфак КДУ¹, Іван Гаврилович видавався майже пам'ятником — високий, статний, небагатослівний, але чемний і привітний. Закинуте назад волосся відкривало високе чоло, замислений погляд, стиснуті вузькі уста, завжди ошатний костюм і краватка з першого погляду визначали людину інтелігентну, розумну, зосереджену, що викликало глибоку повагу. Він завжди був дуже офіційний. Я жодного разу не чула, аби він голосно й емоційно говорив чи сміявся, хоча співробітники музею були доволі галасливими. Вітаючись, він завжди уважно дивився в очі та трохи схилив голову. Мені, зовсім юній і невпевненій у собі особі, такий прояв звичайної доброзичливості був дуже приємним і навіть трохи лестило, що така поважна і відома людина так чемно вітається. На той час І. Г. Шовкопляс мав усі можливі регалії, до котрих прагнуть молоді науковці: доктор наук, професор, керівник Археологічного музею з ким усі радилися; відомий дослідник і, найголовніше, — живий автор першого українського підручника з археології [15]. Ще тоді, у кінці 1972 р., у музеї жваво обговорювалася участь І. Г. Шовкопляса у презентації в Японії на національній науковій виставці археологічних українських раритетів, серед яких основним була реконструкція житла з Межиріцької палеолітичної стоянки. За радянських часів подорож до Японії — подія непересічна і теж була ознакою високого наукового визнання. У мене й досі збереглися дві поштові листівки з японськими ієрогліфами, віддрукувані в Японії до виставки як сувеніри та подаровані І. Г. Шовкоплясом.

Так само і подальше ми лише ввічливо віталися на кафедрі археології та музеєзнавства у 1974 р., коли я вже навчалася на вечірньому відділенні КДУ та працювала в госпдогвірній експедиції університету. В останнє я бачилася з Іваном Гавриловичем у жовтні 1991 р. на конференції у смт. Білгородка, на якій ми вже обговорювали окремі наукові питання. Іван Гаврилович цікавився тезами однієї регіональної конференції, що не дійшли до бібліотеки, а йому вони конче були потрібні для бібліографічного покажчика. Він був таким же спокійним, поважним і чемним, але вже трохи неначе стомленим і не таким офіційним. Звичайною ж людиною з особистими амбіціями, прагненнями, вчинками у взаємостосунках з колегами, він для мене став набагато пізніше, коли його вже не стало. Він зійшов з того високого п'єдесталу, але не втратив повагу за знач-

¹КДУ — Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, нині — Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

ний науковий внесок в дослідження археології, в музейну справу, а його бібліографічні довідники стали настільними книгами, незамінними у роботі. Просто гордовитий учений став «живіший», «людяніший», перестав бути складеним лише з суцільних позитивних епітетів. Його життєпис для мене відійшов від традиційного тону хвалебної тональності некрологів.

Цією публікацією хотілось би внести уточнення у деякі дати біографії І. Г. Шовкопляса, що кочують по різних виданнях (адже біографіка потребує точних фактів). Грунтуючись на документах його особової справи та інших архівних документах, долучаючи усні спогади колег і студентів, хотілося б висвітлити деякі обставини, пов'язані з його роботою в університеті. І хоч сторінка співпраці ученого з кафедрою доволі коротка, вона, ймовірно, мала вплив на його подальшу долю та біографію.

І. Г. Шовкоплас вихованець історичного факультету Київського держуніверситету. Він через війну навчався з перервою: від вересня 1938 р. до червня 1941 р., а потім відновився у 1944 р. і 20 лютого 1945 р. рішенням Державної екзаменаційної комісії йому присвоєно кваліфікацію історика. Так засвідчує «Личный листок по учету кадров», заповнений власноруч і нотаріально завірена копія диплому² [1, арк. 3, 5]. І хоч він не спеціалізувався по кафедрі археології, як багато хто зі співробітників Інституту археології на період 70-х років, але слухати «Основи археології» у викладанні Л. М. Славіна йому, можливо, довелося, бо Л. М. Славін від 1939 р. уже працював в університеті, а у жовтні 1944 р. постала й кафедра археології [12, с. 40–41].

Уперше до біографії І. Г. Шовкопляса мені довелося звернутися на початку 2000-х рр., коли розпочалася підготовка збірника з історії історичного факультету, присвячена 170-й річниці заснування університету. До літопису факультету планувалося додати біографії усіх професорів, які працювали на факультеті. При підготовці біографічної довідки я звернулася до наявних на той момент публікацій про Івана Гавриловича [11, с. 314]. Основним джерелом серед них була вступна стаття академіка О. С. Онищенко до бібліографічного покажчика [3, с. 5–20, 77–79], який був виданий ще за життя дослідника. Саме через довіру до джерела я повторила помилку, вказавши, що з 1971 до 1974 р. Іван Гаврилович — професор кафедри археології та музеєзнавства КДУ. Але документи особової справи вносять деякі поправки.

²У статі Л. В. Кулаковської помилково вказано рік вступу до університету 1939 р. [4, с. 9].

Так, 27 жовтня 1971 р. І. Г. Шовкопляс подає на ім'я ректора університету М. У. Білого заяву з проханням зарахувати його на посаду професора кафедри археології на 0,5 ставки [1, арк. 2]. Але за наказом ректора № 483 від 6 листопада його зараховано «на умовах штатного сумісництва на 0,5 ставки старшого викладача з 1 листопада на 1971/72 навч[альний] рік з окладом 160 крб. на м-ць» [1, арк. 1]. Зазначимо також, що правове регулювання роботи за сумісництвом у часи СРСР відрізнялося від сучасного і далеко не всі категорії робітників і службовців мали таку можливість, а ті, кому дозволялося працювати за сумісництвом, повинні були подати дозвіл із основного місця роботи. Відповідно, такий дозвіл на бланку Інституту археології з гербовою печаткою є в особовій справі Івана Гавриловича [1, арк. 11].

18 вересня 1972 р. в новій заяві І. Г. Шовкопляс знову просить зарахувати його «на 0,5 ставки (за штатним сумісництвом) професора кафедри археології та музеєзнавства» [1, арк. 26]. Наказ ректора № 455 від 24 жовтня задовольняє його прохання і його зараховують на 1972/1973 навчальний рік на 0,5 ставки професора, з окладом 115 крб. на місяць. Серед підстав зарахування фігурує дозвіл на сумісництво від Президії АН УРСР № 10/487-19 від 21.09.1972 р. [1, арк. 27]. 17 жовтня 1972 р. І. Г. Шовкопляс знову звертається до ректора з проханням дозволити «прийняти участь в конкурсі на заміщення посади професора по кафедрі археології та музеєзнавства» [1, арк. 28]. Витяги з протоколів засідання вченої ради університету сповіщають, що 18 грудня 1972 р. на основі таємного голосування 53 голосами «за» і двома «проти» І. Г. Шовкопляса було обрано за конкурсом на посаду професора, що затвердив наказ ректора № 574 від 30 грудня, призначивши йому з 25 грудня оклад на 0,5 ставки професора 160 крб. на місяць [1, арк. 30-34]. Але конкурс дав йому змогу протриматися на цій посаді лише півроку, бо наказ ректора № 212 від 14 червня 1973 р. сповіщає, що термін роботи «проф. Шовкопляса І. Г. закінчується першого липня 1973 р. в зв'язку з закінченням дозволу на штатне сумісництво на 0,5 ставки на 1972/73 навч[альний] рік» [1, арк. 35].

Отже, І. Г. Шовкопляс працював на кафедрі археології та музеєзнавства на основі штатного сумісництва від 1 листопада 1971 р. до 1 липня 1973 р., тобто, не повні два роки, з них на посаді професора майже рік (від 18 вересня 1972 р. до 1 липня 1973 р.). Тому, видається, не коректно стверджувати, що І. Г. Шовкопляс у період роботи в Київському університеті отримав наукове звання професора [порівняй: 4, с. 10]. Можливо саме через те, що І. Г. Шовкоплясу не було присвоєно звання професора, а він лише переміг у конкурсі на

посаду професора (0,5 ставки), Г. Г. Мезенцева³ у своєму довіднику «Дослідники археології України» (1997) вказує лише на докторський ступінь [7, с. 31]. Вірогідно така інформація у довідці з'явилася й через відсутність приятних стосунків між колегами кафедри... Та вічність їх примирила назавжди: вони обоє відійшли у вічність 1997 р. і їхні некрологи у щоквартальнику «Археологія» видрукувані поряд [9; 10].

І хоч мені ще доводилось зрідка зустрічати на кафедрі у 1974 р. Івана Гавриловича, проте він уже не був її співробітником, явно проти власної волі. Саме 1973 р. він перестав бути і співробітником Інституту археології, а з жовтня вже працював в Центральній науковій бібліотеці. Причиною такої несподіваної рокировки, на думку О. С. Онищенко стала чергова «маланчуковська» партійна чистка початку 70-х рр., під яку підпав і І. Г. Шовкопляс. Через згадку «тоді не бажаних для згадування імен» у своєму бібліографічному покажчику «Розвиток радянської археології на Україні (1917–1966): Бібліографія» (1969) «Президія АН УРСР змушена була звільнити Шовкопляса з посади завідувача Археологічним музеєм, однак дозволила зарахувати на посаду в. о. старшого наукового співробітника ЦНБ ім. В. І. Вернадського» [3, с. 17–18].

Навряд чи такі «Президія була змушена». За кожним офіційним рішенням стоять люди, часто із своїми власними амбіціями і особистими прагненнями. Стосовно університетської кафедри, то після звільнення через хворобу у вересні 1970 р. її засновника і довголітнього завідувача Л. М. Славіна⁴, працювати залишилися його вихованці: кандидат історичних наук, доцент М. М. Бондар⁵ та доктор історичних наук (1969), доцент Г. Г. Мезенцева [13, с. 230], для яких І. Г. Шовкопляс був вагомим конкурентом і тому ставлення до нього залишалось доволі напруженим. На кафедрі точилася своя конкуренція і за професорство, і за можливість очолити кафедру. І хоча Г. Г. Мезенцева невдовзі стала професором і «начебто мала підстави

³Мезенцева Г. Г. (1923–1997) — археолог, музеєзнавець, доктор історичних наук (1969), професор (1970). У 1950–1976 рр. працювала на кафедрі археології та музеєзнавства Київського університету. Викладала курси з археології Київської Русі, стародавніх слов'ян, історії та теорії музейної справи та краєзнавства.

⁴Славін Л. М. (1906–1971) — археолог, педагог, кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент АН УРСР (1939), лауреат Державної премії України у галузі науки і техніки (1977, посмертно), директор Інституту археології АН УРСР (1944–1945), завідувач кафедри археології та музеєзнавства Київського університету (1945–1970). У 1938–1971 очолював історико-археологічний заповідник «Ольвія».

⁵Бондар М. М. (1921–2000) — історик, археолог, доктор історичних наук (1981), професор (1984), очолював кафедру археології та музеєзнавства в Київському університеті (1970–1987).

претендувати на завідування кафедрою, — проте цього не сталося», як зазначають у своїй статті Є. Ліньова і Ю. Омельченко [6, с. 17]. Перемогла гендерна політика та наявність партійного квитка. Виконувачем обов'язків завідувача кафедри довго залишався доцент М. М. Бондар, який став професором лише 1984 р., після захисту докторської дисертації (1981). І хоча науковий доробок у нього був набагато скромніший, ніж у його колежанки Г. Г. Мезенцевої, а тим паче у І. Г. Шовкопляса, його членство у рядах КПРС і положення учасника (інваліда) війни переважило. Ще одна вагома причина не приймати до своїх рядів І. Г. Шовкопляса полягала в тому, що вони були вихованцями Л. М. Славіна, у якого відносини з І. Г. Шовкоплясом склалися вкрай неприязні через інцидент 1959 р., який має стосунок до підручника з основ археології і, врешті решт, до біографії Івана Гавриловича.

В особовому фонді Л. М. Славіна у Науковому архіві Інституту археології НАН України зберігаються автографи та машинописні копії листів, адресованих заступнику міністра освіти УРСР С. Т. Завало, до видавництва «Радянська школа», у партійний комітет Академії наук УРСР і в парторганізацію ІА АН УРСР [8, арк. 1–17]. Зі змісту листів Л. М. Славіна стає зрозумілим причина відмови видавництва в публікації його, Славіна, курсу «Основи археології». Суть справи полягала в тому, що після затвердження до друку підручника «Основи археології» та внесення його на початку 1959 р. до планів видавництва, несподівано з'ясувалося, що «як автор підручника «Основи археології» обговорюється також кандидатура І. Г. Шевкопляс⁶, який подав свій проспект» [8, арк. 2, 5].

Л. М. Славін був здивований вчинком «тов. Василенко», завідувача редакцією історії зазначеного видавництва. Далі він повідомляє про їхню зустріч, що відбулася 17 липня 1959 р., на якій було укладено усну угоду про те, що він (Славін) залишається єдиним автором підручника. «Але пізніше, тов. Василенко відмовився від цієї домовленості і видавництво звернулося до Міністерства освіти з проханням — замінити в планах моє прізвище на прізвище Шевкопляс. Жодного серйозного аргументу проти мене не наводиться. В офіційних листах взагалі доводів немає, а в закулісних розмовах тов. Василенко ... прагне згнатьбити мене...». Нижче Л. М. Славін чітко, по пунктах, викладає свої «мотиви», за якими «з точки зору справедливості і доцільності», автором підручника повинен бути він, а не І. Г. Шовкопляс [8, арк. 6, 9, 16; 13, с. 232–233].

Усі чотири листи практично ідентичні в частині викладення суті конфлікту, аргументів на свою користь, а також докорів у бік «тов.

⁶У російськомовному оригіналі: И. Г. Шевкопляс.

Василенко» і І. Г. Шовкопляса, але листи до партійних організацій дещо ширші. Вони починаються з пояснення Л. М. Славина, що приводом для його заяви став «неетичний вчинок заступника директора Інституту археології І. Г. Шевкопляс, абсолютно недостойний високого звання комуніста», а закінчуються закликком: «Партійна організація повинна сказати тов. Шевкопляс своє вагоме слово». І партійна організація мабуть сказала своє вагоме слово. Звернувшись до виписки з трудової книжки І. Г. Шовкопляса [1, арк. 8–9], побачимо, що аспірант Інституту археології після захисту кандидатської дисертації відразу був зарахований на посаду Вченого секретаря, а вже за рік переведений на посаду виконувача обов'язків заступника директора по науковій частині, що вимагало певного хисту до організаційної роботи, високого наукового рівня та довіри керівництва. Та раптом після десяти років добросовісної роботи, 11 січня 1960 р. наказом № 5 його переведено на посаду звичайного старшого наукового співробітника відділу первісної археології. Амбітному науковцеві І. Г. Шовкоплясові лише 1 вересня 1968 р. дозволили очолити музейний відділ Інституту археології в структурі ЦНПМ (наказ № 134 від 30 серпня 1968 р.).

Мусимо визнати, що Л. М. Славін мав певні пріоритети у викладанні курсу археології в провідному університеті країни. Його педагогічний стаж починається від 1939 р., тоді як І. Г. Шовкопляс мав досвід шкільного вчителювання історії та географії з грудня 1942 р. до червня 1944 р. і два роки читання курсу археології на кафедрі історії в Київському державному педінституті [3, с. 78], можливо на погодинній основі, бо це не відображено в документах особової справи [1, арк. 3, 8].

Л. М. Славін почав працювати над підручником із археології ще в кінці 40-х рр., а 1958 р. видання підручника було обговорено на засіданні кафедри та заплановано до друку у 1959 р. [14, с. 388–389; 13, с. 231–232] За пропозицією Міністерства освіти УРСР Л. М. Славін підготував і подав до Управління підготовки вчителів нову програму курсу «Основи археології» для педінститутів, схвалену на кафедрі та в Інституті археології. Міністерство затвердило цю програму, а його курс, написаний і відпрацьований у результаті багаторічного викладання відповідав цій програмі та уже на початку 1959 р. був включений у план видавництва «Радянська школа», отже, міг би побачити світ вже 1960 р. Але І. Г. Шовкоплясу вдалося випередити Л. М. Славина. Його підручник «Основи археології» вийшов друком у 1964 р. [15]⁷ і був перевиданий 1972 р., саме коли він праг-

⁷Звернемо увагу, що в статті Л. Л. Залізняка помилково вказано 1969 р. [2, с. 7].

нув стати професором і завідувачем кафедри археології та музеєзнавства у Київському університеті.

Ці кілька архівних аркушів — не лише яскрава ілюстрація певних вчинків і звичаїв у взаємовідносинах у середовищі наукового товариства, яке, як звичайні люди (згадується оте Булгаківське: «люди как люди»), дозволяли собі сигнали у партійні органи, зрив планів видавництва тощо у конкурентній боротьбі, але й засвідчує величезну залежність науковців від політичної кон'юнктури, яка часто визначала характер людини, а відтак і кар'єру, і біографію.

Серед відгуків і спогадів, що мені довелося чути про І. Г. Шовкопляса, більшість виокремлювала його зверхність і гордовитість у ставленні як до колег, так і до студентів.

Зовсім не прагнучи заплямувати ім'я І. Г. Шовкопляса, вважаю, що і такі сторони біографії слід висвітлювати, аби образ науковця та людини був цілісний і правдивий, що зовсім не може применшити величезного наукового внеску І. Г. Шовкопляса, чий науковий доробок ще чекає на ґрунтовне дослідження⁸.

1. Архів КНУТШ. – 1973, спр. 99–пвс, арк. 1–35.
2. *Залізник Л. Л.* Іван Гаврилович Шовкопляс — видатний український учений, педагог, музейник і захисник історичної спадщини [Текст] / Л. Л. Залізник // Кам'яна доба України. – Київ : Шлях, 2011. – Вип. 14. – С. 6–8.
3. *Іван Шовкопляс* [Текст] : біобібліограф. покажчик / НАН України, НБУВ ; авт. вступ. ст. та відп. ред. О. С. Онищенко ; уклад. М. А. Воробей. – К., 1996 – 86 с.
4. *Кулаковська Л. В.* Три долі Івана Шовкопляса [Текст] / Л. В. Кулаковська // Кам'яна доба. – Київ : Шлях, 2011. – Вип. 14. – С. 9–14.
5. *Кулаковська Л. В.* Бібліографічна довідка [Текст] / Л. В. Кулаковська // Археологія. – Київ, 2002. – № 1. – С.4–6.
6. *Ліньова Є. А.* Г. Г. Мезенцева — археолог, музеєзнавець, педагог [Текст] / Є. А. Ліньова, Ю. А. Омельченко // Український музей: зб. наук. праць. – Київ : ТОВ «Поліграфічний центр «Фоліант», 2003. – С. 9–18.
7. *Мезенцева Г. Г.* Дослідники археології України [Текст] : енциклопед. словник-довідник / Г. Г. Мезенцева. – Чернігів : Сіверянська думка, 1997. – 205 с.

⁸Серед публікацій, присвячених І. Г. Шовкоплясові, й досі немає сталої цифри його бібліографії: то його представляють як автора понад 130 друкованих праць [10, с. 157], то довідкова інформація подає його науковий доробок у понад 600 друкованих праць [5, с. 6], або — близько 400 [11, с.314].

8. НА ІА НАН України, ф. 17 (Особовий фонд Лазаря Мусійовича Славіна), № 13, арк. 1–17.
9. Пам'яті Галини Георгіївни Мезенцевої [Текст] // Археологія. – 1998. – № 3. – С. 155–156.
10. Пам'яті Івана Гавриловича Шовкопляса [Текст] // Археологія. – 1998. – № 3. – С. 156–158.
11. *Самойленко Л. Г.* Шовкопляс Іван Гаврилович [Текст] / Л. Г. Самойленко // Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення (1834–2004) – Київ : ПРАЙМ-М, 2004. – С. 314.
12. *Самойленко Л. Г.* Педагогічна діяльність професора Л. М. Славіна [Текст] / Л. Г. Самойленко // Археологія. – 2007. – № 1 – С. 40–50.
13. *Самойленко Л. Г.* Создание кафедры археологии и музееведения в Киевском университете [Текст] / Л. Г. Самойленко // Археологія і давня історія України : зб. наук. пр. – Київ : ІА НАН України, 2012. – Вип. 9. – С. 228–234 (рос.).
14. *Самойленко Л.* Кафедра археології та музеєзнавства, 1959 : мрії про перебудову (від комунікації до комутації без комунікаційних бар'єрів) [Текст] / Л. Г. Самойленко // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині / Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Нац. акад. наук України. – Львів, 2015. – Вип. 19. – С. 384–391.
15. *Шовкопляс І. Г.* Основи археології [Текст] : підручник / І. Г. Шовкопляс. – Київ : Вища школа, 1964. – 272 с.; 2-ге вид., випр. і доп. – Київ : Вища школа, 1972. – 221 с.: іл. – Бібліогр. : с. 216–220.

REFERENCES

1. Archives KNUTSh – 1973, in. 99–пвс, f. 1–35.
2. Zalizniak, L. L. (2011). *Ivan Havrylovych Shovkoplyas — vydatnyi ukraïnskyi uchenyi, pedahoh, muzeinyk i zakhysnyk istorychnoi spadshchyny* [John G. Shovkoplyas — outstanding Ukrainian scientist, teacher, museum workers and defender historical heritage]. In *Kam'iana doba Ukrainy* [Ukraine Stone Age]. (Vol. 14, pp. 6–8). Kyiv: Way. [in Ukrainian].
3. *Ivan Shovkoplyas: biobibliohrafichnyi pokazhchyk* (1996). [John Shovkoplyas: Bibliographic index]. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Kulakovska, L. V. (2011). *Try doli Ivana Shovkoplyasa* [Three Fates Ivan Shovkoplyas]. In *Kam'iana doba Ukrainy* [Ukraine Stone Age]. (Vol. 14, pp. 9–14). Kyiv: Way. [in Ukrainian].
5. Kulakovska, L. V. (2002). *Bibliohrafichna dovidka* [Bibliographical references]. *Arkheolohiia* [Archeology]. 1, 4–6. Kyiv. [in Ukrainian].

6. Linova, Ie. A. & Jmelchenko J. A. (2003). *H. H. Mezentseva — arkeoloh, muzeieznavets, pedahoh* [G. G. Mezentsev — archaeologist muzeyeznavets, teacher]. In *Ukrainskyi muzei* [Ukrainian Museum]. (Pp. 9–18). Kyiv. [in Ukrainian].
7. Mezentseva, H. H. (1997). *Doslidnyky arkeolohii Ukrainy : entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk* [Researchers archeology Ukraine : encyclopedic-dictionary]. (Pp. 31). Chernihiv: Siverianska dumka. [in Ukrainian].
8. NA IA NAS Ukrainian, f. 17, № 13, f. 1–17.
9. *Pamiati Halyny Heorhiivny Mezentsevoi* (1998). [In memory of Galina Georgievna Mezentsev]. In *Arkheolohiia* [Archeology]. 3, 155–156. Kyiv. [in Ukrainian].
10. *Pam'iaty Ivana Havrylovycha Shovkopliasa* (1998). [Memory Ivan Gavrilovic Shovkoplyas]. In *Arkheolohiia* [Archeology]. 3, 156–158. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Samoilenko, L. H. (2004). *Shovkoplias Ivan Havrylovych* [John G. Shovkoplyas]. In *Istorychnyi fakultet Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: mynule i sohodennia (1834–2004)*. [Faculty of History of Kyiv National Taras Shevchenko University: Past and Present (1834–2004)]. (314). Kyiv : PRIME-M. [in Ukrainian].
12. Samoilenko, L. H. (2007). *Pedahohichna diialnist profesora L. M. Slavina* [Teaching activities Professor L. S. Slavin]. *Arkheolohiia* [Archeology]. 1, pp. 40–50. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Samoilenko, L. H. (2012). *Sozдание kafedry arkeologii i muzevedeniia v Kievskom universitete* [Creation of the department and archeology muzevedenyia in the Kiev unyversytete]. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy* [Archaeology and ancient history of Ukraine]. (Vol. 9, pp. 228–234). Kyiv. [in Ukrainian].
14. Samoilenko, L. (2015). *Kafedra arkeolohii ta muzeieznavstva, 1959 : mrii pro perebudovu (vid komunikatsii do komutatsii bez komunikatsiinykh bar'ieriv)* [Department of Archaeology and Museology, 1959: Dreams of the restructuring (from communication to communication barriers without switching)]. In *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni* [Materials and Research on archeology Carpathian and Volyn]. (Vol. 19, pp. 384–391). Lviv. [in Ukrainian].
15. Shovkoplias, I. H. (1964). *Osnovy arkeolohii: pidruchnyk* [Fundamentals of archeology: a textbook]. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].

І. Г. Шовкопляс у Київському університеті.

Самойленко Л. Г., завідувачка археологічного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 99–110.

У статті на основі архівних матеріалів викладені окремі аспекти біографії видатного українського вченого І. Г. Шовкопляса, його педагогічної діяльності у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка. Автор намагається проаналізувати цю сторінку життя дослідника в контексті людських взаємин у межах жорсткої радянської системи.

Ключові слова: І. Г. Шовкопляс, основи археології, кафедра археології та музеєзнавства, Київський університет.

I. H. Shovkoplias at Kyiv University.

Samoilenko L. G., head of the Museum of archaeology of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13. – P. 99–110.

This article contain some aspects of the biography of the famous Ukrainian scientist I. H. Shovkoplias and his educational activities at the Kiev State University T. G. Shevchenko based on the archival materials.

The author tries to analyze this page of the researcher's life in the context of human relationships within the rigid Soviet system

Keywords: I. G. Shovkoplyas, the basics of archeology, Department of Archaeology and Museum Studies, Kyiv University.

И. Г. Шовкопляс в Киевском университете.

Самойленко Л. Г., заведующая археологическим музеем Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (Киев).

Украинская биографистика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вып. 13. – С. 99–110.

В статье на основе архивных материалов изложены некоторые аспекты биографии выдающегося украинского ученого И. Г. Шовкопляса, его педагогической деятельности в Киевском государственном университете имени Т. Г. Шевченко. Автор пытается

проаналізувати цю сторінку життя дослідника в контексті людських взаємовідносин в межах жорсткої радянської системи.

Ключові слова: І. Г. Шовкопляс, основи археології, кафедра археології і музеєзнавства, Київський університет.

=====
«Археолог. ... Іван Гаврилович Шовкопляс є постаттю знаковою в археології. ... Саме він збагатив археологічну науку матеріалами верхньопалеолітичних стоянок Мізин, Радомишль, Доброничівка, які сьогодні входять до золотого фонду української археології. ... І. Г. Шовкопляс у своїх дослідженнях йшов від власних практичних здобутків до цілком логічних і достовірних теоретичних висновків і побудов, що є яскравим прикладом того, яким мусить бути справжній академічний учений.

Викладач. ... Далеко не кожен, хто прослухав курс археології, став археологом, але саме Іван Гаврилович сумів прищепити їм любов до цієї науки, і всі вони згадують його як прекрасного оратора, доброзичливого викладача, людину енциклопедичних знань...

Музеєзнавець. Створені ним музеї, розділи експозиції, пам'ятники відомі не лише світовому співтовариству, але й широким колам громадськості в Україні».

*Л. В. Кулаковська,
2011 р., Київ.*

УДК 929 (477)

*Світлана Миколаївна ЛЯШКО,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ).*

БІБЛІОГРАФІЯ АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ В НАУКОВІЙ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ГАВРИЛОВИЧА ШОВКОПЛЯСА

В публікації розглядаються здобутки І. Г. Шовкопляса в царині бібліографії української археології.

Ключові слова: археологія, бібліографія.

The article is dedicated to achievements of I. H. Shovkopliasi in the field of bibliography of archeology of Ukraine.

Keywords: archeology, bibliography.

Публикация посвящена деятельности И. Г. Шовкопляса по подготовке библиографических указателей по археологии Украины.

Ключевые слова: археология, библиография.

Ім'я Івана Гавриловича Шовкопляса нерозривно пов'язане з розкопками відомих знакових пам'яток первісної історії України (Лука-Врублевецька на Хмельниччині, Мізинська стоянка в Чернігівській області, Радомишль на Житомирщині, Добранічівська стоянка в Київській області та ін.) і присвяченим їм монографіям, з першим підручником із археології України, науковими статтями та науково-популярними нарисами, співавторством в узагальнюючих працях із історії археології, історії України, історії Академії наук тощо. Окремий напрям діяльності вченого складають галузеві й тематичні бібліографічні покажчики. У науковому доробку І. Г. Шовкопляса таких праць близько 20, серед яких — «Советская литература по истории древнего Киева. 1918–1983» (1984), «Наука на Украине» (1987, 1988), «Іван Григорович Підоплічко» (1976), «Гетьман Павло Скоропадський» (1995), «Гетьман Іван Мазепа» (1996) та інші. Але найбільше затребувані серед фахівців створені ним бібліографічні покажчики з археології. Чотири галузевих покажчики було видано за рішенням ученої ради Центральної наукової бібліотеки АН УРСР

та в наступному Науковій бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ЦНБ, НБУВ).

Галузеві бібліографічні покажчики в сучасній науковій практиці складають самостійну групу інформаційних видань, поєднаних функціональними завданнями. Особливу увагу науковців до покажчиків можна пояснити тим, що вони є ефективним засобом інформаційного забезпечення науки, акумулюють у систематизованому вигляді знання про археологічні пам'ятки на теренах України, внесок дослідників, наукових інституцій, учбових закладів, товариств, комісій, музеїв та інших установ у розвиток наукової дисципліни. Вони також презентують отримані знання в професійному середовищі країни та за її межами, виконують інформаційно-комунікативну функцію.

Практика систематичного збирання відомостей щодо археологічних видань у Російській імперії бере початок із середини XIX століття¹. У радянські часи до середини 1950-х років були видані найбільш вичерпні та найкраще на той час систематизовані покажчики літератури з археології, що охоплюють 1918–1928 (1931 р. видання), 1941–1957 (1959 р.) і 1918–1940 (1965 р.). На вітчизняних теренах створення бібліографічних покажчиків із археології України було започатковано І. Г. Шовкоплясом у середині 1950-х років під час його роботи в Інституті археології АН УРСР. Цю діяльність він успішно продовжив у 1973–1997 рр. у бібліографічному відділі ЦНБ.

Укладання систематичної бібліографії з археології країни бере початок з 1957 р. з виходом книги **«Археологічні дослідження в Україні (1917–1957). Огляд вивчення археологічних пам'яток»** [7], до якої було включено великий бібліографічний розділ «Бібліографія з історії України. 1917–1957» (с. 317–413). Ювілейне видання було підготовлене І. Г. Шовкоплясом за дорученням С. М. Бібікова, директора Інституту археології АН УРСР до 40-річчя Жовтневої революції. Нагадаємо, що в цей час учений займав посаду заступника директора Інституту з наукової роботи та плідно поєднував науку, практику, адміністративну й організаторську діяльність.

Бібліографія в розділі містить інформацію про «вивчення археологічних пам'яток території Української РСР і опублікованих в Радянському Союзі» за 40 років. Праці згруповані відповідно до розділів книги та прийнятої на той час археологічної періодизації. Особливо виділено праці, в яких висвітлюються загальні питання ста-

¹Слід мати на увазі, що до початку XX ст. обсяг поняття «археологія» трактувався значно ширше та включав у себе комплекс дисциплін історико-філологічного та мистецтвознавчого циклів, що вивчали різні види джерел.

родавної історії УРСР, рецензії на опубліковані праці. З цього видання зароджується історіографічний і бібліографічний напрямки роботи І. Г. Шовкопляса.

Саме широкий інтерес ученого до всіх археологічних культур та історії взагалі, наукова ерудиція дали змогу І. Г. Шовкоплясу опанувати новий напрям діяльності та набути досвід, який у майбутньому дозволив йому створити повноцінний бібліографічний галузевий покажчик. Покажчик отримав високу фахову оцінку в археологічному середовищі та досі користується попитом.

У 1966 р. І. Г. Шовкоплясом було підготовлено з власної ініціативи бібліографічний покажчик **«Розвиток радянської археології на Україні (1917–1966): бібліографія»** [8]. Директор Інституту археології С. М. Бібіков відмовився винести підготовлену працю на вчену раду Інституту. За розпорядженням віце-президента та голови Бібліотечної комісії АН УРСР академіка І. К. Білодіда праця була передана для рецензування до ЦНБ, яка мала досвід підготовки галузевих бібліографічних видань. Бібліографічний покажчик отримав високу оцінку вченої ради ЦНБ і рекомендацію до друку в академічному видавництві «Наукова думка»². Під час підготовки покажчика І. Г. Шовкопляс працював на посаді старшого наукового співробітника Інституту в відділі первісного суспільства. У ці самі роки в Інституті розпочалася підготовка трьохтомної узагальнюючої праці «Археологія Української РСР»³. На думку І. Г. Шовкопляса ці дві праці, в сукупності, повинні були створити максимально повну картину розвитку археології в Україні.

Бібліографічний покажчик за структурою, методикою, змістом, джерельною базою відповідав канонам і сучасній у СРСР практиці видання аналогічних галузевих бібліографічних покажчиків. Бібліографічній частині передував «Короткий нарис розвитку археології на Україні» (32 с.). Окремий розділ було присвячено роботі наукових установ, пов'язаних із розкопками та вивченням археологічних пам'яток, методиці польових і кабінетних досліджень, обліку й охорони пам'яток, музейній діяльності у сфері археології та ін. Цей розділ, дуже важливий для історії археологічної науки, зберігся в усіх наступних покажчиках.

До покажчика було включено великий розділ «Персоналія», в якому подавалися відомості про публікації, що висвітлюють діяль-

²Тут і далі автором були використано документи із родинного архіву Шовкоплясів, що були надані для написання цієї статті Т. І. Шовкопляс.

³Для першого тому «Археологія Української РСР» І. Г. Шовкоплясом була написана глава «Пізній палеоліт». У дослідженні пам'яток цього періоду від був визнаним фахівцем світового рівня.

ність 288 археологів — дослідників археологічних пам'яток на території України. У виданні було також передбачено розділ «Праці загального і оглядового характеру», що містив літературу із загальних питань археології, організації науки та її історії. У відповідності до зміни уявлень про статус археології як самостійної науки до розділу були вміщені праці, присвячені теоретичним проблемам археології, методиці розкопок і розвідок тощо. Окремі розділи об'єднують наукові праці відповідно до археологічної періодизації. Показчик містить 7421 позиції. У два заключні розділи виокремлені бібліографічні праці, показчики археологічної літератури, що вийшли в зазначені роки, та список використаних джерел (періодичні видання та збірники). Подано довідковий апарат, до якого увійшли «Іменний показчик» та «Список скорочень». Бібліографічний показчик було надруковано накладом у 1000 примірників. Показчик отримав позитивні рецензії фахівців, розійшовся по бібліотекам наукових і навчальних закладів.

Через чотири роки цей бібліографічний показчик було використано як зброю в процесі звільнені І. Г. Шовкопляса з Інституту археології, в якому він плідно працював із 1946 р., відкрив знакові для стародавньої історії України пам'ятки, захистив докторську дисертацію, писав статті, видавав монографії, керував відділом, протягом 10 років був заступником директора з наукової роботи, створив Археологічний музей і здійснив багато іншого корисного для розвитку археології та популяризації археологічних знань у країні.

Десятиріччя між виданням двох книг співпало з бурхливими подіями у внутрішньому житті Інституту, заміною керівництва установи, інтригами, цькуванням, звільненнями тощо^{4,5}. Хвиля долі накрила і І. Г. Шовкопляса. Трапилося найстрашніше. Вченого від-

⁴Більш докладно ці події описані в спогадах В. М. Корпусової у цьому збірнику. Про окремі епізоди складної ситуації в Інституті можна також дізнатися з листування І. Г. Шовкопляса з І. Г. Підоплічком, друзів і однодумців та безпосередніх свідків і сучасників подій [3].

⁵Відгуки цієї боротьби докотилися до нашого часу. Так, до біографічної довідкової частини сучасного видання «Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014» (2015) не було включено персоналію академіка АН УРСР, відомого палеозоолога, палеонтолога І. Г. Підоплічка, який у 1934–1941 та 1945–1947 рр. поєднував працю в Інституті зоології АН УРСР і Інституті історії матеріальної культури УСРР (з 1938 – ІА АН УРСР), де працював на посаді старшого наукового співробітника. У 1934–1974 рр. науковець проводив палеозоологічні визначення матеріалів, отриманих під час археологічних розкопок співробітників Інституту археології. Значна частина визначень, їх аналізи та історичні узагальнення опубліковані вченим в багатьох наукових виданнях. Він розробив колагеновий метод визначення геологічного віку кісток антропогенної епохи. Метод знайшов застосування в археології для визначення відносного й абсолютного віку фауністичного матеріалу.

лучили від улюбленої науки — археології. Доля розпорядилася так, що наступний етап життя вченого був пов'язаний із бібліотекою та одним з її важливих напрямів — бібліографією.

До «неугодних» співробітників Інституту застосовувалися різноманітні «вишукані» «академічні» методи часів Й. В. Сталіна. Іван Гаврилович пояснював наступним чином першопричину компанії, що розгорнулася навкруги нього. 15 липня 1973 р. Президія Академії наук за пропозицією віце-президента академії І. К. Білодіда прийняла безпрецедентне рішення про передачу історичної установи — Археологічного музею Центрального науково-природничого музею АН УРСР (далі — ЦНПМ, нині Національний науково-природничий музей)⁶, який очолював учений, до іншої академічної установи — Інституту зоології. І. Г. Шовкопляс не згодився з цим нелогічним і протиправним рішенням, яке суперечило Постанові Ради Міністрів УРСР⁷, аргументував і відстоював свою думку у листах до ЦК КПУ, Президії АН УРСР.

У відповідь на цей крок із боку вченого була терміново створена академічна комісія Секції суспільних наук АН УРСР з розбору помилок, виявлених у праці вченого «Розвиток радянської археології на Україні (1917–1966): бібліографія», виданої у 1969 р.⁸. Під надуманим приводом боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» 12 жовтня 1973 р. з'явилася Постанова Президії АН УРСР «Про серйозні ідейно-політичні та методологічні помилки книжки І. Г. Шовкопляса «Розвиток радянської археології на Україні. 1917–1966: бібліографія»⁹. Причиною створення комісії з перевірки змісту бібліографічного покажчика зазначалося звернення «авторитетних наукових співробітників Інституту археології» «про наявність в книзі ідейно-політичних та методичних помилок». У результаті аналізу вміщеної до покажчика археологічної літератури, комісією було виявлено наступні помилки:

— передмова не відповідає назві книги (радянській археології)¹⁰; вміщений матеріал насправді носить інформаційний характер; ба-

⁶Із самого початку до складу ЦНПМ входили Геологічний, Палеонтологічний, Зоологічний, Ботанічний, Археологічний музеї, які до цього належали різним академічним установам, та структурні підрозділи — Зоологічний музей, Палеонтологічний музей і відділ палеозоології. У палеонтологічному музеї експонувалися реконструйовані будівлі з кісток мамонта, знайдені на Черкащині (Межиріч; розкопки І. Г. Підоплічка, М. І. Гладких, Н. Л. Корінця) та Чернігівщині (Мізин; розкопки І. Г. Шовкопляса).

⁷Постанова Ради міністрів УРСР від 08.06.1966 № 440.

⁸Тут і далі автором було використано документи із особового архіву родини Шовкоплясів, що були надані для написання цієї статті Т. І. Шовкопляс.

⁹Постанова Президії Академії наук Української РСР № 354 від 12 жовтня 1973 р.

¹⁰Зазначимо, що назва книги була запропонована видавництвом «Наукова думка».

гато місця відведено дореволюційному періодові археологічних досліджень (10 із 32 сторінок);

— у передмові не розглядаються основоположні партійні документи, що визначають розвиток суспільних наук, що призвело до серйозних методологічних помилок, порушення принципу класового та партійного підходу до відбору праць, вміщених до вступу, та відбору бібліографічного матеріалу.

«Серед цих книжок і статей багато таких, авторами яких є особи, вороже настроєні до соціалістичного ладу, запеклі буржуазні націоналісти (українські й кримсько-татарські), прямі зрадники нашої Батьківщини й поплічники німецько-фашистських окупантів, злісні пасквілянти, фальсифікатори історії Української РСР.

Так, на публікації Курінного І. Г. Шовкопляс зробив 19 посилань, Козловської — 40, Дубровського — 13, Д. Щербаківського — 10, В. Щербаківського — 7, Грушевського — 10, Полонської-Василенко — 2, Антоновича — 6. Перелік публікацій осіб, які відомі своєю антирадянською діяльністю або своїми буржуазно-націоналістичними поглядами, подано у книзі І. Г. Шовкопляса серед книг і інших праць радянських учених навіть без спроби критично оцінити писання класових ворогів.

Все це свідчить про край безвідповідальне ставлення І. Г. Шовкопляса до обов'язків автора книги, про втрату ним політичної пильності, грубе порушення методологічних принципів класового, партійного підходу до оцінки суспільних явищ і осіб».

Особливій критиці та негативній оцінці були піддані розділ «Персоналія», окремі праці з історії Стародавньої Русі, результати досліджень пам'яток кримських татар тощо.

У постановочній частині зазначалося:

«За припущення зазначених серйозних помилок і недоліків доктора історичних наук І. Г. Шовкопляса звільнити з посади завідуючого відділом археологічного музею Інституту зоології АН УРСР¹¹.

Книжку І. Г. Шовкопляса «Розвиток радянської археології на Україні (1917–1966): бібліографія» вилучити з користування у бібліотеках установ Академії наук»¹².

У пояснювальній записці до першого секретаря ЦК КПУ В. В. Щербицького, Президента АН УРСР Б. Є. Патона та інших державних і наукових інстанцій І. Г. Шовкопляс звертав увагу на го-

¹¹Напередодні звільнення 2 жовтня 1973 р. директор Археологічного музею І. Г. Шовкопляс і колектив музею було нагороджено Почесними грамотами міністерства культури УРСР.

¹²Показчик «Розвиток радянської археології на Україні (1917–1966): бібліографія»(1969) в Україні набув статус раритету.

ловний пункт звинувачення — включення до вступного нариса та покажчика праць археологів, «що не заслуговують політичної довіри або, перебуваючи в еміграції, вороже відносилися до Радянської влади» (Я. Пастернак, О. Кандиба, П. Курінний, Л. Чикаленко, В. Щербаківський, Н. Полонська-Василенко та ін.). Він акцентує на тому, що названі у постанові археологи та їхні праці не входять до списку заборонених Головлітом УРСР; наведені праці мають переважно фактологічний характер, в них викладені результати досліджень археологічних пам'яток. Покажчик «ідентичний книзі «Советская археологическая литература»; вказані праці знаходяться у відкритому фонді академічних і наукових бібліотек вищих навчальних закладів. Так праці П. Курінного включені до бібліографії «Археологія Української СРСР» (Т. 1, с. 436; гол. ред. С. Н. Бибииков), В. Козловської — до монографії П. П. Толочка «Історична топографія стародавнього Києва» (К., 1970, с. 211). Посилання на С. М. Грушевського мають місце в монографії В. Д. Барана «Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю» (К., 1972, с. 237).

Включення до покажчика праць із історії Стародавньої Русі (Стародавня (Київська) Русь) він аргументує наявністю в них результатів археологічних досліджень і висвітленням важливих методологічних питань із історії Стародавньої Русі. Зауваження комісії щодо бібліографії пам'яток кримських татар, як таких, що не мають «нічого спільного із українською археологічною наукою», І. Г. Шовкопляс прокоментував наступним чином: «...не следует смешивать современный вопрос о бывших крымских татарах с памятниками средневековых татар в Крыму. Не отказываемся же мы от Бахчисарайского дворца и других татарских памятников средневекового Крыма. ... нельзя согласиться с тем, что они не имели отношения к развитию советской археологии на Украине. Ведь изучали их советские археологи, в т. ч. и украинские ..., а Крым теперь входит в состав Украинской ССР». Так далі по пунктам науковець чітко пояснює свої позиції. На жаль, «во время беседы члены комиссии не интересовались ... объяснениями и приводимыми фактами, имеющими прямое отношение к существу дела».

Від себе зазначимо, що бібліографічний покажчик було побудовано за класичним радянським академічним зразком 1957 р. — «Советская археологическая литература. Библиография. 1918–1940». Припускаємо, що таким чином І. Г. Шовкопляс хотів уникнути конфронтації з провідним радянським каноном. Відмінність полягала в першій даті — «1918», з якої розпочиналися радянські покажчики та на яку не звернули увагу «авторитетні наукові співробітники».

Більшість співробітників Інституту археології як в ті часи, так і сьогодні добре розуміють істинну причину звільнення І. Г. Шовкопляса. Роком раніше за аналогічними «ідеологічними» звинуваченнями було усунено с посади директора Інституту визначного історика, члена-кореспондента АН УРСР Федора Павловича Шевченка. Йшла жорстока боротьба за владу. В цій боротьбі істину встановить суд історії. Нині археологічне співтовариство добре розуміє відповідальність владних структур на усіх рівнях за перешкоду введення в обіг і використання результатів наукових досліджень.

Окрім образливої постанови, жорстокої необґрунтованої критики, за ідеологічними звинувачуваннями вченого відсунули від викладацької праці в Київському університеті, виключили з членів вченої ради та редколегії збірників Інституту археології, видавництво «Наукова думка» розірвало договір на вже прийняту до друку книгу «Археологические шедевры Украины», відмовили у вже оформленій поїздки на міжнародний конгрес до Нової Зеландії, заборонили всі публічні лекції, заплановані в лекторії товариства «Знання». Але головним «покаранням» для Івана Гавриловича Шовкопляса стало звільнення з посади директора Археологічного музею та направлення до роботи в ЦНБ. За своєю суттю Постанова обмежувала права людини інтелектуальної праці, нівелювала свободу творчості, а таке призначення означало заборону 52-річному докторові наук займатися улюбленою справою — археологією. З цією несправедливістю І. Г. Шовкопляс не змирився до кінця свого життя.

Робота над створенням бібліографічних покажчиків із археології була продовжена вже на посаді старшого наукового співробітника науково-бібліографічного відділу ЦНБ, куди І. Г. Шовкопляса було працевлаштовано після звільнення. У 1973–1974 рр. бібліотечна наука збагатилася досвідченими науковими співробітниками — доктором (І. Г. Шовкопляс) і кандидатами наук (М. Апанович, О. М. Кравець, Т. Н. Кольяк та ін.), переведеними з інших академічних інститутів. Як і І. Г. Шовкопляс, вони звинувачувалися в «буржуазно-націоналістичних поглядах». Бібліотека дала можливість і створила умови для продовження наукового життя вченим, але вже на ниві бібліографії, книгознавства, бібліотекознавства.

Поряд із виконанням планових робіт і тем відділу та бібліотеки І. Г. Шовкопляс вклав свої невичерпані потенційні можливості, величезні знання, ерудицію, талант у підготовку бібліографічних покажчиків із археології. У новій для себе царині він прагнув створити повноцінну археологічну інформаційну базу для дослідників і всіх тих, хто цікавиться стародавньою історією України.

У 1978 р. побачив світ бібліографічний покажчик **«Радянська література з археології України. 1967–1975»** [4]. Покажчик було видано за постановою вченої ради ЦНБ АН УРСР та вченою радою Інституту археології АН УРСР. Укладачі поставили завдання максимально повно показати сучасний стан археологічних досліджень на території України, висвітлити питання історії археологічної науки та довести результати досліджень до відома науковців і широких кіл громадськості. Була збережена структура попереднього видання. До Іменного покажчика було додано Систематичний покажчик, у якому рубрики повторювали зміст видання. В окремих рубриках була розміщена інформація з допоміжних історичних дисциплін, методології та методів досліджень і суміжних природничих наук.

У передмові наголошено на окремих позиціях, які викликали «незадоволення» комісії. Зокрема І. Г. Шовкопляс зазначив, що відбір літератури провадився у відповідності до джерел органів державної реєстрації СРСР і УРСР та бюлетенів нової літератури з різних галузей суспільних і природничих наук. Це дало змогу науковцю включити до покажчика праці тих дослідників, за які його суворо покарали. В покажчику зберігся розділ «Personalia» (243 особи). До нього були включені праці про дослідників, які займалися та займаються вивченням археологічних пам'яток на теренах України та розробкою на їх основі загальних питань давньої і середньовічної історії Півдня Східної Європи.

У 1989 р. вийшов бібліографічний покажчик **«Археология Украинской ССР. 1918–1980: Библиографический указатель»** [1]. Він планувався як додатковий до тритомного видання «Археология Украинской ССР» (1985) тому був укладений російською. Література у розділах була представлена за змішаним російсько-українським алфавітом прізвищ авторів і назв робіт. Це був перший в Україні галузевий бібліографічний покажчик, що охоплював такий величезний період археологічних досліджень. У передмові «От составителей» вказувалося, що робота була продовжена «...в интересах успешного развития археологии, а также близких ей общественных и естественных наук важной задачей является сбор и систематизация этих работ, доведены их до сведения ученых, специалистов и всех, кто интересуется историческим прошлым человечества».

На відміну від попереднього видання, змінилася і набула більшої чіткості структура. Бібліографія збагатилася працями з історії мистецтва, архітектури, етнографії, лінгвістики, палеоантропології, палеонтології, хімії, природознавства тощо і збільшилася до 12 592 позицій. Вміщені в посібнику праці було переглянуто укладачами *de visu*.

Велика робота була проведена науковцем по бібліографуванню матеріалів наукових конференцій. Значна частина матеріалів цієї групи зберігалася лише в бібліотеці Інституту археології та була малодоступна широкому загалові, особливо археологам у регіонах. Чималу підтримку і допомогу укладачам у вирішенні цього актуального питання надала завідуюча бібліотекою Інституту археології К. С. Корнієнко. Тези доповідей і повідомлень розписувалися докладно за авторами, назвами установ, які публікували ці матеріали. Також прискіпливо описувалися реферати дисертацій.

Значно збільшився розділ «Персоналії» (592 позиції). Розділ «Общие работы» поповнився підрозділами «Теория и практика исследований» і «Библиографические пособия». В останньому були виокремлені праці, що містили значні бібліографічні матеріали. Вони розміщувалися у кінці кожного тематичного розділу.

Особливу наукову цінність виданню надавав «Вспомогательный справочно-библиографический указатель» [1, с. 476–549]. Допоміжні матеріали покажчика складають іменний, тематичний, предметний і географічний покажчики, також списки основних джерел, поточних і серійних видань і скорочень. У предметному покажчику в кожному тематичному розділі були виокремлені групи пам'яток і матеріалів, що висвітлюють конкретні питання господарського, соціального життя і духовної культури населення від стародавніх часів до пізнього середньовіччя. Такі тематичні групи були розміщені в послідовності, відповідаючій їх науковій значимості (поселення, поховання, методика дослідження, ремісниче виробництво, хліборобство, скотарство, охота, риболовство, промисли, знаряддя виробництва тощо). Розробка такого тематичного покажчика передбачає від виконавця ґрунтовних знань археологічного матеріалу, проблем, особливостей предмету за археологічними культурами та змісту джерел.

Після виходу покажчика російські колеги в особі В. В. Шлеєва [6] оцінили працю І. Г. Шовкопляса як фундаментальну та наголосили, що вміщені в ній відомості «не могут быть подвергнуты каким-либо сомнениям», маючи на увазі події, що розгорнулися навколо імені вченого та його попереднього видання. Автор рецензії підкреслював, що факт некомпетентного втручання в бібліографічну науку в 1973 р. «является наглядным образцом тех подходов, которые были характерны для культового и застойного времени, связанного в стране с именами Жданова и Суслова, а в Украине — Маланчука...». Він також констатував, що «...таких разносторонних и тщательно составленных вспомогательных материалов в библиографических изданиях по археологии до сих пор не было...». Рецен-

зія закінчується словами подяки на адресу укладачів та ЦНБ, де було підготовлено покажчик.

У 1999 р., вже після смерті науковця, археологічне співтовариство побачило наступний і останній із підготовлених І. Г. Шовкоплясом бібліографічний покажчик «**Археологія України. 1981–1990**» [2], який є органічним продовженням попереднього за 1918–1980 рр. Збереглася структура та спосіб подання праць. Особливо важливим для фахівців став додаток, до якого увійшли роботи за вказані роки, з різних причин не враховані у попередніх виданнях, які протягом усіх років радянської влади свідомо заборонялися партійною цензурою з ідеологічних і політичних мотивів щодо їх авторів і змісту, зберігалися у спецховищах і були недоступні навіть спеціалістам. Укладач наголошує у передмові, що «здійснити це було складно, але вкрай необхідно для науки» [2, с. 4], тому він, усвідомлюючи проблему, зробив усе можливе для виконання такого важливого завдання. Рецензували бібліографічний покажчик відомі в Україні археологи, доктори історичних наук Є. В. Черненко та М. І. Гладких. В обох рецензіях наголошено на високому професійному рівні Івана Гавриловича Шовкопляса — археолога та бібліографа, а також на «абсолютній надійності» відомостей, вміщених у покажчику, та увазі до ти, хто буде його використовувати під час роботи.

Зі смертю Івана Гавриловича Шовкопляса підготовка бібліографічних покажчиків із археології в Україні була зупинена. Натомість його бібліографічні покажчики досі посідають належне місце в контексті загального розвитку української археології та стародавньої історії України і являють собою класичний зразок роботи з галузевої бібліографії¹³. Автор ідеї та він же упорядник, підходив до бібліографії як до важливого джерела археологічної науки, який він знав «із середини». У двох останніх виданнях науковцю вдалося створити цілісний образ досягнень у археології за 73 роки (1918–1990). Бібліографія тісно пов'язана з історіографією наукової дисципліни. Вона містить: матеріали діяльності наукових організацій, товариств, музеїв, що сприяли розвитку археології в Україні; відомості про персональний внесок учених і дослідників у розвиток археології, результати практичних робіт і їх узагальнення в наукових статтях і монографіях, авторефератах, матеріалах конференцій, рецензіях; роботи представників інших наукових дисциплін, при підготовці яких були використані результати вивчення археологічних матеріалів.

¹³В навчально-методичному посібнику російського археолога І. Л. Тихонова «Археологическая библиография» (2008) в узагальнюючому розділі, присвяченому оглядові бібліографічних покажчиків з археології в Радянському Союзі, покажчики, укладені І. Г. Шовкоплясом, не згадуються [5].

Не зважаючи на перешкоди долі, вчений, в силу своєї природи, завжди прагнув бути корисним суспільству і сподівався, що результати його праці будуть затребувані та використовуватимуться наступними поколіннями археологів.

1. Археология Украинской ССР [Текст] : библиограф. указатель. 1918–1980 / сост. И. Г. Шовкопляс, Н. Г. Дмитренко ; отв. ред. И. И. Артеменко. – Киев : Наукова думка, 1989. – 560 с.
2. Археологія України. 1981–1990 [Текст] : бібліограф. покажчик / укл. І. Г. Шовкопляс ; відп. ред. О. С. Онищенко. – Київ, 1999. – 460 с.
3. ІА НБУВ, ф. 139, оп. 4, спр. 575.
4. Радянська література з археології України. 1967–1975 [Текст] : покажчик / укл. І. Г. Шовкопляс, Н. Г. Дмитренко. – Київ : Наукова думка, 1978. – 344 с.
5. Тихонов И. Г. Археологическая библиография [Текст] : учебно-методич. пособие / И. Г. Тихонов. – Санкт-Петербург : Изд-во ВВМ, 2008. – 68 с.
6. Шлеев В. В. Ценный библиографический указатель [Текст] / В. В. Шлеев // Российская археология. – 1992. – № 2. – С. 282–289.
7. Шовкопляс І. Г. Археологічні дослідження в Україні (1917–1957). Огляд вивчення археологічних пам'яток [Текст] / І. Г. Шовкопляс. – Київ : Наукова думка, 1957. – 424 с.
8. Шовкопляс І. Г. Розвиток радянської археології на Україні (1917–1966) [Текст] : бібліографія / І. Г. Шовкопляс. – Київ : Наукова думка, 1969. – 344 с.

REFERENCES

1. *Arkheologiiia Ukrainskoi SSR. Bibliograficheskii ukazatel.* 1918–1980 [Archaeology of the Ukrainian SSR. Bibliographical Index. 1918–1980] (1989). Kyiv [in Russian].
2. *Arkheolohiia Ukrainy. 1981–1990. Bibliohrafichnyi pokazhchyk* [Archaeology Ukraine. 1981–1990. Bibliographic Index] (1999). Kyiv [in Ukrainian].
3. Archival Institute Vernadsky National Library, fund 139, inventory 4, file 575.
4. *Radianska literatura z arkheolohii Ukrainy. 1967–1975. Pokazhchyk* [Soviet literature on archeology Ukraine. 1967–1975. Index] (1978). Kyiv [in Ukrainian].
5. Tikhonov, I. G. (2008). *Arkheologicheskaiia bibliografiia. Uchebno-metodicheskoe posobie* [Archaeological bibliography. Teaching aid]. SPb: Izd-vo VVM. [in Russian].

6. Shleev, V. V. (1992) *Tsennyi bibliograficheskii ukazatel* [A valuable bibliography]. In *Rossiiskaia arkheologiia* [Russian archeology]. 2, pp. 282–289 [in Russian].
7. Shovkopliias, I. H. (1957). *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini (1917–1957). Ohliad vyvchennia arkheolohichnykh pam'iatok* [Archaeological research in Ukraine (1917–1957). Review of the study of archaeological sites]. Kyiv [in Ukrainian].
8. Shovkopliias, I. H. (1969) *Rozvytokadianskoi arkheolohii na Ukraini (1917–1966). Bibliohrafiia* [The development of archeology in Soviet Ukraine (1917–1966). Bibliography]. Kyiv [in Ukrainian].

Бібліографія археології України в науковій творчості Івана Гавриловича Шовкопляса.

Ляшко С. М., провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук (Київ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 111–124.

У публікації аналізується серія бібліографічних покажчиків з археології України, укладені в різні періоди життя І. Г. Шовкопляса — археолога, музеєзнавця, педагога, пам'яткоохоронця, бібліографа. В них йому вдалося створити цілісний образ досягнень у царині археології у 1918–1990 рр. В покажчиках поєдналися глибоке знання археології, історіографії, наукового і практичного внеску дослідників у вивчення археологічних пам'яток та стародавньої історії України.

Ключові слова: археологія, бібліографія.

Bibliography of archeology of Ukraine in scientific work of Ivan Havrylovych Shovkopliias.

Liashko S. M., Leading Researcher of Institute of Biographical Research of Vernadsky National Library of Ukraine, Ph. D. (Kyiv).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13. – P. 111–124.

The article describes bibliographic data on archeology of Ukraine composed in different stages of life of I. H. Shovkopliias — archeologist, museographer, teacher, cultural heritage preserver, and bibliographer. He managed to create a complete image of achievements in the field of archeology in 1918–1990. The data combines a deep knowledge of archeology, historiography, scientific and practical contribution of researchers to study of archeological monuments and ancient history.

Keywords: archeology, bibliography.

**Библиография археологи Украины в научном творчестве
Ивана Гавриловича Шовкопляса.**

Ляшко С. М., ведущий научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ, кандидат исторических наук, (Київ).

Украинская биографистика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вып. 13. – С. 111–124.

В публикации анализируются библиографические указатели по археологии Украины, составленные в разные периоды жизни И. Г. Шовкопляса – археолога, музейоведа, педагога, памяткохранителя, библиографа. Ученому удалось создать в библиографии целостный образ о накопленных знаниях и научных достижениях в области археологии за период 1918–1990 гг. В указателях соединились глубокое знание археологии, историографии, научного и практического вклада исследователей в изучение археологических памятников и древней истории Украины.

Ключевые слова: археология, библиография.

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 930:159.923.2:929 Каразін

*Ольга Ігорівна ВОВК,
кандидат історичних наук,
заступник директора
Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна (м. Харків).*

ПСИХОЛОГІЧНІ СЮЖЕТИ У СТРУКТУРІ ВІТЧИЗНЯНИХ ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНИХ НАРАТИВІВ (НА ПРИКЛАДІ ЖИТТЄПИСУ ВАСИЛЯ КАРАЗІНА)

У статті досліджено еволюцію підходів до висвітлення внутрішнього світу героя біографічного твору у вітчизняній традиції в контексті розвитку біографічного жанру від найдавніших часів і до наших днів. На прикладі історії вивчення життя та діяльності визначного українського вченого та громадського діяча В. Н. Каразіна (1773–1842) охарактеризовано трансформації, яких зазнавали психологічні сюжети.

Ключові слова: біографістика, психобіографія, історіографія, В. Н. Каразін.

The article deals with the evolution of approaches to the coverage of the inner world of the biographical work's hero of our country. Ways of development of biographical genre from ancient times to the present day were described. Transformations of psychological themes were characterized on the example of studying the biography of the famous Ukrainian scientist and public figure Vasyl' Karazin (1773–1842).

Keywords: biography studies, psychobiography, historiography, V. N. Karazin.

В статье исследована эволюция подходов к освещению внутреннего мира героя биографического произведения в отечественной

традиції в контексте розвитку біографічного жанра от древнейших времен и до наших дней. На примере истории изучения жизни и деятельности выдающегося украинского ученого и общественного деятеля В. Н. Каразина (1773–1842) охарактеризованы трансформации психологических сюжетов.

Ключевые слова: біографістика, психобіографія, історіографія, В. Н. Каразин.

Біографічна традиція як цілісна система науково-образних уявлень про феномен особистої індивідуальності присутня в європейському та світовому інтелектуальному просторі понад два з половиною тисячоліття. Феномен життєпису проходить наскрізною темою європейського літературного процесу й історіописання. Впродовж усього періоду існування біографічний жанр пройшов низку етапів свого розвитку, набуваючи різних історичних форм, актуалізуючись або відходячи на другий план, проте ніколи не зникав із поля зору як авторів, так і реципієнтів [20, с. 437–438].

Протягом останніх кількох десятиліть у світовому інтелектуальному просторі спостерігається черговий підйом інтересу до біографічних текстів, що супроводжується зміною концептуальних підвалин, переорієнтацією на інтерпретативні стратегії, фокусуванням уваги на рівні суб'єктивно-особистісних значень і смислів. Однією з характеристик сучасної біографістики є її міждисциплінарність, яка, втім, витікає з сутності самого феномену життєпису. Цей жанр перебуває на межі між історією та літературою, бо залежить як від якісного відбору, розміщення й інтерпретації письмових і усних свідчень, так і від якісної вербальної передачі почуттів портретованої особистості. Водночас, будь-яка людина впродовж життя реалізує комплекс фізичних, психічних, духовних, соціальних потреб, що закономірно привертає увагу фізіологів, психологів, філософів, соціологів та інших представників природничого та соціогуманітарного знання до вивчення «персональної мікроісторії окремої особистості» [28, с. 115].

Ми схильні погодитися з американським дослідником Аланом Джоном Персівалем Тейлором (1906–1990) у тому, що найкращі зразки життєписів є результатами поєднання досягнень кількох галузей знання [25, с. 84], адже саме такий синтез дає змогу з більшою точністю відтворити історію життя героя біографічної оповіді. В той же час варто визнати, що питання стосовно співвідношення різних дисциплінарних підходів у біографічному дискурсі ще потребує дослідження й уточнення. Зокрема, дискусії викликає проблема введення до структури історико-біографічних творів елементів психологічного дослідження. Спробуємо простежити динаміку актуалізації цих сюжетів у

вітчизняному історіописанні на матеріалах біографіки, пов'язаної з іменем Василя Назаровича Каразіна (1773–1842).

Історія життя цієї людини та процес її вивчення привернули нашу увагу не випадково. Цей науковий і громадський діяч і донині залишається однією з найменш зрозумілих постатей вітчизняної історії кінця XVIII – першої половини XIX ст. (детально див. [3; 9; 22]). Балканець за походженням, син відставного полковника російської армії, В. Н. Каразін провів дитинство та юність у батьківському маєтку Кручик на Слобожанщині. Згодом слухав лекції у Гірничому корпусі в Петербурзі; упродовж 1792–1795 рр. подорожував країною, прагнучи ближче познайомитися з життям простого люду. Після повернення спробував реформувати своє поміщицьке господарство, заснувавши Сільську думу — орган управління, в роботі якого брали участь селяни. На початку правління Павла I (1754–1801) вирішив поїхати до Європи для продовження освіти. Не отримавши дозволу, спробував перейти кордон нелегально, проте був затриманий і запроторений до в'язниці. Тоді В. Н. Каразін вдався до відчайдушного кроку, написавши покайного листа Павлові I. Після цього утікач несподівано був удостоєний аудієнції монарха, помилуваний і направлений на роботу до державного казначейства.

Одразу після чергового палацового перевороту у березні 1801 р. В. Н. Каразін написав анонімного листа молодому правителю Олександрові I (1777–1825), в якому порушував питання про необхідність реформувати управління державою. Незабаром він постав перед імператором, мав із ним розмову, а після цієї зустрічі став одним із його найближчих радників і соратників. Зокрема В. Н. Каразін опікувався розвитком народної освіти. Найбільше відомим та амбіційним з-поміж підготовлених ним проектів стало відкриття Харківського університету — першого українського університету на підросійській території. В. Н. Каразін особисто розробив університетський статут, жертвував гроші на підготовчі роботи, займався закупівлею літератури та обладнання тощо. Проте через власну необережність та інтриги недоброзичливців був звинувачений у нецільовому використанні коштів¹, із оголошенням формальної подяки відсторонений

¹В. Н. Каразін у структурі університетської освіти відводив важливе місце естетичному вихованню. Для обладнання навчального кабінету він придбав колекцію художніх творів із 2 477 екземплярів, за яку було сплачено 5 тис. карбованців. Ця збірка, необхідність купівлі якої на початку XIX ст. видавалася зовсім неочевидною, стала першою в Україні колекцією художніх творів, що належала державній установі. Згодом вона поклала основу для формування Музею витончених мистецтв при Харківському університеті, а по тому – сучасного Харківського художнього музею та відіграла неочіненну роль у розвитку мистецтвознавства і музезнавства на Харківщині та в Україні загалом [17].

від подальших клопотів і висланий до родинного маєтку.

Живучи у селі, В. Н. Каразін відкрив у ньому одну з перших в країні школу для дітей із кріпацьких родин. Також активно займався вивченням природи та технічною творчістю, зокрема заснував у Кручику першу в Україні та одну з небагатьох у тогочасній Російській імперії метеорологічну станцію, запропонував проект установки для акумуляції електричної енергії з верхніх шарів атмосфери, розробив принципову схему парового опалення (на два десятиліття раніше, ніж у Західній Європі), удосконалив технологію вироблення селітри, винайшов оригінальні способи виробництва харчових концентратів, досліджував проблеми удосконалення сільськогосподарського виробництва тощо.

Наприкінці 1810-х рр. В. Н. Каразін мешкав у Петербурзі, де брав активну участь у роботі Вільного товариства любителів російської словесності². У 1820 р. за підозрою в участі у підготовці повстання Семенівського полку відправлений до Шліссельбурзької фортеці, де провів півроку. Після звільнення прожив понад двадцять років у своєму маєтку. Помер і був похований у Миколаєві, по дорозі з Криму, де вивчав можливості удосконалення садівництва та виноградарства.

Таким чином, В. Н. Каразін прожив яскраве, насичене подіями життя. Після знайомства з основними віхами його біографії спадає на думку, що людина, яка побувала у настільки непересічних життєвих обставинах, змогла реалізувати таку кількість сміливих і різноманітних проектів, мала неординарні особистісні якості. «Феномен Каразіна» упродовж останніх більше, ніж ста сімдесяти років вивчався науковцями, був описаний у публіцистиці та художній літературі³. Подекуди автори намагалися дати психологічну характеристику цієї особистості, оцінити його характер і вчинки.

Варто також зазначити, що вивчення життєпису цього історичного діяча (з середини XIX ст. і до сьогодні) відбувалося в умовах активного розвитку вітчизняної біографістики, розширення її наукового арсеналу та евристичних можливостей. Тому, на нашу думку, на матеріалах каразінознавчої біографіки можна репрезентативно продемонструвати шляхи трансформацій психологічних сюжетів у структурі історико-біографічних наративів у вітчизняному соціогуманітарному просторі.

²В. Н. Каразін був дійсним та почесним членом семи наукових організацій і товариств, у т. ч. Харківського та Московського університетів.

³За нашими підрахунками, кількість присвячених В. Н. Каразіну праць, що вийшли друком у Російській імперії, СРСР, незалежній Україні, а також низці країн Європи та Північної Америки (Болгарія, Російська Федерація, США, Німеччина, Франція та ін.), перевищує шість сотень позицій [7, с. 9].

Поступ науки та культури в будь-якій країні світу багато в чому детермінується специфікою її політичного, економічного, технологічного, ідеологічного, культурного середовища. Водночас, як переконливо показав Віталій Сергійович Чишко (1951–2003), шляхи розвитку біографічного жанру в нашій країні тісно пов'язані з загальноєвропейськими тенденціями еволюції художніх і наукових процесів пізнання людини в історії [27, с. 92]. Тому ми вважаємо, що поставлена нами проблема може бути розглянута в більш широкому контексті.

Жанр біографії бере своє походження з культур давніх цивілізацій Єгипту та Месопотамії, будучи генетично пов'язаним із поминальними плачами та записами діянь правителів [31, с. 1–2]. У європейській традиції його корені сягають IV–V ст. до н. е. — періоду класичної давньогрецької культури. Вершиною серед античних біографічних творів стали «Порівняльні життєписи» Плутарха, які аж до XIX ст. вважалися зразком біографічного письма [27]. Однак на Русі витоки біографічного жанру сягають епохи Середньовіччя⁴, що було пов'язано зі становленням державності та поширенням писемності на цих теренах.

Середньовічна біографіка була в основному представлена агіографічним жанром. Автори житійної літератури не прагнули до детального відтворення повної історії життя героя (зокрема його духовної складової), а намагалися у хронологічній послідовності описати його благодіяння. Та сама тенденція була характерною і для літописів. Внутрішній світ героя цікавив літописців X–XIII ст. лише як зовнішній вияв вчинків описуваної особистості, лінії її поведінки [4, с. 71]. Як влучно зауважив Д. С. Ліхачов (1906–1999): «...вчинки, справи, дії, слова та жести — основне у характеристиках князів. У літописі описуються ці дії та вчинки, але не психологічні причини, що їх викликали» [13] (тут і далі переклад наш — *О. В.*).

У XIV–XV ст. у літературі Київської Русі спостерігаються окремі зміни. У цей час у творах починає домінувати не характеристика вчинків того чи іншого героя з погляду норм феодальної поведінки, а демонстрація почуттів людини, її емоційних переживань. Характери героїв передавалися у динаміці. На думку Д. С. Ліхачова, нове розуміння та репрезентація людини в літературі безпосередньо пов'язані зі впливом церковної ідеології. Згідно неї, у кожної лю-

⁴В даному разі йдеться про писемні біографічні твори. Що стосується усно-історичних пам'яток, то окремі автори вважають за можливе виводити історію біографістики від доісторичних часів, називаючи епос «передвісником біографічної традиції» [15, с. 34].

дини є свобода волі, тобто, особа має змогу обрати свій життєвий шлях (праведний або грішний). Відповідні перетворення можна спостерігати в життійній літературі. Описувані герої-язичники спершу демонструють ненависть, нетерпимість до християн, але після усвідомленого хрещення їхні серця наповнюються благими почуттями [13]. Безперечно, такий підхід до висвітлення внутрішнього світу людини є дуже схематичним, в цей час у літературі ще відсутні уявлення про індивідуальність та унікальність людської психіки. Однак сама наявність подібних сюжетів є свідченням зростання практичних спостережень і, відповідно, розширення знань про людину та її душевні переживання [23, с. 126].

Наприкінці XV – на початку XVI ст. збільшується інтерес до світських біографій. У західноєвропейській ренесансній традиції увагу привертали найперше історії життя митців [11, с. 43], а на теренах Східної Європи в умовах зміцнення державності більш затребуваними виявилися біографії правителів [13]. У цей час спостерігається тенденція емпіричного збору різноманітних біографічних відомостей, форма викладу яких була більш вільною порівняно з канонізованою агіографією [4, с. 72–73].

Епоха Нового часу в Європі ознаменувалася значним підйомом інтересу до життєписів і принциповим оновленням жанру. Наприкінці XVII ст. Т. Фаллер і Дж. Драйден увели до обігу термін «біографія» [31, с. 13–14]. У XVIII ст. (перш за все, завдяки Дж. Босвеллу) були вперше висунуті вимоги до біографічних творів, що полягали у скрупульозній точності в оповіді, реалізмі та водночас високому рівні образності зображення. Вважалося, що акуратність опису деталей, відтворення всіх рис зовнішності та тонкощів поведінки людини може стати ключем до розуміння її характеру [4, с. 74–75].

У XIX ст. канони написання біографічних творів зазнали чергових видозмін. Насамперед вони були пов'язані з появою та поширенням позитивістської методології, що утверджувала першочергове значення наукового знання у процесі осягнення основних закономірностей існування природи та суспільства. Тож однією з головних вимог до життєписів стає реалізм, документальність, фактологічна точність [5, с. 2–3]. Варто зазначити, що саме у XIX ст. відбувається дисциплінарне оформлення багатьох наук, зокрема й психології. Однак у цей час психологічні вкраплення у структуру біографічних досліджень ще були недостатньо чіткими. Зазвичай автори вдавалися до опису поведінки персонажа, характеризували ставлення до нього сучасників. Ці відомості були надзвичайно корисними з погляду первинного накопичення інформації, але вони майже не давали можливості зрозуміти причини, внутрішню підоснову тих чи

інших дій особистості. Проілюструємо цю тезу на прикладі біографіки, пов'язаної з іменем В. Н. Каразіна.

Так, письменник, публіцист і літературний критик Микола Олександрович Мельгунов (1804–1867) у нарисі «Иван Федорович Вернет, швейцарский уроженец и русский писатель. Из воспоминаний обыкновенного человека» (1847) назвав В. Н. Каразіна «людиною, в багатьох відношеннях надзвичайною» та навіть «всесвітньою»; діячем, котрого «неспокійне прагнення» до будь-яких перетворень робило «нездатним до холодного, наполегливого виконання замисленого», але який одночасно став «одним із добродіїв» Харкова й усієї України, та, незважаючи на всі свої недоліки, належав до «знаменних, повчальних явищ» російського суспільства [12, с. 31–32].

Письменник і публіцист Олександр Іванович Герцен (1812–1870) у нарисі «Император Александр I и В. Н. Каразин» (1862) схарактеризував останнього як «невтомного трудівника на загальну користь, що брався за все з надзвичайною енергією, штовхався в усі двері і скрізь зустрічав спротив, перепони та неможливість у цьому середовищі здійснити що-небудь путяще» [12, с. 16–17]. Він провів паралель між засновником Харківського університету та шіллерівським героєм маркізом Поза [12, с. 20], котрий сміливо та відчайдушно говорив правду в обличчя правителів, став довіреною особою, але розплатився за це власним життям.

Історик, ректор Харківського університету, академік Української АН із 1918 р. Дмитро Іванович Багалій (1857–1932) вважається одним із тих, хто зробив найбільший внесок у вивчення біографії В. Н. Каразіна, популяризації його творчої спадщини та увічнення пам'яті про цю людину. У своїх творах він, серед іншого, торкався взаємовідносин між членами сім'ї Каразіних. У статті «Назарий Александрович Каразин и его колокол» (1892) Д. І. Багалій докладно зупинився на висвітленні життєпису батька В. Н. Каразіна, особливо наголосивши на його ставленні до підлеглих селян і сусідів-поміщиків. На думку історика, В. Н. Каразін — «неспокійна, бурхлива натура, людина, що мала величезний запас життєвої енергії, не могла зосередитись на чомусь одному та постійно переходила від одного захоплення до іншого» [1, с. 163] — перейняв ці риси саме від батька.

Учень Д. І. Багалія, історик Микола Йосипович Тихий (1883–?) виступив із ґрунтовною монографією «В. Н. Каразин. Его жизнь и общественная деятельность» (1905). Один з її розділів був спеціально присвячений аналізу персональних якостей В. Н. Каразіна. М. Й. Тихий детально описав як добродійні його діяння (наприклад, схарактеризував меценатську діяльність Василя Назаровича, котрий

надавав матеріальну підтримку молодим людям із небагатих сімей, що давало їм можливість навчатися в університетах Росії та закордоння), так і «тіньові» сторони його біографії (розрив стосунків із рідним братом Іваном Назаровичем Каразіним (1780–1836) наприкінці життя та ін.). Зафіксував учений також перекази селян із Кручика, в пам'яті яких В. Н. Каразін залишився добрим і справедливим поміщиком (відомо, що до його маєтку неодноразово втікали кріпаки від інших господарів). Також дослідник проаналізував те, яким чином постать В. Н. Каразіна сприймалася у харківському співтоваристві в перші роки після смерті [26, с. 283–295].

Історик і бібліограф Всеволод Іванович Срезневський (1867–1936) у біографічній довідці для «Русского биографического словаря» (1897) проаналізував оцінки вдачі В. Н. Каразіна з боку людей, які знали його особисто. Дослідник зауважив, що сучасники у своїх судженнях розділилися на два протилежні табори. Представники першого заздрили В. Н. Каразіну як обдарованій особистості, котра змогла вибудувати стрімку кар'єру та наблизитися до імператора; ненавиділи його за те, що він не завжди міг триматися зі співрозмовниками у поважному тоні, був різкий у спілкуванні; багато хто вважав його людиною неприємною та навіть небезпечною. У свою чергу, люди, які знали В. Н. Каразіна за «харківським» періодом його життя (вже після відставки) й асоціювали цього діяча насамперед із наукою та Харківським університетом, у більшості своїй залишили про нього доброзичливі та навіть певною мірою романтизовані відгуки⁵ [24, с. 497–498].

На початку ХХ ст. у біографічній царині відбулися докорінні зміни, які в літературі дістали назву «нова біографія» (одним із найяскравіших представників цього напрямку вважається Л. Стречі). Для неї були притаманні підкреслена увага до внутрішнього світу людини та психологічність, а також прагнення до мінімізації ціннісно-оцінних суджень (як позитивних, так і негативних) [29, с. 28–30]. Серед причин виникнення «нової біографії» дослідники відзначають насамперед протиріччя, що на початку ХХ ст. намітилося між традиційними та новими знаннями про людину та її природу, й мали бути певним чином подолані та зведені до єдиної картини. Збільшення популярності теорій Ч. Дарвіна, К. Маркса та З. Фрейда сприяли тому, що людина тепер розглядалася як істота цілком матеріальна, історія життя якої може бути досліджена зокрема й за допомогою методів природничих наук. Вказані чинники сприяли виникненню та поширенню нових пояснювальних моделей,

⁵Ці два антагоністичні напрямки в оцінці особистості та результатів діяльності В. Н. Каразіна простежуються в історіографії з середини ХІХ ст. і до наших днів [7].

які забезпечили біографічному жанру вихід до принципово нового концептуального простору. Йдеться про патографію — історію психічної або соматичної хвороби видатної особистості [21], та засновану З. Фрейдом психобіографію, що спершу являла собою спробу розширення можливостей теорії психоаналізу — від розуміння симптомів звичайної, рядової людини до осягнення життя особистостей, які зробили помітний внесок у розвиток світової науки та культури [30, с. 741]. Сьогодні під психобіографією розуміють використання формалізованої психологічної теорії у біографічному наративі [32].

Іншою причиною змін у біографічній царині стали глобальні потрясіння, які пережило людство протягом минулого сторіччя. Зростання масового інтересу до біографії у перші десятиліття ХХ ст. пов'язують із загальною нестабільністю життя, з пошуками історичного досвіду для відповіді на нові питання, що поставали перед людством. Події Першої світової війни підірвали довіру до політичних і військових лідерів, змусили переоцінити справжню вартість унікального та неповторного людського життя [4, с. 79].

Ще однією характерною рисою ХХ ст., яка вплинула на розвиток біографічного жанру, дослідники називають постійне прискорення динаміки соціальних змін. Основною характеристикою нової соціальної реальності в цей час виступала трансформація світу. Докорінні соціокультурні, технологічні, глобалізаційні зрушення стали відбуватися не протягом життя кількох поколінь, як це було раніше, а впродовж одного людського життя. Відповідно, ці явища встигали кілька разів відповідним чином змінити життєві траєкторії та зафіксуватися у біографіях. Тобто, хронікою тектонічних змін ставав не лише глобальний історичний процес, а й окрема історія життя [8, с. 176].

Видозміни, яких зазнавав біографічний жанр, викликали необхідність розробки принципово нових теоретико-методологічних підходів до створення та вивчення життєписів. Ключова роль у цьому процесі (в галузі історичної біографістики) належала представникам школи «Анналів». Людська індивідуальність почала виступати своєрідним «полюсом тяжіння», який притягував до себе сфери вивчення різних наук і давав змогу розглядати їх в історико-антропологічній перспективі [10, с. 34]. Тож іще у першій половині ХХ ст. були закладені передумови для бурхливого розвитку біографічного жанру, який став очевидним напередодні Другої світової війни і триває до сьогоднішнього дня.

Варто зазначити, що протягом майже всього ХХ ст. історична наука в Радянському Союзі та країнах соціалістичного табору послуговувалася дещо відмінними від західної науки методологічними

принципами. Хоча біографічний жанр не був обійдений увагою, проте вона зосереджувалася на зовнішніх умовах, які сприяли формуванню особистості та в яких вона потім розвивалася. Наприклад, Г. Є. Померанцева, досліджуючи основні етапи становлення популярної серії «Жизнь замечательных людей», визнавала, що у СРСР 1930-х рр. «людина минулого цікавила і біографів, і читачів ЖЗЛ головним чином у зв'язку з епохою, в якій жила, у 1950-ті рр. — у зв'язку зі справою, якою займалася» [18, с. 144]. Лише з 1960-х рр., пише дослідниця, як автори, так і читацька аудиторія почали цікавитися головними героями біографічних творів «самими по собі» [18, с. 145]. Однак слід зауважити, що в цьому разі зміни торкнулися виключно художньої, а не наукової біографіки. Протягом 1960-х — 1980-х рр. у Радянському Союзі побутувала думка, що задача біографа полягає у ретельному та скрупульозному відтворенні трудового шляху видатної особи та характеристикі її здобутків. А висвітлення внутрішнього життя людини, проникнення до її психології, розкриття духовної складової буття віддавалося на відкуп письменникам. При цьому вважалося, що даної мети автор може досягти лише завдяки власній фантазії та уяві [16; 19].

Тому не викликає здивування той факт, що єдиний зафіксований нами каразінознавчий твір, автор якого намагався висвітлити еволюцію душевного життя героя, був написаний саме у художньому стилі. Письменник і журналіст Володимир Євгенович Львов (1904–2000) у повісті «Жизнь Каразіна» (1978) зміг яскраво та образно відтворити бентежну вдачу В. Н. Каразіна, девізом усього життя якого було принесення якомога більшої користі своїй Батьківщині, проте діяння якого дуже часто виявлялися непослідовними, а тому в очах сучасників нерідко виглядали дивно та навіть недолуго. Біограф дійшов висновку, що особиста й суспільна трагедія, якої зазнав В. Н. Каразін, була трагедією самотності: з одного боку, він, випереджаючи епоху в багатьох своїх ідеях і проектах, страждав через нерозуміння з боку найближчих соратників, а з іншого — намагався самостійно піти проти системи, що закономірно завершилося крахом [14, с. 109]. На нашу думку, повість В. Є. Львова до сьогоднішнього дня залишається одним із найбільш повнокровних творів, автор якого, спираючись на перевірені наукою факти, зміг показати всю суперечливість і водночас цілісність натури В. Н. Каразіна за допомогою художнього слова.

Із кінця ХХ ст. вітчизняна наука почала інтегруватися до світового наукового простору. Це призвело до запозичення теоретико-методологічних підходів, які вже встигли укорінитися в інтелектуальному просторі західних країн. Серед них можна назвати орієнтацію на ви-

світлення людського життя у всій його багатогранності та залучення принципу міждисциплінарності, безпосередній зв'язок історичної науки з усіма сферами людського буття та діяльності; відтворення історій життя не лише «сильних світу цього»; застосування широкого кола джерел, зокрема й усних, зорових тощо; взяття до уваги всього розмаїття питань, пов'язаних як із масовими рухами, так і з подіями індивідуального життя; «контекстуалізацію» минулого, акцентування уваги на різноманітних контекстах (політичному, ідеологічному, інтелектуальному тощо), які визначають зовнішні умови буття особистості [2, с. 15–18].

Методологічні трансформації посприяли тому, що одним із пріоритетних завдань біографів В. Н. Каразіна наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. стало намагання наблизитися до розуміння душевного життя цієї непересічної людини. Так, філолог Міліца Сергіївна Лапіна (нар. 1926) у монографії «Обретение новой родины (из истории рода Караджи — Каразиных)» (2008) зосередила увагу на ролі Православної релігії та церкви у житті представників роду Каразіних і самого Василя Назаровича [12, с. 225–236].

Останнім часом почали з'являтися присвячені В. Н. Каразіну розвідки, написані з позицій психобіографістики. В них матеріали про риси характеру та моделі поведінки цієї особистості, що були накопичені впродовж усіх попередніх десятиліть, узагальнюються та аналізуються із застосуванням психологічного інструментарію. Так, авторка даної статті співвіднесла найяскравіші епізоди біографії В. Н. Каразіна з типологічною схемою дослідження особистості «Індикатор типів Майерс–Бріггс» (МВТІ), яка протягом кількох десятиліть залишається одним із найпопулярніших інструментів психологічної оцінки та в цілому показує себе надійним і валідним інструментом дослідження психічного складу особистості. В результаті було висунуто гіпотезу про вірогідну належність В. Н. Каразіна до типу ЕНТР («Винахідник»), що свідчить про його неабиякі природні схильності до ведення науково-дослідницької діяльності. Було зроблено припущення про те, що, якби В. Н. Каразін зосередився виключно на заняттях наукою, то міг би стати ученим-новатором світового масштабу⁶ [6].

Таким чином, найпростіші спроби висвітлення внутрішнього життя героя біографічного твору у вітчизняній традиції фіксувалися

⁶В. Н. Каразін мав також і безсумнівний літературний талант і володів даром переконання. Можна припустити, що в разі зосередження на літературному поприщі йому теж вдалося б досягти непересічних результатів. Докладне вивчення цього аспекту біографії В. Н. Каразіна ще має в подальшому стати предметом спеціального наукового дослідження.

ще в літературі Київської Русі. З плином часу індивідуальні психологічні риси портретованих особистостей описувалися все більш досконало за формою та змістом. До кінця ХХ ст. психологічні сюжети у вітчизняній біографіці виступали як складова частина більш загальних наративів. Зміна методологічних настанов у вітчизняній гуманітаристиці, а також удосконалення інструментарію психологічної науки посприяли тому, що міждисциплінарне історико-психологічне вивчення біографій діячів минулого все частіше стало виступати в якості самостійного предмета дослідження. На нашу думку, психобіографічний підхід у вітчизняному соціогуманітарному просторі має значний евристичний потенціал, а тому потребує подальшої розробки на прикладному і теоретико-методологічному рівнях.

1. *Багалеї Д. І.* Назарий Александрович Каразин и его колокол [Текст] / Д. І. Багалеї // Киевская старина. – 1892. – № 11. – С. 163–175.
2. *Берк П.* Нова історія: її минуле і майбутнє [Текст] / П. Берк // Нові підходи до історіописання / за ред. П. Берка. – Київ, 2010. – С. 13–38.
3. *Болебрух А. Г.* Василь Назарович Каразин (1773–1842) [Текст] / А. Г. Болебрух, С. М. Куделко, А. В. Хрідочкін. – Харків : Авто-Енергія, 2005. – 348 с.
4. *Валевский А. Л.* Основания биографики [Текст] / А. Л. Валевский. – Київ : Наук. думка, 1993. – 110 с.
5. *Вильсон А.* Биография как история [Текст] / А. Вильсон. – Москва : Наука, 1970. – 16 с.
6. *Вовк О. І.* До 210-річчя Харківського університету. Особистість В. Н. Каразіна: спроба психобіографічного дослідження [Текст] / О. І. Вовк // Психіатрія, неврологія та медична психологія. – 2015. – Т. 2, № 1(3). – С. 131–139.
7. *Вовк О. І.* В. Н. Каразин (1773–1842) в історико-біографічних наративах [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2015. – 20 с.
8. *Голубович І. В.* Биография: силуэт на фоне Humanities (Методология анализа биографии в социогуманитарном знании) [Текст] / І. В. Голубович. – Одеса : СПД Фридман, 2007. – 294 с.
9. *Грачева Ю. Е.* «Позвольте мне быть полезным!». Василий Назарович Каразин на государственной службе и в общественной жизни России первой трети XIX в. [Текст] / Ю. Е. Грачева. – Москва : Изд-во ПСТГУ, 2012. – 183 с.

10. *Зашкільняк Л.* Сучасна світова історіографія [Текст] / Л. Зашкільняк. – Львів : ПАІС, 2007. – 312 с.
11. *Иванова Е. И.* Теоретические основы и актуальные проблемы жанра биографии [Текст] / Е. И. Иванова // Известия Саратовского университета. Новая серия. – 2014. – Т. 12 : Серия : Филология. Журналистика. – Вып. 3. – С. 43–49.
12. *В. Н. Каразін.* Діалоги у часі й просторі : дослідження і матеріали [Текст] / уклад. О. І. Вовк, С. М. Куделко ; наук. ред. проф. С. І. Посохов. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 272 с.
13. *Лихачев Д. С.* Человек в литературе Древней Руси [Электронный ресурс] / Д. С. Лихачев. – Режим доступа: <http://likhachev.fond.spb.ru/Articles/ch.htm> (дата обращения : 15.05.2016 г.). – Название с экрана.
14. *Львов В. Е.* Жизнь Каразина [Текст] / В. Е. Львов // Нева. – 1978. – № 3. – С. 3–56 ; № 4. – С. 33–110.
15. *Маслійчук В. Л.* Межі й безмежжя української біографістики (кілька міркувань) [Текст] / В. Л. Маслійчук // Харківський історіографічний збірник. – 2003. – Вип. 6. – С. 33–41.
16. *Муза Е.* Не занимательности ради [Текст] / Е. Муза // Лит. газета. – 1975. – 10 сент.
17. *Павлова О. Г.* В. Н. Каразін та розвиток художньої освіти у Харкові у першій половині XIX ст. [Текст] / О. Г. Павлова // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. праць молодих вчених. – Харків, 1998. – С. 140–144.
18. *Померанцева Г. Е.* Биография в потоке времени. ЖЗЛ: замыслы и воплощение серии [Текст] / Г. Е. Померанцева. – Москва : Книга, 1987. – 336 с.
19. *Порудоминский В.* Из заметок биографа [Текст] / В. Порудоминский // Вопросы литературы. – 1982. – № 6. – С. 196–213.
20. *Репина Л. П.* Историческая биография и интеллектуальная история [Текст] / Л. П. Репина // Ейдос : альманах теорії та історії історичної науки. – Київ, 2009. – Вип. 4. – С. 437–464.
21. *Сироткина И. Е.* Патография как жанр: критическое исследование [Электронный ресурс] / И. Е. Сироткина // Медицинская психология в России. – 2011. – № 2 (7). – Режим доступа : http://www.medpsy.ru/mptrj/archiv_global/2011_2_7/nomer/nomer10.php (дата обращения : 15.05.2015 г.). – Название с экрана.
22. *Слюсарский А. Г.* В. Н. Каразин. Его научная и общественная деятельность [Текст] / А. Г. Слюсарский ; под ред. Е. С. Хотинского. – Харьков : Изд-во Харьк. ун-та, 1955. – 158 с.
23. *Соколов М. В.* Очерки истории психологических воззрений в России в XI–XVIII веках [Текст] / М. В. Соколов. – Москва :

- Изд-во Академии пед. наук СССР, 1963. – 420 с.
24. *Срезневский В. И.* Каразин Василий Назарович [Текст] / В. И. Срезневский // *Русский биографический словарь* / изд. под наблюдением А. А. Половцова. – С.-Петербург, 1897. – [Т. 8]. – С. 486–499.
 25. *Тейлор А. Дж.* П. Историк як біограф [Текст] / А. Дж. П. Тейлор // *Харківський історіографічний збірник*. – 2003. – Вип. 6. – С. 76–84.
 26. *Тихий Н. И.* В. Н. Каразин. Его жизнь и общественная деятельность [Текст] / Н. И. Тихий. – Київ : Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1905. – 302, 28, IV с.
 27. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України [Текст] / В. С. Чишко. – Київ : БМТ, 1996. – 239 с.
 28. *Ярута Н.* Деякі проблеми класифікації сучасної біографічної прози [Текст] / Н. Ярута // *Вісник Луганського держ. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія : Філолог. науки*. – 2001. – №8 (40). – С. 114–119.
 29. *Edel L.* Writing Lives: Principia Biographica [Text] / L. Edel. – New York : Norton, 1987. – 270 p.
 30. *Kövary Z.* Psychobiography As a Method. The Revival of Studying Lives : New Perspectives in Personality and Creativity Research [Text] / Z. Kövary // *Europe's Journal of Psychology*. – 2011. – № 7 (4). – P. 739–777.
 31. *Parke C. N.* Biography: Writing Lives [Text] / C. N. Parke. – New York : Twayne Publishers, 1996. – 175 p.
 32. *Shiner L.* Psychobiography [Text] / L. Shiner // *The International Dictionary of Psychoanalysis* / ed. by A. de Mijolla. – Detroit, 2005. – P. 1388.

References

1. Bagaley, D. (1892). *Nazariy Aleksandrovich Karazin i ego kolokol* [Nazariy Aleksandrovich Karazin and his bell]. *Kiyevskaya starina*, 11, 163–175. [in Russian].
2. Burke, P. (2010). *Nova istoriia: yii mynule i maibutnie* [New history: its past and future]. In *Novi pidkhody do istoriopyssannia* [New approaches to writing history] (pp. 33–44). Kyiv: Nika-Centr. [in Ukrainian].
3. Bolebrukh, A., Kudelko, S. & Khridochkin, A. (2005). *Vasyl' Nazarovich Karazin (1773–1842)* [Vasyl' Nazarovich Karazin (1773–1842)]. Kharkiv: Avto- Enerhiia. [in Ukrainian].

4. Valevskiy, A. (1993). *Osnovaniya biografiki* [Grounds of biography]. Kyiv: Naukova dumka. [in Russian].
5. Wilson, A. (1970). *Biografiya kak istoriya* [Biography as history]. Moscow: Nauka. [in Russian].
6. Vovk, O. (2015). *Do 210-richchia Kharkivskoho universytetu. Osobystist V. N. Karazina: sproba psikhobiohrafichnoho doslidzhennia* [To the 210th of Kharkiv university. The personality of V. N. Karazin: the attempt of psychobiographical research]. *Psykhiatriia, nevrolohiia ta medychna psikhohihiia*, 1(3), 131–139. [in Ukrainian].
7. Vovk, O. (2015). *V. N. Karazin (1773–1842) in the historical and biographical narratives. Extended abstract of PhD dissertation (History)*. Oles Gonchar Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
8. Golubovich, I. (2007) *Biografiya: siluet na fone Humanities* [Biography: silhouette against the Humanities]. Odessa: SPD Fridman. [in Russian].
9. Gracheva, Yu. (2012). «Pozvolte mne byt poleznym!». *Vasiliy Nazarovich Karazin na gosudarstvennoy sluzhbe i v obshchestvennoy zhizni Rossii pervoy trety 19 veka* [«Allow me to be useful!» Vasiliy Nazarovich Karazin in the public service and Russian public life in the first third of the 19th century]. Moscow: Publ. PSTGU. [in Russian].
10. Zashkilniak, L. (2007). *Suchasna svitova istoriohrafiiia* [The modern world historiography]. Lviv: PAIS. [in Ukrainian].
11. Ivanova, Ye. (2014). *Teoreticheskiye osnovy i aktualnyye problemy zhanra biografii* [Theoretical foundations and challenges of biography genre]. *Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Filologiya. Zhurnalistika* (Vol. 12 (3), pp. 43–49). [in Russian].
12. Vovk, O., Kudelko, S., & Posokhov, S. V. (Edit.) *N. Karazin. Dialogy u chasi i prostori : doslidzhennia i materialy* [V. N. Karazin. Dialogues in time and space: researches and materials]. Kharkiv: Publ. V. N. Karazin Kharkiv National University. [in Ukrainian].
13. Likhachev, D. (2016, 15 May). *Chelovek v literature Drevney Rusi* [The man in the literature of Ancient Rus]. Retrieved from: <http://likhachev.lfond.spb.ru/Articles/ch.htm>. [in Russian].
14. Lvov, V. (1978). *Zhizn Karazina* [Karazin's life]. *Neva*, 3, 3–56; 4, 33–110. [in Russian].
15. Masliichuk, V. (2003). *Mezhi i bezmezhzhia ukrainskoi biohrafistyky (kilka mirkuvan)* [Limits and immensity Ukrainian biographical studies (several reasons)]. *Kharkivskiy istoriohrafichnyi zbirnyk*, 6, 33–41. [in Ukrainian].
16. Muza, Ye. (1975, 10 september). *Ne zanimatelnosti radi* [Not for the sake of entertaining]. *Literaturnaya gazeta*. [in Russian].

17. Pavlova, O. (1998). *V. N. Karazin ta rozvytok khudozhnoi osvity u Kharkovi u pershii polovyni 19 st.* [V. N. Karazin and development of art education in Kharkiv in the first half of the 19th century]. In *Aktualni problemy vitchyznianoї ta vsesvitnoi istorii* (pp. 140–144). [in Russian].
18. Pomerantseva, G. (1987). *Biografiya v potoke vremeni. ZhZL: zamysly i voploshcheniye serii* [Biography in the stream of time. Lives of Outstanding People: ideas and implementation Series]. Moscow: Kniga. [in Russian].
19. Porudominskiy, V. (1982). *Iz zametok biografy* [From biographer notes]. *Voprosy literatury*, 6, 196–213. [in Russian].
20. Pepina, L. (2009). *Istoricheskaya biografiya i intellektualnaya istoriya* [Historical biography and intellectual history]. *Eidos: almanakh teorii ta istorii istorychnoi nauky*, (Vol. 4, pp. 437–464). [in Russian].
21. Sirotkina, I. (2011). *Patografiya kak zhanr: kriticheskoye issledovaniye* [Patography as a genre: a critical study]. *Meditinskaya psikhologiya v Rossii*, 2 (7). Retrieved from: http://www.medpsy.ru/mprj/archiv_global/2011_2_7/nomer/nomer10.php. [in Russian].
22. Slyusarskiy, A. (1955). *V. N. Karazin. Ego nauchnaya i obshchestvennaya deyatelnost* [V. N. Karazin. His scientific and social activities]. Kharkiv: Publ. Kharkiv State University. [in Russian].
23. Sokolov, M. (1963). *Ocherki istorii psikhologicheskikh vozzreniy v Rossii v 11-18 vekakh* [Essays on the history of psychological views in Russia from the 11th to the 18th centuries]. Moscow: Publ. Academy of Sciences of the USSR. [in Russian].
24. Sreznevskiy, V. (1897). *Karazin Vasilii Nazarovich* [Karazin Vasyly' Nazarovich]. In *Russkiy biograficheskiy slovar* [Russian biographical dictionary]. (Vol. 8, pp. 486–499). [in Russian].
25. Taylor, A. (2003). *Istoryk yak biohraf* [Historian as biographer]. *Kharkivskiy istoriohrafichnyi zbirnyk*, 6, 76–84. [in Ukrainian].
26. Tikhyy, N. (1905). *V. N. Karazin. Ego zhizn i obshchestvennaya deyatelnost* [V. N. Karazin. His life and social activities]. Kyiv: Publ. Kyiv University. [in Russian].
27. Chyshko, V. (1996). *Biohrafichna tradytsiia ta naukova biohrafiiia v istorii i suchasnosti Ukrainy* [Biographical tradition and scientific biography in Ukrainian history and modernity]. Kyiv: BMT. [in Ukrainian].
28. Yaruta, N. (2001). *Deiaki problemy klasyfikatsii suchasnoi biohrafichnoi prozy* [Some problems of classifications modern Ukrainian prose]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filolohichni nauky*, 8(40), 114–119.

29. Edel, L. (1987). *Writing Lives: Principia Biographica*. – New York: Norton.
30. Kövary, Z. (2011). *Psychobiography As a Method. The Revival of Studying Lives: New Perspectives in Personality and Creativity Research*. *Europe's Journal of Psychology*, 7 (4), 739–777.
31. Parke, C. (1996). *Biography: Writing Lives*. New York: Twayne Publishers.
32. Shiner, L. (2005). *Psychobiography*. In *The International Dictionary of Psychoanalysis*. Detroit: Thomson Gale, 2005.

Психологічні сюжети у структурі вітчизняних історико-біографічних наративів (на прикладі життєпису Василя Каразіна).

Вовк О. І., кандидат історичних наук, заступник директора Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 125–142.

У статті досліджено процеси актуалізації психологічних сюжетів у структурі вітчизняних історико-біографічних наративів. Показано, що перші спроби висвітлення душевного життя героя біографічного твору фіксувалися уже в середньовічній літературі. У подальшому вони зазнавали видозмін та ставали все більш досконалішими. На прикладі вивчення життєвого шляху знаного українського науковця та громадського діяча В. Н. Каразіна (1773–1842) продемонстровано специфіку відображення внутрішнього світу людини у творах середини ХІХ – початку ХХІ ст. Зроблено висновки про перспективність подальшого використання психологічних підходів під час вивчення біографій історичних діячів.

Ключові слова: біографістика, психобіографія, історіографія, В. Н. Каразін

Psychological themes in the structure of historical-biographical narratives in our country (on the example of Vasyly Karazin's biography).

Vovk Olga, deputy director of P. T. Tronko Center for Area Studies V. N. Karazin Kharkiv National University, Ph. D. of History (Kharkiv).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13. – P. 125–142.

In this article were explored the actualization processes of psychological themes in the structure of historical-biographical narratives in our

country. It was shown that the first attempts of presentation of spiritual life of biographical work's hero has been observed in medieval literature. They changed and improved in course of time. The specific of the image of the inner world in the writings of the mid the 19th – early the 21st centuries was demonstrated on the example of studying biography the famous Ukrainian scientist and public figure Vasyl' Karazin (1773–1842). Conclusions about the prospects of the use psychological approaches in the studying the biographies of historical figures were described.

Keywords: biography studies, psychobiography, historiography, Vasyl' Karazin.

Психологические сюжеты в структуре отечественных историко-биографических нарративов (на примере жизнеописания Василия Каразина).

Вовк О. И., кандидат исторических наук, заместитель директора Центра краеведения имени академика П. Т. Тронько Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина (г. Харьков).

Украинская биографистика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вып. 13. – С. 125–142.

В статье исследованы процессы актуализации психологических сюжетов в структуре отечественных историко-биографических нарративов. Показано, что первые попытки освещения душевной жизни героя биографического произведения фиксировались уже в средневековой литературе. Впоследствии они претерпевали изменения и становились все более совершенными. На примере изучения жизненного пути знаменитого украинского ученого и общественного деятеля В. Н. Каразина (1773–1842) продемонстрирована специфика изображения внутреннего мира человека в сочинениях середины XIX – начала XXI вв. Сделаны выводы о перспективности дальнейшего использования психологических подходов при изучении биографий исторических деятелей.

Ключевые слова: биографистика, психобиография, историография, В. Н. Каразин.

УДК: 930.2 [929.52] Скараманга

*Валерій В'ячеславович ТОМАЗОВ,
завідувач сектору генеалогічних і
геральдичних досліджень
Інституту історії України НАН України,
кандидат історичних наук (Київ).*

КУПЕЦЬКИЙ РІД СКАРАМАНГА: ШТРИХИ ДО ПРОСОПОГРАФІЧНОГО ПОРТРЕТА

У статті на значній джерельній базі висвітлюються життя та діяльність родини Скараманга, яка походила з острова Хіос, облаштувалася на півдні України та відіграла помітну роль в економічному та соціальному розвитку регіону.

Ключові слова: Скараманги, Раллі, Хіос, купець, гільдія, спадковий почесний громадянин, Таганрог, Одеса.

In the article on the considerable source basis has been highlighted the life and activity of Scaramanga's family. They came from the island Chios, settled in southern and played a significant role in economic and social development in this region.

Keywords: Scaramangas, Rallis, the Chios, merchant, guild, honorary citizen by birth, Taganrog, Odesa.

В статье на значительной источниковой базе освещаются жизнь и деятельность семьи Скараманга, происходившей с острова Хиос, поселившейся на юге Украины и игравшей заметную роль в экономическом и социальном развитии региона.

Ключевые слова: Скараманги, Ралли, Хиос, купец, гильдия, потомственный почетный гражданин, Таганрог, Одесса.

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. південь України з його потужними портами — Одесою, Миколаєвом, Бердянськом, Таганрогом — та величезним сільськогосподарським виробництвом став одним із найважливіших центрів міжнародної зернової торгівлі. Протягом

кількох десятків років тут виникли могутні експортно-імпортні фірми, які згодом долучилися до створення банків і промислових підприємств, перетворившись на справжні фінансово-індустріальні імперії.

Серед власників торгових домів було чимало греків, зокрема видіців із острова Хіос в Егейському морі. Вони відігравали значну роль не тільки в економічному розвитку регіону, а також зробили помітний внесок у його соціальне та культурне життя.

Висвітленню діяльності купців-хіосців присвячені праці як закордонних авторів [3; 18; 19; 21; 23], так і вітчизняних [4; 11; 20; 22]. Треба зазначити, що грецькі науковці в силу різних причин недостатньо використовують можливості українських і російських архівів. Чимало дослідників концентрують увагу лише на економічному потенціалі заснованих хіосцями торгових домів. Але з'явилися вже розвідки, в яких реконструюється історія окремих родів у всій багатогранності життя їх представників — родинні зв'язки, служба, культурна, економічна, філантропічна діяльність, майновий стан тощо.

Однією з найяскравіших купецьких родин із острова Хіос є Скараманги. Згідно із сімейними переказами вони належали до найбільш давніх візантійських родів. Згодом Скараманги переселилися на Хіос, де імена окремих із них фіксуються вже в документах XVI ст. Першою достовірною особою був Амвросій Скараманга (1560–1598), від якого беруть початок три гілки роду — Калуца, Коко та Макарана. На Хіосі Скараманги ввійшли до кола місцевої аристократії, користувалися значним впливом на всі галузі життя острова та володіли багатими маєтками. Чимало представників роду зазнало репресій із боку османських карателів під час так званої «хіоської різанини» 1822 р., що спричинило втечу багатьох із них до острова Сірос, де Скараманги теж відігравали провідну роль у місцевому суспільстві. Згодом деякі родини переїхали до Трієста, Марселя, Керчі, Одеси, Таганрога, Ростова-на-Дону та заснували потужні торгово-фінансові підприємства світового значення [17, v. 1, p. 115–117].

Основою експорту торгових фірм, заснованих хіосцями в Російській імперії, зокрема й Скарамангами, була південноукраїнська та бесарабська пшениця та інша продукція сільського господарства, а імпортувалися, як правило, колоніальні товари та предмети розкоші — фрукти, кава, вина, тканини, меблі тощо [11, с. 135; 12].

У Російській імперії в різні часи мешкало кілька родин, але нас цікавлять брати Скараманги, які разом із братами Раллі були співвласниками однієї з найпотужніших компаній Одеси та всього Причорноморського регіону. 11 березня 1849 р., даючи на вимогу одеського градоначальника пояснення Одеській міській думі, відо-

мий місцевий купець Іван Стефанович Раллі повідомив, що до торгового дому, крім нього, входять наступні компаньйони: його брат — одеський 1-ї гільдії купець Томазо (Томас) Раллі, котрий мешкає в Константинополі; Санкт-петербурзький 1-ї гільдії купець за гостинною статтею Пандія Скараманга, який мешкає в Санкт-Петербурзі; керченський 1-ї гільдії купець за гостинною статтею Євстратій Скараманга, мешканець Таганрога; керченський 1-ї гільдії купець Іван Скараманга, мешканець Ростова-на-Дону. Їхній загальний внесок у компанію становить 200 тисяч рублів сріблом, покладений на кожну особу в рівних долях. Жодного письмового договору між ними не було, оскільки підприємство засновано рідними братами та найближчими їхніми родичами Скарамангами. Але за загальною згодою визначено, що прибуток поділяється на дві рівні частини, з яких одна належить братам Раллі, а інша — братам Скарамангам [2, арк. 1–1 зв.].

Ця компанія на середину 1840-х рр. входила до десяти найбільших в Одесі. Обіг капіталу в міжнародних торгових операціях становив понад 1,5 мільйона рублів щорічно [3, с. 168].

Усі компаньйони з роду Скараманга були рідними братами, належали до гілки Макарана та народилися від шлюбу Петра Лоренцовича Скараманги (1760 – 6 травня 1822, Хіос), взятого турками в заручники і страченого, та Міни Амвросіївни Раллі (1761, Хіос – 1820), через яку Євстратій, Пандія та Іван доводилася троюрідними братами Івану та Томазо Раллі. До того ж, відповідно до традицій хіоської еліти, усі вони родичалися в замкненому колі місцевої аристократії: дружини братів Скараманга були не тільки родичками своїх чоловіків, але й братів Раллі, а Марієтта Петрівна Скараманга (1810, Хіос – 16 листопада 1860, Марсель), сестра братів Скараманга, була дружиною старшого з братів Раллі — Пандія Стефановича Раллі (1793, Хіос – 9 липня 1865, Лондон) [17, в. 2, р. 141–143, 217–218].

Євстратій Петрович Скараманга з'явився на світ 1798 р. на Хіосі, а помер 20 липня 1852 р. у Таганрозі, до якого переїхав із острова Сірос. Одружений він був із хіоською аристократкою Деспіною Статієвною Псіха (1812, Хіос – 12 серпня 1890, Шернфорд, Франт (Суссекс), Велика Британія), яка через свою матір — Маруко Дмитрівну Раллі — доводилася йому троюрідною сестрою. Серед їхнього численного потомства жоден не залишився в Російській імперії [17, в. 2, р. 141, 144, 218].

Його брат — Пандія Петрович — народився на Хіосі 7 січня 1806 р., а помер у Ніцці (Франція) 28 лютого 1875 р. Він 14 серпня 1836 р. у Таганрозі вінчався з хіоською аристократкою Аргіро Миколаївною Аргенті (18 липня 1818, Хіос – 18 квітня 1878, Марсель),

яка через свою бабусю — Олену Стефанівну Раллі — доводилася троюрідною сестрою своєму чоловікові. Усі їхні численні діти народилися в Таганрозі чи Петербурзі, однак виїхали за кордон [17, в. 2, р. 11–13, 141, 218]. Імовірно, сина Пандії Петровича — Андрія Пандійовича, який народився 2 липня 1841 р. у Таганрозі та помер 26 січня 1901 р. у Лондоні [17, в. 2, р. 220], — стосується наступна інформація: Андрій Скараманга, Санкт-Петербурзький 2-ї гільдії купець, у службу вступив 1876 р., з того ж року — біржовий маклер при Санкт-Петербурзькому порту, без чину та окладу, 15 травня 1885 р. нагороджений золотою нашійною медаллю на аннинській стрічці, у штрафх та під судом не був, 1896 р. представлений Міністерством фінансів до звання спадкового почесного громадянина [10].

Третій із братів — Іван Петрович — народився на Хіюсі 9 березня 1812 р., а помер у Парижі 9 серпня 1880 р. [17, в. 2, р. 218]. Зберігаючи грецьке підданство, він усе ж намагався офіційно підтвердити своє соціальне становище в Російській імперії, зокрема отримати звання спадкового почесного громадянина. 12 листопада 1865 р. «домовласники, купці, міщани та цехові» Ростова-на-Дону вирішили «піднести» неогоціанту диплом на почесне громадянство міста та занести його ім'я «в почесну обивательську книгу». Своє бажання зібрання мотивувало так: «...торгівля наша, яка слугує головною основою добробуту та розвитку нашого міста, своїм процвітанням переважно зобов'язана представнику дому «Раллі та Скараманга» Івану Петровичу Скараманга. Він один із перших оселився в Ростові, коли Ростов був ще майже селом, і заслужив своїми діями загальну повагу та довіру, і по справедливості може вважатися старійшиною торгівлі південного сходу Росії» [5, л. 44]. Однак Міністерство внутрішніх справ не знайшло можливим задовольнити клопотання містян [5, л. 46–47]. 19 квітня 1875 р. 14 депутатів (гласних) Таганрозької міської думи звернулися на ім'я міського голови П. Ф. Петрушкіна з проханням зібрати засідання з метою визнання Івана Петровича Скараманги в знак вдячності за багаторічну діяльність на користь міста спадковим почесним громадянином [6, л. 51]. 3 жовтня 1875 р. відбулося засідання, де було вирішено: просити Івана Петровича прийняти звання почесного громадянина та клопотати перед державними інституціями про надання купцю цього звання [6, л. 350]. 22 березня 1876 р. таганрозький міський голова звернувся до Міністерства внутрішніх справ, відзначаючи, що «заслугою п. Скараманги дума визнала багаторічну та корисну його діяльність в Таганрозі на чолі торгового дому “Скараманга”» [6, л. 349–349 зв.].

За свої заслуги Іван Петрович був також нагороджений російськими орденами св. Володимира та св. Станіслава, а також грецьким орденом Спасителя [17, v. 2, p. 218].

Одружений він був зі своєю п'ятиюрідною сестрою Аргентиною (Аргіро) Георгіївною Скарамангою (25 грудня 1822, Відень — 3 квітня 1903, Париж), яка через свою бабусю — Аргіро Георгіївну Раллі — доводилася чоловіку також троюрідною племінницею [17, v. 2, p. 141–142, 217–219, 243].

Із їхніх дітей треба відзначити Петра Івановича Скарамангу (21 жовтня 1842, Ростов-на-Дону – 16 січня 1897, Трієст), який був почесним консулом Російської імперії в Трієсті, за що був нагороджений орденом св. Станіслава [17, v. 2, p. 221].

У Таганрозі облаштувався ще один із братів Скараманга — Лука Петрович. 1824 р. він отримав російське підданство та 1826 р. був зачислений до 2-ї гільдії таганрозького купецтва, а 1831 р. — до 1-ї. За свідченням Таганрозької міської думи, неоголошений фінансовий неспроможності не піддавався та під судом не був. 1841 р., перебуваючи безперервно 5 років у 2-й гільдії та 10 років — у 1-й, він звернувся до імператора з клопотанням про надання йому звання спадкового почесного громадянина, яке було задоволене: 22 травня 1841 р. з'явилося позитивне рішення Сенату, яким передбачалося також видати грамоту, що засвідчувала новий соціальний статус неоголошенця [8]. За відомостями восьмого народного перепису 1834 р., Лука Петрович зазначений як таганрозький купець, без родини, 46 років [7, л. 2]¹. Але проживав він тимчасово в Одесі, в будинку свого троюрідного брата Івана Раллі [8, л. 2–2 об.]. Помер Лука Скараманга 12 липня 1861 р. у Марселі, одружений не був і нащадків не залишив [17, v. 2, p. 218].

Значний внесок в економіку півдня України зробив і Іван Амвросійович Скараманга, племінник вище згаданих братів. Він з'явився на світ на Сіросі 22 липня 1829 р. у родині Амвросія Петровича Скараманги (1780, Хіос – 8 грудня 1864, Пірей), члена Виконавчого комітету зі звільнення Хіосу та кавалера грецького ордена Спасителя, і Смарагди Панделіївни Родоканакі (1805, Хіос – ?, Афіни) [17, v. 2, p. 218–219].

Через свою матір хлопець доводився родичем найвпливовішим одеським купцям, зокрема рідним племінником дружині Костянтина Фотійовича Папудова — Деспіні Панделіївни, двоюрідним племінником Федору Павловичу Родоканакі та двоюрідним братом Миколі Матвійовичу Маврогордато [17, v. 2, p. 176–179].

¹Із архівних документів випливає, що Лука народився близько 1788 р. Ф. Аргенті наводить іншу інформацію: народився на Хіосі у 1793 р. [17, v. 2, p. 218].

Освіту Іван здобув в одній з афінських гімназій, після закінчення якої 1846 р. був залучений до родинної справи. 1879 р. він зачислений до 2-ї гільдії таганрозького купецтва, 1883 р. — до 1-ї, а з 1897 р. — знов до 2-ї. 25 серпня 1900 р. Іван Петрович і його син Михайло склали присягу на російське підданство та в лютому 1901 р. записані до корінних купців Таганрога [9, л. 14, 17].

На березень 1901 р. Івана Скараманга повідомив про своє нерухоме майно наступне: родового ані у нього, ані у дружини немає, а лише придбана ним дача біля Таганрога з 150 десятинами землі та придбаний дружиною кам'яний будинок у місті [9, л. 7 об.].

Окрім торгівлі (він був власником торгового дому «Скарамага та К^о»), купець займався банківськими операціями та промисловим виробництвом, а також, як переважна більшість хіоських негоціантів, приділяв значну увагу громадській діяльності та благодійництву. 1871 р. Іван Амвросійович став одним із засновників Азовсько-Донського та Російського для зовнішньої торгівлі банків, володів цегляним, черепичним і шкіряним заводами, а 1895 р. разом зі своїм земляком і зятем Іваном Лукичем Корессі створив «Товариство Азовського шкіряного виробництва» [3, с. 556; 15]. 2 січня 1879 р. Міністерство фінансів Російської імперії затвердило Івана Скарамангу членом Облікового комітету Таганрозького відділення Державного банку, яким той залишався до 14 січня 1894 р., коли був звільнений із посади за власним бажанням. Із 2 березня 1867 р. до 12 листопада 1871 р. він був директором таганрозького міського театру та членом садового комітету, а з 1872 р. — товаришем голови Таганрозького управління Товариство опіки над хворими та пораненими воїнами. До того ж, Іван Амвросійович 21 травня 1874 р. рішенням Комітету міністрів Росії був затверджений почесним бельгійським консулом у Таганрозі, яким залишався практично три десятка років [9, л. 7 об.–11].

За свою багаторічну та різнобічну діяльність купець був відзначений російськими та іноземними нагородами: 25 листопада 1864 р. — персидським орденом Лева та Сонця 3-го ст. за внесок його компанії у розвиток російсько-персидської торгівлі; 29 квітня 1872 р. — грецьким кавалерським орденом Спасителя за благодійність; 14 червня 1879 р. — знаком Російського товариства Червоного хреста; 1 січня 1880 р. — орденом Св. Станіслава 3-го ст. за особливі труди та заслуги на користь Російського товариства Червоного хреста; 1 січня 1887 р. — орденом Св. Анни 3-го ст. за поданням Міністерства фінансів Російської імперії «за винятково старанну службу та особливі труди»; 1 вересня 1891 р. — бельгійським кавалерським орденом Св. Леопольда за виконання обов'язків почесного

консула; 1 січня 1892 р. — орденем Св. Станіслава 2-го ст. за поданням Міністерства фінансів Російської імперії «за винятково старанну службу та особливі труди»; 14 квітня 1896 р. — орденем Св. Анни 2-го ст. за особливі труди та заслуги на посаді товариша голови Таганрозького управління Товариства опіки над хворими та пораненими воїнами [9, л. 7 об.–11].

11 травня 1902 р. Іван Амвросійович звернувся на імператорське ім'я з клопотанням про надання за орденем звання спадкового почесного громадянина йому, його дружині Вірґинії Михайлівні та синові Михайлу. 12 вересня 1902 р. справу слухали в Сенаті та прохання задовольнили [9, л. 1–1 об.].

Одружився Іван Скараманга 7 лютого 1860 р. у Таганрозі з хіоською аристократкою Вірґинією Михайлівною Петрококкіно (2 січня 1841, Таганрог – січень 1912, Таганрог), дочкою відомого таганрозького купця та спадкового почесного громадянина Михайла Дмитровича Петрококкіно (18 вересня 1794, Хіос – 22 серпня 1870, Таганрог) та Ізабелли Миколаївни Аргенті (1809, Хіос – 12 лютого 1873, Хіос) [9, л. 8; 14; 17, в. 2, р. 123, 127]. Вірґинія належала до впливово клану купців Петрококкіно, котрі мешкали в Одесі, Маріуполі, Таганрозі та Санкт-Петербурзі [17, в. 2, р. 121–133; 20]. Її двоюрідна сестра — Аталанта Франгулісівна Петрококкіно — була дружиною таганрозького купця та спадкового почесного громадянина Костянтина Миколайовича Маврогордато [17, в. 2, р. 123, 127].

Син подружжя Скараманга — Михайло — народився 28 березня 1862 р. у Таганрозі та був охрещений у місцевій Царекостянтинівській церкві 3 травня того самого року. Хрещеними батьками стали «іонічний підданий»² Антон Георгійович Крендиропуло та Аргіро Георгіївна, дружина двоюрідного дідуся немовляти — таганрозького іноземного гостя Івана Петровича Скараманги [9, л. 15].

Не відомо, чому лише дружина та старший із синів — Михайло — перебували в одному капіталі з Іваном Амвросійовичем та отримали спадкове почесне громадянство, хоча разом із ним проживали й інші діти: Марія (Марієтта), 32 років; Євгенія (Жені), 30 років; Пантелеймон (Панделій), 28 років; Вірґинія, 25 років [9, л. 8]. Старша з дочок — Марія (5 вересня 1866, Таганрог – 1898, Таганрог) — із 1886 р. була дружиною вже згаданого Івана Лукича Корессі (1855, Сірос – 1907, Таганрог), а молодша — Вірґинія (10 червня 1873, Таганрог – 14 лютого 1923, Париж) — з 1897 р. дружиною Франца Францевича Сан-Галлі (? – 1918, Санкт-Петербург), сина відомого петербурзького підприємця. Старший із синів — Амвросій Івано-

²Мається на увазі, що він був громадянином Іонічної республіки.

вич — народився 1860 р. у Таганрозі та помер 1877 р. у Парижі в юнацькому віці. Євгенія Скараманга народилася в Таганрозі 5 січня 1868 р. і там само померла 1904 р. дівцею. Молодший із синів — Пантелеймон — народився 10 липня 1870 р. у Таганрозі та помер там само 1915 р., не одружившись і не залишивши нащадків [17, в. 2, р. 222]. Не був одружений і не мав дітей і Михайло Іванович Скараманга, який помер у Таганрозі 26 серпня 1916 р. [16].

Цікавою особистістю був старший брат Івана Амвросійовича — Панделій Амвросійович Скараманга (1 липня 1828, Сірос – 10 листопада 1880, Санкт-Петербург) — відомий комерсант і підприємець, кавалер російських орденів св. Станіслава 3-го ст. і св. Анни 3-го ст., персидського — Лева та Сонця, чорногорського — Св. Данила, грецького — Спасителя та командор австрійського ордена Франца-Йосифа. Одружений він не був, нащадків не мав, а мешкав переважно у Санкт-Петербурзі [17, в. 2, р. 219].

Старша з сестер Івана Амвросійовича — Маріго Амвросіївна Скараманга (19 березня 1823, Андрос – 11 лютого 1901, Монте-Карло) — стала дружиною свого двоюрідного дядька — одеського купця Івана Костянтиновича Раллі (7 грудня 1804, Хіос – 23 січня 1876, Париж), троюрідного брата вже згаданого Івана Стефановича Раллі [17, в. 2, р. 141–144, 219]. Женні (Євгенія) Амвросіївна Скараманга (18 травня 1833, Сірос – 27 лютого 1901, Марсель) вінчалася 2 березня 1852 р. у Таганрозі з ростовським купцем Дмитром Миколайовичем Петрококкіно (1817, Хіос – 30 квітня 1895, Марсель), двоюрідним братом Віргінії Михайлівни Скараманги [17, в. 2, р. 123, 126, 219]. А молодша з сестер Івана Амвросійовича — Міміна Амвросіївна (10 жовтня 1834, Хіос – 20 жовтня 1897, Париж) — 18 травня 1853 р. в Одесі вінчалася з рідним племінником Івана Стефановича Раллі — Михайлом Олександровичем Раллі (1817, Хіос – 18 липня 1883, Марсель) [17, в. 2, р. 143, 157, 219].

Доля родини Скараманга свідчить про значний внесок греків-хіосців у розвиток Причорномосько-Азовського регіону та дає можливість продемонструвати своєрідність цієї етносоціальної групи, котра багато десятиліть контролювала всю середземноморську торгівлю як у масштабах Російської імперії, так і в цілому світі.

1. Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. – Одесса : Фотосинтетика, 2004. – Т. 3 : 1853–1874 [Текст] / Л. Г. Белоусова, Т. Е. Волкова, Г. Л. Малинова, В. В. Харковенко. – 242 с.
2. Державний архів Одеської області, ф. 2. Канцелярія Одеського градоначальника, оп. 1, спр. 237. По рапорту Одесской градской

- думи об откритии в Одессе торгового дома под фирмою братьев Ралли, 5 арк.
3. *Морозан В.* Деловая жизнь на юге России в XIX – начале XX века [Текст] / В. Морозан. – С.-Петербург : ООО «Дмитрий Булавин», 2014. – 614 с.
 4. *Решетов С.* Род Ипитис и его потомки [Электронный ресурс] / С. Решетов // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. 2009. – Вип. 7. – Сайт Одеського історико-краєзнавчого музею. – Режим доступу : <http://www.history.odessa.ua/publication7/stat16.htm>. – Назва з екрану (15.03.2016).
 5. Российский государственный исторический архив, ф. 1287. Министерство внутренних дел. Хозяйственный департамент, оп. 38, д. 314. По ходатайствам городских обществ о присвоении разным лицам звания почетных граждан городов, л. 44–47.
 6. Российский государственный исторический архив, ф. 1287. Министерство внутренних дел. Хозяйственный департамент, оп. 38, д. 320. По ходатайству городских обществ о присвоении разным лицам звания почетных граждан городов, л. 348–351.
 7. Российский государственный исторический архив, ф. 1343. Правительствующий Сенат. Департамент Герольдии, оп. 39, д. 4445. По прошению таганрогского 1 гильдии купца Луки Петрова сына Скараманга о возведении его в потомственное почетное гражданство, 2 л.
 8. Российский государственный исторический архив, ф. 1343. Правительствующий Сенат. Департамент Герольдии, оп. 39, д. 4446. По прошению таганрогского 1-й гильдии купца Луки Петрова Скараманга о возведении его в потомственное почетное гражданство, 10 л.
 9. Российский государственный исторический архив, ф. 1343. Правительствующий Сенат. Департамент Герольдии, оп. 40, д. 4695. Дело о почетном гражданстве Ивана Скараманга, 18 л.
 10. Российский государственный исторический архив, ф. 1405. Министерство юстиции, оп. 97, д. 12626. О почетном гражданстве Парланда и Скараманга, 5 л.
 11. *Терентьева Н.* Підприємницька діяльність грецьких купців – братів Раллі [Текст] / Н. О. Терентьева, Г. В. Тіщенко // Подвижники й меценати : Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII–XIX ст. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2001. – С. 133–140.
 12. *Томазов В.В.* Греки-хіосці в Російській імперії: соціальна адаптація та національна самоідентифікація [Текст] / В. В. Томазов // Український історичний журнал. – 2014. – № 4. – С. 100–108.

13. Иван Амвросиевич Скараманга [Электронный ресурс]. // Старое кладбище Таганрога – Режим доступа : <http://cemetery.su/article/92> – Название с экрана (17.08.2016).
14. Скараманга Виргиния Михайловна [Электронный ресурс]. // Старое кладбище Таганрога – Режим доступа : <http://cemetery.su/people/1491>. – Название с экрана (17.08.2016).
15. Скараманга Иван (Иоанн, Иоанис) Амвросиевич [Электронный ресурс]. // Старое кладбище Таганрога – Режим доступа : <http://cemetery.su/people/1490>. – Название с экрана (17.08.2016).
16. Скараманга Михаил Иванович [Текст] // Старое кладбище Таганрога [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cemetery.su/people/1492>. – Название с экрана (17.08.2016).
17. *Argenti P.* Libro d'oro de la noblesse de Chio : 2 vol. [Texte] / P. Argenti. – London : Oxford University Press, 1955. – V. 1. – 164 p. ; V. 2. – 276 p.
18. *Αυγητίδης Κ.* Θεόδωρος Παύλου Ροδοκανάκης [Κείμενο] / Κ. Αυγητίδης. – Χίος : Αλφα Πι, 2004. – 142 σ.
19. *Καρδάσης Β.* Ο Ελληνισμός του Ευξεινού Πόντου [Κείμενο] / Β. Καρδάσης. – Αθήνα : Εκδόσεις Μιλήτος, [w. y.]. – 268 σ.
20. *Μπελοούσοβα Λ.* Το ΓένοV των Petrokókkinwn. PeríodoV thV Odhssoú 19os – αρχές 20ου αιώνα [Κείμενο] / Λ. Μπελοούσοβα. – CíoV : Αλφα Πι, 2007. – 392 σ.
21. *Παπουλίδης Κ.* Οι Έλληνες της Οδησσοú [Κείμενο] / Κ. Παπουλίδης. – [Qessaloníkh, 1999]. – 394 σ.
22. *Τομάζοβ Β.* Το Γένος των Μαυρογορδάτων (Μαυροκορδάτων) στη Ροσική Αυτοκρατορία. Η ιστορία του γένους μέσα από έγγραφα και γεγονότα [Κείμενο] / Β. Tomazob. – CíoV : Αλφα Πι, 2010. – 192 σ.
23. *Χαρλαύτη Τz.* Istoría thV ellinókththV naqtilíaV 19os – 20ós αιώναV [Κείμενο] / Τz. Χαρλαύτη. – Αθήνα : Εκδόσεις Νεφέλη, 1997. – 712 σ.

REFERENCES

1. Belousova, L. G., Volkova, T. E., Malinova, G. L. & Kharkovenko, V. V. (2004). *Greki Odessy. Imennoi ukazatel po metriceskim knigam odesskoi Sviato-Troitskoi tserkvi* [Odessa's Greeks. Index for the metric books of Odessa's Greek St. Trinity Church]. (Vol. 3: 1853–1874). Odessa: Fotosintetika. [in Russian].
2. *Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti* [State archive of Odessa region], fund 2. Kantseliaria Odeskoho hradonachalnyka, inventory 1, file 237. Po raportu Odeskoi gradskoi dumy ob otkrytii v Odesse torgovogo doma pod firmoiu bratev Ralli.

3. Moroza V. (2014). *Delovaia zhizn na iuge Rossii v XIX – nachale XX veka* [Business life in the south of Russia in the 19th – early 20th century]. St. Petersburg : OOO «Dmitrii Bulavin». [in Russian].
4. Reshetov S. (2009). *Rod Ipitits i ego potomki* [Ipitits' family and his descendants]. Visnyk Odeskoho istoriko-kraieznavchoho museiu, 7 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.history.odessa.ua/publication7/stat16.htm>. – The name of the screen (15.03.2016). [in Russian].
5. Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheskii arkhiv [Russian State Historical Archive], fund 1287. Ministerstvo vnutrennikh del. Khoziaistvennyi department, inventory 38, file 314. Po khodataistvam gorodskikh obshchestv o prisvoenii raznym litsam zvaniia pochetnykh grazhdan gorodov.
6. Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheskii arkhiv [Russian State Historical Archive], fund 1287. Ministerstvo vnutrennikh del. Khoziaistvennyi department, inventory 38, file 320. Po khodataistvu gorodskikh obshchestv o prisvoenii raznym litsam zvaniia pochetnykh grazhdan gorodov.
7. Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheskii arkhiv [Russian State Historical Archive], fund 1343. Pravitelstvuiushchii Senat. Department Geroldii, inventory 39, file 4445. Po prosheniui taganrogskego 1 gildii kuptsa Luki Petrova syna Skaramanga o vozvedenii ego v potomstvennoe pochetnoe grazhdanstvo.
8. Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheskii arkhiv [Russian State Historical Archive], fund 1343. Pravitelstvuiushchii Senat. Department Geroldii, inventory 39, file 4446. Po prosheniui taganrogskego 1-i gildii kuptsa Luki Petrova Skaramanga o vozvedenii ego v potomstvennoe pochetnoe grazhdanstvo.
9. Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheskii arkhiv [Russian State Historical Archive], fund 1343. Pravitelstvuiushchii Senat. Department Geroldii, inventory 40, file 4695. Delo o pochetnom grazhdanstve Ivana Skaramanga.
10. Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheskii arkhiv [Russian State Historical Archive], fund 1405. Ministerstvo iustitsii, inventory 97, file 12628. O pochetnom grazhdanstve Parlanda i Skaramanga.
11. Terenteva, N. & Tishchenko H. (2001). *Pidpriemnytska diialnist hretskikh kuptsiv – brativ Ralli* [Business activities of Greek merchants – brothers Rallis]. In *Podvizhnyky i metsenaty: Hretski pidpriemtsi ta hromadski diiachi* [Devotees and patrons: Greek businessmen and public figures in Ukraine of the 17th – 19th centuries]. (pp. 133–140). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

12. Tomazov, V. V. (2014). *Hreky-khiostsi v Rosiiskii imperii: sotsialna adaptatsiia ta natsionalna samoidentyfikatsiia* [Greeks-Khiotes in Russian Empire: social adaptation and national identity]. *Ukraiinskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 4, 100–108. [in Ukrainian].
13. *Ivan Amvrosievich Skaramanga* [Ivan Amvrosievich Scaramanga]. Staroe kladbishche Taganroga [Electronic resource]. – Access mode: <http://cemetery.su/article/92>. – The name of the screen (17.08.2016). [in Russian].
14. *Skaramanga Virginiia Mikhailovna* [Scaramanga Virginia Mikhailovna]. Staroe kladbishche Taganroga [Electronic resource]. – Access mode: <http://cemetery.su/people/1491>. – The name of the screen (17.08.2016). [in Russian].
15. *Skaramanga Ivan (Ioann, Ioanis) Amvrosievich* [Scaramanga Ivan (Ioann, Ioanis) Amvrosievich]. Staroe kladbishche Taganroga [Electronic resource]. – Access mode: <http://cemetery.su/people/1490>. – The name of the screen (17.08.2016). [in Russian].
16. *Skaramanga Mikhail Ivanovich* [Scaramanga Mikail Ivanovich]. Staroe kladbishche Taganroga [Electronic resource]. – Access mode: <http://cemetery.su/people/1492>. – The name of the screen (17.08.2016). [in Russian].
17. Argenti, P. (1955). *Libro d'oro de la noblesse de Chio: 2 vol.* [Golden book of the nobility of the Chios: 2 vol.]. London: Oxford University Press. [in French].
18. Avgitidis, K. (2004). *Teodoros Pavlu Rodokanaki* [Teodoros Pavlu Rodokanaci]. Chios: Alfa Pi. [in Greek].
19. Kardasis, V. (w. y.). *Ellinizmos tou Evksinu Pontu* [Black Sea Hellenism]. Athens: Ekdosis Militos. [in Greek].
20. Belousova, L. (2007). *To genos ton Petrokokkinon. Periodos tis Odissu 19os – arkhes 20u eona* [Petrocochinos' family. Odessa's period of the 19th – early 20th century]. Chios: Alfa Pi. [in Greek].
21. Papulidis, K. (1999). *I Ellines tis Odissu* [Odessa's Greeks]. Fessaloniki. [in Greek].
22. Tomazov, V. (2010). *To genos ton Mavrogordaton (Mavrokordaton) sti Rosiki Avtokratoria. I istoria tu genus mesa apo engrafa ke gegonota* [Mavrogordatos' (Mavrocordatos') family in Russian Empire. History of the family in the documents and facts]. Chios: Alfa Pi. [in Greek].
23. Kharlavti, G. (1997). *Istoria tis ellinoktitis nattilias 19os – 20os eonas* [History of Greek shipping of the 19th – 20th centuries]. Athens: Ekdosis Nefeli. [in Greek].

Купецький рід Скараманга: штрихи до просопографічного портрета.

В. В. Томазов, кандидат історичних наук, завідувач сектору генеалогічних і геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України (Київ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 143–157.

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. південь України з його портами став одним із найважливіших центрів міжнародної зернової торгівлі. Тут виникли могутні експортно-імпортні фірми.

Серед власників торгових домів було багато греків, зокрема вихідців з острова Хіос. Вони відігравали значну роль не тільки в економічному розвитку регіону, а також зробили помітний внесок у його соціальне та культурне життя.

Однією з найяскравіших купецьких родин були Скараманги. На Хіосі вони належали до місцевої аристократії. Чимало представників роду зазнало репресій 1822 р. із боку османських карателів, що спричинило втечу багатьох із них до острова Сірос. Згодом окремі родини переїхали до Трієста, Марселя, Керчі, Одеси, Таганрога, Ростова-на-Дону, де заснували потужні торгово-фінансові підприємства світового значення.

Брати Євстратій, Пандія та Іван Петровичі Скараманги разом зі своїми родичами — братами Іваном та Томазо Стефановичами Раллі — були власниками успішної торгової компанії, а ще один з братів Скараманга — Лука Петрович — відомим таганрозьким купцем.

Значний внесок в економіку півдня України зробив і Іван Амвросійович Скараманга, племінник вище згаданих братів. Він був засновником торгового дому «Скараманга та К^о» і кількох підприємств у Таганрозі, банкіром, громадським діячем та благодійником. За свої заслуги купець був нагороджений багатьма орденами та разом з родиною отримав звання спадкового почесного громадянина.

Ключові слова: Скараманги, Раллі, Хіос, купець, гільдія, спадковий почесний громадянин, Таганрог, Одеса.

Merchants Scaramangas: touches to their prosopographical portrait.

V. V. Tomazov, Candidate of Historical Sciences, Head of the Sector of Genealogical and Heraldic Research of the Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13. – P. 143–157.

At the end of 18th – early 19th centuries southern Ukraine with her ports became one of the most important centers of international grain trade. Here are having powerful import-export companies.

Among the owners of trading houses were many Greeks, including immigrants from the island Chios. They played a significant role in the economic development of the region and contributed to its social and cultural life.

One of the striking merchant families was Scaramangas. On the Chios they belonged to the local aristocracy. Members of the kin suffered repression by the Ottoman executioners in 1822. This led many of them to escape to the island Siros. Later some families moved to Trieste, Marseille, Kerch, Odesa, Taganrog, Rostov-on-Don, where they founded a powerful commercial and financial enterprises of world importance.

The brothers Stratii, Pandiia and Ivan Petrovychi Scaramangas together with their relatives — brothers Ivan and Tomazo Stephanovichi Rallis — owned a successful trading company. Another brother of Scaramangas — Luka Petrovych — was a prominent merchant in Taganrog. A significant contribution to the economy of the south of Ukraine did Ivan Amvrosiiovych Scaramanga, one of the nephews of brothers Scaramanga. He was the founder of the trading houses «Scaramanga and K^o» and several enterprises in Taganrog, banker, philanthropist and benefactor. For his services this merchant was awarded many orders and his family received the title of honorary citizen by birth.

Keywords: Scaramangas, Rallis, the Chios, merchant, guild, honorary citizen by birth, Taganrog, Odesa.

Купеческий род Скараманга: штрихи к просопографическому портрету.

В. В. Томазов, кандидат исторических наук, заведующий сектором генеалогических и геральдических исследований Института истории Украины НАН Украины (Киев).

Украинская биографистика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вып. 13. – С. 143–157.

В конце XVIII – начале XIX вв. юг Украины с его портами стал одним из важнейших центров международной торговли зерном. Тут возникли могущественные экспортно-импортные фирмы.

Среди владельцев торговых домов было много греков, в том числе выходцев с острова Хиос. Они играли значительную роль не

только в экономическом развитии региона, но и внесли заметный вклад в его социальную и культурную жизнь.

Одной из наиболее ярких купеческих семей были Скараманги. На Хиосе они принадлежали к местной аристократии. Немало представителей рода подверглось репрессиям в 1822 г. со стороны османских карателей, что привело к бегству многих из них на остров Сирос. Позднее некоторые семьи переехали в Триест, Марсель, Керчь, Одессу, Таганрог, Ростов-на-Дону, где они основали влиятельные торгово-финансовые предприятия мирового значения.

Братья Евстратий, Пандия и Иван Петровичи Скараманги вместе со своими родственниками — братьями Иваном и Томазо Стефановичами Ралли — были владельцами успешной торговой компании, а еще один брат Скараманга — Лука Петрович — известным таганрогским купцом.

Значительный вклад в экономику юга Украины внес и Иван Амвросиевич Скараманга, племянник выше названных братьев. Он был основателем торгового дома «Скараманга и К^о» и нескольких предприятий в Таганроге, банкиром, общественным деятелем и благотворителем. За свои заслуги купец был награжден многочисленными орденами и вместе с семьей получил звание потомственного почетного гражданина.

Ключевые слова: Скараманги, Ралли, Хиос, купец, гильдия, потомственный почетный гражданин, Таганрог, Одесса.

УДК 621.3 (09)+621.3 (477)

*Олена Євгенівна ТВЕРИТНИКОВА,
доцент, професор кафедри
«Інформаційно-вимірjuвальні
технології і системи» Національного
технічного університету «ХПІ»,
кандидат історичних наук (Харків).*

ВЧЕНИЙ У ГАЛУЗІ ЕЛЕКТРОТЕХНІКИ – ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТ АН УРСР О. М. МІЛЯХ (ДО 110-РІЧЧЯ ЗІ ДНЯ НАРОДЖЕННЯ).

Досліджено науковий доробок видатного українського вченого в галузі електродинаміки, член-кореспондента АН УРСР О. М. Міляха в контексті розвитку світової електротехнічної науки. Обґрунтовано внесок ученого в заснування наукового напрямку перетворювальної техніки в Україні. Розкрито організаційну діяльність на посаді вченого секретаря Інституту електротехніки АН УРСР та директора Інституту електродинаміки АН УРСР.

Ключові слова: електротехнічна наука, перетворювальна техніка, Інститут електродинаміки НАН України, О. М. Мілях.

The scientific achievements of O.M. Milyakh the famous Ukrainian scientist in the field of electrodynamics, the corresponding member of the UkSSR Academy of Science within the context of the world electrotechnical science development were studied. The contribution in establishing of scientific direction of transformational machinery in by this scientist was grounded. The organizational activities in the position of the Scientific Secretary of the of of the UkSSR Academy of Sciences and the director in the of the UkSSR Academy of Sciences were revealed.

Keywords: Electrical Science, converter equipment, of NAS of Ukraine, AN Miles.

Исследовано научное наследие выдающегося украинского ученого в области электродинамики, член-кореспондента АН УССР

А. Н. Миляха в контексте развития мировой электротехнической науки. Обоснованно вклад ученого в становление научного направления преобразовательной техники в Украине. Рассмотрено организационную деятельность ученого в должности секретаря Института электротехники АН УССР и директора Института электродинамики АН УССР.

Ключевые слова: электротехническая наука, преобразовательная техника, Институт электродинамики НАН Украины, А. Н. Милях.

Наукова біографістика вже давно стала важливою складовою сучасних історичних досліджень. Дослідження спадщини української науки здійснюється вченими різних наукових напрямів, що відбито в матеріалах монографій, статей, ювілейних видань. Ще одним із напрямів розвитку системи наукових знань про Україну сучасних українознавчих студій є вивчення наукового доробку представників технічної української спільноти як суспільного феномена, їх ролі та внеску у світову та українську науку. Крізь призму наукової біографії вченого можна зрозуміти тенденції та закономірності розвитку галузей науки і техніки, розкрити історію виникнення винаходів і теорій, підкреслити взаємозв'язок між інтелектуальним потенціалом і технологічним розвитком промислового комплексу.

Серед представників технічної науки не можна оминати постать видатного електротехніка, засновника київської наукової школи перетворювальної техніки, директора Інституту електротехніки (з 1963 р. — Інституту електродинаміки) НАН України, член-кореспондента АН УРСР — Олександра Миколайовича Міляха. Його наукові розробки сприяли становленню та визнанню української науки у світі. Праці вченого в галузі перетворення та стабілізації електроенергії дають змогу вважати його одним із засновників цього напрямку в Україні. Доробок ученого в галузі електромеханіки сприяв створенню низки нових інноваційних приладів, що забезпечили потреби розвитку електромашинобудівної галузі. О. М. Мілях приділяв велику увагу організаційній діяльності, працював на посадах завідувача кафедри, заступника директора Харківського електротехнічного інституту, упродовж 14 років очолював Інститут електродинаміки.

Наукову діяльність О. М. Міляха фрагментарно висвітлено у працях учених Інституту електродинаміки, присвячених ювілейним датам [6; 9; 11; 12]. Окремі статті стосуються адміністративної діяльності вченого [7]. Але спеціальних узагальнюючих розвідок щодо життєвого шляху та науково-організаційної діяльності вченого не існує.

Мета дослідження — на основі залучення матеріалів архівів Президії НАН України, Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» та науково-технічного архіву Інституту електродинаміки НАН України доповнити відомості щодо наукової та організаційної діяльності відомого українського електротехніка — О. М. Міляха. До джерельної бази дослідження також залучено нарративні джерела, зокрема, спогади доктора технічних наук, професора НТУ «ХПІ» В. Т. Долбні, який багато років працював разом з О. М. Міляхом.

О. М. Мілях народився 29 серпня 1906 р. у м. Сімферополь у родині службовця Південної залізниці. Після закінчення у 1922 р. кримської загальноосвітньої школи продовжив навчання у Харкові. Протягом 1923–1925 рр. навчався у професійній електротехнічній школі, де брав безпосередню участь у промисловому виробництві, що сприяло набуттю необхідних професійних умінь і навичок. Далі працював електрослюсарем Харківського паровозобудівного заводу.

Бажання отримати вищу освіту було реалізоване О. М. Міляхом у 1927 р. Він став студентом електротехнічного факультету Харківського технологічного інституту. У 1930 р. на базі електротехнічного факультету було створено Харківський електротехнічний інститут (далі — ХЕТІ), із яким у подальшому була пов'язана діяльність ученого. Після закінчення у 1931 р. навчання О. М. Мілях працював інженером-конструктором Харківського відділення «Теплоелектропроекту», а з 1932 р. його запрошено до науково-дослідного сектору ХЕТІ та до аспірантури на кафедрі «Центральні електричні станції». На той час цю кафедру очолював досвідчений викладач і фахівець у галузі електричних мереж професор А. Л. Матвеев. Під його керівництвом на кафедрі сформувався потужний науковий колектив. У 1935 р. аспірант ХЕТІ О. М. Мілях уперше в СРСР почав розробку тензорних і матричних методів розрахунку електричних кіл для аналізу нормальних та аварійних режимів складних електричних систем. Результати дослідження були відзначені Всесоюзною премією й узагальнені в кандидатській роботі О. М. Міляха «Тензорний метод розрахунку струмів короткого замикання», яку він захистив у 1936 р. Теоретична підготовка О. М. Міляха була на високому рівні, тому впродовж 1939–1941 рр. йому доручили керівництво відділом аспірантури ХЕТІ. Також у цей період він виконував обов'язки завідувача кафедри «Теоретичні основи електротехніки». У 1939 р. академік В. М. Хрущов став ініціатором створення у системі АН УРСР Інституту енергетики. Активну участь в організаційних заходах щодо формування структури та ви-

значення напрямів наукової діяльності Інституту енергетики брав О. М. Мілях [1, арк. 2; 3, арк. 22].

Подальший етап діяльності вченого пов'язаний з Академією наук України. У вересні 1941 р. він потрапив у евакуацію до м. Копейськ у складі Інституту енергетики АН УРСР. Протягом воєнного часу працював в інституті старшим науковим співробітником та брав участь у розробках оборонного значення. Після реевакуації О. М. Міляха запрошено залишитися в Інституті енергетики на посаді вченого секретаря. А з 1946 р. він — учений секретар відділення технічних наук АН УРСР [2, арк. 21–35].

У 1947 р. відбулася реорганізація Інституту енергетики на два заклади: Інститут електротехніки АН УРСР та Інститут теплоенергетики АН УРСР. Важлива роль у формуванні Інституту електротехніки належить О. М. Міляху. Треба зазначити, що низка проблем перших повоєнних років, пов'язаних зі станом матеріально-технічної та виробничої бази, неукомплектованістю лабораторій штатними працівниками, малою чисельністю наукових кадрів, зумовила необхідність висунути питання про неможливість створення, як планувалося, двох окремих академічних інститутів. Також важливим чинником стало те, що під час реформування Інституту енергетики недостатня кількість відповідних підрозділів не давала підстави для створення окремого наукового закладу. Однак наполегливість О. М. Міляха та С. О. Лебедева сприяли формуванню Інституту електротехніки. У перше повоєнне десятиріччя науково-дослідна робота розвивалася насамперед за рахунок довоєнної тематики, але також проводилися фундаментальні наукові роботи за пріоритетними електротехнічними напрямками та були започатковані новаторські напрями. У 1949 р. О. М. Міляха призначено завідувачем лабораторії автоматики та електроапаратури новоутвореного Інституту електротехніки АН УРСР, а також консультантом відділу спецробіт Президії Академії наук [9, арк. 7–8].

В Інституті електротехніки О. М. Мілях продовжив дослідження з теорії електричних ланцюгів та електродинамічних систем, розпочаті ще в ХЕТІ. Зокрема, наукова тематика з розроблення методу контурних струмів і методу вузлових потенціалів у матричних виразах знайшла практичне застосування завдяки використанню електронних обчислювальних машин (ЕОМ). Подальші теоретичні дослідження у цьому напрямі були спрямовані на розроблення загальної теорії електродинамічних систем складних явищ у електродинамічних системах із рухомими елементами, яка охоплювала низку процесів у електричних машинах із трьома ступенями свободи обертання ротора. О. М. Мілях уперше висунув пропозицію

щодо створення триступневих машин, розробив схему побудови та дослідив математичну модель пристрою, який містив нерухому та триступневу рухому трисекційні обмотки. Результати досліджень були узагальнені ним у 1954 р. у докторській дисертації «Основи теорії електродинамічних систем з трьома ступенями свободи руху», яка одержала позитивну оцінку відомих фахівців. Зокрема, академік С. А. Лебедев висловив думку, що наукова робота О. М. Міляха має велике теоретичне та практичне значення і започаткувала новий науковий напрям у електромеханіці — багатоступеневі магнітоелектричні обертові системи. Оригінальний підхід до аналізу процесів, що відбувалися у триступневих машинах, дав змогу виявити нове явище, раніше не відоме для звичайних електричних машин — наявність електромагнітного гіроскопічного моменту. Розроблені прилади використовувалися у різних сферах електромашинобудування, зокрема в електроприводах малої потужності. Застосування результатів досліджень О. М. Міляха дали змогу збільшити швидкодію електромеханічних систем, зменшити габарити пристрою та енергоспоживання, а також забезпечити надійність системи. У подальші роки результати праці О. М. Міляха були розвинуті в Україні й Англії. Як наслідок були розроблені унікальні пристрої та нові методи регулювання швидкості асинхронних машин із дуговим статором [2, арк. 158–166; 5, спр. 93].

*О. М. Мілях в лабораторії Інституту електротехніки
АН УРСР, 1951 р.*

*(Інститут архівознавства Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського НАН України, ф. 124, оп. 1, спр. 112).*

Другий напрям наукових розвідок ученого — теоретичні та експериментальні дослідження з перетворення та стабілізації електромагнітних процесів. Із цих питань ним опубліковано 60 праць, дві монографії, отримано шістнадцять авторських свідоцтв. Перші дослідження з цієї тематики були розпочаті О. М. Міляхом ще в 1949 р. у лабораторії напівпровідникових і магнітних пристроїв автоматики Інституту електротехніки. Робота лабораторії на той час була спрямована на: дослідження елементів і вузлів автоматики з використанням напівпровідникових магнітних і діелектричних матеріалів, а також процесів у каналах магнітогідродинамічних перетворювачів теплової енергії в електричну; вивчення електромагнітних властивостей низькотемпературної плазми, умов стійкості її руху в проточній частині магнітогідродинамічного генератора; розроблення та дослідження різних систем збудження, зокрема з використанням явища надпровідності [4, спр. 59, арк. 40–45].

Разом зі своїми першими аспірантами Б. Є. Кубишиним та Б. М. Малиновським О. М. Мілях досліджував електротехнічні пристрої з підмагнічуванням, а також новий тип пристроїв перетворювальної техніки — перетворювачі джерел напруги на джерела струму. Об'єктом досліджень для Б. М. Малиновського (у подальші роки — член-кореспондент НАН України, фундатор кібернетики в Україні) О. М. Міляхом було обрано магнітний підсилювач із внутрішнім зворотним зв'язком. Результат дослідження був позитивний, і в 1953 р. відбувся захист кандидатської дисертації Б. М. Малиновського [5, спр. 93, арк. 2].

У 1959 р. О. М. Мілях призначений на посаду директора Інституту електротехніки АН УРСР (із 1963 р. — Інститут електродинаміки АН УРСР). У 60-х рр. ХХ ст. розпочався новий етап у розвитку академічних інститутів, пов'язаний із обранням Б. Є. Патона президентом АН УРСР. Реформа була спрямована на фундаменталізацію академічної науки. Реорганізаційні заходи торкнулися також Інституту електротехніки АН УРСР. Активну участь у переформуванні Інституту електротехніки брав О. М. Мілях. Численні обговорення, наради та листування з провідними фахівцями з АН СРСР, Московського енергетичного інституту дали змогу визначити напрями діяльності та структуру інституту. Це було викладено в доповіді О. М. Міляха «Про нову структуру й науковий профіль відділів і лабораторій Інституту електротехніки АН УРСР» на засіданні Секції фізико-математичних наук Президії АН УРСР. Враховуючи різні пропозиції, Інститут електротехніки АН УРСР було перейменовано. Згідно наказу від 15.01.1964 р. заклад отримав назву — Інститут електродинаміки АН УРСР, що найповніше відображала тематику

дослідних робіт і давала змогу, враховуючи накопичений досвід, надати новий поштовх у розвитку інституту та посилити фундаментальність науково-дослідних робіт.

В Інституті електродинаміки О. М. Мілях, окрім того, що залишився директором, очолив відділ «Перетворення і стабілізації електромагнітних процесів». Ним була проведена організаційна робота під час корегування структури та розширення профілю дослідної тематики. Вчений листувався з відомими фахівцями, які підтвердили його погляди щодо назви та розвитку наукової тематики Інституту електродинаміки. Це дозволило Інституту залишитися в системі Академії наук і підтвердити фундаментальність розробок і вагомість здобутків учених цієї наукової установи не тільки у прикладних, а й у теоретичних дослідженнях [4, спр. 77, арк. 5–45; 5, спр. 287, арк. 2; 7].

*О. М. Мілях із колегами з Інституту електродинаміки
АН УРСР, 1970-ті рр.*

*(Інститут архівознавства Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського НАН України, ф. 124, оп. 1, спр. 114).*

Варто зазначити, що адміністративну роботу на посаді директора Інституту електродинаміки О. М. Мілях плідно поєднував із науково-дослідною. Розробка триступневих електричних машин стала вагомим етапом у розвитку напряму електромеханіки Інституту електродинаміки та була розвинена у працях його учнів. До-

слідження О. М. Міляха сприяли розгортанню науково-дослідних робіт із розроблення теорії таких машин за напрямками створення пристроїв для систем із високою швидкодією для сканування простору. Ці пристрої використовувалися у космічній та авіа галузях. Створювалися також пристрої для спеціальної техніки оборонного призначення (зокрема систем наведення та виявлення), а також для галузей космічного приладобудування, побутових електромашин і приладів, медичної техніки, верстатобудування. Подальші дослідження були спрямовані на поглиблення теорії систем із триступеневим ротором, створення методики розрахунку параметрів їхніх характеристик тощо. У 1983 р. О. М. Мілях разом із В. О. Барабановим за монографію «Триступеневі електричні машини» став лауреатом Премії НАН України ім. Г. Ф. Проскури [8, спр. 183, арк. 5–10].

Розвиток в Україні напрямку перетворювальної техніки зумовив необхідність координації дослідних робіт, що проводилися вченими академічних і галузевих науково-дослідних інститутів, а також вищої електротехнічної школи. Очолив створену в 1970 р. комісію «Перетворення параметрів електричної енергії» О. М. Мілях. Організаторські здібності вченого дали змогу значно розширити науково-дослідну тематику з вивчення перетворення та стабілізації електромагнітних процесів. Важливим для розвитку цього напрямку в Інституті електродинаміки було створення за ініціативою О. М. Міляха спеціалізованої вченої ради за спеціальністю «Прилади і пристрої автоматики та телемеханіки», яку він і очолив. У раді розглядалися кандидатські роботи, присвячені дослідженням систем електричної енергії.

У 1973 р. вчений залишив посаду директора Інституту електродинаміки та зосередився на науковій роботі. Науковець продовжив працювати завідувачем відділу перетворення та стабілізації електромагнітних процесів, де разом із учнями започаткував низку нових напрямів, як то: унікальну київську школу транзисторної перетворювальної техніки під керівництвом Ю. І. Драбовича; дослідження тиристорних перетворювачів для систем електроживлення (В. Ю. Тонкаль); розроблення теорії, методів і технічних засобів стабілізації параметрів електроенергії та електромагнітної сумісності в електричних системах і мережах (А. К. Шидловський). Фундаментальні результати були отримані колективом відділу в 1970–1980-ті рр., що дало змогу О. М. Міляху разом з І. В. Волковим, Б. Є. Кубишин та С. І. Закревським стати в 1975 р. Лауреатами Державної премії України за розроблення теорії на основі індуктивно-ємнісних перетворювачів і створення на її базі систем стабілізованого струму для

електроживлення електротехнічної та електронної апаратури. Упродовж 1970–1980-х рр. на базі відділу перетворення та стабілізації електромагнітних процесів було створено вісім нових відділів [8, спр. 167, арк. 2–15].

Особливе місце у науковому доробку О. М. Міляха посіли праці з історії електротехніки. У 1957 р. вченим спільно з харківськими політехніком А. І. Вайнером на основі узагальнення матеріалів підготовлено монографію, що стала визнанням внеску фундатора, першого директора Інституту енергетики АН УРСР, свого вчителя академіка В. М. Хрущова. Упродовж 1959–1973 рр. О. М. Мілях написав низку статей із історії розвитку різних наукових електротехнічних напрямів в Україні. Окремі з цих матеріалів так і не були опубліковані й зберігаються в архіві Інституту архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Серед них слід виокремити спробу О. М. Міляха провести порівняльний аналіз розвитку електротехнічної галузі, форм і методів організації науки в Україні із закордонними країнами, зокрема США, Великобританією, Німеччиною. Автором виокремлено провідні електротехнічні напрями та зазначено доробок українських учених. Однак О. М. Мілях справедливо зазначав, що в розвитку як теорії, так і практики турбогенераторобудування в Україні спостерігалось відставання від закордонних країн. Попри це досягнення українських учених за таким напрямом як автоматизація електромеханічних систем і релейний захист, завдяки розробкам Інституту електродинаміки, Київського, Харківського та Одеського політехнічних інститутів, навпаки, були навіть вищими, ніж у тодішніх США та Німеччині. Наголошено пріоритетність доробку колективу науковців Інституту електродинаміки, зокрема С. О. Лебедева та Л. В. Цукерника, щодо моделювання складних електроенергосистем. Визначено місце унікальної наукової школи електронного моделювання академіка Г. Є. Пухова. Ця стаття, підготовлена О. М. Міляхом у 1964 р. була першим і на сьогодні залишається єдиним спеціальним науковим дослідженням, де найповніше розкрито напрями розвитку електротехнічної галузі України другої половини ХХ ст. Хоча й не завершена автором, вона є цінним джерелом для сучасної української історичної науки [10].

Випускник Харківського електротехнічного інституту О. М. Мілях продовжував підтримувати творчі зв'язки з науковцями Харківського політехнічного інституту в подальші роки. Наукову біографію вченого доповнить інтерв'ю, взяте автором у ветерана НТУ «ХПІ», колишнього декана факультетів, проректора з навчальної роботи доктора технічних наук, професора В. Т. Долбні.

Зі спогадів В. Т. Долбні:

«За час моєї 67-річної праці в Харківському політехнічному інституті мені не раз довелося зустрічатися з Олександром Миколайовичем Міляхом та його дружиною Катериною Василівною, дочкою академіка В. М. Хрущова. У 1960-і рр., коли я був деканом електромашинобудівного факультету, він завітав до нас і запропонував мені побувати у Києві, в Інституті електродинаміки, який він очолював, щоб доповісти про свої наукові дослідження та про можливий захист докторської дисертації в раді при ІЕД. У подальшому так і вийшло, і в мене на довгі роки склалися дружні стосунки з ученими цього інституту.

Із подружжям Мілях–Хрущова ми, не зважаючи на значну різницю у віці, ще довго підтримували дружні стосунки. А Олександр Миколайович був офіційним опонентом на захисті моєї докторської дисертації в тому ж Інституті електродинаміки, хоч він на той час уже полишив посаду директора. Після затвердження ВАК моєї дисертації мені, вже докторові технічних наук, довелося працювати у складі ради із захисту дисертацій при ІЕД. І тоді ми часто спілкувалися з Олександром Миколайовичем Міляхом, аж доки він не пішов із життя».

Підводячи підсумок, слід зазначити, що науковий доробок О. М. Міляха мав вагоме значення для розвитку електротехнічної науки в Україні та світі. Під керівництвом ученого науковим колективом Інституту електротехніки (електродинаміки) АН УРСР були отримані ґрунтовні результати, що забезпечили розвиток фундаментальних і прикладних досліджень із перетворювальної техніки. Розроблена вченим теорія багатоступеневих електродинамічних систем сприяла формуванню в Україні наукової школи електромеханіки. Особливої уваги заслуговує організаційна діяльність О. М. Міляха. Завдяки наполегливості та таланту вченого науковому колективу Інституту електротехніки вдалося пройти етап переформування, що припав на початок 1960-х рр., і значно розширити наукові дослідження в подальші роки. Отже, О. М. Мілях, безперечно, належить до плеяди провідних науковців-електротехніків України.

1. Архів Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», ф. Р-1682, спр. 52.
2. Архів Президії Національної Академії наук України, ф. 251, оп. 632, спр. 40.
3. Державний архів Харківської області, ф. Р-5404, оп. 2, спр. 5.
4. ІА НБУВ НАН України, ф. 124, оп. 1.
5. ІА НБУВ НАН України, ф. 263, оп. 1.

6. Історія Інституту [Електронний ресурс] // Інститут електродинаміки НАН України. – Режим доступу: <http://ied.org.ua/files/history-ied.pdf>. – Назва з екрану.
7. Липківський К. До 50-річчя реорганізації Інституту електротехніки АН УРСР [Текст] / К. Липківський // Технічна електродинаміка. – № 6. – 2013. – С. 7–8.
8. НТА ІЕ НАН України, ф. 263, оп. 1.
9. Счастливий Г. Г. Підвищення ефективності та надійності електро-механічного перетворення енергії [Текст] / Г. Г. Счастливий, О. І. Титко // Технічна електродинаміка. – 2007. – № 3. – С. 27–40.
10. Тверитникова О. Є. Дослідження з історії науки і техніки в Інституті електродинаміки Національної академії наук України [Текст] / О. Є. Тверитникова // Наук. записки Тернопільського нац. пед. ун-у ім. В. Гнатюка. Серія історія. – Тернополь : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 1. – Ч. 3. – С. 224–227.
11. Шидловський А. К. Інститут електродинаміки НАН України — історія, здобутки, перспективи [Текст] / А. К. Шидловський // Технічна електродинаміка. – 1997. – № 1. – С. 3–11.
12. Шидловський А. К. Розвиток в Інституті електродинаміки НАН України досліджень по перетворенню та стабілізації параметрів електромагнітної енергії [Текст] / А. К. Шидловський, К. О. Липківський // Технічна електродинаміка. – 2007. – № 3. – С. 11–26.

REFERENCES

- 1 Archives of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», f. P-1682, in. 52.
- 2 Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine, f. 251, in. 632, f. 40.
- 3 State Archives of Kharkiv region, f. P-5404, in. 2, f. 5.
- 4 Institute Archival of Vernadsky National Library of Ukraine (IA VNLU), f. 124, in. 1.
- 5 IA VNLU, f. 263, in. 1, f. 93.
- 6 *Institut elektrodynamiky NAN Ukrayiny. Istoryiya* [Institute of Electrodynamics of NAN of Ukraine. History]. Retrieved from: <http://ied.org.ua/files/history-ied.pdf>. [in Ukrainian].
- 7 Лypкiвcькyy, К. (2013). *Do 50-richchya reorhanizatsiyi Instytutu elektrotekhniki AN URSSR* [On the 50th anniversary of the reorganization of the Institute of Electrical Sciences of the USSR] *Tekhnichna elektrodynamika* [Technical electrodynamics], 6, 7–8. [in Ukrainian].
- 8 Scientific and Technical Archives of the Institute of Electrodynamics of NAN of Ukraine, f. 263, in. 1.

- 9 Schactlivyy, H. H. (2007). *Pidvyshchennya efektyvnosti ta nadiynosti elektromekhanichnoho peretvorennya enerhiyi* [Increase of the effectiveness and reliability of energy transformation elektromekhanicheskoho] *Tekhnichna elektrodynamika* [Technical electro-dynamics], 3, 27–40. [in Ukrainian].
- 10 Tverytnykova, O. Ye. (2015). *Doslidzhennya z istoriyi nauky i tekhniky v Instytuti elektrodynamiky Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny* [Studies in the History of Science and Technology at the Institute of Electrodynamics of NAN of Ukraine] In *Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya istoriya* [Scientific Notes of Ternopil National Pedagogical University named after Vladimir Hnatyuk. Series history]. (Vol. 1(3), pp. 224–227). [in Ukrainian].
- 11 Shydlovs'kyy, A. K. (1997). *Instytut elektrodynamiky NAN Ukrayiny – Istoriya, zdobutky, perspektyvy* [Instytut elektrodynamiky NAN Ukrayiny]. *Tekhnichna elektrodynamika* [Technical electro-dynamics], 1, 3–11. [in Ukrainian].
- 12 Shydlovs'kyy, A. K. (2007). *Rozvytok v Instytuti elektrodynamiky NAN Ukrayiny doslidzen' po peretvorennnyu ta stabilizatsiyi parametriv elektromahnitnoyi enerhiyi* [The development of the Institute of Electrodynamics NAS studies on transformation and stabilization of electromagnetic energy parameters]. *Tekhnichna elektrodynamika* [Technical electro-dynamics], 3, 11–26. [in Ukrainian].

Вчений в галузі електротехніки — член-кореспондент АН УРСР О. М. Мілях (до 110-ряччя зі дня народження).

Тверитникова О. Є., кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри «Інформаційно-вимірювальні технології і системи» Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (м. Харків).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 158–172.

Досліджено науковий доробок видатного українського вченого в галузі електродинаміки, член-кореспондента АН УРСР О. М. Міляха в контексті розвитку світової електротехнічної науки. Обґрунтовано внесок ученого в заснування наукового напрямку перетворювальної техніки в Україні. Розкрито організаційну діяльність на посаді вченого секретаря Інституту електротехніки АН УРСР та директора Інституту електродинаміки АН УРСР.

Наполеглива робота вченого, його талант організатора надали новий поштовх у розвитку Інституту електродинаміки на початку

1960-х рр. На основі залучення матеріалів архіву Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України проведено класифікацію наукового доробку вченого за основними напрямками досліджень та підкреслено внесок О. М. Міляха у розвиток історико-технічних досліджень в Україні. Досліджено зміст і форми організаційної діяльності як завідувача спочатку лабораторії автоматики та електроапаратури, а потім відділу перетворення й стабілізації електромагнітних процесів, на базі якого було створено вісім нових підрозділів у подальші роки. Використання нарративних джерел, зокрема інтерв'ю, взятих автором у ветерана НТУ «ХПІ», колишнього проректора з навчальної роботи, доктора технічних наук, професора В. Т. Долбні, який багато років підтримував дружні стосунки та наукові зв'язки з О. М. Міляхом, дало змогу з'ясувати роль ученого в налагодженні співпраці між Академією наук УРСР та вищою електротехнічною школою.

Ключові слова: електротехнічна наука, перетворювальна техніка, Інститут електродинаміки НАН України, О. М. Мілях.

The scientist in the field of the electric engineering the corresponding member of the UkSSR Academy of Science O.M. Milyakh (to the 110 anniversary).

Tverytnykova O. Ye., Candidate of Historical Sciences, associate professor, professor of the Department «Information and measuring technologies and systems» National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (Kharkov).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13 – P. 158–172.

The scientific achievements of O. M. Milyakh the famous Ukrainian scientist in the field of electro-dynamics, the corresponding member of the UkSSR Academy of Science within the context of the world electro-technical science development were studied. The contribution in establishing of scientific direction of transformational machinery in Ukraine by this scientist was grounded. The organizational activities in the position of the Scientific Secretary of the Institute of Electrotechnics of the UkSSR Academy of Sciences and the director in the Institute of Electro-dynamics of the UkSSR Academy of Sciences were revealed.

Hard work of the scientist, his talent as a facilitator gave new impetus to the development of the Institute of Electro-dynamics in the early 1960s. Based on the involvement of archival materials of the Archive Science Institute of the National Library of Ukraine named by V. I. Vernadsky of NAS of Ukraine the classification of scientific achievements in the basic

directions of the scientist's researches was made and the contribution of O. M. Milyakh in the development of historical and technical investigations in Ukraine was emphasized.

The contents and forms of organizational activities of the head at the Laboratory of Automation and Electrical Equipment at first and at the Department of Transformation and Stabilization of Electromagnetic Processes then were investigated on which the new eight divisions in subsequent years were created.

The use of narrative sources, including interviews taken by the author from the veteran of NTU «KhPI», the former vice-rector for educational work, Doctor of Technical Sciences (PhD), Professor V. T. Dolbnya, who for many years maintained friendly relations and scientific relations with O. M. Milyakh allowed to clarify the role of the scientist in cooperation establishment between the Academy of Sciences and higher Electrotechnical School.

Keywords: Electrical Science, converter equipment, Institute of Electrodynamics of NAS of Ukraine, A. N. Miles.

Ученый в области электротехники — член-корреспондент АН УССР А. Н. Милях (к 110-летию со дня рождения).

Тверитникова Е. Е., кандидат исторических наук, доцент, профессор кафедры «Информационно-измерительные технологии и системы» Национального технического университета «Харьковский политехнический институт» (г. Харьков).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вып. 13. – С. 158–172.

Исследована научное наследие выдающегося украинского ученого в области электродинамики, член-корреспондента АН УССР А. Н. Милях в контексте развития мировой электротехнической науки. Обоснованно вклад ученого в основание научного направления преобразовательной техники в Украине. Раскрыто организационную деятельность ученого в должности секретаря Института электротехники АН УССР и директора Института электродинамики АН УССР. Упорная работа ученого, его талант организатора дали новый виток в развитии Института электродинамики в начале 1960-х гг. На основе привлечения материалов архива Института архивоведения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского НАН Украины проведена классификация научного наследия ученого по основным направлениям исследований и подчеркнута вклад А. Н. Миляха в развитие историко-технических исследований в Украине. Исследовано содержание и формы организационной деятельности как заве-

дующего сначала лаборатории автоматики и электроаппаратуры, а затем отдела преобразования и стабилизации электромагнитных процессов, на базе которого было создано восемь новых подразделений в последующие годы. Использование нарративных источников, в том числе интервью, взятых автором у ветерана НТУ «ХПИ», бывшего проректора по учебной работе, доктор технических наук, профессора В. Т. Долбни, который много лет поддерживал дружеские отношения и научные связи с А. Н. Миляхом, позволило выяснить роль ученого в налаживании сотрудничества между Академией наук УССР и высшей электротехнической школы.

Ключевые слова: электротехническая наука, преобразовательная техника, Институт электродинамики НАН Украины, А. Н. Милях.

УДК 929:378.4(477-25) Лобода А. М.

*Вікторія Василівна ПАТИК,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).*

НАУКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АНДРІЯ МИТРОФАНОВИЧА ЛОБОДИ (ДО 145-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ АКАДЕМІКА).

Досліджується життєвий шлях, наукова та педагогічна діяльність академіка, віце-президента ВУАН Андрія Лободи. Розглянуто його курси лекцій із історії української літератури, народної словесності, історії російської літератури. Висвітлено його роль і внесок у розвиток історичного краєзнавства та фольклористики.

Ключові слова: Андрій Лобода, Київський університет, педагогічна діяльність, краєзнавчі дослідження, етнографія, літературознавство.

The article examines the life, scientific and pedagogical activities of academician Andrey Loboda. Considered his lectures on the history of Ukrainian literature, folk literature, the history of Russian literature. Deals with its role and contribution to the development of historical local history and folklore.

Keywords: Andrey Loboda, Kyiv University, pedagogical activities, regional studies, ethnography, literature.

Исследуется жизненный путь, научная и педагогическая деятельность академика, вице-президента ВУАН Андрея Лободы. Рассмотрены его курсы лекций по истории украинской литературы, народной словесности, истории русской литературы. Освещены его роль и вклад в развитие исторического краеведения и фольклористики.

Ключевые слова: Андрей Лобода, Киевский университет, педагогическая деятельность, краеведческие исследования, этнография, литературоведение.

Одним із важливих напрямів сучасної історичної науки все ще залишається висвітлення біографій відомих учених, дослідження впливу їхньої діяльності на розвиток різних галузей знання. Водночас із проголошенням незалежності України збільшився інтерес до вивчення біографій вітчизняних діячів науки та культури. Особливе та вагоме значення мають наукові розвідки щодо історичних постатей, які не були належно висвітлені у попередні роки.

У 2016 р. виповнюється 125 років із дня народження видатного сподвижника української науки — Андрія Митрофановича Лободи (1871–1931), відомого широкому загалові як український фольклорист, етнограф, літературознавець, освітній діяч.

Учений належить до помітних постатей кінця XIX – початку XX ст., чия непересічна діяльність була високо оцінена ще за життя. Так, у 1924 р. до 30-ліття наукової діяльності Андрія Лободи на сторінках «Записок історико-філологічного відділу УАН» [2] було надруковано статтю, котра, по-суті, стала першою біографічною розвідкою про вченого та містила докладний огляд його наукових здобутків. У 1928 р. газета «Вечірній Київ» опублікувала автобіографічну статтю А. Лободи, в якій учений розкривав власний життєвий шлях і наукові досягнення [1]. У 1931 р. «Известия АН СССР» видрукували написаний В. М. Перетцем некролог Андрія Митрофановича, у додатку до якого було вміщено список друкованих праць А. М. Лободи [18].

Згодом, у 1950–70-х рр. XX ст. дослідженням постаті А. Лободи займалися П. Попов [19] і С. Музиченко [17]. Зокрема П. Попов зосередив увагу на постаті А. Лободи як фольклориста та зауважив, що той багато уваги приділяв вивченню історіографії фольклору та краєзнавчим дослідженням. Стаття С. Музиченка була опублікована з нагоди 100-річчя від дня народження вченого. Автор розглянув окремі вагомі праці А. Лободи, присвячені фольклористиці та етнографічним дослідженням, а також частково розкрив педагогічну та етнографічну діяльність вченого.

Статті про А. Лободу увійшли також до низки енциклопедичних і довідкових видань, таких як: «Український радянський енциклопедичний словник» (Київ, 1967, т. 2, с. 358), «Радянська енциклопедія історії України» (Київ, 1971, т. 3, с. 29), «Славяноведение в дореволюционной России» [3], «Українська літературна енциклопедія» (Київ, 1995, т. 3, с. 221), «Енциклопедія історії України» (Київ, 2009, т. 6, с. 251).

За часів незалежності України дослідженням постаті А. Лободи займалися М. Чабан [22] та Г. Швидько [23; 24, с. 162]. Перший із них висвітлив біографію А. Лободи, проаналізував його праці, присвячені фольклористиці та краєзнавчим дослідженням, описав ет-

нографічну діяльність та роботу вченого в Етнографічній комісії, а також подав окремі факти з його педагогічної діяльності. Г. Швидько доповнила наявну біографію А. Лободи новими фактами, розглянула його зв'язки з діячами науки та культури Катеринославщини, висвітлила етнографічну та краснзавчу діяльність.

Біографічну статтю М. Гримич «Андрій Митрофанович Лобода» розміщено на сторінках науково-етнологічного видання «Народна культура українців: життєвий цикл людини» (Київ, 2008, т. 4, с. 574–577). Наукова діяльність ученого, а саме його досягнення у фольклористиці охарактеризована у праці М. Вовк «Фольклористика у класичних університетах України (XIX – початок XXI ст.): словник термінів» (Київ, 2014, с. 42–43).

Короткі біографічні статті та окремі згадки про А. Лободу можна знайти на сторінках праць, присвячених історії Академії наук України [3, с. 62–64; 8, с. 331–332, 9, с. 696], а також у виданні «Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення (1834–2004 рр.)» [4, с. 237].

Джерельну базу представляють документи особового фонду А. Лободи, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського [6], та збірка наукових праць А. Лободи, що знаходиться у читальному залі колекції наукових праць викладачів і співробітників Київського національного університету імені Тараса Шевченка Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича.

В особовому фонді А. Лободи представлені наукові, біографічні матеріали, листування та фотографії. Наукові та творчі матеріали фонду представлені рукописами статей і науковими розвідками вченого, його курсами лекцій, рецензіями на наукові праці тощо. Серед біографічних матеріалів зберігаються вітальні адреси з нагоди 30-ліття наукової діяльності, грамоти про обрання його членом різних наукових товариств, список друкованих праць, відомості про науково-організаційну діяльність. Наявні документи з особового фонду А. Лободи коротко писані у путівнику по особових архівних фондах Інституту рукопису у статті І. Клименко [11].

Збірка наукових праць А. Лободи у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича налічує майже 30 одиниць зберігання. Це курси лекцій вченого для Київського імперського університету Св. Володимира та Київських вищих жіночих курсів, його надруковані наукові праці та окремі відбитки статей.

Не можна сказати, що постать А. Лободи є забутою. Періодично з'являються публікації про нього. Проте варто відзначити, що вони розкривають, в основному, біографічні відомості, наукову та громадську діяльність. Значно менше уваги приділено педагогічній ді-

яльності вченого. А джерельні матеріали та документи особового архівного фонду і досі залишаються малодослідженими. Саме тому метою нашої статті є дослідження постаті А. Лободи, виокремлення напрямів його наукової діяльності, а також висвітлення його педагогічної діяльності.

Андрій Митрофанович Лобода народився 14 (26) червня 1871 р. у м. Свенцяни (зараз м. Швянченіс, Литва). Як доводить дослідження Г. К. Швидько, батько А. Лободи — Митрофан Федорович Лобода, був українцем за походженням із Чернігівської губернії, та й сам вчений вважав себе чернігівцем [23, с. 185]. Середню освіту він здобув в Катеринославській класичній гімназії. У 1890 р. вступив на історико-філологічний факультет Київського імператорського університету Св. Володимира (нині — Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У роки навчання А. Лобода спершу захоплювався вивченням іноземних мов, зокрема латинської та грецької. Проте згодом став віддавати перевагу літературному та науковому напрямку, зокрема цікавився слов'янською філологією. Значний вплив на формування світогляду А. Лободи та обрання напрямку його наукових досліджень мали викладачі вищого навчального закладу, зокрема професори П. Владимиров, М. Дашкевич, Т. Флоринський [5, с. 251].

Наукову діяльність А. Лобода розпочав з роботи «Банович Страхиня. Матеріали для изучения южнославянского народного эпоса» (1894), що була представлена як дипломна робота та опублікована на сторінках «Университетских известий» Київського імператорського університету Св. Володимира [14]. Одночасно А. Лобода займався вивченням теми «Критико-бібліографічний огляд праць з вивчення російського богатырського епосу» [2, с. 7]. В результаті плідної праці молодий учений за свою роботу «Русский богатырский эпос (Опыт критико-библиографического обзора трудов по русскому эпосу)» [16] отримав золоту медаль та премію імені Пирогова. Водночас вона засвідчила його дослідницький талант та виявила основні риси цього обдарування.

Характерною особливістю наукових підходів А. Лободи до вивчення джерел було дослідження фольклору з історичного погляду, без звернення до міфологічного контексту. Загалом, у науковій роботі він дотримувався принципів історичної школи: вивчав пам'ятки народної творчості у зв'язку з історичними переказами, літописами, побутом народу, літературними впливами.

Одразу по закінченні навчання в Київському імператорському університеті Св. Володимира у 1894 р. до Міністерства народної освіти було подане клопотання, щоб А. Лободу залишили стипен-

діагом для підготовки до професорського звання на кафедрі російської словесності. Проте це питання було вирішене лише у 1895 р. Між тим А. Лободі довелося працювати канцеляристом у казенній палаті та вчителем у різних навчальних закладах Києва [18, с. 517].

У 1896–1897 рр. А. Лобода успішно складає магістерські іспити. У 1898 р. його затверджують приват-доцентом кафедри російської словесності Київського імператорського університета Св. Володимира, а в 1904 р. — екстраординарним професором.

А. Лобода був одним із ініціаторів повторного відкриття Київських вищих жіночих курсів у 1906 р., де він також читав лекції. З 1915 р. вчений став головним редактором «Университетских известий», на сторінках якого опублікована значна частина його наукових праць, лекцій і статей.

Одночасно він викладав на історико-філологічному факультеті Українського народного університету, який у 1918 р. було реорганізовано в Київський державний український університет [20, с. 194–195].

Одними з основних напрямів наукової діяльності А. Лободи були етнографічна та краєзнавча робота, зокрема він досліджував питання, пов'язані з українським фольклором («З пісень на Україні про світову війну 1914–1918 рр.» (1927); «Від частушки до пісні «довгої» (1928) тощо) та українською етнографією («П. О. Куліш — етнограф» (1919); «Судьба етнографії на Україні в 1917–1925 гг.» (1926) тощо).

Учений брав участь у діяльності Української академії наук (УАН) (із 1921 р. — Всеукраїнська академія наук (ВУАН). У 1921–1927 рр. А. Лобода очолював Етнографічну комісію при ВУАН. У листопаді 1922 р. увійшов до складу новоствореної Київської комісії краєзнавства [21, с. 4–5]. 13 лютого 1922 р. А. Лободу було обрано академіком ВУАН зі спеціальності етнографія. У 1923–1925 р. він був віце-президентом ВУАН. У 1923 р. учений очолив секцію літератури Київської науково-дослідної кафедри мовознавства, був обраний членом Центрального бюро краєзнавства при Російській АН. У 1924 р. А. Лободу було обрано дійсним членом філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка. Протягом тривалого часу був секретарем Історичного товариства Нестора-літописця. А 1 грудня 1924 р. став членом-кореспондентом АН СРСР [6, спр. 153].

А. Лобода був засновником і у 1925–1930 рр. головним редактором журналу «Етнографічний вісник». Його дослідження були серед перших друкованих матеріалів видання. Зокрема, у статті «Сучасний стан і чергові завдання української етнографії» (1925), що увійшла до першого числа часопису, вчений наголошував потребу наукових

досліджень із нових методологічних позицій і необхідність критичного перегляду всієї наявної наукової спадщини. А. Лобода був одним із перших науковців у ВУАН, хто у своїх дослідженнях звернувся до фольклору як важливого історичного джерела.

За роки діяльності в ВУАН А. Лобода неодноразово виступав із доповідями, зокрема «Голод в українській усній словесності» (1922), «До літературної історії «Записок о южной Руси» Куліша» (1922), «Український елемент у творчості Короленка» (1922), «Фольклорний матеріал у працях Лазаревського» (1922), «А. Н. Островський і його часи» (1923), «Твори Шевченка рідною і чужою мовами» (1923) [7, с. 550].

Завдяки своїй активній діяльності він був обраний почесним членом Історичного товариства імені Нестора-Літописця [6, спр. 133], етнографічної секції Чернігівського українського наукового товариства [6, спр. 131], Дніпропетровського краєзнавчого наукового товариства [6, спр. 130], Московської секції Російської академії історії матеріальної культури [6, спр. 138] та дійсним членом «Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии» [6, спр. 195] і філологічної секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка [6, спр. 193]. А в 1927 р. діяльність академіка А. Лободи було відзначено Великою золотою медаллю Російського географічного товариства за значний внесок в українське народознавство та розвиток краєзнавчого руху [6, спр. 128]. У відповідь А. Лобода надіслав подяку, де зазначив, що розцінює дану нагороду як відзнаку не тільки його роботи, а й праці всієї Етнографічної комісії [6, спр. 2].

Учений був нагороджений також орденами Анни (3-го (1906), 2-го (1912) ступенів) та Станіслава (3-го (1902), 2-го ступенів (1909). [6, спр. 210, 211, 212, 213]

Загалом, за життя А. Лобода опублікував близько 100 праць щодо історії української та російської фольклористики і східнослов'янського героїчного епосу, а також низку розвідок, присвячених окремим постатям, зокрема М. Максимовичу, В. Антоновичу, М. Дашкевичу. Також в особовому фонді зберігаються нотатки та рукописи статей ученого, у яких розглядаються такі постаті, як Т. Шевченко [6, спр. 33], П. Куліш [6, спр. 25], М. Гоголь [6, спр. 7, 8, 29], Ф. Достоєвський [6, спр. 32], С. Городецький [6, спр. 18], О. Кольцов [6, спр. 1], В. Шекспір [6, спр. 14, 16, 23].

Існують два опубліковані списки друкованих праць А. Лободи. Один було укладено та приурочено до 30-ліття наукової діяльності вченого і він охоплює 1894–1924 рр. Інший розміщено на сторінках «Известий АН СССР — Отделение общественных наук» після некрологу, написаного В. Перетцом, і він містить дані за 1894–1929 рр.

На початку ХХ ст. в Україні важливе значення для розвитку науки та культури мали україномовні лекції. У 1906 р. професори Харківського університету М. Сумцов та Одеського (Новоросійського) університету О. Грушевський були першими викладачами, які почали читати лекції українською мовою. Згодом такі лекції були заборонені владою. Проте у 1908–1909 рр. професор А. Лобода викладав українською мовою курс «Історія малоруської літератури» в Київському університеті та на Київський вищих жіночих курсах. Це було можливо завдяки підтримці В. Перетца, який із 1903 р. був професором Київського імперського університету Св. Володимира [10, с. 135]. Як зазначав А. Лобода, у нього відразу склалися гарні стосунки з ним, а відносини з іншими викладачами факультету навпаки сильно погіршилися через українство [1].

Із перших днів роботи в Київському імперському університеті Св. Володимира А. Лободі доводилося викладати різноманітні як загальні, так і спеціальні курси. Перший курс лекцій, який викладав учений, була історія російської мови зі вступною лекцією «Русский язык и его южная ветвь» [13]. Для його підготовки А. Лобода використав широку джерельну базу, зокрема праці М. Максимовича, І. Срезневського, О. Потебні, М. Погодіна, П. Житецького, О. Соболевського.

А. Лобода був автором підручника «Лекции по истории новой русской литературы» (1909, 1910, 1912, 1913)¹ та посібника «Лекции по народной словесности» (1910, 1912)². Він також першим почав читати окремих курс із української літератури, зокрема, зберігся «Конспект лекции по истории малорусской литературы, читанный на высших женских курсах в Киеве в 1907–1908 акад. г.» (1908) [12].

Доцільно розглянути ці праці докладніше. У курсі «Лекции по истории новой русской литературы» А. Лобода розглянув і проаналізував твори таких представників російської літератури, як В. Тредіаковського (1703–1769), А. Кантемира (1708–1744), М. Ломоносова (1711–1765), О. Сумарокова (1717–1777). Безпосередньо від розгляду творів, він переходив до розгляду тих факторів, що зумовлюють твор-

¹Див.: *Лобода А. М. Лекции по истории новой русской литературы* / А. М. Лобода. – Киев : Изд. студ. филолог. фак-та ун-та Св. Владимира ; Тип. И.И. Чоколова, 1909. – 193 с.; *Те саме.* – Киев : Изд. студ. историко-филолог. фак-та ун-та Св. Владимира ; Тип. К.В. Андрусича. Ч. 1 (XVIII-й век). – 1910. – 224 с.; *Те саме.* – Киев: Изд. студ. ист.-фил. фак. ун. слуш. Выс. женск. курсов ; Тип., хромо-литогр. и нотопечат. И. И. Чоколов. – Ч. 1 (XVIII-й век). – 1912. – 218 с.; *Те саме.* – 1913. – 218 с.

²Див.: *Лобода А. М. Лекции по народной словесности* / А. М. Лобода. – Изд. студ. истор.-фил. ф-та Ун-та Св. Влад. (на правах рукописи). – Киев : Тип. К. В. Андрусича, 1910. – 119 с.; *Те саме.* – Киев : изд. слушательниц Киев. высш. жен. курсов ; Тип. хромо-литогр. и нотопеч. И.И. Чоколова, 1912. – 135 с.

чість поета, його вибір теми. У даному курсі лекцій учений також дослідив історію розвитку сентименталізму в Європі та розглянув історію епічної поезії, лірики та драми в другій половині XVIII ст. Особливу увагу А. Лобода приділив появі сатиричних журналів і виникненню періодичної преси на початку XVIII ст.

Посібник «Лекции по народной словесности» став одним із перших посібників із фольклористики в Україні, у якому було зібрано значний узагальнюючий матеріал із найдавніших часів. Зокрема А. Лобода розглянув та охарактеризував різні види усної народної поетичної творчості, виокремив обрядові пісні, билини, історичні пісні, думи, казки, прислів'я, приказки, загадки. Учений зазначав, що при вивченні творів народної словесності потрібно звертатися до обрядів, оскільки вони взаємопов'язані. Проте, на його думку, на відміну від етнографа, для дослідника народної словесності обряд не повинен бути самостійним предметом вивчення, оскільки слугує для того, щоб зрозуміти суть, значення та характер тих образів народно-поетичних творів, які з ним пов'язані [15, с. 27].

У конспекті лекцій ученого з історії української літератури («Конспект лекции по истории малорусской литературы, читанных на высших женских курсах в Киеве в 1907–1908 акад. г.») [12] А. Лобода розглянув літературну діяльність І. Котляревського, П. Куліша, М. Максимовича, М. Костомарова, А. Метлинського, Г. Квітки-Основ'яненко, Т. Шевченка. Вчений також розповів про книжкові традиції в Україні в XVIII ст. і російський літературний вплив серед різних прошарків українського суспільства.

Він називав очевидним той факт, що наприкінці XVIII ст. спостерігалася криза старої української літературної традиції, що мала два шляхи вирішення. Або остаточне зникнення української літератури, або її трансформація на нових засадах, які могли б оживити та зробити її конкурентно спроможною російській літературі. Перший варіант був неможливим, оскільки це означало б повний розрив зі своїм минулим. Тому залишався другий варіант — реорганізація старої української літератури, що, на думку А. Лободи, і зробив І. Котляревський [12, с. 6].

Учений писав, що сама літературна манера І. Котляревського не була новою в українській літературі. Він замінив старі прості літературні форми новими: вірш — на бурлескно-травестійну поему, інтермедію — на комедійну оперу. І таким чином старі літературні форми були подані по-новому. А. Лобода відзначав, що нові літературні форми, представлені І. Котляревським, були не тільки популярними на той час, а що в них був широко представлений народний елемент [12, с. 7-8]. А. Лобода також писав, що російська

література не створила особливої української школи, проте неодноразово запозичувала мотиви з українського народно-поетичного багатства [12, с. 56].

Навчальні посібники, підручники та курси лекцій А. Лободи, які були надруковані для потреб студентів, були популярними у свій час і вирізнялися серед інших аналогічних видань багатим фактичним матеріалом, який вдалося зібрати вченому, та новими підходами до вивчення джерел.

У педагогічній діяльності з перших днів роботи в Київському імперському університеті імені Св. Володимира А. Лобода приділяв велику увагу практичним заняттям студентів. Учений стверджував, що у навчанні паралельно з аудиторними заняттями потрібні також і практичні заняття студентів, зокрема написання рефератів, творів тощо. Для самостійного вивчення він пропонував такі теми, як «Мотиви українських дум», «Старовинні українські вірші», «Південно-слов'янський вплив в українських думках і піснях», «Побудова та сюжети південно-російської драми XVII–XVIII ст.» тощо [6, спр. 39].

Учений зазначав, що курси лекцій, присвячені літературознавству, повинні мати практичний характер, охоплювати всі питання, пов'язані з літературними творами, а не розвивати одну певну теорію. Це зумовлено, на його думку, «як необхідністю підготовки майбутніх науковців, так і станом самої науки, яка ще розвивається і залишається в незакінченій формі» [6, арк. 3]. А. Лобода вважав, що викладач не може обмежуватися знанням окремих аспектів літератури, а повинен мати уяву про характерні особливості літературного твору та його структуру, історію розвитку літератури та сучасні досягнення [6, спр. 27, арк. 1].

Наукові праці, які виконували студенти під його керівництвом, були відзначені золотими та срібними медалями. Серед вихованців А. Лободи В. Гіппіус, М. Гудзій, С. та В. Маслови, В. Петров, П. Попов, О. Раєвський та інші [22, с. 432].

Підсумовуючи, маємо визнати, що А. Лобода був і залишається вагомою постаттю української науки та культури кін. XIX – поч. XX ст. Він зробив помітний внесок у розвиток української етнографії, фольклористики, літературознавства, які були пріоритетними напрямками його наукових досліджень. А. Лобода став одним із організаторів краснавчого руху в Україні, одним із перших академіків ВУАН та одним із ініціаторів повторного відкриття Київських вищих жіночих курсів (із 1906 р. — професор курсів). Також він був одним із небагатьох тогочасних дослідників, хто у своїй науковій роботі дотримувався принципів вивчення фольклору на історичних засадах.

- 1 Академик Андрей Митрофанович Лобода [Текст] // Вечерний Киев. – 1928. – 17 февр. – С. 3.
- 2 Академік Андрій Лобода (1894–1924) [Текст] : Короткий життєпис й список наукових праць. – Київ : Друк Української Академії Наук, 1924. – 15 с. : порт. – Окремий відбиток: Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, Київ, 1924.
- 3 Видатні вчені Національної Академії наук України: Особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського (1918–1998) [Текст]: путівник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т рукопису, Ін-т архівознавства ; редкол.: О. С. Оніщенко (голова), В. Г. Врублевський, С. Г. Даневич [та ін.]; [укладачі: О. С. Боляк, Т. І. Воронкова, С. Г. Даневич та ін.]. – Київ, 1998. – 306 с.
- 4 *Дмитрієв В. С.* Лобода Андрій Митрофанович [Текст] / В. С. Дмитрієв, І. І. Тищенко // Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення (1834–2004 рр.). – Київ : «Прайм-М», 2004. – 356 с.
- 5 Енциклопедія історії України: [у 10 т.] [Текст] / [НАН України, Ін-т історії України] ; ред. рада: В. М. Литвин (голова), В. М. Геєць, Л. В. Губерський [та ін.] ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – Київ, 2009. – Т. 6: Ла - Мі / [Н. С. Абашина, А. С. Аблов, С. В. Абросимова та ін.]. – 784 с.
- 6 ІР НБУ, ф. 37, од. зб. 238.
- 7 Історія Академії наук України. 1918–1923 [Текст]: документи і матеріали / АН України, Ін-т укр. археографії, Центр. наук. б-ка ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознав., Ін-т рукопису; упоряд. В. Г. Шмельов [та ін.]; відп. ред. П. С. Сохань. – Київ : Наукова думка, 1993. – 376 с.
- 8 Історія Академії наук Української РСР [Текст] : у 2 кн. / [редкол.: Б. Є. Патон (гол. ред.) [та ін.]. – Київ : УРЕ. – Кн. 2. – 1967. – 728 с.
- 9 Історія Академії наук Української РСР [Текст] / Акад. наук Укр. РСР ; редкол.: Б. Є. Патон (голов. ред.) [та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1982. – 858 с.
- 10 Історія Київського університету [Текст] : монографія / [І. В. Верба, О. В. Вербовий, Т. Ю. Горбань та ін. ; редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. ; ред. рада: Л. В. Губерський (голова) та ін.] ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ : Київський університет, 2014. – 895 с.
- 11 *Клименко І. В.* Лобода Андрій Митрофанович [Текст] / І. В. Клименко // Особові архівні фонди Інституту рукопису : путів-

- ник/ [О. С. Боляк, С. О. Булатова, Т. І. Воронкова, С. Г. Даневич, Л. А. Дубровіна та ін.] ; НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського. – Київ : [Б. в.], 2002. – 757 с.
- 12 *Лобода А. М.* Конспект лекції по истории малорусской литературы, читанных на высших женских курсах в Киеве в 1907–1908 акад. г. [Текст] / А. М. Лобода. – Киев, 1908. – 137 с.
 - 13 *Лобода А.* Русский язык и его южная ветвь : (вступительная лекция, читанная 26 января .) [Текст] / А. Лобода. – Университетские известия. – № 3. – Ч. II. – 1898. – С. 1–14.
 - 14 *Лобода А. М.* Банович Страхиныя : материалы для изучения южно-славянского эпоса [Текст] / А. Лобода.. – Киев: Тип. Имератоского ун-та Св. Владимира (В. И. Завадского), 1894. – 45 с. – отд. оттиск: Университетские известия, 1894, № 1, ч. 2, с. 1–45
 - 15 *Лобода А. М.* Лекции по народной словесности [Текст] / А. Лобода. – Изд. студ. истор.-филол. ф-та Ун-та Св. Влад. (на правах рукописи). – Киев : Тип. К. В. Андрусича, 1910. – 119 с.
 - 16 *Лобода А. М.* Русский богатырский эпос [Текст] / А. Лобода. – Киев : Тип. ун-та Св. Владимира В.И. Завадского, 1896. – 236 с.
 - 17 *Музиченко С.* Андрій Лобода [Текст] / С. Музиченко // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 3. – С. 74–77.
 - 18 *Перетц В. М.* А. М. Лобода (некролог) [Текст] / В. М. Перетц // Известия АН СССР. – 1931. – № 5. – С. 517–522.
 - 19 *Попов П. М.* Академік А. М. Лобода як фольклорист [Текст] / П. М. Попов // Народна творчість та етнографія. – 1959. – № 2. – С. 62–68.
 - 20 *Тимошик М. С.* Її величність — книга: Історія видавничої справи Київського університету 1834–1999 [Текст] / М. С. Тимошик. – Київ : Наша наука і культура, 1999. – 308 с.
 - 21 *Тронько П. Т.* Історичне краєзнавство на Україні у 20–30-х роках [Текст] / П. Т. Тронько // Репресоване краєзнавство. – Київ, 1991. – С. 4–5.
 - 22 *Чабан М. П.* Андрій Лобода [Текст] / М. П. Чабан // Птахи з гнізда Придніпров'я. – Дніпропетровськ: ВАТ «Дніпрокнига», 2005. – С. 428–436.
 - 23 *Швидько Г. К.* Катеринославський слід академіка Андрія Лободи [Текст] / Г. К. Швидько // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Вип. 10. – 2012. – С. 183–193.
 - 24 *Швидько Г.* Михайло Комаров і Катеринославщина: монографія [Текст] / Г. Швидько ; М-во освіти і науки України, молоді та спорту України, Держ. ВНЗ “Нац. гірничий ун-т”, Нац. спілка краєзнавців України. – Дніпропетровськ : НГУ, 2011. – 227с.

REFERENCES

- 1 *Akademik Andrey Mitrofanovich Loboda* [Academician Andrey Mitrofanovich Loboda]. (1928). Vecherniy Kiev, 17, 3. [in Russian].
- 2 *Akademik Andrii Loboda (1894–1924): Korotkyi zhyttiepys i spysok naukovykh prats* [Academician Andrey Loboda (1894–1924): A short biography and a list of scientific papers]. (1924). Kyiv: Druk Ukrain-skoi Akademii Nauk. [in Ukrainian].
- 3 *Prominent scientists of the National Academy of Sciences of Ukraine: the person archival and manuscript funds academicians and corresponding members of the National Library of Ukraine. Vernadsky (1918–1998): a guide*. [Vydatni vcheni Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy: Osobovi arkhivni ta rukopysni fondy akademikiv i chleniv korespondentiv u Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy im. V. I. Vernad-skoho (1918–1998): putivnyk]. (1998). Kyiv. [in Ukrainian].
- 4 Dmytriiev, V. S., Tishchenko, I. I. (2004). *Loboda Andrii Mytro-fanovych* [Loboda Andrew Mitrofanovich]. In *Faculty of History of Kyiv National Taras Shevchenko University: Past and Present (1834–2004)* [Istorychnyi fakultet Kyivskoho natsionalnogo univer-sytetu imeni Tarasa Shevchenka: mynule y sohodennia (1834–2004)] (p. 237). Kyiv: Praim-M. [in Ukrainian].
- 5 *Encyclopedia of History of Ukraine* [Entsyklopediia istorii Ukrainy: [10-th.]. (2009). (Vol. 6). Kyiv. [in Ukrainian].
- 6 IM VNLU, f. 37, st. un. 238. [in Russian].
- 7 *History of the Academy of Sciences of Ukraine. 1918–1923: Docu-ments and Materials* [Istoriia Akademii nauk Ukrainy. 1918–1923: dokumenty i materialy]. (1993). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrain-ian].
- 8 *History of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR: In 2 books*. [Istoriia Akademii nauk Ukrainskoi RSR : u 2 kn.]. Book 1, (1967). Kyiv: URE. [in Ukrainian].
- 9 *History of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR* [Istoriia Akademii nauk Ukrainskoi RSR]. (1982). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- 10 *History of Kyiv University: monograph* [Istoriia Kyivskoho univer-sytetu: monohrafiia]. (2014) Kyiv: Kyivskyi universytet. [in Ukrain-ian].
- 11 Klymenko, I. V. (2002). *Loboda Andrii Mytrofanovych* [Andrey Mitrofanovich Loboda]. In *Osobovi arkhivni fondy Instytutu rukopysu : putivnyk* [Persons archival records Institute of Manu-scripts: A Guide]. (Pp. 324–326). Kyiv. [in Ukrainian].
- 12 Loboda, A. (1908). *Konspekt lekcii po istorii malorusskoj literatury*,

- chitannyh na vysshih zhenskih kursah v Kieve v 1907–1908 akad. g.* [Synopsis of lectures on the history of literature reading on Kiev higher courses for women in 1907–1908]. Kyiv. [in Russian].
- 13 Loboda, A. (1898). *Russkij jazyk i ego juzhnaja vetv' : (vstupitel'naja lekcija, chitannaja 26 janvarja 1898 g.)* [Russian language and southern branch (introductory lecture, read the January 26, 1898)]. *Universitetskie izvestija* [University news], 3 (2), 1–14. [in Russian].
 - 14 Loboda, A. (1894). *Banovich Strahinja : materialy dlja izuchenija juzhno-slavjanskogo jeposa* [Banovic Strahinja: materials for the study of South Slavic epic]. *Universitetskie izvestija* [University news], 1 (2), 1–45. [in Russian].
 - 15 Loboda, A. M. (1910). *Lekcii po narodnoj slovesnosti* [Lectures on folk literature]. Kyiv: Tip. K. V. Andrusicha. [in Russian].
 - 16 Loboda, A. M. (1896). *Russkij bogatyrskiy epos* [Russian heroic epos]. Kyiv: Tip. Un-ta sv. Vladimira V. I. Zavadskogo. [in Russian].
 - 17 Muzychenko, S. (1971). *Andrii Loboda* [Andrey Loboda]. *Narodna tvorchist ta etnografii* [Folk art and ethnography], 3, 74–77. [in Ukrainian].
 - 18 Peretts, V. M. (1931) *A. M. Loboda (nekroloh)* [A. M. Loboda (obituary)]. *Izvestyia AN SSSR* [Proceedings of the Academy of Sciences of the USSR], 5, 517–522. [in Russian].
 - 19 Popov, P. M. (1959). *Akademik A. M. Loboda yak folklorist* [Academician A. Loboda as folklore]. *Narodna tvorchist ta etnografii* [Folk art and ethnography], 2, 62–68. [in Ukrainian].
 - 20 Tymoshyk, M.S. (1999). *Yii velychnist — knyha : Istoriia vydavnychoi spravy Kyivskoho universytetu 1834–1999* [Her Majesty — the book: The History of Publishing Kiev University 1834–1999]. Kyiv: Nasha nauka i kultura. [in Ukrainian].
 - 21 Tronko, P. T (1991). *Istorychne kraieznavstvo na Ukraini u 20–30 kh rokakh* [Historic study in Ukraine in 20–30 years]. In *Represovane kraieznavstvo* [Repressed regional studies]. (Pp. 4–5). Kyiv. [in Ukrainian].
 - 22 Chaban, M. P. (2005). *Andrii Loboda* [Andrey Loboda]. In *Ptakhly z hnizda Prydniprovia* [Birds nest of Dnieper]. (Pp. 428–436). Dnipropetrovsk: VAT «Dniproknyha». [in Ukrainian].
 - 23 Shvydko, H. K. (2012). *Katerynoslavskiyi slid akademika Andriia Lobody* [Ekaterynoslavsky trail Academician Andrey Loboda]. *Naddnyprianska Ukraina: istorychni protsesy, podii, postati* [Dnepr Ukraine: historical processes, events, figures], 10, 183–193. [in Ukrainian].

- 24 Shvydko, H. (2011). *Mikhail Komarov and Ekaterinoslavschine: monograph* [Mykhailo Komarov i Katerynoslavshchyna: monohrafiia]. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].

Наукова та педагогічна діяльність Андрія Митрофановича Лободи (до 145-річчя від дня народження академіка).

Патук В. В., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13 – С. 173–188.

На сьогоднішній день дослідження біобібліографії вчених та їх внеску у розвиток української науки та культури є одним із важливих напрямів наукових досліджень.

Стаття присвячена дослідженню життєвого та творчого шляху видатної української постаті — Андрію Митрофановичу Лободі. Увагу зосереджено на його науковій і педагогічній діяльності. Відзначено, що А. Лобода читав курси лекцій з народної словесності, історії російської літератури та української літератури. Встановлено, що його наукові інтереси торкалися фольклористики, етнографії, історії літератури, її теорії та методології.

Відзначено, що важливим напрямом його наукової діяльності були етнографічні та краєзнавчі дослідження. Він був прихильником історичного методу дослідження. Встановлено, що А. Лобода досліджував та викладав фольклор та літературознавство в Київському університеті та Київських вищих жіночих курсах. Його діяльність була тісно пов'язана з такими організаціями, як Всеукраїнська академія наук, Етнографічна комісія ВУАН, Історичне товариство імені Нестора-Літописця та виданнями «Университетские известия» і «Етнографічний вісник», де він був головним редактором.

Значно доповнюють наявну інформацію про А. Лободу документи з особового фонду, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського.

Ключові слова: Андрій Лобода, наукова та педагогічна діяльність, Київський університет, фольклористика, етнографія, наукові товариства.

Scientific and pedagogical activities of Andrey Mitrofanovich Loboda (to the 145 anniversary of the birth of academician)

Patyk V. V., Ph.D, Senior Researcher of Institute of Biographical Research of Vernadsky National Library of Ukraine. (Kyiv).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13. – P. 173–188.

Today the research of the bibliography of scientists and their contribution to the development of Ukrainian science and culture is one of the important areas of research.

The article is devoted to the life and career of a prominent Ukrainian figure — Andrey Mitrofanovich Loboda. Attention is focused on his scientific and pedagogical activities. It's noted that A. Loboda taught courses on folk literature, the history of Russian literature and Ukrainian literature. It was found that his research interests focused on folklore, ethnography, history of literature, its theory and methodology.

It is noted that an important area of his research activities were ethnographic and local history research. He was a supporter of the historical method of investigation. It was established that A. Loboda studied and taught folklore and literary studies in the Kiev University and Kiev higher courses for women. His work was closely associated with such organizations as the Ukrainian Academy of Sciences, Ethnographic Commission UAS, Historical Society named after Nestor the Chronicler and publications “University news” and “Ethnographic Journal”, where he was editor.

Much complement the available information about A. Loboda documents of the personal fund, stored at the Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine.

Keywords: Andrey Loboda, scientific and pedagogical activities, Kyiv University, folklore, ethnography, scientific societies.

Научная и педагогическая деятельность Андрея Митрофановича Лободы (к 145-летию со дня рождения академика).

Патык В. В., кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вып. 13 – С. 173–188.

На сегодняшний день исследования биобиблиографии ученых и их вклада в развитие украинской науки и культуры является одним из важных направлений научных исследований.

Статья посвящена исследованию жизненного и творческого пути выдающейся украинской фигуры — Андрей Митрофанович Лобода. Внимание сосредоточено на его научной и педагогической деятельности. Отмечено, что А. Лобода читал курсы лекций по народной словесности, истории русской литературы и украинской литера-

туры. Установлено, что его научные интересы касались фольклористики, этнографии, истории литературы, ее теории и методологии.

Отмечено, что важным направлением его научной деятельности были этнографические и краеведческие исследования. Он был сторонником исторического метода исследования. Установлено, что А. Лобода исследовал и преподавал фольклор и литературоведение в Киевском университете и Киевских высших женских курсах. Его деятельность была тесно связана с такими организациями, как Всеукраинская академия наук, Этнографическая комиссия ВУАН, Киевское общество летописца Нестора и изданиями «Университетские известия» и «Этнографический вестник», где он был главным редактором.

Значительно дополняют имеющуюся информацию об А. Лободе документы из личного фонда, который хранится в Институте рукописи Национальной библиотеки имени В. И. Вернадского.

Ключевые слова: Андрей Лобода, научная и педагогическая деятельность, Киевский университет, фольклористика, этнография, научные общества.

ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА КРІЗЬ ПРИЗМУ БІОГРАФІКИ

УДК 930.1:94:323.212](477-25) «186/189»(092)

*Тарас Юрійович НАГАЙКО,
докторант ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
кандидат історичних наук (м. Переяслав-Хмельницький).*

БІОГРАФІЧНІ ВІДОМОСТІ ПРО ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДІВСЬКОГО РУХУ: МЕТОДОЛОГІЧНА ТА ДЖЕРЕЛЬНА ВІЗІЇ

У даному огляді з погляду методології, а також у контексті джерел, розглянуто історіографічні аспекти українського громадівського руху другої половини XIX ст.

Ключові слова: біографічні відомості, український громадівський рух, біографістика, методологічна візія, бібліографічне джерело.

In this review of methodology and source historiographical context discussed aspects of Ukrainian community movement of the late nineteenth century.

Keywords: biographical information, the Ukrainian communities' movement, biographical, methodological vision, bibliographic sources.

В данном обзоре с позиции методологии, а также в контексте источников, рассмотрены историографические аспекты украинского громадівського движения второй половины XIX века.

Ключевые слова: биографические сведения, украинское громадівське движение, биографистика, методологическая визия, библиографический источник.

Громадівський українофільський рух у середовищі вітчизняної інтелігенції у другій половині XIX ст. є одним із ключових етапів

усвідомлення та утвердження національного архетипу, притаманного сучасному українцеві. Адже наукові та світоглядні постулати, вироблені тогочасними інтелектуалами, лягли в основу творення національного міфу. Ключовою особливістю цього процесу у зазначений період стала апеляція провідних представників творчих кіл, котрі сповідували україноцентричні погляди, до історії та народної культури. Громадivecь Є. Чикаленко у своїх спогадах так висловився щодо цього: «*В часи національного відродження народу національна інтелігенція його перше всього і найбільше інтересується філологією та історією того народу*» [15, с. 111].

Зародження та подальша еволюція українофільства визначили цілу епоху у формуванні ключових сентенцій розвитку української національної ідеї аж до самого її втілення в окремому державному утворенні. Представники українського громадівського руху виступили творцями та водночас носіями того нематеріального інтелектуально-духовного спадку, що забезпечив передачу власного культурного архетипу між поколіннями українців. Духовність і культурні традиції як основа української ментальності, а також глибоке історичне коріння та незламний дух у прагненні до волі на своїй землі змогли отримати належне осмислення та оцінку вчених, мистецьких і громадських діячів. Унаслідок титанічних вольових зусиль і завдяки подвижницькій праці останніх ми отримали концепцію української світоглядної парадигми, де шляхом усвідомлення власної окремішності зрозумілою постала потреба віднайдення власного місця з-поміж народів Європи. У вкрай несприятливих умовах урядових гонінь, цензури, переслідувань за національною ознакою українцям вдалося відстояти право на самовизначення. Ключову роль у цьому процесі відіграли громадівці різних поколінь. Об'єднані спільним стремлінням любити та поважати своє коріння, вони довели, що Україна є самобутньою територією з власною культурою та історією, відтак, створили передумови до появи нової української держави.

У цій розвідці ми свідомо не зупинятимемося на докладній характеристиці конкретних праць, що містять біографічний матеріал стосовно українофілів-громадівців. Натомість спробуємо дати оцінку методологічним і джерелознавчим процесам, які вплинули на фактичне та фактологічне осмислення теми вітчизняними дослідниками.

Слід сказати, що аналіз і характеристика бібліографічного сегменту теми подекуди вже ставала предметом авторських студій [9]. Також у попередньому числі цього наукового збірника ми розглянули низку опублікованих за останній період робіт вітчизняних на-

уковців, у засновок яких покладено біографічні відомості про діячів українського громадівського руху [8]. Окрім того об'єктом нашої уваги виступають матеріали особового походження: щоденники, мемуари, листи, спогади тощо. Окремі аспекти, пов'язані з особливостями застосування названих видів джерел щодо теми громадівського руху в Україні у другій половині XIX ст. розглянуто у статті А. Катренка та Н. Чирикало [4]. Відтак, дозволимо собі не зупинятися докладно на окремому аналізі цих матеріалів.

Нижче спробуємо докладніше проаналізувати деякі аспекти окресленої теми:

а) методології, що охоплює питання визначення місця біографічних даних у системі наукового дискурсу стосовно досліджуваної теми та шляхи наукової інтерпретації біографічних відомостей;

б) аналізу біографічних відомостей представників громадівського руху другої половини XIX ст. як складової джерельної бази.

Біографія розуміється нами як невід'ємна складова олюднення історичного процесу. Біографічна інформація стосовно того чи іншого його представника, на нашу думку, виступає повноцінною складовою джерельної бази не лише для з'ясування певних фактів із життя та діяльності, а виводить до характеристики соціально-інтелектуального портрету особи, вивчення її внутрішнього ментально-психологічного образу, розуміння ціннісних орієнтирів і мотивів у здійсненні суспільного, творчого та наукового поступу тощо.

Міждисциплінарність гуманітарних студій обумовлює широке застосування різних дослідницьких методів у суміжних наукових практиках. Біографіка, як один з напрямків, що відповідає за антропологічний вимір гуманітарних студій, активно застосовується істориками. Міждисциплінарна площина соціально-гуманітарного знання визначає застосування біографічного підходу, зокрема в історичному дискурсі, саме зважаючи на потребу олюднення історичного процесу. За роки радянської влади утвердилася система домінування наукових підходів класового та макро-економічного змісту. Внаслідок такої ідеологічної доктрини з історії зник не лише національний фактор, який усіяко заперечувався, а й персоніфікований підхід до вивчення індивідуального внеску тієї чи іншої особистості у творення історичного процесу.

На думку С. Ляшко, створення (відродження — *Т. Н.*) традиції національних біографічних досліджень є одним із пріоритетних завдань держави [6, с. 474]. У подальшому, досліджуючи трансформацію біографічного методу в межах практик сучасної гуманітаристики, С. Ляшко та Н. Марченко дійшли висновку, що біографія в історич-

ній ретроспективі виступає феноменом соціокультурного буття людства — *«була й залишається однією із основоположних фундаментальних підвалин життя та його осмислення»* [5, с. 465]. У цьому контексті наш безпосередній інтерес викликає думка дослідниць щодо «біографічного повороту» у сучасній гуманітаристиці: *«...саме перехід до посткласичного способу конструювання «онтології людини» та переосмислення проблеми біографічних і автобіографічних наративів призвели до трансформації комплексу умов, що забезпечують текстуальне представлення індивідуального та колективного досвіду/життєпису в межах біографістики, спричинивши появу біографіки як міждисциплінарної галузі гуманітарних досліджень і суми продукованих суспільством біографічних/автобіографічних текстів»* [5, с. 466].

Враховуючи виключну значимість періоду національного відродження та важливість особистісного внеску представників прогресивної українофільської течії — громадівців, слід зауважити, що першочерговість і обов'язковість використання біографічних відомостей має визначальний вплив у вивченні як заявленої, так і інших подібних тем. Для обґрунтування цієї тези звернемося до тверджень провідного теоретика вітчизняної біографіки В. Попика. Аналізуючи етапи становлення та формування цього напрямку у вітчизняній історіографії, фахівець зауважує, що саме розуміння першочергового значення «збирання імен» у 50-х рр. XIX ст. дало початок справі пошуку, систематизації та публікації відповідних відомостей, що призвело до «олюднення історії» [13, с. 23]. Усвідомлення вченим важливості біографічних відомостей та їхнього сприйняття як своєрідного фундаменту національного історіописання засвідчує наступна цитата: *«Історія, дана в іменах великої когорти її видатних діячів, завжди і скрізь пропагується як предмет національної гордості, підтвердження спроможності й успішності нації серед інших народів і держав — суб'єктів цивілізаційного процесу»* [14, с. 10].

Визначальним періодом у започаткуванні біографічної традиції став етап національного відродження, що визначив жвавий інтерес до долі державних і культурних діячів та інших помітних постатей у державотворчому генезисі та побудові українського національного міфу. Характеризуючи романтико-героїчну парадигму української біографіки, В. Попик зазначає: *«...вже у другій половині – наприкінці XIX ст. розвиток національної свідомості та виразно демократична, народницька зорієнтованість української національної ідеї, що формувалася на той час, утвердження загального народознавчого спрямування української гуманітарної науки, стимулювали стрімке*

зростання інтересу дослідників до неординарних постатей із усіх без винятку щаблів суспільної ієрархії, до особи, незалежно від її походження та соціального стану, інтересу, що визначався лише визнанням особистого внеску певної людини в історію та культуру України» [14, с. 19]. Зокрема дослідник відзначає, що в згаданий період мала місце проблемно-тематична «багатожанровість» біографічних студій, що містили стислі біографічні розвідки, історико-бібліографічні та літературні нариси науково-популярного змісту, а також відповідні матеріали та документи [14, с. 19].

Біографістика вже має солідний бібліографічний спадок як якісний вимір наукової біографіки. До опублікованих матеріалів біографічного змісту в межах досліджуваної теми можна зарахувати дисертаційні дослідження, монографії, наукові статті та розвідки, присвячені окремим персоналіям громадського руху. Доповнюють цей перелік словники, довідники та енциклопедії, де вказуються відомості про осіб із персонального складу українських громад.

Олюднення історії спричинило увагу до таких напрямків історичного пошуку як наукова біографія та інтелектуальна біографія. Сюжетами наукових досліджень усе частіше виступають інтелектуальні мережива (середовища), родинні та професійні кола, корпоративні взаємини, науковий спадок і долі окремих представників того чи іншого суспільного цеху. Зазначена наукова практика повертає забуті імена, сприяє об'єктивному висвітленню загальних історичних тем та окремих сюжетів. Крізь призму осмислення персональних даних, біографічних відомостей та індивідуальних інтелектуальних інтерпретацій буття постає складно вимірна реальність минулого.

Показовим прикладом активного залучення джерел біографічного змісту у наукові студії з вивчення періоду «останнього національного відродження» стала впроваджена М. Грушевським практика публікації матеріалів і джерел приватного походження у часописах Історичної секції Української академії наук «Україна» та «За сто літ». У передньому слові до останнього вчений зазначає: «Редакція «України» із свого боку безпосередньо спонукала до споминів цілий ряд представниць і представників старших і молодших поколінь, як от Олену Пчілку, Ірину Вол. Антонович, Л. Ф. Мищенко, М. М. Грінченко, Н. Д. Романович-Ткаченко, Гн. П. Житецького, А. В. Верзилова, І. О. Козака, М. М. Мочульського та ин.» [2]. Аналізуючи ситуацію з публікацією зазначених матеріалів у періодичних виданнях на початок ХХ ст., історик подає наступну характеристику: «В нормальніших обставинах культурного життя сей процес ілюструється в значній мірі автоматично даними матеріалами щоденної преси й тою масою буденної обивательської літера-

тури, що переломлює й перетравлює в собі провідні ідеї корифеїв літературного й громадського руху, служить мірилом їх впливу й дієвої енергії, дає образ настроїв ширших інтелігентських кругів і мас людности, зростання їх рухової сили та виясняє її підоснови. Але в нас на Україні, особливо Україні Східній, «Великій», або «Наддніпрянській» — таких нормальних обставин виявлення сього процесу не було. Не тільки в порівнянні з Західною Європою, а навіть коли поставити її поруч із Західною Україною, маємо в тім велику різницю на її некористь! Преси і взагалі періодик не було. Через цензурне ухо пролазив і виходив на світ тільки невеликий відсоток того, що призначалося до друку, і цілком пропадала переважна його частина. Можливості виявів настроїв і домагань громадянства були зведені до мінімуму — аж до самої революції 1905 року, або її передоднів» [2, с. IV].

Про недостатню вивченість громадського руху зауважує й діаспорний історик М. Антонович, який стверджує: «Все ж таки ми дотепер не маємо не те що монографії про громади як цілість, але й про окремі громади в нас нема відповідних розвідок. Трохи краще ми ознайомлені з діяльністю Київської, Полтавської, Чернігівської, а також, частково, Харківської громад. Дуже мало ми знаємо про первісно саму головну Петербурзьку громаду, деякі з них нам зовсім невідомі» [1, с. 29]. Описуючи як важливий фактор ситуацію з джерельною базою вивчення громадського руху, дослідник вказує на недостатнє висвітлення у спогадах та інших особових матеріалах перепитій українського національного життя. Цьому він дає наступне пояснення: «Щойно після революції 1905 р. можна було трохи вільніше писати про минуле, але тоді ж вже багато учасників громад повмирало, багато дечого забулося та й охочих до писання спогадів не було надто багато. Найцікавіші спомини з кінця 1850-х і початку 1860-х років лишили нам або такі діячі як В. Антонович, К. Михальчук і Б. Познанський, які прийшли в українське життя з польського або принаймні сполонізованого суспільства, або ж О. Русов — з Російського. Усі ці діячі намагалися в першу чергу пояснити, чому і як вони опинилися в українському рухові» [1, с. 29].

Історик І. Житецький обґрунтовуючи джерельну базу своїх наукових пошуків у праці «Київська громада за 60-х років» — одній із перших предметних розвідок, присвячених персональному складу зазначеної організації, що містить біографічні відомості, зауважує: «Гадаємо, що своєчасно буде ще раз переглянути відомості про Київську Громаду 60-х років, використовуючи і друквані матеріали, і спогади сучасників, і те що збереглося в пам'яті людей пізнішого

віку, близьких до старих українських діячів та їх громадського життя» [3, с. 91].

У статті В. Міяковського «Киевская Громада. Из истории украинского общественного движения 60-х гг.» сюжети історії громадівського руху досліджуються на основі автобіографічних матеріалів і спогадів відомих суспільних діячів Б. Познанського, В. Антоновича, М. Драгоманова, О. Руссова, К. Михальчука та інших [7].

Значну частину бібліографії публікації згадуваного вище М. Антоновича «З історії громад на рубежі 1850–1860-х років» поряд із дослідницькими працями склали спогади, листи та інші матеріали учасників громадівського руху, що вміщують біографічну складову. Свідомий того, що саме біографічні відомості окремих діячів засвідчують загальні важливі аспекти громадівського руху, його національний характер, він не лише широко використав їх у зазначеній праці, а й на її початку підкреслено вказав наступне: «Їх діяльність стала доказом того, що розпачлива праця окремих відчайдушів, які серед безпросвітньої ночі занепаду першої половини XIX ст. йшли дослівно «з мотикою на сонце», не пропала марно. Діяльність цих одиниць дала багаті жнива, які стали базою для дальшого розвитку нації в усіх сферах її життя» [1, с. 29].

Найповнішим у контексті узагальнення біографічних матеріалів щодо членів українських громад виглядає науковий доробок доктора педагогічних наук Н. Побірченко. Зокрема, дослідницею укладений «Короткий біографічний словник членів Київської Старої громади», в якому вона навела біографічні відомості про 196 учасників Київської громади [10]. Також в опублікованих двох книгах авторської монографії «Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття» наведено біографічні відомості щодо кількохсот членів українських громад — Київської (238), Одеської (106), Полтавської (48), Харківської (49), Чернігівської (99) [11, 12].

Наявні історіографічні приклади сучасних наукових праць, що стосуються громадівського руху та містять широкий біографічний матеріал, спрямовані на вивчення окремих постатей, засвідчують, що дослідження українського громадівського руху другої половини XIX ст. значною мірою спирається на біографічні відомості та матеріали, а подекуди дослідниками робилися спроби їх узагальнення. Це пояснюється, насамперед, тим, що важливим елементом у пізнанні минулого для історика виступає рефлексія очевидців і безпосередніх учасників подій, що вивчаються. На сучасному етапі дослідження саме цього періоду вітчизняної історії потребують якомога ширшого залучення матеріалів біографічного змісту, адже лю-

диновимірність теми здатна розкрити ті рушійні механізми, що виникали у середовищі громадівців, спонукали їх самовіддано діяти в національній парадигмі. Слідуючи власним переконанням, ця когорта державотворчої інтелігенції залишила значний спадок в українській історії та культурі.

Повертаючись до питання джерел, варто вказати на те, що окрім наукової спадщини, що ілюструє професійні потуги визначеної когорти інтелектуалів, цінну інформацію для вивчення ролі тих чи інших діячів у загальному процесі містять матеріали особового походження. Усвідомлено створені науковою та творчою елітою, вони набувають особливого значення з-поміж інших (офіційних) документів і матеріалів, оскільки містять глибоко особистісні аспекти.

З опублікованих на сьогодні різних видів джерел особового походження представників українського громадівського руху варто виокремити наступні: мемуари, спогади, щоденники, листи. Не заглиблюючись у джерелознавчі аспекти та фахову оцінку особливостей кожного з них, зазначимо, що вказані джерела в різний час публікувалися на сторінках наукових часописів та виходили окремими виданнями.

Як зазначалося вище, значна кількість матеріалів (листів, спогадів, щоденників, біографій) друкувалися у часописах Історичної секції Української академії наук «Україна» та «За сто літ». Окрім того ці відомості зустрічаються в таких виданнях як: «Основа», «Київська Старина», «Зоря», «Жите і Слово», «Літературно-Науковий Вісник», «Записки Наукового Товариства імені Шевченка», «Записки Українського Наукового Товариства в Києві», «Украинская Жизнь», «Наше минуле» та інших.

Окрім опублікованих матеріалів перспективний пласт відомостей біографічного змісту становлять джерела, розпорошені у архівних і музейних фондах, приватних архівних колекціях тощо. Вивчаючи цей масив відомостей, дослідники мають шанс не лише виявити нову, уточнити та поглибити наявну інформацію, а також відкрити нові імена та постаті, котрі в силу тих чи інших обставин на сьогодні виявилися забутими.

Міждисциплінарні підходи вітчизняної історіографії яскраво засвідчують важливість і актуальність напрямків, що спроможні додатково й повноцінно розкрити ті чи інші аспекти історичного минулого. Біографістика як людиноцентрична дисципліна забезпечує персоніфікацію історичного процесу, дає змогу побачити як загальне, так і конкретне в історії.

Отже, варто наголосити, що саме біографічна складова бачиться нами, як один з пріоритетних напрямків у процесі подальшого ви-

вчення українського громадського руху другої половини XIX ст. Адже саме на основі біографій його представників можна скласти якнайповніше уявлення про різнобічні аспекти досліджуваного періоду.

Визначна плеяда постатей, які сформувалися та діяли в період другої половини XIX ст. у суспільстві, чітко визначила обриси українофільського руху. Його визначні представники, поруч з когортою менш знаних, але, без сумніву, щирих патріотів, спромоглися закласти ідеологічне підґрунтя під розвиток української держави на початку XX ст. Тому важливим та актуальним сьогодні є звернення дослідників у бік вивчення життєвого та творчого шляху конкретних діячів українських громад. Адже олюднення історичного процесу є одним із пріоритетних напрямів сучасної гуманітаристики.

- 1 Антонович М. З історії громад на рубежі 1850 – 1860-х років [Текст] / М. Антонович // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С. 28–49.
- 2 Грушевський М. Переднє слово [Текст] / Михайло Грушевський // За сто літ. – 1927. – Кн. 1. – 295 с.
- 3 Житецький І. Київська громада за 60-х років [Текст] / Ігнат Житецький // Україна : науковий двохмісячник українознавства. – 1928. – Кн. 1. – С. 91–125.
- 4 Катренко А. Джерела з історії Київської громади 60–90-х рр. XIX ст. [Текст] / А. Катренко, Н. Чирикало. // Вісник Київ. нац. ун-ту. – Вип. 55. – 2001. – С. 5–13
- 5 Ляшко С. Довідкова біографістика в контексті соціогуманітарного знання XXI ст. [Текст] / С. Ляшко, Н. Марченко // Наук. праці НБУВ. – 2012. – Вип. 34. – С. 465–476.
- 6 Ляшко С. Щодо деяких сучасних тенденцій у розвитку біографічної довідкової справи [Текст] / Світлана Ляшко // Наук. праці НБУВ. – 2010. – Вип. 28. – С. 467–477.
- 7 Міяковський В. «Киевская громада»: Из истории украинского общественного движения 60-х гг. [Текст] / Володимир Міяковський // Летопись революции. – 1924. – № 4. – С. 127–150.
- 8 Нагайко Т. Ю. Біографічні дослідження як складова вивчення українського громадського руху другої половини XIX століття [Текст] / Т. Ю. Нагайко // Українська біографістика. – 2015. – Вип. 12. – С. 96–117.
- 9 Нагайко Т. Українські громади у фокусі української історичної думки: короткий огляд сучасної історіографії [Текст] / Т. Ю. Нагайко // Мандрівець. – 2014. – № 5 (113). – С. 12–17.
- 10 Побірченко Н. С. Короткий біографічний словник членів Київ-

- ської Старої громади (друга половина XIX – початок XX століття) [Текст] / Наталія Семенівна Побірченко. – Київ : Інтеллект, 1998. – 72 с.
- 11 *Побірченко Н. С.* Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття (у двох книгах). Книга I. Київська громада [Текст] / Н. С. Побірченко. – Київ : Науковий світ, 2000. – 307 с.
 - 12 *Побірченко Н. С.* Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття (у двох книгах). Книга II. Громади Наддніпрянської України [Текст] / Н. С. Побірченко. – Київ : Науковий світ, 2000. – 185 с.
 - 13 *Попик В.* Формування вітчизняних ресурсів біографічної інформації: від витоків Національного відродження до здобуття Україною незалежності [Текст] / Володимир Попик // Бібліотечний вісник. – 2012. – № 3. – С. 21–31.
 - 14 *Попик В. І.* Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації XXI століття [Текст] / В. І. Попик // Українська біографістика. – 2008. – Вип. 4. – С. 8–40.
 - 15 *Чикаленко Є.* Спогади (1861–1907) [Текст] / Є. Чикаленко. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1955. – С. 111.

REFERENCES

- 1 Antonovych, M. (1998). *Z istorii hromad na rubezhi 1850-1860-kh rokiv* [History communities at the turn of 1850–1860 years]. *Kyivska starovyna* [Kyiv old]. 2, 49–84. [in Ukrainian].
- 2 Hrushevskiyi, M. (1927). *Perednie slovo* [Foreword]. In *Za sto lit* [Over a hundred years]. (B. 1.) [in Ukrainian].
- 3 Zhytetskiy, I. (1928). *Kyivska hromada za 60-tykh rokiv* [Kyiv community for 60 of those years]. In *Ukraina: naukovyi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva* [Ukraine: Ukrainian scientific dvokhmisiachnyk] (Vol. 1, pp. 91–125). [in Ukrainian].
- 4 Katrenko, A. & Chirikalo N. (2001). *Dzherela z istorii Kyivskoi hromady 60–90-kh rr. XIX st.* [Sources on the history of Kiev community 60–90-ies. XIX century]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu* [Bulletin of Kyiv National University]. (Vol. 55, pp. 5–13). [in Ukrainian].
- 5 Liashko, S. M. & Marchenko, N. P. (2012). *Dovidkova biohrafistyka v konteksti sotsiohumanitarnoho znannia XIX st.* [Additional biographical context of socio-humanitarian knowledge in the XXI century]. In *Nauk. pratsi NBUV* [Proceedings Vernadsky National Library]. (Vol. 34, pp. 465–476). [in Ukrainian].

- 6 Liashko, S. (2010). *Shchodo deiakykh suchasnykh tendentsii u rozvytku biohrafichnoi dovidkovoï spravy* [On some current trends in the development of biographical reference case]. In *Naukovi pratsi NBUV* [Proceedings Proceedings Vernadsky National Library]. (Vol. 28, pp. 467–477. [in Ukrainian].
- 7 Miiakovskiy, V. (1924) *Kyevskaia hromada: Yz ystoriy ukraynskoho obshchestvennoho dvyzheniia 60-kh hh.* [Kievskaya community: IZ Ukrainian history the Public movement of 60-ies]. *Letopys revoliutsyy* [Revolution chronicles], 4, 127–150. [in Ukrainian].
- 8 Nahaiko, T. Iu. (2015). *Biohrafichni doslidzhennia yak skladova vyvchennia ukrainskoho hromadivskoho rukhu druhoi polovyny XIX stolittia* [Biographical research study as part of Ukrainian community movement of the late nineteenth century]. In *Ukrainska biohrafistyka* [Ukrainian biographical]. (Vol. 12, pp. 96–117). [in Ukrainian].
- 9 Nahaiko, T. (2014). *Ukrainski hromady u fokusi ukrainskoi istorichnoi dumky: korotkyi ohliad suchasnoi istoriografii* [Ukrainian community in focus Ukrainian historical thought: an overview of contemporary historiography]. *Mandrivets* [Mandrivets], 5, 12–17. [in Ukrainian].
- 10 Pobirchenko, N. S. (1998). *Korotkyi biohrafichnyi slovnyk chleniv Kyivskoi Staroi hromady (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittia)* [Short Biographical Dictionary of Old Kyiv community members (second half of XIX – early XX century)]. Kyiv: Intelekt. [in Ukrainian].
- 11 Pobirchenko, N. S. (2000). *Pedahohichna i prosvitnytska diialnist ukrainskykh Hromad u druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia (u dvokh knyhakh). Knyha I. Kyivska hromada* [Educational and awareness of the Ukrainian community in the late nineteenth – early twentieth century (in two books). Book I. Kyiv community]. Kyiv: Naukovi svit. [in Ukrainian].
- 12 Pobirchenko, N. S. (2000)ю *Pedahohichna i prosvitnytska diialnist ukrainskykh Hromad u druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia (u dvokh knyhakh)* [Educational and awareness of the Ukrainian community in the late nineteenth – early twentieth century (in two books)]. Knyha II. Hromady Naddnpirianskoi Ukrainy]. Kyiv: Naukovi svit. [in Ukrainian].
- 13 Popyk, V. (2012). *Formuvannia vitchyznianykh resursiv biohrafichnoi informatsii: vid vytokiv Natsionalnoho vidrozhennia do zdobuttia Ukrainoiu nezalezhnosti* [Formation of national resources biographical information from the origins of National Revival to the independence of Ukraine]. *Bibliotechnyi visnyk* [Library Journal]. 3, 21–31. [in Ukrainian].

- 14 Popyk, V. I. (2008). *Svitohliadni zasady rozvytku ukraïnskoi biohrafistyky ta formuvannia natsionalnykh resursiv biohrafichnoi informatsii XIX stolittia* [Ideological basis of Ukrainian biographical and formation of national resources biographical information of the XXI century]. In *Ukraïnska biohrafistyka* [Ukrainian biographical]. (Vol. 4, pp. 8–40). [in Ukrainian].
- 15 Chykalenko, Ie. (1955). *Spohady (1861–1907)* [Memories (1861–1907)]. (P. 111). Niu-Iork: Ukraïnska vilna akademiia nauk u SSH. [in Ukrainian].

Біографічні відомості про діячів українського громадського руху: методологічна та джерельна візії.

Нагайко Т. Ю., кандидат історичних наук, докторант ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 189–203.

Представники українського громадського руху виступили творцями та водночас носіями того нематеріального інтелектуально-духовного спадку, що забезпечив передачу власного культурного архетипу між поколіннями українців.

Враховуючи виключну значимість періоду національного відродження та важливість особистісного внеску представників прогресивної українофільської течії — громадівців, слід зауважити, що першочерговість і обов'язковість використання біографічних відомостей має визначальний вплив у вивченні як заявленої, так і інших подібних тем.

Міждисциплінарна площина соціально-гуманітарного знання визначає застосування біографічного підходу, у тому числі в історичному дискурсі, саме через необхідність олюднення історичного процесу.

До опублікованих матеріалів біографічного змісту досліджуваної теми можна зарахувати дисертаційні дослідження, монографії, наукові статті та розвідки присвячені окремим персоналіям громадівського руху. Доповнюють цей перелік словники, довідники та енциклопедії, де вказуються відомості про осіб з персонального складу українських громад.

Сюжетами наукових досліджень все частіше виступають інтелектуальні мережива (середовища), родинні та професійні кола, корпоративні взаємини, науковий спадок та долі окремих представників того чи іншого суспільного ґеху. Зазначена наукова практика повер-

тає забуті імена, сприяє об'єктивному висвітленню загальних історичних тем та окремих сюжетів.

Важливим та актуальним сьогодні є звернення дослідників у бік вивчення життєвого та творчого шляху конкретних діячів українських громад. Адже олюднення історичного процесу є одним з пріоритетних напрямів сучасної гуманітаристики.

Ключові слова: біографічні відомості, український громадський рух, біографістика, методологічна візія, бібліографічне джерело.

Personalities of Ukrainian public movement: biographical data. Methodological and original vision.

Nahaiko T. Yu., Candidate of Historical Sciences, candidate for a doctor's degree, State Institution of Higher Education Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda Pedagogical University (Pereyaslav-Khmelnytskyi).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13. – P. 189–203.

Representatives of Ukrainian public movement became both creators and holders of that invisible, intellectual and spiritual heritage that could pass its own genetic code between Ukrainian generations.

Taking into account the significance of the period of Ukrainian revival and importance of personal contribution of the representatives, called «chromadivtsi», belonged to progressive pro Ukrainian movement, we shall mention that priority and necessity of using biographical data has a great influence while studying this subject and the other similar ones.

Interdisciplinary field of social and humanities knowledge defines the using of biographical approach including using it in historical discourse because of the need to personalize the historical process.

We can count thesis researches, monographs, scientific articles, and researches devoted to the different personalities of public movement to published materials for this subject that are of biographical type. This list shall be added with dictionaries, reference books and encyclopedias containing data about those from Ukrainian associations' personnel.

Plots of scientific researches more often come out of intellectual net (environment), family and professional circles, corporate relations, scientific heritage and separate lives of representatives from one or another public association. The mentioned scientific practice retrieves forgotten names, leads to objective highlighting of general historical topics and separate stories.

For researches it is currently important today to turn to the side of studying of life journey and cultural lives of specific personalities from Ukrainian associations. Inasmuch as one of the prior approach of Ukrainian humanities is to personalize the historical process.

Keywords: biographical data, Ukrainian public movement, biographical science, methodological vision, bibliographical source.

Биографические сведения о деятелях украинского громадского движения: методологическое и источниковедческое видение.

Нагайко Т. Ю., кандидат исторических наук, докторант ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» (г. Переяслав-Хмельницкий).

Украинская биографистика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вып. 13. – С. 189–203.

Представители украинского громадского движения выступили создателями и одновременно носителями того нематериального интеллектуально-духовного наследия, которое обеспечило передачу собственного культурного архетипа между поколениями украинцев.

Учитывая исключительную значимость периода национального возрождения и важность личного вклада представителей прогрессивной украинофильской среды — громадцев, следует заметить, что первоочередность и обязательность использования биографических сведений имеет определяющее влияние в изучении как заявленной, так и других подобных тем.

Междисциплинарная плоскость социально-гуманитарного знания определяет применение биографического подхода, в том числе в историческом дискурсе, именно из-за необходимости очеловечивания исторического процесса.

К опубликованным материалам биографического содержания исследуемой темы можно отнести диссертационные исследования, монографии, научные статьи и исследования посвященные отдельным персоналиям громадского движения. Дополняют этот список словари, справочники и энциклопедии, где указываются сведения по персональному составу украинских громад.

Сюжетами научных исследований все чаще выступают интеллектуальные среды, семейные и профессиональные круги, корпоративные отношения, научное наследие и судьбы отдельных представителей того или иного общественного цеха. Указанная на-

учная практика возвращает забытые имена, способствует объективному освещению общих исторических тем и отдельных сюжетов.

Важным и актуальным сегодня является обращение исследователей к изучению жизненного и творческого пути конкретных деятелей украинских громад. Антропоцентризм исторического процесса является одним из приоритетных направлений современной гуманитаристики.

Ключевые слова: биографические сведения, украинское гражданское движение, биографистика, методологическая визия, библиографический источник.

УДК 821. 161.2–94. 09 Онацький Є.

*Тамара Павлівна ДЕМЧЕНКО,
доцент Чернігівського національного педагогічного
університет імені Т. Г. Шевченка,
кандидат історичних наук, (м. Чернігів);*

*Світлана Григорівна ІВАНИЦЬКА,
доцент Запорізького інституту економіки
та інформаційних технологій,
кандидат історичних наук, (м. Запоріжжя).*

ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНИЙ ДІАПАЗОН БІОГРАФІЧНИХ НАРИСІВ ЄВГЕНА ОНАЦЬКОГО (НА ПРИКЛАДІ ЗБІРКИ «ПОРТРЕТИ В ПРОФІЛЬ»)

Автори ставлять за мету проаналізувати концептуальні засади, якими керувався український науковець, журналіст, громадсько-політичний діяч, представник міжвоєнного покоління української еміграції Євген Онацький (1894–1979) при створенні біографічних нарисів «Портрети в профіль» (Чикаго, 1965).

Ключові слова: Євген Онацький, «Портрети в профіль», «Українська мала енциклопедія», М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, Т. Шевченко.

Purpose of the article is analyze the conceptual bases that guided Ukrainian scientist, journalist, social and political activist, a representative of the interwar generation of Ukrainian immigration Eugene Onatskyi (1894–1979) in creating biographical essay «Portraits in Profile» (Chicago, 1965).

Keywords: Eugene Onatskyi, «Portraits in Profile», «Ukrainian brief encyclopedia», M. Hrushevskyi, V. Vinnichenko, S. Petlyura, T. Shevchenko.

Авторы ставят своей целью проанализировать концептуальные основы, которыми руководствовался украинский ученый, журна-

лист, політичний діяч, представник міжвоєнного покоління української еміграції Євгеній Онацький (1894–1979) при створенні біографічних очерків «Портрети в профіль» (Чикаго, 1965).

Ключеві слова: Євгеній Онацький, «Портрети в профіль», «Українська коротка енциклопедія», М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, Т. Шевченко.

Видатний вчений і популяризатор знань, організатор громадського та наукового життя української діаспори, журналіст Євген Дометійович Онацький (1894–1979) залишив по собі значну інтелектуальну спадщину. Слід відзначити, що постать ця не є занадто популярною і всебічно дослідженою в модерній українській історіографії. Звичайно, самостійник та націоналіст Є. Онацький був персоною нон-грата в радянській історіографії. Певною спробою компенсувати цю лакуну є монографія Т. П. Демченко «Здобуття Батьківщини: життя та творчість Євгена Онацького» (Чернівці, 2016), де на основі широкого кола джерел, наукової та публіцистичної літератури відтворено основні етапи життєвого шляху героя, висвітлено головні напрямки його громадсько-політичної діяльності, проаналізовано зміст і значення творчої спадщини та наявний історіографічний доробок різних авторів. На думку автора постать Є. Д. Онацького приваблює своєю ерудицією, працездатністю, широким спектром інтелектуальних зацікавленостей. Його можна вважати щирим європейцем — за прагнення переймати ідеологічні новації та стандарти культурного й духовного життя того світу, який відкрився переможеним неоякітам української державності після поразки революції. Його патріотизм — найвищої проби — дієвий і усвідомлений, який реалізувався насамперед у праці та творчості. Для такої людини, як Є. Д. Онацький, це була єдино можлива форма духовного споріднення з рідним народом, його культурою та боротьбою, і він сповна використав цю можливість.

Євген походив із козацького роду Онацьких, що осів на Полтавщині у XVIII ст. Як уявляється, його активне доросле життя було фактично поділене на чотири основні періоди: «київський», «перший римський», «другий римський» та «аргентинський». В «аргентинський період» учений працював дуже напружено, з повною віддачею, одноосібно упорядковавши у 1957–1967 рр. «Українську малу енциклопедію» (16 книг, 2148 с., наклад 1000 прим.), яка стала синтезом історичних і етнографічних дослідів науковця, підготував до друку великий «Українсько-італійський словник» (продовження римського видання 1941 р.), вісім томів «Записок українського журналіста» за 1931–1938 рр., праці «Мітологія греків і римлян», «Шля-

хом на Роттердам», «Відгуки Роттердамської трагедії в Римі». Видав книжки «У вічному місті: Записки українського журналіста. Рік 1930» (1954), «Завзяття чи спокуса самовиправдання: нариси з суспільного життя» (1956), «Очима душі — голосом серця» (1956), «Портрети в профіль» (1965) та інші.

Логічним чином поміж інших напрямків гуманітаристичної проблематики увагу сучасних дослідників його творчості привертають і залишені ним непересічні зразки біографіки. Метою нашої розвідки є виявити значення біографічного жанру в інтелектуальному доробку Є. Д. Онацького та з'ясувати, чому саме ті, а не інші персоналії були залучені до проблемно-тематичного діапазону його студій і прояснити зрештою концептуальні засади збірки нарисів «Портрети в профіль».

Методологічними підставами для тлумачення й розуміння текстів Онацького мають, вірогідно, послугувати засади герменевтики як методологічної основи гуманітарного знання. Так, відомий німецький мислитель Вільгельм Дильтей (1833–1911) зазначав, що біографістика по суті опиняється в класичному «герменевтичному колі»: історичне ціле можна зрозуміти лише шляхом розуміння його індивідуально-біографічних складових, однак розуміння останніх несе на собі відбиток розуміння цілого. Отже, однією з найбільших перешкод, що виникають перед біографом, є знаходження балансу між різноманітними контекстами та чинниками індивідуального порядку. На думку В. Дильтея повністю подолати це протиріччя неможливо. Біографія як жанр приречена одвічно балансувати між наукою та мистецтвом, фактом і вигадкою. Лише контекстуалізація біографії в системі надіндивідуальних (універсально-історичних, світоглядно-типологічних, поколінних та ін.) об'єктивацій духу може надати біографу можливість «спокійно та впевнено шанувати ту частину істини, що відкривається у кожному світогляді» і, таким чином, уникнути хаосу індивідуальних деталей і свавільності психологічних пояснень. Дильтей також привертає увагу до такої історично-біографічної одиниці виміру як *покоління*. Живу картину епохи допомагає відтворити перехресне дослідження життя індивідів, що одночасно зростають, а згодом, за доби змушнення, співпрацюють між собою і внаслідок цього «складають однорідне ціле». Всі ці думки й настанови в тій чи іншій мірі деталізації зустрічаємо в аналізованих текстах збірки Є. Д. Онацького.

Щодо зацікавлення Євгена Дометійовича біографічними сюжетами, то слід зазначити, що науковий шлях молодого вченого розпочався студією над історією роду Полетик (журнал «Україна», 1917). Саме в ній Є. Онацький задекларував своє специфічне зацікавлення

біографікою: «Біографія взагалі мене привабила тому, що вона дозволяла мені заглянути в інтимне життя людини того часу, зрозуміти її дух, бажання, її прагнення. Дозволяла ближче ввійти в обстановку життя приватної людини. І в цьому відношенні особливо великий інтерес викликала біографія Г. А. Полетики» [4, арк. 8]. В Українській малій енциклопедії (далі — УМЕ) зафіксовані біографічні дані шести представників роду Полетик: Василя, Володимира, Григорія, Івана, Михайла і Петра [21, с. 1419]. Для порівняння відзначимо, що в енциклопедії В. Кривошеї «Козацька старшина Гетьманщини» зібрана інформація про 16 осіб, котрі носили вищеназване прізвище [7, с. 489–590]. Юнацькі роботи Є. Онацького були свого часу опубліковані [15, с. 69–79] й не залишилися поза увагою вчених. Так, В. Омельченко, приступаючи до з'ясування історії цього козацького роду, покликався на ці праці [11, с. 59–63].

Здібний учень і студент, Євген Онацький міг претендувати на кар'єру вченого, публіциста, громадського або й державного діяча, проте жовтневі події 1917 р. в Росії перекреслили для нього цей шлях як і для багатьох інших. Досліджувати як науковець життєві дороги українських діячів він не зміг, бо з 1919 р. й до самої смерті змушений був жити за межами України: спочатку в Італії, а в повоєнний час — в Аргентині. Однак ніхто й ніде не міг йому заборонити робити свою справу на публіцистичному рівні, в мемуарах. Л. Винар слушно відзначив, що «улюбленим жанром» професора була біографія. Він створив близько 200 подібних статей. Тільки в італійському «Літературному словнику творів і персонажів усіх часів і літератур» (Рим, 1941–1943 рр.) вміщено майже 50 біографічних гасел, які належать йому [1, с. 164]. Такий тонкий і вибагливий поціновувач як І. Качуровський віддав належне якості цього доробку: «Мені доводилося користатися багатьма різномовними енциклопедіями, — писав він, — тож можу ствердити: літературна енциклопедія Бомп'яні фактично єдина, де українське письменство представлено поруч з іншими як рівнорядний чинник» [6, с. 374].

Сучасний український історик В. Попик теж позитивно відзначив науковий доробок Є. Онацького в царині біографістики: «Непересічний інтерес становить, зокрема, зібрання численних біографічно-просопографічних нарисів Є. Д. Онацького (1894–1979) про європейських і українських учених, політиків, митців, дипломатів, а також його авторська «Українська Мала Енциклопедія» (Буенос-Айрес, 1957–1967, існує у 8 та в 16 книгах), хоча у ній власне персоналіям відведено небагато місця» [20, с. 12]. Автор двох книг про Є. Онацького, історик літератури М. Тимошик в інтерв'ю «Літературній Україні» наголосив: «Цей колишній керівник пресового бюро

УНР, проживши в Римі понад чверть століття, зробив для промоції нашої держави в світі стільки, скільки не здатні були всі разом взяті так звані українські за назвою, але не за духом, дипломати часів Кучми та Януковича» [9, с. 12].

Збірка «Портрети в профіль» вийшла друком у 1965 р. у Чикаго. Вона пов'язана з аргентинським періодом в житті Є. Онацького, який розпочався у 1947 р. В науковій літературі наголошується, що герой нашої розвідки був у цій латиноамериканській країні «чи не найвпливовіший з повоєнних біженців», багато працював на ниві українського організованого життя [22, с. 230]. На середину 1960-х рр. стан його здоров'я різко погіршився, що й спричинило поступовий відхід від громадських і літературних справ. Вищеназвана збірка вийшла в США як данина поваги до видатного українського діяча й, сподіваємося, з нагоди його 70-річчя. До неї увійшло найкраще з того, що було створено вченим і публіцистом у жанрі біографістики — 29 профільних портретів. 15 із них присвячені іноземцям. Серед них — В. Гете, О. Вайлд (Уайльд), Ф. Ніцше, Енріко Карузо, Казанова. Є й жіночі портрети: «Аніта Гарібальді — героїчна дружина героя» [14, с. 155–158], «Кохана Віктора Гюго — Жюльєта Дру» [14, с. 118–122]. Не меншим різнобарв'ям відзначається й український блок: до нього входять нариси про видатних письменників (Т. Шевченко, І. Франко, Г. Чупринка, В. Стефаник, У. Самчук), знаних громадських і державних діячів доби Української революції (М. Грушевський, В. Винниченко, полковник Василь Вишиваний, Є. Коновалець, С. Петлюра). Жіноча частина української еліти представлена двома постатями: «Марія Цуканова — зворушлива людяність» [14, с. 167–172] і «Олена Теліга — поетка героїчного життя» [14, с. 179–188]. Цікавою видається така деталь: якщо в назвах нарисів про європейських героїнь зазначені їхні коханий або чоловік, то українські жіночі постаті — самодостатні.

Час створення жодного нарису не вказано: інколи його можна з достатньою точністю визначити зі згадки про відзначення ювілейної дати, або зі значно меншою достовірністю — з контексту. Не можна не відзначити й жанрове розмаїття біографічних нарисів: окремі з них являють собою біограми майже класичного зразка, інші наближаються до есею (з явною перевагою авторських роздумів над фактографічною складовою), є передмови до творів письменників, але зустрічаються і такі, що носять виразно белетристичний характер. Так, історія Дона Пасифіко — «громадянина Британської імперії» — це схожа на анекдот розповідь сера Джеймса [14, с. 213–222], ймовірно, вигаданого персонажа. Нариси про італійських державних діячів виконані в манері, близькій до мемуарів Є. Онацького [12], а

також деяких його наукових праць повоєнної доби [17]. Автор не вказував джерела, з яких черпав інформацію. Все, разом узяте, створює труднощі для аналізу та систематизації методологічних засад і визначення принципу добору біографій для даного збірника.

На жаль, Є. Д. Онацький обмежився тільки стислою передмовою до нього. Назва збірки та головний принцип створення біографічного нарису пояснюється тим, що автор «намагався схарактеризувати ту чи іншу особистість не в усій її многогранності, а тільки в профіль, себто тільки в одній чи кількох найбільш маркантних її рисах, які найбільше наближались би до цілоти». При цьому читача переконували, що «профіль, накреслений пером, який схоплює наймаркантніші риси обличчя, дасть про нього сильнішу ідею, ніж поганий образ в олійних фарбах» [14, с. 5]. Цей підхід знаходить своє підтвердження в назвах. Вони зазвичай фіксують ту рису, ознаку, особливість, що привернула увагу автора та довкола якої побудовано сюжет: Оскар Вайльд (Уайльд) — «геній парадоксу»; Улас Самчук — «поет села» тощо.

Проте щедро розкидані по тексту зауваги, натяки, розлогі роздуми, вказівки дають підстави для певних висновків щодо міркувань, якими керувався автор — талановитий любитель профілів, «накреслених пером». До речі, Є. Д. Онацький, який мав хист до музики, включив до збірки три портрети музикантів: композитора, виконавця та співака. Натомість там немає жодної історії художника. Географічно у книзі представлені образи видатних діячів європейської й української (теж європейської) культури, науки та політикуму. Власне, йдеться про Західну та Центральну Європу. Очевидне переважання італійців (10 осіб), ймовірно, можна пояснити тривалим перебуванням автора в цій країні, заангажованістю в її культуру та науку. Впадає в око повна відсутність не тільки нарисів, а й позитивних згадок про Росію, Польщу, інші країни Східної Європи. Пояснення цього факту криються в націоналістичних поглядах Є. Д. Онацького, достатньо чітко відображених в його публікаціях у часописі «Розбудова нації» та інших періодичних виданнях міжвоєнної доби. У цьому контексті видається показовим сюжет про італійського дипломата Амадео Джанніні, з яким його український біограф познайомився у 1921 р. Італієць тривалий час підтримував український рух, але з появою ОУН його власне (а також і міністерства закордонних справ в цілому) ставлення змінилося на гірше. «Джанніні дав мені зрозуміти, — відзначив Є. Онацький, — що, хоча він і залишається прихильником української самостійности, але вважає, що не можна йти до неї тим шляхом, яким іде ОУН: щоб самостійна Україна могла втриматися супроти Москви, необхідна в Європі сильна Польща, а ОУН її підриває» [14, с. 231]. Такий підхід

багато чого пояснює і в теперішньому ставленні Європи до проблем і потреб України. Однак відчувається, що Є. Д. Онацький із розумінням поставився до позиції італійського уряду та пишався, що по закінченні Другої світової війни А. Джанніні не побоявся очолити Італо-Українське товариство.

Із даного фрагмента можна зробити важливий висновок: внесок діячів інших народів до світової культури чи політичної думки автор насамперед оцінював із позицій захисту українських інтересів. Україна присутня у багатьох сюжетах: у нарисі про італійського письменника Г. Д'Аннунціо, яким відкривається збірка (Є. Д. Онацький не може утриматися, щоб не нагадати, що з великою італійською артисткою Елеонорою Дузе «люблять порівнювати нашу славу Заньковецьку» [14, с. 11]). У біографічній статті, присвяченій «універсальному генію» Гете, підкреслюється, що автор користувався перекладом «Фавста» Д. Загула, який «не встиг перекласти другої частини цього архитвору Гете, бо був розстріляний більшовиками, а опісля і його переклад було заборонено та вкінці знищено» [14, с. 34]. В історії О. Вайльда привертає увагу порівняння огидного вчинку власника готелю, де провів останні дні англійський письменник (видер у померлого золоті коронки, щоб не залишитися без прибутку), з практикою «звичайних катів з ГПУ» [14, с. 72].

Утім значно більшу роль відіграє дидактичний момент: Є. Онацький постійно наголошує такі риси вдачі своїх європейських героїв як патріотизм, відданість ідеалам, стійкість перед лицем ворога, безкомпромісність і рішучість у боротьбі за свободу та незалежність своєї батьківщини. Це аж ніяк не означає, що Україні бракує своїх героїв. У рефераті про творчість Лесі Українки, створеному в роки Української революції, наголошено якраз на героїчних образах поетеси: «Незалежність від ворога, незалежність навіть в дрібницях, незалежність горда і рішуча — ось той ідеал, що показувала Леся своїм читачам» [5, арк. 12]. Однак для автора важливо показати, що такі самі чесноти шанують у європейському світі. В біографії Джузеппе Мацціні (Мадзіні) — «апостола свободи пригнічених націй» — його особа протиставляється «сухому й безсердечному Марксові, який не долюблював Мацціні, кпив собі з нього і з його “Молодої Європи”, що в ній Мацціні визнавав за кожною нацією право на вільне життя і вільний розвиток» [14, с. 78]. З іншого боку, україноцентричність збірки Є. Д. Онацького полягає в постійному нагадуванні читачам, що варто приглядатися до духовного та культурного життя інших народів, запозичувати у них краще. Один із найбільших у книзі нарис про Гете завершується сюжетом із красномовною назвою: «Плями на сонці». Були, безумовно, недоліки і в цього генія,

однак «німці, що завжди вмiли шанувати своїх великих людей, тільки зрідка, але у усякому разі без всякого підкреслювання, згадують про помилки Гете, і натомість постійно черпають з глибокої криниці його всесторонньої творчості...». Таким підходом, на думку біографа, не гріх скористатися й українцям, бо й сам великий мислитель «навчає нас терпимости, навчає нас відшукати в кожній людині перш усього іскорку Божу...» [14, с. 58–59]. Власне, і сам Є. Онацький демонструє подібне ставлення до своїх героїв. Варто виокремити нарис про українську письменницю Марію Цуканову (1905–1998), яка разом із родиною прибула до Аргентини приблизно тоді само, що й Онацькі. Доробок цієї уродженки Харкова тривалий час був цілковито невідомим в Україні, тільки у 2013 р. вийшов томик її творів із розлогою передмовою І. Гавриш.

Написане землячкою приємно вразило визнаного лідера української громади в Аргентині й він погодився написати передмову до збірки її оповідань «Бузковий цвіт» (1951 р.) [2, с. 5–15], визначивши головну рису творчої манери авторки як «зворушлива людяність». Хоча писала вона про голод, страшні реалії радянської дійсності, війну, але «не знайдемо ми в її творах ані брутальних, модних тепер, ніби реалістичних сцен вибуху в людині звірячих інстинктів; ані описів легкої моралі, що в деяких авторів переходять у замилювання розпущою; ані теж модної останніми часами проповіді ненависти до ворога і пімсти над ним; ані навіть закликів до змагу з ним, — це все органічно чуже авторці — підкреслює Є. Д. Онацький, — що намагається перенести свого читача в царство духової краси, де людина шукає вічної правди, і намагається піднятися до найвищих сфер космічної гармонії» [14, с. 170–171]. Імпонувала їй біографу, очевидно, й та обставина, що авторка за фахом музикант, і цей талант виразно позначився на її творчій манері, мові та сюжетах.

Український цикл збірника відкриває постать полковника Василя Вишиваного — «Архикнязя Габсбургського» [14, с. 123–154]. У 1920 р. Є. Д. Онацький вельми скептично оцінював його особу. 2 січня, почувши, що полковник одружився із якоюсь румунською княжною, а на весіллі в Бухаресті було усе українське посольство, він занотував: «Отже, починається нова авантюра з гетьманством. І о. Бон, і Карманський горою за Вишиваного. Вони всіма силами намагалися мене переконати, що Вишиваний — великий демократ і що весь український народ аж кричить (?) за новим царем (?)» [13, с. 11]. Згодом значення діяльності австрійського ерцгерцога для українського державницького руху й роль останнього у його розгортанні зазнали докорінної переоцінки. Аналізуючи дану персону, Є. Д. Онацький не приховує впливу вельми авторитетної особис-

тості Є. Х. Чикаленка, постійно покликується на його думку. «Проте, самі оті напади “сатириків” і ота оборона виказують ясно, якою дійсно популярністю користувався тоді серед українського громадянства полк[овник] Василь Вишиваний і як він мимоволі концентрував на собі надії багатьох тих, що, як я вже казав, розгублено шукали виходу. Вияв цих настроїв знаходимо в симптоматичному листі до редакції “Волі” такого видатного і впливового українського громадянина, як Євген Чикаленко, колишній видавець “Ради” у Києві, що коло сорока років тримав у руках пряжу української національної політики. В цьому самому листі [...] Євген Чикаленко висуває твердження, що з тодішнього хаосу, розбиття й безголов’я може порятувати Україну тільки монархія». Наводячи розлогі цитати, Є. Онацький робить висновок: «Для кожного поінформованого було ясно, що старий Є. Чикаленко агітує за полк[овником] Василем Вишиваним» [13, с. 147–148]. У сучасній історичній науці вимальовується виразний інтерес до постаті останнього. Так, Я. Р. Дашкевич вважає, що «трансформація» Вільгельма-Франца Габсбурга-Лотрінген, у Василя Вишиваного стає «зрозумілішою і закономірнішою», бо «Україна з її народним монархізмом (“хочемо свого короля”), а не республіканством (як твердить основна маса істориків) вже визріла до незалежності» [3, с. 58]. І цей новий дискурс тільки підтверджує талант передбачення, яким був наділений Є. Д. Онацький, хоча, можливо, це результат його колосальної ерудиції та звички збирати та систематизувати матеріали найрізноманітнішого гатунку.

Наступні постаті додають все нових штрихів до цього спостереження. Про декого з них уже згадувалося. Варто ще назвати «профілі» Грицька Чупринки [14, с. 173–178], Миколи Лисенка, потрактованого як «батько української музики» [14, с. 189–192], Івана Франка [14, с. 193–198], Василя Стефаника [14, с. 199–204]. Дві статті присвячені Тарасові Шевченку, який завжди був для українців чимось значно більшим, ніж великий поет: «Тарас Шевченко — чесність з Богом» і «Шевченко — багатогранний національний геній» [14, с. 261–272; 273–283]. Без сумніву, ці нариси не втратили свого значення й нині, про що свідчить передрук окремих із них [19]. Про знамениту повість У. Самчука «Марія», яка сьогодні уже стала класикою, Є. Д. Онацький писав, що усі персонажі повісті: «...живі люди, з їх хибами, вадами і добрими прикметами, — тут нема нікого ні надто зідеалізованого, ані надто упослідженого; у кожній позитивній постаті є якийсь гріх, у кожній негативній постаті є якийсь бодай проблиск добра. Але в деяких добро переважає, [...] інші безповоротно захлинаються в хвилях злодійства й деморалізації, що їх несе московська повінь» [14, с. 162].

Особливе місце відводиться серії портретів визнаних лідерів українства ХХ ст. Це — «В. К. Винниченко — його осамітнення і “чесність з собою”» [14, с. 241–252]; «Михайло Грушевський — чесність з народом» [14, с. 285–297]; «Євген Коновалець — уроджений провідник» [14, с. 233–240]; «Симон Петлюра — чесність з ідеєю» [14, с. 253–260]. У цих нарисах відтворені не тільки визначальні риси чільних борців за Українську державність, які особливо виразно проступають, коли їх аналізує з позиції часу сучасник та учасник тих подій. Це вдала спроба підвести ризику (для себе, в першу чергу) під тривалими роздумами про причини катастрофічної поразки Української революції, неготовності української еліти до творення національної держави, можливі перспективи відновлення останньої. Як бачиться, для Є. Д. Онацького вкрай важливим було осягнення минулого в людському вимірі — крізь призму вчинків визнаних революційних лідерів. У 1931 р. він зафіксував: «Коли я дивлюся в перший період нашої національної революції – від часів Центральної Ради до закріплення большевиків у Східній Україні, а поляків у Західній, — я бачу, як над невиразною масою українських політиків та громадських діячів підносяться **три** постаті, що відкидають тінь свою далеко в історію. Це постаті Грушевського, Винниченка й Петлюри». Визнаючи за кожним із них заслуги, автор наголошує: «“Переможців не судять”, так говорить народня мудрість. Але зате переможених судять і то звичайно засуворо. І український національний Провід тих часів, того першого періоду української національної революції, теж отримав свого часу суворий осуд» [18, с. 285–286].

Відчувається, що Є. Д. Онацький прагне вирватися за межі огульного осуду, розібратися, чому так сталося, водночас не стримує гніву, що особливо виразно відчувається в нарисі про М. С. Грушевського. «Коли в 1920 році старий провідник української думки почав все більше наближатися до большевиків і коли, переїхавши на Україну, зовсім віддався на їх ласку, — зазначив автор, — для національно думуючої еміграції старий Грушевський ніби помер. Бо, здавалося, краще було б такій людині відразу померти, — ніж зважитися на такий крок» [18, с. 287]. Згодом інтонація стала змінюватися. Біограф відмовився від ролі обвинувача та зосередився на більш притаманних досліднику цілях — з’ясуванні долі й вартості особистості на тлі нелегкої «доби — вовчиці» (О. Ольжич). Він особливо виокремлює і підносить постать С. В. Петлюри. Висновки Є. Д. Онацького щодо цієї визначної постаті збігаються з міркуваннями сучасних істориків. Так, С. Х. Литвин понад десять років тому писав: «Є очевидно певна політична недалекоглядність, яка поля-

гає в тому, що нинішня Українська Держава мляво і невиразно ідентифікує себе з Українською Народною Республікою, не використує її досвіду та досвіду таких діячів як С. Петлюра. С. Петлюра ще не знайшов в Україні того пошанування, на яке заслуговує. [...] Сучасним політичним і державним діячам для розуміння націотворчих проблем корисним було б знання ідей С. Петлюри, які були рушійною силою у відродженні українського народу та в його визвольній боротьбі» [8, с. 533]. Відзнакою вищого пошанування останнього в дискурсі Є. Д. Онацького є його порівняння з Є. Коновальцем, який втілює у розумінні професора кращі риси лідера міжвоєнної доби, бо «перейняв і продовжував» справу Петлюри. Суттєвим моментом наступництва стала та обставина, що Є. Коновалець «не дав змарнувати все те, що на шляху до духового визволення нації вже здобув Симон Петлюра і підніс високо його прапор, що вже почав був хилитися» [14, с. 234]. Отже, для Є. Д. Онацького — це дві рівноцінні постаті. Важливим є також з'ясування ознак специфічного героїзму, властивого провідникам нації: «Справжні герої свого героїства ніколи не визискують, не шукають за нього винагород. Вони все залишаються героями, тобто людьми служби, а не визиску» [14, с. 255]. Іншими словами, для лідера за всіх обставин пріоритетом мають виступати інтереси народу й держави. Ще раз підкреслимо, таких осіб в історії України ХХ ст. Є. Онацький нарахував небагато — усього лише двох.

Натомість особа М. С. Грушевського хоча й не демонізується, але й на героя не надається. «Засада “чесність з народом”, — доходить біограф висновку, — що керувала поведінкою й життям проф. Грушевського, дала дуже трагічні наслідки [...]. Люди типу й засад Мих. Грушевського, оті наші демократи-народники, в своїй любові до народу, в своїй “чесності з народом” часто поводяться, як слабівільна мати з сином мазуном, в усьому йому потураючи і тим самим псуючи йому характер і підготовляючи йому сумне майбутнє. Замість вести народні маси й виховувати їх, вони пильно прислухаються до їх голосу, щоб від них не відставати. Поставлені на чолі проводу, вони свідомо відмовляються, вони хочуть бути лише виконавцями народньої волі, забуваючи, що та ніби народня воля не все буває — автентична» [14, с. 296–297]. Доречно зауважити, що подібні думки приходили й Є. Маланюкові, котрий небезпідставно все життя вважав себе «воїном» України. Упродовж свого емігрантського побутування великий поет розмірковував над причинами поразки Української революції. Один із останніх записів у його нотатниках суголосний названому вище висновку Є. Д. Онацького. «Епізод з держ[авним] секретарем ЗУНР, що то їздив до батька-се-

лянина питати (у “народа”), “що робити?” і відповідь батька (то на те я тебе посилав до школи, щоб ти мене питаєш)» [10, с. 235].

Звичайно, не все у біографічному доробку Є. Д. Онацького рівноцінне. Так, «профільний» портрет В. К. Винниченка виписано переважно чорною барвою, що не перешкоджає об’єктивній оцінці ролі однієї з найбільш контroversійних постатей української історії. У цілому ж висновки та розлогі міркування Є. Д. Онацького не втратили своєї актуальності й нині. Проблема формування життєздатної, відповідальної перед народом і здатної повести його за собою української національної еліти й сьогодні залишається однією з ключових у громадсько-політичному бутті. Суттєвим фактором формування наступного покоління державних мужів мало б стати поглиблене ознайомлення з багатою спадщиною таких відповідальних і серйозних авторів, як Є. Д. Онацький. Сподіваємося, що після успішного завершення проекту з видання УМЕ, в Україні буде здійснена й републікація його «Портретів в профіль».

1. *Винар Л.* Євген Онацький — чесність з нацією [Текст] / Л. Винар // Український історик. – 1980. – Ч. 1–4. – С. 153–179.
2. *Гавриш І.* «Сторінки одного життя»: передмова [Текст] / І. Гавриш // Цуканова М. Завтра знову зійде сонце. Повісті, оповідання, п’єси / М. Цуканова. – Київ : Преса України, 2013. – 416 с.
3. *Дашкевич Я.* Вільгельм Габсбург і українська ідея (До 110-ліття з дня народження) [Текст] / Я. Дашкевич // Розбудова держави. – 2005. – № 1–4. – С. 57–69.
4. Інститут рукопису НБУВ, ф. 227 (Архів Онацького Є. Д.), од. зб. 5, 8 арк.
5. Інститут рукопису НБУВ, ф. 227 (Архів Онацького Є. Д.), од. зб. 12, 18 арк.
6. *Качуровський І.* 150 вікон у світ: 3 бесіди, трансльованих по Радіо «Свобода» [Текст] / І. Качуровський. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 462 с.
7. *Кривошея В. В.* Козацька старшина Гетьманщини: енциклопедія [Текст] / В. В. Кривошея. – Київ : Стило, 2010. – 792 с.
8. *Литвин С.* Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана [Текст] / С. Литвин. – Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2001. – 640 с.: іл.
9. Літературна Україна. – 2015. – 24 грудня – № 49–50. – С. 12.
10. *Маланюк Є.* Нотатники (1936–1968): Док.-худ. вид. [Текст] / Є. Маланюк ; упоряд. Л. Куценко. – Київ : Темпора, 2008. – 336 с.: іл.

11. *Омельченко В.* Рід Полетик [Текст] / В. Омельченко // Український історик. – 1967. – № 1–2. – С. 59–63.
12. *Онацький Є.* Під омофором барона М. Василька [Текст] / Є. Онацький // Український історик. – 1978. – Ч. 4. – С. 83–93; 1980. – Ч. 1–4. – С. 110–133; 1981. – Ч. 1–4. – С. 137–146; 1987. – Ч. 1–4. – С. 107–114.
13. *Онацький Є.* По похилій площі: Записки журналіста і дипломата [Текст] / Є. Онацький. – Мюнхен : Дніпрова Хвиля, 1969. – Ч. II. – 262 с.
14. *Онацький Є.* Портрети в профіль [Текст] / Є. Онацький. – Чикаго: Українсько-Американська Видавнича Спілка, 1965. – 300 с.
15. *Онацький Є.* Походження Полетик [Текст] / Є. Онацький // Україна. – 1917. – Кн. 1–2. – С. 84–99.
16. *Онацький Є.* Справа за с. Аксютинці [Текст] / Є. Онацький // Україна. – 1918. – Кн. 1–2. – С. 69–79.
17. *Онацький Є.* Творення дипломатичної місії при Ватикані за Карманського і Тишкевича; Діяльність дипломатичної місії о. Бонна [Текст] / Є. Онацький // Бюлетень: Матеріали IV-ої наук. конф. НТШ – Торонто. – Торонто, Онтаріо, Канада, 1953. – Ч. 1 (4). – С. 33–60.
18. *Онацький Є.* У Вічному місті: Записки українського журналіста, роки 1931–1932 [Текст] / Є. Онацький. – Торонто : Новий шлях, 1981. – 631 с.
19. *Онацький Є.* Улас Самчук — поет села [Текст] / Є. Онацький // Розбудова держави. – 2005. – № 1–4. – С. 72–76.
20. *Попик В.* Формування вітчизняних ресурсів біографічної інформації: від витоків Національного відродження до здобуття Україною незалежності [Текст] / В. Попик // Бібліотечний вісник. – 2012. – № 3 (209). – С. 21–31.
21. Українська мала енциклопедія [Текст]. – Буенос-Айрес, 1963. – Кн. XI: Пе–Ре. – С. 1419.
22. *Ціпко С.* Українці в Аргентині (1897–1950): творення громади [Текст] / С. Ціпко ; перекл з англ. М. Гримич, С. Кухаренко. – Київ : Дуліби, 2015. – 280 с.

REFERENCES

1. Vynar, L. (1980). *Yevhen Onatskyi — chesnist z natsiieiu* [Eugene Onatskyu – the honesty of the nation]. *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], 1–4, 153–179. [in Ukrainian].
2. Havrysh, I. (2013). *Storinky odnoho zhyttia: peredmova. Tsukanova M. Zavtra znovu ziide sontse. Povisti, opovidannia, p'iesy* [«Page one life»: the preface]. Kyiv: Presa Ukrainy. [in Ukrainian].

3. Dashkevych Ia. (2005). *Vilhelm Habsburg i ukrainska ideia (Do 110-littia z dnia narodzhennia)* [Wilhelm Habsburg and Ukrainian idea (to the 110th anniversary of his birth)]. *Rozbudova derzhavy* [The development of the state], 1–4, 57–69. [in Ukrainian].
4. Instytut Rukopysu NBUV [Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library], f. 227 (Arkhiv Onatskoho Ie. D.), in. № 5, f. 8.
5. Instytut Rukopysu NBUV [Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library], f. 227 (Arkhiv Onatskoho Ie. D.), in. 12, 18 p.
6. Kachurovskiy, I. (2008). *150 vikon u svit: Z besid, translovanykh po Radio Svoboda* [150 windows in the world: conversations broadcasted by Radio «Liberty»]. Kyiv: Vyd. dim Kyievo-Mohylianska akademiia. [in Ukrainian].
7. Kryvosheia, V. V. (2010). *Kozatska starshyna Hetmanshchyny: entsyklopediia* [Cossack officers of Hetmanshchyna: Encyclopedia]. Kyiv: Stylos. [in Ukrainian].
8. Lytvyn, S. (2001). *Sud istorii: Symon Petliura i petliuriana* [The court of History: Simon Petliura and petlyuriana]. Kyiv: Vyd-vo imeni Oleny Telihy. [in Ukrainian].
9. *Literaturna Ukraina* [Literary Ukraine] (2008, 24 desember), 49–50. [in Ukrainian].
10. Malaniuk, Ie. (2008). *Notatnyky (1936–1968)* [Notebooks (1936–1968)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
11. Omelchenko, V. (1967). *Rid Poletyk* [Genealogy of Poletyka]. *Ukrainskyi istoryk* [Український історик], 1–2, 59–63. [in Ukrainian].
12. Onatskyi, Ie. (1978). *Pid omoform barona M. Vasyilka. Ukrainskyi istoryk* [Under the aegis of Baron M. Vasyilko], 4. 83–93; (1980), 1–4, 110–133; (1981), 1–4, 137–146; (1987), 1–4, 107–114. [in Ukrainian].
13. Onatskyi, Ie. (1969). *Po pokhlyii ploschi: Zapysky zhurnalista i diplomata* [Down an inclined plane: Notes journalist and diplomat]. Munich: Dniprova Khvyliia. [in Ukrainian].
14. Onatskyi, Ie. (1965). *Portrety v profil* [Portraits in profile]. Chicago: Ukrainsko-Amerykanska Vydavnycha Spilka. [in Ukrainian].
15. Onatskyi, Ie. (1917). *Pokhodzhennia Poletyk* [The origin of the genus Poletyka]. *Ukraina* [Україна], 1–2, 84–99. [in Ukrainian].
16. Onatskyi, Ie. (1918). *Sprava za s. Aksiutyntsi* [The case of the village Oksyutyntsi]. In *Ukraina* [Україна]. (Vol. 1–2, pp. 69–79). [in Ukrainian].
17. Onatskyi, Ie. (1953). *Tvorennia diplomatychnoi misii pry Vatykani za Karmanskoho i Tyshkevycha; Diialnist diplomatychnoi misii o. Bonna* [Creation diplomatych mission at the Vatican by Karman-

- sky and Tyszkiewicz; Activities diplomatyc mission fr. Bonn]. In *Biuletyn: Materiialy IV-oi nauk. konf. NTSsh. Toronto*. (Vol. 1 (4), pp. 33–60). [in Ukrainian].
18. Onatskyi, Ie. (1981). *U Vichnomu misti: Zapysky ukrainskoho zhurnalista, roky 1931–1932* [In the Eternal City: Notes of Ukrainian journalist, years 1931–1932]. Toronto: Novyi shliakh. [in Ukrainian].
 19. Onatskyi, Ie. (2005). *Ulas Samchuk — poet sela* [Ulas Samchuk is a poet of village]. *Rozbudova derzhavy* [The development of the state], 1–4, 72–76. [in Ukrainian].
 20. Popyk V. (2012). *Formuvannia vitchyznianykh resursiv bihrafichnoi informatsii: vid vytyokiv Natsionalnoho vidrodzhennia do zdobuttia Ukrainoiu nezalezhnosti* [Formation of national resources biographical information: from the origins of National Revival to the independence of Ukraine]. *Bibliotechnyi visnyk* [Library journal], 3, 21–31. [in Ukrainian].
 21. *Ukrainska mala entsyklopediia* [Ukrainian Brief Encyclopedia] (1963). (Vol. XI, p. 1419.) Buenos Aires. [in Ukrainian].
 22. Tsipko, S. (2015). *Ukrainci v Argentyni (1897–1950): tvorennia hromady* [Ukrainians in Argentina (1897–1950): creating of community]. Kyiv: Duliby. [in Ukrainian].

Проблемно-тематичний діапазон біографічних нарисів Євгена Онацького (на прикладі збірки «Портрети в профіль»).

Демченко Т. П., кандидат історичних наук, доцент Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (м. Чернігів).

Іваницька С. Г., кандидат історичних наук, доцент, Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій (м. Запоріжжя).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 204–220.

Мета статті — визначити й проаналізувати засади, якими керувався український науковець, журналіст, громадсько-політичний діяч, представник міжвоєнного покоління української еміграції Євген Онацький (1894–1979) при створенні біографічних нарисів «Портрети в профіль» (Чикаго, 1965). Зазначивши, що всі біографічні нариси є різні за жанром, автори виокремили спільні ознаки 29 портретів видатних європейців — 15 «профілів» представників Західної й Центральної Європи й 14 — українців. Усі статті Є. Онацького вирізняються такими рисами, як україноцентричність й європейськість. Тексти українського блоку, особливо нариси про

письменників, приваблюють виразною об'єктивністю, за винятком статей про лідерів Української революції 1917–1921 рр. (зокрема, В. К. Винниченка), оскільки автор критикував їх за відсутність лідерських якостей та програш визвольних змагань.

Ключові слова: Євген Онацький, «Портрети в профіль», «Українська мала енциклопедія», М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, Т. Шевченко

Problem and Theme range of Eugene Onatsky's biographical essays (based on the book «Portraits in Profile»).

Demchenko T. P., Candidate of Historical Sciences, T. Shevchenko Chernihiv National Pedagogical University, Lecturer (Chernigov).

Ivanytska S. G., Candidate of Historical Sciences, Zaporizhya's Institute of Economics and Information Technology, Lecturer (Zaporizhia).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13. – P. 204–220.

Purpose of the article is to identify and analyze the principles that guided Ukrainian scientist, journalist, social and political activist, a representative of the interwar generation of Ukrainian immigration Eugene Onatsky (1894–1979) in creating biographical essay «Portrait in Profile» (Chicago, 1965). Noting that all biographical sketches are different in genre, the authors have identified common features 29 portraits of prominent Europeans — 15 «profiles» from the Western and Central Europe and 14 — Ukrainian. All articles E. Onatsky have such features as Ukrainian focus on values and Europeanism. Texts of Ukrainian themes, especially portraits of writers, attract distinct objectivity, except for articles on the leaders of the Ukrainian revolution of 1917–1921 (including V. K. Vinnichenko), because author criticized for lack of leadership and loss liberation struggle.

Keywords: Eugene Onatsky, «Portraits in Profile», «Ukrainian brief encyclopedia», M. Hrushevsky, V. Vinnichenko, S. Petlyura, T. Shevchenko

Проблемно-тематический диапазон биографических очерков Евгения Онацкого (на примере сборника «Портреты в профиле»).

Демченко Т. П., кандидат исторических наук, доцент Черниговского национального педагогического университета имени Т. Г. Шевченко (г. Чернигов).

Иваницкая С. Г., кандидат исторических наук, доцент Запорожского института экономики и информационных технологий (г. Запорожье).

Украинская биографистика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вып. 13. – С. 204–220.

Цель статьи — определить и проанализировать принципы, которыми руководствовался украинский ученый, журналист, политический деятель, представитель межвоенного поколения украинской эмиграции Евгений Онацкий (1894–1979) при создании биографических очерков «Портреты в профиль» (Чикаго, 1965). Отметив, что все биографические очерки являются разными по жанру, авторы выделили общие признаки 29 портретов выдающихся европейцев — 15 «профилей» представителей Западной и Центральной Европы и 14 — украинских. Все статьи Е. Онацкого отличаются такими чертами, как украиноцентричность и европейскость. Тексты украинской тематики, прежде всего, очерки о писателях, привлекают выразительной объективностью, за исключением статей о лидерах Украинской революции 1917–1921 гг. (в частности, о В. К. Винниченко), ибо автор критиковал их за отсутствие лидерских качеств, усматривая в этом причину катастрофы освободительной борьбы.

Ключевые слова: Евгений Онацкий, «Портреты в профиль», «Украинская краткая энциклопедия», М. Грушевский, В. Винниченко, С. Петлюра, Т. Шевченко

*Barbara TECHMAŃSKA,
Dr, pracownik Zakładu Dydaktyki i WOS
Instytutu Historycznego
Uniwersytetu Wrocławskiego (Polska).*

ROLA LOKALNYCH BOHATERÓW W EDUKACJI HISTORYCZNEJ

Tekst prezentuje możliwości wykorzystania na lekcjach «Historii i społeczeństwa. Dziedzictwa epok» postaci mniej znanych i eksponowanych w Podstawie programowej i podręcznikach, a zwłaszcza tych związanych z historią lokalną.

Słowa kluczowe: Biografia, edukacja historyczna, historia regionalna, wzorzec osobowy, Jan Wyżykowski.

Текст показує можливості використання на уроках предмета «Історія і суспільство. Спадщина епох» постатей, мало знаних і слабо представлених у базовому навчальному плані та підручниках, особливо тих осіб, котрі пов'язані з локальною історією.

Ключові слова: біографія, історична освіта, регіональна історія, візирець особистості, Ян Вижиковський.

The text presents the possibility of using classes «History and society. Heritage eras» as less well-known and prominent in the curriculum and textbooks and especially those related to local history.

Keywords: Biography, historical education, regional history, pattern bedded, Jan Wyżykowski.

«Każde wydarzenie, gdy mu się lepiej przyjrzeć, rozpada się na wiele działań, gestów, ról. Cywilizacja to przede wszystkim ludzie a zatem ich postęпки, działania, pasje i „zaangażowanie”, ich nagłe i niespodziewane woltę. Z wielu czynności, dzieł i biografii co jakiś czas wyłaniają się ludzie i wydarzenia, sygnalizując „punkt zwrotny”, nowy etap»¹.

Te kilka zdań wstępu potwierdza, że człowiek odgrywa w procesie dziejowym kluczową rolę. To Krzysztof Kolumb przyczynił się do ważnego odkrycia, to Marcin Luter zapoczątkował reformację, a Newton dokonał przełomu w fizyce... Wprowadzenie elementów biograficznych

¹F. Braudel, *Gramatyka cywilizacji*, Warszawa 2006, s. 60.

do edukacji historycznej ułatwia wyjaśnienie motywów działań ludzi w przeszłości, daje możliwość wartościowania poczynań bohaterów oraz pozwala na odniesienie się do ich konkretnych zachowań. Zwykle programy nauczania i podręczniki z historii eksponowały nadzwyczajne i ważne jednostki, podkreślając ich dokonania polityczne i naukowe, wyjątkowe cechy charakteru. Odpowiedni dobór postaci wpływał też na odpowiedni model wychowawczy. Można było kształtować uczucia patriotyczne, ale też przekonywać do właściwej ideologii. Zwłaszcza w okresie PRL historia była przedmiotem, przez który prowadzony był proces indoktrynacji², a odpowiedni kanon bohaterów to dzieło wyraźnie wspomagał. Instrukcja programowa i podręcznikowa dla 11-letnich szkół ogólnokształcących (na rok szkolny 1954/55 oraz kolejny) w klasie IV przewidywała zaprezentowanie takich bohaterów historycznych, jak Fryderyk Engels i Karol Marks («nauczyciele robotników»), Włodzimierz Lenin, a także Konstanty Rokossowski i oczywiście Józef Stalin³. Podobnie było na kolejnych etapach edukacyjnych (również w klasach starszych), wzrastał zwłaszcza procentowy udział «omawiania» życia i dzieł Lenina. Złośliwi wspominali, że często jako temat prac pisemnych pojawiał się problem: «Kto jest Twoim bohaterem i dlaczego Lenin?». Indoktrynująca rola liderów socjalizmu została zmniejszona w wyniku negocjacji w 1981 roku między Krajową Komisją Koordynacyjną Oświaty i Wychowania NSZZ «Solidarność» a władzami państwowymi. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w badaniach Janusza Rulki z 1985 roku⁴. W świadomości młodzieży jako bohaterowie narodowi funkcjonowali (według kolejności): Adam Mickiewicz, Mikołaj Kopernik, Tadeusz Kościuszko, Maria Skłodowska-Curie, Fryderyk Chopin, Jan Kochanowski, Władysław Sikorski, Józef Piłsudski, Henryk Sienkiewicz, Jan III Sobieski. W pierwszej «10» nie było idoli socjalizmu. Warto wspomnieć, że mimo tego, iż okres PRL był wyjątkowo pod względem «przekonywania do jedynej właściwej ideologii», to «pożądane postawy» kształtowano także wcześniej. W II Rzeczypospolitej, po 1926 roku w podręcznikach do historii dominowała osoba Józefa Piłsudskiego i

²Zob. np. J. Wojdon, *Propaganda polityczna w podręcznikach dla szkół podstawowych Polski Ludowej (1944–1989)*, Toruń 2001. Autorka dokonała przeglądu polskich podręczników do większości przedmiotów nauczania, nie tylko do historii z czasów PRL, analizując je pod kątem zawartości w nich treści propagandowych.

³Zob.: J. Durka, *Rola postaci historycznej w edukacji — dotychczasowe doświadczenia a „nowa podstawa programowa z historii”*, [w:] *Pamięć-Kultura-Edukacja*, red. A. Bieś SJ, M. Chrost, B. Topij-Stempińska, Kraków 2011, s. 126.

⁴J. Rulka, *Niektóre problemy świadomości historycznej młodzieży*, „Studia Pedagogiczne” 1990, z. 16, s. 23–35; J. Rulka, *Przemiany świadomości historycznej młodzieży*, Bydgoszcz 1991. Patrz też: M. Łazarska, *Biografie na lekcjach historii w szkole podstawowej*, «Wiadomości Historyczne» 1980, nr 3, s. 252–256.

jego zwolenników, przeciwnicy Marszałka nie pojawiali się w ogóle. Uczono także miłości do sanacyjnego państwa, wychwalane były Legiony.

Po przemianach ustrojowych w latach 1989–1991 zniknął z Podstawy programowej «obowiązkowy kanon bohaterów ruchu robotniczego». Dużą szansę w doborze postaci prezentowanych na lekcjach historii otrzymał nauczyciel. Treści zawarte w Podstawie programowej determinowały pojawienie się wielu postaci, niemniej jednak pozwalały też prowadzącemu zajęcia na swobodne odwoływanie się do wybranych przez siebie przykładów. Także większe zainteresowanie historią lokalną wprowadzało mniej znane postaci do nauczania w poszczególnych regionach kraju. Największe jednak możliwości w wykorzystaniu biografii na lekcjach historii daje przedmiot uzupełniający «Historia i społeczeństwo. Dziedzictwo epok». Jego pojawienie się zapowiadała nowa Podstawa programowa z 2009 roku, a zaczął być realizowany w szkołach ponadgimnazjalnych od roku 2012.

W nauczaniu historii w liceach i technicach Podstawa programowa z 2009 roku wprowadziła istotne zmiany. Przede wszystkim absolwenci gimnazjum, w pierwszej klasie w szkole ponadgimnazjalnej, kontynuowali kurs historii rozpoczynając zdobywanie wiedzy od wydarzeń 1918 roku, a kończyli na wydarzeniach z przełomu XX i XXI wieku. W drugiej klasie, w zależności od tego który profil wybrali, albo podejmowali szczegółową analizę historii poczynając od okresu starożytności, dochodząc w klasie trzeciej do współczesności (profile humanistyczne z rozszerzonym kursem historii) albo stawali się od 1 września 2013 rok słuchaczami nowego przedmiotu «Historia i społeczeństwo. Dziedzictwo epok». W Podstawie programowej tego przedmiotu zamieszczono propozycję dziewięciu bloków⁵, które można było realizować w ujęciu tematycznym, czyli wybrany blok przez wszystkie pięć epok historycznych, bądź w ujęciu epokowym, czyli w zakresie wybranej epoki historycznej omówić wszystkie dziewięć wątków. Zrealizowane miały być co najmniej cztery bloki, a zgodnie z decyzją Ministerstwa Edukacji Narodowej wątek tematyczny «Ojczysty Panteon i ojczyste spory» — stał się obowiązkowy, do omówienia w każdej klasie realizującej program «Historii i społeczeństwa»⁶.

Wprowadzenie «nowych zasad» nauczania przedmiotu miało na celu zainteresować historią nie-historyków a nie jak potocznie się mówi

⁵Bloki do wyboru: Europa i świat; Język, komunikacja i media; Kobieta i mężczyzna, rodzina; Nauka; Swojskość i obcość; Gospodarka; Rządzący rządzeni, Wojna i walka; Ojczysty Panteon i ojczyste spory.

⁶Rozporządzenie Ministra Edukacji narodowej z dnia 27.08.2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. 2012 r., poz. 977).

«zrealizować program». Twórcy nowej Podstawy programowej w dołączonym komentarzu⁷ sugerowali (odnośnie «Historii i społeczeństwa»), żeby unikać przesadnego rozbudowywania treści i jak najwięcej czasu poświęcić na kształcenie umiejętności, choćby krytycznej analizy różnego typu źródeł, synchronizowania wydarzeń w czasie, ich interpretacji itp. Zachęcano, aby pokazać uczniom «zainteresowanym naukami matematycznymi i przyrodoznawstwem, że wiedza humanistyczna może stanowić klucz do rozumienia świata współczesnego i pomaga w autoidentyfikacji w świecie»⁸. Natomiast obowiązkowy «Panteon ojczysty» pozwalał, a wręcz «zmuszał» do sięgania do życiorysów bohaterów historycznych. Zanim nowy przedmiot zagościł w szkołach odbywała się szeroka dyskusja kto powinien zostać wyróżniony w ramach panteonu⁹. Nie brakowało zwolenników ustalenia «kanonu postaci» jak też tych, którzy twierdzili, że to kreatywność nauczyciela powinna być czynnikiem dominującym przy wyborze omawianej osoby. Ta druga opcja, moim zdaniem, wydaje się być zasadna. To historyk powinien podjąć decyzję wokół których postaci należy toczyć spory, przygotowywać projekty edukacyjne czy wychowywać. Niestety funkcjonujące na rynku wydawniczym podręczniki do wspomnianego bloku¹⁰ jednoznacznie wskazują przykłady postaci wartych zainteresowania, a ponieważ wielu nauczycieli woli skorzystać z „gotowca” i tym samym nie poszukiwać własnych rozwiązań, więc w wielu szkołach, na wielu lekcjach powielane są te same wzorce i postaci. Śledząc propozycje podręcznikowe trudno nie odnieść wrażenia, że zawierają przede wszystkim „standardowe” przykłady. Jako bohaterowie (ewentualnie postaci kontrowersyjne) pojawiają się królowie, dowódcy wojskowi, przedstawiciele świata nauki i kultury, duchowni odgrywający istotną rolę w funkcjonowaniu zwłaszcza piastowskiego i jagiellońskiego państwa czy współcześni politycy zaangażowani w wydarzenia powojenne, a zwłaszcza te związane z przemianami roku 1989 i wydarzeń późniejszych¹¹. Dostyc ostrożnie podchodzi się do tych ostatnich. Autorzy starają się nie oceniać i nie wartościować, gdyż obawiają się krytyki odbiorców. Druga generalna uwaga, którą można sformułować odnośnie wątków biograficznych

⁷Podstawa programowa z komentarzami, https://womgorz.edu.pl/files/File/Doradztwo_metodyczne/Podstawa%20programowa%20z%20komentarzami.%20Edukacja%20historyczna%20i%20obywatelska.pdf, s. 54–55.

⁸Ibidem.

⁹Zob.: S. Roszak, *Kto do panteonu?*, „Wiadomości Historyczne z wiedzą o społeczeństwie” nr 2(2013), s. 4–5.

¹⁰Przykłady: M. Markowicz, O. Pytlińska, A. Wyroda, *Historia i społeczeństwo. Ojczysty Panteon i ojczyste spory*, WSiP, Warszawa 2013; A. Balicki, *Historia i społeczeństwo. Ojczysty Panteon i ojczyste spory*, Operon, Gdynia 2013; T. Maćkowski, *Poznać przeszłość. Ojczysty panteon i ojczyste spory*, Nowa Era, Warszawa 2013.

¹¹Autorka odwołuje się tylko do postaci historycznych związanych z historią Polski.

we wspomnianych podręcznikach, to dominacja przedstawicieli życia politycznego (polityczno-militarnego), ale to też wynika z przewagi tematów politycznych nad kulturowymi, gospodarczymi społecznymi. Trzecia: historia to losy mężczyzn. Kobiet nie ma w niej prawie wcale. O ile w przypadku przedstawiania „czasów zamierzchłych” można to zrozumieć, to gdy chodzi o dzieje współczesne, trudno taki wybór uzasadnić. Występują władczynie (zwykle Dobrawa, Jadwiga), przedstawicielki nauki (Maria Skłodowska-Curie), kultury (Hanka Ordonówna, Pola Negri, Helena Modrzejewska, Maryla Rodowicz), bohaterki militarne (czasami z pogranicza świata literackiego, np. Emilia Plater, „Inka”) i kobiety pełniące współcześnie rolę polityczne (premiera, ministra itp.). Stosunkowo niewiele informacji odnajdujemy na ich temat. Życiorysy wszystkich postaci zasadniczo pokazywane są «przy okazji», a nie z podkreśleniem roli osoby, jej wpływu na rozgrywające się wydarzenia, jej udziału w przełomowych momentach dziejów. Nie widać tego, że historia to losy poszczególnych jednostek, czasami odnosi się wrażenie, że uczeń ma zobaczyć nie wpływ jednostki na historię, ale historii, która «niechcący» wciąga w swój wir człowieka. Niby w prezentowanych treściach nie brakuje «wątków ludzkich», nie są «odhumanizowane» niemniej można by było postarać się postaci wykorzystać bardziej. Lepiej przedstawia się kwestia traktowania poszczególnych osób jako wzorów do naśladowania albo prezentowania ich jako antybohaterów. Z tym, że też odwołania następują tylko do postaci bardzo znanych, «prawdziwych bohaterów», z którymi uczniowi trudno się utożsamić. Zwłaszcza we wcześniejszych epokach brakuje podkreślenia tego, że wpływ na historię mieli też zwykli śmiertelnicy, często nastoletni. Dobrym przykładem jest tutaj przypomnienie postaci Bronki Śmielowiczówny, która przeciwstawiała się nauczania religii po niemiecku (bohaterka buntu we Wrześni)¹². Niemniej pokazywanie takich postaci zdarza się niezwykle rzadko.

Istotną sugestią jest też skupienie się na historii regionalnej. Przedmiot «Historia i społeczeństwo. Dziedzictwo epok» pozwala nauczycielowi na dużą dowolność. Proponowane w Podstawie programowej treści umożliwiają swobodę nauczania, a nauczyciel, prowadząc zajęcia, nie musi myśleć o egzaminie zewnętrznym. Jego uczniowie mają polubić historię, zrozumieć procesy dziejowe, ale przede wszystkim mogą zobaczyć, że na tę historię wpływ nierzadko mieli zwykli przeciętni ludzie. Historia regionalna, bliska uczniowi, pozwala w sposób szczególny ten cel zrealizować. W tym konkretnym przypadku warto sięgnąć do dziejów najnowszych dlatego, że często żyją jeszcze «ich twórcy», a także żywa

¹²A. Balicki, op. cit., s. 16.

jest pamięć o nich. Należy też pamiętać, że wydarzenia XX wieku, a w związku z tym i ich bohaterowie, miały ogromny wpływ na współczesną rzeczywistość. Ponadto uczeń ma możliwość konfrontowania poznanych w szkole wiadomości na temat postaci dwudziestowiecznych z tym co funkcjonuje w pamięci zbiorowej otoczenia, a zwłaszcza rodziny¹³. Przy okazji uczeń może zostać zachęcony do zebrania informacji na temat przeszłości własnej rodziny. Często w czasach PRL narzekano na podejmowane przez szkoły czy organizacje młodzieżowe akcje propagandowe, np. oznaczanie miejsc związanych z marszem II Armii Wojska Polskiego czy zbieranie informacji o budowniczych ludowego państwa, ale należy zauważyć, że mimo że cel był jednoznaczny i służył indoktrynacji, to idea była słuszna pozwalająca na obcowanie z historią. Teraz też można spróbować przeprowadzać wywiady, rozmowy z uczestnikami walk, jak też twórcami nowej rzeczywistości po 1989 roku czy osobami, które miały ogromny wpływ na rozwój kulturowy regionu, których wkład w naukę i kulturę polską, a nawet europejską był ogromny. Nie brakuje też osób związanych z historią gospodarczą państwa i regionu. Zwykle uczeń polskiej szkoły na lekcjach historii miał możliwość zetknięcia się z Eugeniuszem Kwiatkowskim, Władysławem Grabskim czy twórcami gospodarki planowej w PRL, ale nie wspomniano postaci, które miały duży wpływ na rozwój gospodarczy poszczególnych regionów (nawet jeśli rzutowało to na rozwój całego kraju). «Historia i społeczeństwo» daje szansę zaistnienia osób do tej pory mniej eksponowanych w edukacji szkolnej. Rolą nauczyciela jest zachęcenie podopiecznych do zainteresowania się takimi postaciami, a zwłaszcza podkreślenia ich dziejowej roli.

Taką postacią jest choćby Jan Wyżykowski¹⁴, odkrywca rud miedzi w Legnicko-Głogowskim Okręgu Miedziowym (LGOM). Dlaczego biografię Wyżykowskiego¹⁵ warto wykorzystać na lekcjach historii w szkołach, np. w regionie dolnośląskim? Przy okazji prezentacji tej postaci mamy możliwość pokazania, w jaki sposób peerelowska rzeczywistość wpływała na życie społeczeństwa (Wyżykowski «uwikłany w historię»).

¹³J. Durka, *op. cit.*, s. 131.

¹⁴Jan Wyżykowski urodzony w Haczowie 31 marca 1917 roku, zmarły 29 października 1974 roku w Warszawie.

¹⁵Pewną trudnością jest to, że Jan Wyżykowski nie doczekał się odrębnej biografii. Rolą nauczyciela, a może uczniów ukierunkowanych przez nauczyciela będzie zebranie informacji o życiu Wyżykowskiego w oparciu o funkcjonujące krótkie biogramy, ale także o teksty prasowe oraz opracowania na temat pracy badawczej odkrywcy. Pomocny przy «tworzeniu» życiorysu będzie powstały w 2010 roku film. Młodzi ludzie, jako «pokolenie multimedialne» chętniej sięgają do środków audiowizualnych. W filmie «Wyrzecz ziemi tajemnicę» (film dokumentalny, produkcja — Polska 2005) zrealizowanym przez Alinę Suworow, według jej scenariusza oraz Andrzeja Koguta, Wyżykowskiego wspominają współpracownicy oraz rodzina.

Można przyglądać się wręcz absurdom ówczesnego życia, pokazać, że Wyżykowski i jego odkrycie budziło i budzi kontrowersje i spory (Wyżykowski jako postać kontrowersyjna), wskazać, że badacz może stanowić wzorzec osobowy (Wyżykowski jako człowiek, który ciężką pracą doszedł do sukcesu; człowiek o niezłomnym charakterze, skromny «ideowiec», który nie wykorzystał odkrycia dla celów prywatnych). Na jego przykładzie ukazać, że «lokalne odkrycie» nie tylko zmieniło oblicze całego regionu, ale także zadecydowało o rozwoju gospodarczym kraju, stało się ważną inwestycją PRL i tym samym spowodowało, że nowe zagłębie miedziowe kilkakrotnie gościło przedstawicieli władz centralnych¹⁶.

Wyżykowski pochodził z wielodzietnej rodziny (miał dziewięcioro rodzeństwa). Od dzieciństwa wykazywał zdolności do nauki. Niestety rodziny nie było stać na wspieranie jego edukacji, ale za namową kierownika szkoły powszechnej i miejscowego księdza skorzystano z jedynej w takiej sytuacji możliwości dającej szansę dalszego rozwoju intelektualnego — wysłano Jana do jezuickiego niższego seminarium duchownego w Sędziszowie. Młody Wyżykowski nie miał jednak ochoty zostać zakonikiem. Zrezygnował z jezuickiej szkoły i postanowił sam zarobić na własne wykształcenie. Podjął pracę domowego nauczyciela i jednocześnie rozpoczął naukę w gimnazjum humanistycznym w Rozwadowie. W 1936 roku jako ekstern zdał maturę w III Gimnazjum im. Króla Jana III Sobieskiego w Krakowie. Wojna skomplikowała jego dalsze plany edukacyjne. Podczas okupacji pracował w ubezpieczalni społecznej, a po zakończeniu działań na frontach podjął studia na AGH, a następnie pracę w kopalniach górnośląskich. W 1951 roku został zatrudniony w Instytucie Geologicznym w Krakowie (od 1953 w Warszawie), gdzie rozpoczął badania „nad miedzią”, które doprowadziły go w 1957 roku do odkrycia ogromnych pokładów rud miedzi w późniejszym LGOM. W 1965 roku otrzymał tytuł doktora. Zmarł 29 października 1974 roku. Najprawdopodobniej śmierć przyspieszył fakt, że odsunięto go od dalszych prac poszukiwawczych, odbierając mu kierownictwo pracowni miedzi. Podobno miał przejść do pracy w archiwum, a jego stanowisko powierzono «specjalistom o szerszych horyzontach i odpowiedniej dynamice»¹⁷. Dla człowieka, który miedzi poświęcił wszystko, utrata tego

¹⁶Celem autorki nie jest przytaczanie dokładnej biografii Wyżykowskiego tylko wskazanie tych fragmentów życiorysu, które mogą zostać wykorzystane w ramach nauczania historii i pozwolić na realizację celu poznawczego, kształcącego i wychowawczego. Szerzej o Wyżykowskim zob. B. Techmańska, *Jan Wyżykowski — odkrywca «wielkiej miedzi»*, [w:] Nauka, red. F. Pańko, M. Skotnicka-Palka, B. Techmańska, Wrocław 2014, s. 259–269.

¹⁷J. Szperkowicz, *Nieustępliwy geolog*, [w:] *Portrety z pamięci*, red. W. Bielożin, Wrocław 1985, s. 240.

co stanowiło istotę życia, była trudna do zaakceptowania. Sam przyznał, że tak się «dał pochłonać dziełom swego życia», że nie był na pogrzebie ojca, weselu brata. Serce odkrywcy nie wytrzymało, kiedy odebrano mu możliwość prowadzenia dalszych prac «nad miedzią»¹⁸. Dlaczego w taki sposób potraktowano Odkrywcę? Przyczyną przede wszystkim była ludzka zawiść. Kiedy prowadził żmudne badania, które początkowo nie przynosiły sukcesu krytykujących było wielu, kiedy dokonał wielkiego odkrycia, także wielu chciało być współtwórcami¹⁹. Nie brakowało też takich, którzy nadal lansowali tezę, że «odkrył miedź, bo znalazł dokumentację niemiecką»²⁰. Wkrótce po osiągnięciu sukcesu Wyżykowski musiał też walczyć z tezą, że złoża leżą na zbyt dużej głębokości i będzie ogromny problem z eksploatacją²¹. Pojawiały się także sugestie, że dalsze poszukiwania nie mają sensu i należy wybudować kopalnię w Sieroszowicach (gdzie dokonano pierwszego udanego wiercenia) i podjąć natychmiastowe wydobywanie. Inżynier Wyżykowski planował sprawdzenie, jak rozległe jest złożo i gdzie można najdogodniej zlokalizować kopalnię. «Nieustępliwość w kwestiach zawodowych», którą charakteryzował się Odkrywca okazała się słuszną. Pierwszy szyb wybudowano w miejscu drugiego odwiertu zakończonym sukcesem, czyli w okolicach Lubina (szyb «Bolesław»). Przez cały czas swojej pracy walczył z przeciwnikami swojej koncepcji badawczej, również w najbliższym otoczeniu. Wśród argumentów przeczących jej zasadności pojawiały się opinie, że gdyby miedź występowała na wspomnianym ob-

¹⁸Te badania stanowiły istotę jego życia. Kazimierz Dubiński (współpracownik Wyżykowskiego) wspominał: «Na cztery dni przed śmiercią doc. Jan Wyżykowski przebywał w KGHM w Lubinie, uzgadnialiśmy dalszy tok prac poszukiwawczych. W rozmowie towarzyskiej mówił, że będzie długo żył, bo pochodzi z rodziny długowiecznej. Jego śmierć była ciosem» — wywiad pochodzący z filmu «Wydrzeć ziemi tajemnice» (film dokumentalny, realizacja A. Suworow, produkcja — Polska 2005).

¹⁹O tym wspomina, m.in. córka (Małgorzata Duszak) odkrywcy. Twierdzi, że ojciec nie chciał opracować dokumentację złóż dopisać do niej wicedyrektora instytutu, w którym pracował. Ten zagroził odsunięciem od badań.. M. Kokot, *Człowiek z miedzi, cz.1, Inżynier Wyżykowski wierci nielegalnie*, www.wyborcza.pl/1.87648,10808150,Czlowiek-z-miedzi-cz-1-Inzynier-Wyzykowski-wierci.html#ixzz2CV4ltRdf [dostęp 12.11.2012]. Córka wspomina również, że gdy ojciec dowiedział się, że odebrano mu projekt i dokumentację był załamany. Wierzył jeszcze, że nastąpi zmiana decyzji, ale kiedy tak się stało serce odkrywcy nie wytrzymało. Żona odnalazła go w łazience na podłodze. W wieku 57 lat Jan Wyżykowski zmarł na zawał serca, *ibidem*.

²⁰*ibidem*. Teza ta pojawiła się też po 1989 roku, kiedy przedstawiciele lokalnych lubińskich władz, odcinając się od wszystkiego co kojarzone było z PRL, potraktowali także Wyżykowskiego jak komunystę, negując jego odkrycie. Pismo wysłane do niemieckiego Federalnego Urzędu ds. Geologii i Surowców w Hanowerze spotkało się z odpowiedzią: Niemcy w tych okolicach miedzi nie szukali, a odkrycie złóż w rejonie Lubina i Głogowa jest zasługą polskich geologów, *ibidem*.

²¹Towarzystwo Przyjaciół im. Jana Wyżykowskiego w Sieroszowicach: www.tpjaw.radwanice.pl. [dostęp 10.11.2012].

szarze to na pewno geolodzy niemieccy odkryliby ją oraz, że złoża cynku, miedzi i ołowiu (zgodnie z badaniami okresu międzywojennego) zalegają na głębokości do 400 metrów, Wyżykowski proponował głębsze wiercenia. Z niespodziewaną pomocą odkrywcy przyszła Uchwała Rządu nr 1018/55 z dnia 17 grudnia 1955 roku, która zobowiązywała Państwowy Instytut Geologiczny do odkrycia złóż miedzi dla potrzeb gospodarki krajowej²². Socjalistyczne państwo potrzebowało «surowcowego» sukcesu. Kiedy dokonał odkrycia podniosły się głosy, że wykorzystano badania niemieckie, że oparł się na wnioskach innego polskiego geologa Józefa Zwierzyckiego, a podsumowaniem badań niemieckich były wnioski zawarte w pracy Otto Eisentrauta (*Der niederschlesische Zeschtein und seine kupferlagerstaette*)²³. Uczony zachodnie potwierdził, że w występującym Cechszynie (na przedgórzu sudeckim) nie «natrafiono na margiel miedzionośny o „okruszcowaniu godnym zainteresowania” stąd Niemcy wstrzymali dalsze prace»²⁴.

Wyżykowski był laureatem wielu nagród i odznaczeń. Warto wspomnieć, że był kawalerem Orderu Bryły, nagrody przyznawanej przez «Życie i Nowoczesność», badaczom upartym, którzy nie zrazili się trudnościami. Należy przyznać, że ta wytrwałość była potrzebna. Pierwszym etapem prac poszukiwawczych była piesza penetracja terenu. Podążał «tropem swych wcześniejszych naukowych przemyśleń i szlakiem polskich tradycji wydobywania miedzi oraz niemieckich poszukiwań»²⁵. Zazwyczaj Wyżykowski dojeżdżał do określonego miejsca i rozpoczynał wędrówkę. Oglądał naturalne i sztuczne odsłonięcia skał, wchodził do starych wyrobisk górniczych. Często nie miał przy sobie żadnych dokumentów, w efekcie czego nie raz budził zainteresowanie Milicji i musiał się tłumaczyć.

Wspominając okres poszukiwań Wyżykowski mówił o ciągle towarzyszącym strachu i o tym, że on prawy człowiek, z zasadami «nakłamał się na całe życie»²⁶. W Dziennikach wierceń niewiele było faktów. Przeglądający ciągle czytał, o przestojach o przerwach w pracy o awariach sprzętu. Trzeba było w jakiś sposób wytłumaczyć przedłużający się czas wierceń, prowadzenie prac badawczych w innych miejscach itp. Kiedy

²²O koncepcjach Wyżykowskiego, m.in. E. Gospodarczyk, *Z dziejów badań i poszukiwań złóż rud miedzi w Polsce w ostatnim 30-leciu*, «Przegląd Geologiczny» 1976, nr 4, s. 181–185.

²³Ibidem, s. 183.

²⁴A. Lisowski, *Geologia na wagę miedzi*, «Nowa Miedź» (1972) nr 11, s. 1 i 5.

²⁵D. Petry, *Życie i działalność Jana Wyżykowskiego — odkrywcy wielkiej polskiej miedzi* (Zielona Góra 1989). Praca magisterska napisana w WSP w Zielonej Górze (w Instytucie Historycznym) pod kierunkiem prof. dr hab. Hieronima Szczegóły, s. 47, maszynopis w posiadaniu autorki.

²⁶J. Szperkiewicz, *Tędy do miedzi*, [w:] *Życiorysy z tęczą*, wybór i oprac. J. Rawicz, Warszawa 1975, s. 196.

nakazywano ich zawieszenie ekipa towarzysząca Wyżykowskiemu pracowała w nocy, w tajemnicy (jeden z jej członków wspomina, że przypominało to działalność konspiracyjną)²⁷. Nigdzie też nie było informacji o tym, że nagminnie przekraczano dopuszczalną dla sprzętu głębokość, jeśli chodzi o wiercenia. Wyżykowski zdawał sobie sprawę, że jeśli dojdzie do zniszczenia sprzętu w trakcie zbyt głębokich odwiertów może zostać posądzony o sabotaż gospodarczy. Miał też świadomość, że jeśli jego koncepcje nie znajdą potwierdzenia, w najlepszym wypadku jego kariera zawodowa legnie w gruzach. «Jesienią 1955 roku Jan Wyżykowski wraca wieczorem do warszawskiego mieszkania na ulicy Pivnej. Boi się, że rano przyjdą po niego z UB [Urzędu Bezpieczeństwa — BT]. A potem sąd wyda szybki wyrok. Sabotaż gospodarczy, dożywocie albo kara śmierci. Być może żałuje wtedy, że porzucił seminarium duchowne»²⁸. Może autor tekstu chcąc dodać kolorytu przekazowi wyeksponował wątek emocjonalny niemniej Wyżykowski zdawał sobie sprawę, że jeśli się myli, jeśli ktoś odkryje «przekroczenia norm»²⁹ podczas prac poszukiwawczych, konsekwencje mogą być bardzo poważne³⁰. Często też odkrywca nie mógł podejmować wierceń w miejscach, które wydawały się być optymalne. Tak było w Lubinie. Wyżykowski obliczył, w którym miejscu postawić aparat wiertniczy niestety okazało się, że był to obszar «pod nadzorem» wojsk radzieckich. Zasugerowano dosyć jednoznacznie, że należy zmienić miejsce i wskazano pobliskie pole. Pojawił się kolejny problem — właściciel pola obawiając się strat także nie chciał wyrazić zgody na wiercenia. Obietnica jednak finansowej rekompensaty za poniesione straty okazała się przekonywująca³¹.

Bohater odkrycia, które «wstrząsnęło Polską i światem»³², «Kolumb polskiej miedzi»³³ jest przede wszystkim wspomniany przez lokalne środowisko Zagłębia Miedziowego. Artykuły na jego temat ukazywały się w ogólnopolskiej prasie w latach sześćdziesiątych ubiegłego stulecia, kiedy budowały się kolejne kopalnie, a Zagłębie było wizytówką PRL odwiedzaną przez I sekretarzy, premierów, ministrów. Specjalistyczne

²⁷J. Rybczyński, *Życiorys ryty w miedzi*, [w:] *Antologia reportażu radiowego*, wybór i oprac. A. Słapczyńska, Warszawa 1979, s. 107.

²⁸M. Kokot, *Człowiek z miedzi*, www.wyborcza.pl/1,87648,10808150,Czlowiek_z_miedzi_cz_1_Inzynier_Wyzykowski_wierci.html [dostęp 12.12.2012].

²⁹Złoża rudy miedzi odkryto w Sieroszowicach na głębokości 655,95 – 658,70 m., natomiast sprzęt wiertniczy którym dysponowali geolodzy można było używać na głębokości ok 450 m.

³⁰M. Kokot, *Człowiek z miedzi*, www.wyborcza.pl/1,87648,10808150,Czlowiek_z_miedzi_cz_1_Inzynier_Wyzykowski_wierci.html [dostęp 12.12.2012]

³¹D. Petry, *op. cit.*, s. 56.

³²J. Roszko, *Miedziany kraj*, Warszawa 1968, s. 7.

³³J. Rybczyński, *op. cit.*, s. 104.

czasopisma, jak «Przegląd Geologiczny» czy «Metale nieżelazne» odwoływały się do odkrycia, podkreślając jego szczególny charakter. Także po śmierci odkrywcy ukazało się kilka biogramów, wspomniany był przez swoich współpracowników i przełożonych. W kolejnych latach raczej podkreślano, że budowa LGOM jest «wspólnym wysiłkiem całego narodu», zbiorowym sukcesem naukowców, budowniczych, górników a przede wszystkim jest efektem «działań socjalistycznego państwa». Przedstawiciele władz centralnych bardzo chętnie odwiedzali budującą się zagłębie, uczestniczyli w obchodach świąt górniczych. W Lubinie gościł Władysław Gomułka (I sekretarz KC PZPR) oraz premier Józef Cyrankiewicz. Kilkakrotnie miedziowych górników odwiedzał kolejny szef PZPR Edward Gierek. Socjalistyczne państwo chętnie chwaliło się sukcesem odkrycia ale dosyć szybko zapomniało o jego twórcy.

Jan Wyżykowski pomimo tego, że był geologiem, to wykazywał zainteresowania historyczne i muzyczne. Gdyby nie odkryta wada krtani może zostałby śpiewakiem operowym (w Krakowie pobierał lekcje śpiewu). Miłością do muzyki zaraził dzieci. Także najbliższych mobilizował do zwiedzania kraju, do utrzymywania związków ze stronami rodzinnymi. Sam chętnie wcielał się w rolę «przewodnika» podczas rodzinnych czy przyjacielskich wyjazdów. Osoby, które znały Jana Wyżykowskiego wspominają go z ogromną życzliwością i sympatią. «Człowiek wielkiego uroku osobistego, skromności, którą często podawano za nieśmiałość, bądź jeszcze gorzej onieśmienie»; «badacz z charakterem», «Czegokolwiek się podejmował, robił to z pasją», «niespożyty był to człowiek, bez zawiści i niezdrowych ambicji», «komu nigdy nie dał odczuć, że zasobem wiedzy przewyższa rozmówców»³⁴. Człowiek pozbawiony potrzeb, wystarczył mu jeden garnitur i niewielkie mieszkanie. Kiedy dokonał odkrycia miał szansę zamiany malutkiego jednopokojowego mieszkania na ulicy Piwnej. Wymienił je na niewiele większe... Praktycznie wszystkie formalności załatwiła żona, Odkrywca nie miał czasu... Prowadząc poszukiwania w okolicach Sieroszowic wynajmował pokój u państwa Lelickich. Podobnie jak współpracownicy, również gospodyni wspomina Wyżykowskiego jako niezwykle skromnego i sympatycznego człowieka. W związku z pobytem odkrywcy w Sieroszowicach zrodziła się tradycja pierogowych jarmarków. Podobno ruskie pierogi były ulubionym daniem bohatera miedzi.

Oprócz opracowanych informacji biograficznych pomocne przy przedstawianiu postaci na lekcjach są wspomnienia samego bohatera. W tym wypadku te, które zachowały się — to notatki «typowo geologiczne»

³⁴M.in. Samorządowe Centrum Edukacji w Tarnowie: www.sce.pl/site/wyzyk/biografia.html; Towarzystwo Przyjaciół im. Jana Wyżykowskiego w Sieroszowicach: www.tpjw.radwanice.pl/page_id=79 [dostęp 10.11.2012].

dotyczące przede wszystkim odkrycia, w niewielkim stopniu służące poznaniu osoby. Ciekawych informacji na temat Wyżykowskiego dostarczają listy, które pisał do żony. Licznymi pamiątkami po Wyżykowskim dysponuje również Towarzystwo Miłośników Ziemi Lubińskiej (TMZL), które było inicjatorem powołania muzeum imienia Jana Wyżykowskiego. TMZL jak i władze Kombinatu Górniczo Hutniczego Miedzi utrzymują kontakt z żoną Odkrywcy, co pozwala na organizowanie spotkań z młodzieżą, przede wszystkim ze szkół noszących imię Wyżykowskiego (zwykle z okazji 4 grudnia — w Polsce wtedy obchodzony jest Dzień Górnika), podczas których wspominana jest postać Odkrywcy. Także pamięć o Wyżykowskim zachowuje towarzystwo jego imienia utworzone w Sieroszowicach. Jego przedstawiciele także chętnie dzielą się wiedzą na temat badacza. To właśnie na stronie Towarzystwa Przyjaciół jego pamięci znalazło się zdanie: «Każdy człowiek rodzi się, żyje, umiera, lecz nie każdy potrafi pozostawić po sobie ślad na Ziemi. Jan Wyżykowski taki ślad pozostawił»³⁵; świadczące o tym, że warto odwołać się do przykładu badacza miedziowego w procesie edukacji historycznej.

Bibliografia

Akty prawne

- 1 Rozporządzenie Ministra Edukacji narodowej z dnia 27.08.2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. 2012 r., poz. 977)

Literatura

- 1 Braudel F., *Gramatyka cywilizacji*, Warszawa 2006.
- 2 Durka J, *Rola postaci historycznej w edukacji — dotychczasowe doświadczenia a „nowa podstawa programowa z historii”*, [w:] *Pamięć-Kultura-Edukacja*, po red. A. Biesia SJ, M. Chrost, B. Topij-Stempiński, Kraków 2011, s.123–133.
- 3 Gospodarczyk E., *Z dziejów badań i poszukiwań złóż rud miedzi w Polsce w ostatnim 30-leciu*, «Przegląd Geologiczny» 1976, nr 4, s. 181–185.
- 4 Lisowski A., *Geologia na wagę miedzi*, „Nowa Miedź” 1972, nr 11, s. 1 i 5.
- 5 Łazarska M., *Biografie na lekcjach historii w szkole podstawowej*, «Wiadomości Historyczne» nr 3 (1989), s. 252–256.

³⁵Towarzystwo Przyjaciół im. Jana Wyżykowskiego w Sieroszowicach: www.tpjw.radwanice.pl/page_id=79 [dostęp 10.11.2012].

- 6 Petry D., *Życie i działalność Jana Wyżykowskiego — odkrywcy wielkiej polskiej miedzi* (Zielona Góra 1989). Praca magisterska napisana w WSP w Zielonej Górze (w Instytucie Historycznym) pod kierunkiem prof. dr hab. Hieronima Szczegóły, s. 47, maszynopis w posiadaniu autorki.
- 7 Roszak S., *Kto do panteonu?*, «Wiadomości Historyczne z wiedzą o społeczeństwie» 2013, nr 2, s. 4–5.
- 8 Roszko J., *Miedziany kraj*, Warszawa 1968.
- 9 Rulka J., *Niektóre problemy świadomości historycznej młodzieży*, «Studia Pedagogiczne» 1990, z. 16, s. 23-35.
- 10 Rulka J., *Przemiany świadomości historycznej młodzieży*, Bydgoszcz 1991.
- 11 Rybczyński J., *Życiorys ryty w miedzi*, [w:] *Antologia reportażu radiowego*, wybór i oprac. A. Słapczyńska, Warszawa 1979, s. 107–108.
- 12 Szperkowicz J., *Nieustępliwy geolog*, [w:] *Portrety z pamięci*, red. W. Bielożin, Wrocław 1985, s. 239–242.
- 13 J. Szperkowicz, *Tędy do miedzi*, [w:] *Życiorysy z tęczą*, wybór i oprac. J. Rawicz, Warszawa 1975, s. 195–198.
- 14 Techmańska B., *Jan Wyżykowski — odkrywca „wielkiej miedzi”*, [w:] *Nauka*, red. G. Pańko, M. Skotnicka-Palka, B. Techmańska, Wrocław 2014, s. 259–269.
- 15 Wojdon J., *Propaganda polityczna w podręcznikach dla szkół podstawowych Polski Ludowej (1944–1989)*, Toruń 2001.

Podręczniki

- 1 Balicki A., *Historia i społeczeństwo. Ojczysty Panteon i ojczyste spory*, Operon, Gdynia 2013.
- 2 Maćkowski T., *Poznać przeszłość. Ojczysty panteon i ojczyste spory*, Nowa Era, Warszawa 2013.
- 3 Markowicz M., Pytlińska O., Wyroda A., *Historia i społeczeństwo. Ojczysty Panteon i ojczyste spory*, WSiP, Warszawa 2013.

Film

- 1 «Wyrzeć ziemi tajemnice» — film dokumentalny, realizacja A. Suworow, produkcja polska 2005.

Netografia

- 1 Kokot M., *Człowiek z miedzi*, cz.1, *Inżynier Wyżykowski wierci nielegalnie*, www.wyborcza.pl/1.87648,10808150,Czlowiek-z-miedzi-cz-1-Inzynier-Wyzykowski-wierci.html#ixzz2CV4ltRdf.
- 2 Podstawa programowa wraz z komentarzami: <https://womgorz.edu.pl/>

files/File/Doradztwo_metodyczne/Podstawa%20programowa%20z%20komentarzami.%20Edukacja%20historyczna%20i%20obywatelska.pdf, s. 54–55.

- 3 Samorządowe Centrum Edukacji w Tarnowie www.sce.pl/site/wyzyk/biografia.html
- 4 Towarzystwo Przyjaciół im. Jana Wyżykowskiego w Sieroszowicach <http://www.tpjw.radwanice.pl/>

Rola lokalnych bohaterów w edukacji historycznej.

Techmańska Barbara, Dr, pracownik Zakładu Dydaktyki i WOS Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego (Polska).

Ukraińska biografistyka = Biographistica ukrainica. – Kijów, 2016. – Wyp. 13. – S. 221–236.

Tekst prezentuje możliwości wykorzystania na lekcjach «Historii i społeczeństwa. Dziedzictwa epok» postaci mniej znanych i eksponowanych w Podstawie programowej i podręcznikach, a zwłaszcza tych związanych z historią lokalną. Autorka proponuje postać dra Jana Wyżykowskiego, odkrywcy złóż rud miedzi w nowym zagłębiu miedziowym. Przy okazji prezentacji tej postaci istnieje możliwość przekazania, w jaki sposób peerelowska rzeczywistość wpływała na życie społeczeństwa (Wyżykowski «uwikłany w historię»), można przyglądać się wręcz absurdom ówczesnego życia, pokazać, że Wyżykowski i jego odkrycie budziło i budzi kontrowersje i spory (Wyżykowski jako postać kontrowersyjna), wskazać, że badacz może stanowić wzorzec osobowy (Wyżykowski jako człowiek, który ciężką pracą dochodzi do sukcesu; człowiek o niezłomnym charakterze, skromny «ideowiec», który nie wykorzystał odkrycia dla celów prywatnych), a także na jego przykładzie ukazać, że «lokalne odkrycie» nie tylko zmieniło oblicze całego regionu, ale także zadecydowało o rozwoju gospodarczym kraju, stało się ważną inwestycją PRL i tym samym przyczyniło się do tego, że nowe zagłębie miedziowe kilkakrotnie gościło przedstawicieli władz centralnych.

Słowa kluczowe: Biografia, edukacja historyczna, historia regionalna, wzorzec osobowy, Jan Wyżykowski.

Роль місцевих героїв в історичній освіті.

Техманська Барбара, доктор, співробітник кафедри дидактики і суспільствознавства Історичного інституту Вроцлавського університету (Польща).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 221–236.

Текст показує можливість використання на уроках предмета «Історія і суспільство. Спадщина епох» постатей, мало знаних і слабо представлених у базовому навчальному плані та підручниках, особливо тих осіб, котрі пов'язані з локальною історією. Автор пропонує постать д-ра Яна Вижиковського, відкривача родовищ мідних руд у новому міднорудному басейні. З нагоди представлення цієї постаті існує можливість розповісти, яким чином ПНР-івська дійсність впливала на життя суспільства (Вижиковський «вплетений в історію»), придивитися до абсурду тодішнього життя, виявити, що Вижиковський та його відкриття викликали і викликають суперечки та спори (Вижиковський як суперечлива постать), продемонструвати, що дослідник може являти собою взірць особистості (Вижиковський як людина, яка тяжкою працею досягає успіху; людина з незламним характером, скромний «ідейний», котрий не використав відкриття в особистих цілях), а також на його прикладі показати, що «місцеве відкриття» не лише змінило обличчя цілого регіону, а й вирішило економічний розвиток країни, стало важливою інвестицією ПНР і тим самим зумовило те, що новий міднорудний басейн кілька разів відвідували представники центральної влади.

Ключові слова: біографія, історична освіта, регіональна історія, взірць особистості, Ян Вижиковський.

The role of local heroes in historical education.

Technanska Barbara, Dr., Department of Teaching and Knowledge Society Institute of History of the University of Wroclaw (Poland).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13. – P. 221–236.

The text presents the possibility of using classes «History and society. Heritage eras» as less well-known and prominent in the curriculum and textbooks and especially those related to local history. The author proposes a figure of Dr. John Wyżykowski, discoverer of copper ore deposits in the new Copper Basin. On the occasion of the presentation of that form can be sent to how peerelowska reality affect the life of society (Wyżykowski «involved in the story»). You can even to look at the absurdities of contemporary life. Show that Wyżykowski and his discovery aroused and arousing controversy and disputes (Wyżykowski as a controversial figure). Indicate that the researcher can be a standard bed (Wyżykowski as the man who hard work comes to success; a man of steadfast character, modest «men of ideas» who has not used the discovery for private purposes). On his example to show that «local discovery» not only changed the face of the whole region but also decisive for the

economic development of the country, has become an important investment PRL and thus caused the new copper basin on several occasions hosted the representatives of the central government.

Keywords: Biography, historical education, regional history, pattern bedded, Jan Wyżykowski.

*Ірина Володимирівна ЧЕРНЯК,
здобувач Київського національного
університету культури і мистецтв (Київ).*

НАУКОВІ ПРАЦІ О. С. СОКАЛЬСЬКОГО ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ І КАТАЛОГІВ (ДРУГА ПОЛОВИНА 50-Х - ПОЧАТОК 70-Х РР. ХХ СТ.)

У статті проаналізовано один із напрямів наукового доробку відомого українського бібліотекознавця О. С. Сокальського — питання організації бібліотечних фондів і каталогів, яким учений присвятив значну кількість своїх наукових та методичних праць зокрема кандидатську дисертацію, підручники та навчальні посібники, за якими навчалося не одне покоління майбутніх фахівців бібліотечної справи.

Ключові слова: О. С. Сокальський, бібліотекознавець, бібліотечні фонди, бібліотечні каталоги, стаття, навчальний посібник, підручник.

The article analyzes one of the directions of scientific works of the famous Ukrainian librarian O. S. Sokolsky — the questions of library collections and catalogs, which the scientist devoted a significant amount of his scientific and methodical works including his thesis, textbooks and manuals, which is trained several generations of future professionals of librarianship.

Keywords: O. S. Sokalsky, librarian, library collections, library catalogs, article, manual, textbook.

В статье проанализировано одно из направлений научного наследия известного украинского библиотековеда А. С. Сокальского — вопросы организации библиотечных фондов и каталогов, которым ученый посвятил значительное количество своих научных и методических работ, в частности, кандидатскую диссертацию, учебники и учебные пособия, по которым обучалось не одно поколение будущих специалистов библиотечного дела.

Ключевые слова: А. С. Сокальський, бібліотековед, бібліотечні фонди, бібліотечні каталоги, учебное пособие, учебник.

Новітня українська біографістика все частіше зосереджує увагу на постатях видатних вітчизняних діячів у галузі книгознавства, бібліотекознавства та бібліографії. Адже їхні долі як ніякі інші дають змогу простежити поступ ідей у сфері гуманітарного знання, розкривають інформаційне тло, на якому формувалася вітчизняна інтелігенція того чи іншого періоду. Не обійдена увагою й доля та доробок відомого українського бібліотекознавця, організатора бібліотечної освіти, педагога О. С. Сокальського, найбільш плідний період наукового зростання якого припав на другу половину 50-х – початок 70-х рр. минулого століття. Проте його бібліотекознавча діяльність все ще залишається поза увагою в сучасній спеціальній історіографії.

Основні віхи життя і творча діяльність, організаторський талант ученого висвітлювалися в низці статей [5; 16; 17], але його внесок у розвиток бібліотекознавства як науки, у визначання основних складових цієї галузі знань, а особливо — у питання організації бібліотечних фондів і каталогів залишилися поза увагою дослідників.

Здійснений аналіз наукових праць О. С. Сокальського [14, арк. 11–15], що представлені монографіями, підручниками, навчальними посібниками, статтями в періодичних виданнях, методичними розробками, виступами на конференціях, рукописами, патентами на винаходи тощо, дав нам змогу виявити основні напрями досліджень, над якими працював учений. Зокрема у частині праць розкриваються його погляди на бібліотекознавство як науку (у зазначений період це питання широко дискутувалося серед науковців). Низка статей, кандидатська дисертація, підручники та інші навчально-методичні видання О. С. Сокальського були присвячені проблемам організації бібліотечних фондів і каталогів. Новаторськими на той час були питання автоматизації та механізації бібліотечних процесів, патентні розробки, запропоновані бібліотекознавцем.

Питання комплектування бібліотечних фондів та організація каталогів широко обговорювалися в 60-і рр. ХХ ст. у вітчизняних фахових виданнях. Так, їм присвячені праці Є. П. Тамма [13], Н. І. Гуменюк [2], О. С. Клименка [3], П. І. Чекаліна [15], Д. А. Кумок [4], М. П. Васильченка [1] ті ін. Розглядалися зокрема питання вдосконалення фондів бібліотек, особливості їхнього комплектування різними видами літератури, укладання опису при централізованій каталогізації, організації єдиного алфавітного каталогу тощо. Серед цих праць значне місце посідають розвідки О. С. Сокаль-

ського. Навчаючись в аспірантурі Московського державного інституту культури (1951–1954 рр.), молодий науковець досліджував проблеми, пов'язані з науково-педагогічними основами вивчення питань організації бібліотечних фондів. Першу свою роботу у спів-авторстві з В. М. Туровим він написав у 1951 р. Це були методичні вказівки до вивчення курсу «Організація бібліотечних фондів і каталогів» [7] для студентів заочної форми навчання, написані українською мовою. Слід зауважити, що переважну більшість праць О. С. Сокальський видавав українською мовою (винятком є публікації в російськомовних фахових виданнях).

Перебуваючи на посаді начальника управління навчальними закладами Міністерства культури УРСР (1953–1964 рр.), О. С. Сокальський добре розумів значення навчальної літератури, зокрема методичних розробок. У наукових статтях він наголошував на їхній важливості. Учений активно працював над методичною літературою та залучав викладачів до її розробки.

Упродовж 1955–1957 рр. науковець підготував чотири випуски навчального посібника «Організація бібліотечних фондів і каталогів» для учнів заочної форми навчання культосвітніх технікумів загальним обсягом 396 сторінок [9; 10; 11; 12].

Питанням організації фондів і каталогів були присвячені його статті: «Наочність в організації фондів» (1956), «Основа роботи бібліотеки» (1964), «Книга должна найти читателя» (1964), «Зберігання й реставрація книжкового фонду» (1965), у яких досліджено процеси роботи з бібліотечним фондом, завдання їх комплектування, способи обробки літератури, особливості зберігання та реставрації фондів бібліотек.

Маючи значний багаж наукових праць, методичних розробок для опанування дисциплін, що вивчалися в культосвітніх технікумах, О. С. Сокальський у 1966 р. у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка захистив кандидатську дисертацію на тему «Науково-педагогічні основи вивчення питань організації бібліотечних фондів». Метою дослідження дисертант визначив розробку принципів вивчення питань організації бібліотечних фондів у середніх спеціальних навчальних закладах, де здійснюється підготовка бібліотечних працівників [6].

Перший розділ роботи, у якій розкривалися питання організації бібліотечних фондів і каталогів, присвячений історії розвитку бібліотечної освіти в Україні та становленню навчальної дисципліни. Зважаючи на недоступність для дослідження документів часів Української революції 1917–1921 рр. і неможливість об'єктивного висвітлення окремих періодів історії, витоки бібліотечної освіти в

Україні автор пов'язує лише з діяльністю бібліотечних технікумів, які почали утворюватися в 1929 р., та Харківським інститутом народної освіти, де в 1925 р. почав функціонувати факультет політичної освіти, а в 1927 р. були організовані шкільно-курсове та бібліотечне відділення [6, с. 6]. О. С. Сокальський наводить статистичні показники щодо відкриття технікумів і кількості підготовлених у них і в реорганізованому Харківському бібліотечному інституті фахівців [6, с. 7–8].

Досліджуючи історичні етапи розвитку бібліотечної освіти, автор аналізує зміст навчальних планів і програм, наголошуючи на тих дисциплінах, у межах яких висвітлювалися теми, пов'язані з організацією бібліотечних фондів і каталогів. О. С. Сокальський доводить, що курс, пов'язаний із організацією бібліотечних фондів і каталогів, сформувався в 1937 р. [6, с. 8]. 1951 р. було встановлено коло питань для вивчення, в ньому визначено його місце в системі підготовки бібліотекарів, а в 1958 р. цей курс отримав назву «Організація бібліотечних фондів і каталогів» [6, с. 9].

У другому розділі дисертант розкриває зміст і особливості вивчення питань організації бібліотечних фондів, визначає предмет і завдання курсу, його специфіку, форми організації навчального процесу. У відповідності до пануючої на той час ідеології О. С. Сокальський доводить, що «Організація бібліотечних фондів і каталогів» є теоретичною, ідеологічною та водночас прикладною дисципліною [6, с. 10]. Дослідник пропонував будувати виклад матеріалу на історичній основі, наголошуючи, що історичні екскурси допоможуть учням детальніше уявити сутність і значення кожного процесу.

У цьому ж розділі автор детально аналізує форми навчально-виховної роботи в училищах, а саме різновиди уроків, практичних занять, наголошує на важливості самостійної роботи та контролю знань учнів. Ті нововведення, які було запроваджено О. С. Сокальським у 60-і р. ХХ ст., активно використовуються в навчальному процесі сьогодення.

У третьому розділі автор деталізує вивчення окремих тем курсу, зокрема значення організації бібліотечних фондів і каталогів, видавниче оформлення книг, облік бібліотечних фондів, бібліотечні каталоги, опис творів друку, алфавітний каталог, класифікацію творів друку. Розглядаються також питання розташування, збереження бібліотечних фондів, організації систематичного каталогу тощо.

Розроблені в дисертації засади організації бібліотечних фондів і каталогів мали значне теоретичне і практичне значення для подальшого розвитку основних розділів бібліотекознавства, удосконалення навчального процесу як в училищах культури, так і в інститутах та

університетах. І на сьогодні методичні вказівки до викладання окремих тем курсу є актуальними, не втрачають своєї новизни.

Як організатор бібліотечної освіти О. С. Сокальський активно співпрацював із викладачами Харківського державного інституту культури, у якому в 1936–1941 рр. здобував вищу освіту.

Завдяки спільним поглядам на основні напрями бібліотечної роботи та проблеми бібліотечної справи колеги-однодумці О. С. Сокальський, Є. П. Тамм і В. М. Туров у 1966 рр. підготували колективне видання під назвою «Бібліотечні фонди і каталоги». Цей навчальний посібник є унікальним, у ньому вперше детально й послідовно висвітлено питання комплектування бібліотечних фондів і організацію каталогів, а також подано програмний матеріал розрахований на учнів культосвітніх училищ бібліотечних відділів. Зміст посібника складається зі вступу, двадцяти двох розділів та короткого словника термінів. Його загальний обсяг становить 325 сторінок.

Є. П. Тамм уклав вступну частину та 6 розділів посібника, у яких він розкриває теми, пов'язані з класифікацією літератури за окремими галузями знань, із загальною систематизацією картотек, журнальних і газетних статей, із принципами, методикою та організацією комплектування бібліотечних фондів, джерелами книгопостачання масових бібліотек. У розділі, де розкривається тема класифікації літератури, Є. П. Тамм обґрунтовує загальні та спеціальні прийоми і правила, які, на його думку, складають методику класифікації творів друку [8, с. 103]. В одному із розділів навчального посібника вчений наголошує на значенні та ролі картотек у бібліотечній роботі. Він вважає загальну картотеку важливим джерелом довідково-бібліографічної роботи, «адже при складанні довідок, пам'яток, при доборі матеріалів для бібліографічних оглядів звертаються першочергово до картотеки журнальних і газетних статей, так як саме в періодичній пресі, а не в книгах, висвітлюється нове в тій чи іншій галузі знань» [8, с. 170].

У семи розділах, які підготував В. М. Туров, розкриваються питання видавничого оформлення книги, організації бібліотечних каталогів, опису творів друку, укладання алфавітного та предметного каталогу, організації каталогів у бібліотеках для дітей і зберігання бібліотечних фондів [8, с. 17–22]. У кожному розділі дослідник розкриває основні поняття тієї чи іншої проблеми, детально розглядає поставлені завдання. Досить змістовно подає він інформацію також про загальні положення опису творів друку, де виділяє види основного опису, вміщує ілюстрації [8, с. 36], у яких представлені схеми розташування елементів основного опису під назвою [8, с. 44], довільної картки [8, с. 52], зведеного опису багатотомного видання [8,

с. 56], опису нот [8, с. 67], аналітичного опису статті, газет, журналів [8, с. 64]. Автор вказує на практичне використання алфавітного каталогу, при цьому не менш важливим, на його думку, є систематичний каталог, який виконує функцію одного з основних довідкових апаратів бібліотеки [8, с. 154]. Розкриваючи роль і значення бібліотечних каталогів, В. М. Туров детально характеризує їх у бібліотеках для дітей, наголошуючи на їхніх особливостях і специфіці укладання для учнів початкових, середніх і старших класів. Досить цікавим і пізнавальним є матеріал одного з розділів, у якому увазі читача представлено ілюстрацію машинної перфорованої картки та різновиди перфокарт і перфорованих стрічок [8, с. 187]. Особливу увагу автор приділив питанням зберігання бібліотечних фондів. На думку вченого, умови зберігання фондів є чи не найголовнішою проблемою, яка постає час від часу в бібліотеках [8, с. 289]. На позитивну оцінку заслуговує також короткий словник термінів, укладачем якого є В. М. Туров.

Питання бібліотечно-бібліографічної класифікації та методики її проведення, організації систематичного каталогу, бібліотечної обробки документів, розміщення та перевірки бібліотечних фондів, мінімуму каталогів у бібліотеці та догляду за ними, централізованої каталогізації розкриває в наступних шести розділах посібника О. С. Сокальський.

Матеріали відрізняються обґрунтуванням статистичних показників щодо зростання кількості бібліотечних фондів у таких країнах як Франція, Німеччина, США. Автор доводить, що наявність великих фондів вимагає чіткої систематизації. Окрім того він наводить різні системи класифікацій. Значну увагу вчений приділяє історії питання, детально розглядає етапи розвитку міжнародної класифікації, яка починала створюватися наприкінці XIX ст., зупиняється на внеску дослідників у розвиток десяткової класифікації, називає імена кращих викладачів університетів та академій (Д. Дідро, Ж. д'Аламбер, Ф. Бекон та інш.). Систему бібліотечної класифікації він пов'язує з організацією систематичного каталогу та доводить, що саме завдяки йому найбільшою мірою можна показати та популяризувати фонд бібліотеки.

Наступне питання — це облік бібліотечних фондів. Воно доволі детально висвітлене для кращого розуміння учнями. Автор розкриває поняття сумарного та індивідуального обліку, окрему увагу приділяє обліку брошур, журналів і газет, стверджуючи, що їх реєстрацію потрібно робити систематично і своєчасно [8, с. 249].

Погляди О. С. Сокальського та В. М. Турова щодо мінімуму каталогів у бібліотеці та догляду за ними знайшли своє відображення

в одному з розділів посібника. Авторами було проаналізовано особливості системи організації каталогів у різних типах бібліотек. Дослідники доводять, що в технічних бібліотеках існує своя система каталогів, а в наукових установах, науково-дослідних інститутах можуть бути ще й інші системи каталогів. Проте для всіх бібліотек основними є алфавітний і систематичний каталоги [8, с. 192–193].

Щодо централізованої каталогізації, то, за твердженням авторів посібника, вона є засобом пропаганди книги, доведення до читачів інформації про нові видання. «Вона полегшує, прискорює і здешевлює створення бібліотечних каталогів і картотек, підвищує їх якість та безумовно сприяє єдності опису творів друку, класифікації, предметизації, комплектуванню та іншим процесам бібліотечно-бібліографічної роботи» [8, с. 197].

Навчальний посібник «Бібліотечні фонди і каталоги» (1966) мав широкий попит як серед студентів, котрі вивчали бібліотечні дисципліни, так і серед працівників бібліотек, для яких він був методичним інструментарієм у справі організації бібліотечних фондів і каталогів. Він мав велику популярність і в 1970 р. був перевиданий вдруге.

Позитивно оцінюючи навчальний посібник, слід зауважити, що з погляду сучасних дослідників він не позбавлений недоліків, зокрема в ньому не проставлений список використаної літератури загалом і за темами також, не подані методичні вказівки до самостійної роботи студентів. Проте ці зауваження не зменшують значення першого українського навчального посібника з дисципліни.

Підсумовуючи, маємо визнати, що праці українських бібліотекознавців другої половини 50-х – початку 70-х рр. минулого століття вплинули на подальший розвиток фондознавчих дисциплін, над якими нині плідно працюють вітчизняні науковці Н. Кушнарєнко, А. Соляник, Т. Булах, І. Коханова та інші. Водночас, аналіз на новітніх методологічних засадах доробку таких учених-практиків як О. С. Сокальський дає змогу розкрити шляхи формування, співвідношення живої традиції та ідеологічних впливів у поступі окремих галузей вітчизняного гуманітарного знання.

1. *Васильченко М. П.* Розвиток фондів дитячих бібліотек в Українській РСР (1919–1941) [Текст] / М. П. Васильченко. – 1972. – Вип. 13. – С. 88–94.
2. *Гуменюк Н. І.* Питання опису при централізованій каталогізації [Текст] / Н. І. Гуменюк // Бібліотекознавство і бібліографія. 36. статей. – 1964. – Вип. 1. – С. 87–95.

3. *Клименко О. С.* Організація планового комплектування бібліотек на селі [Текст] / О. С. Клименко // *Бібліотекознавство і бібліографія.* – 1967. – Вип. 4. – С. 85–96.
4. *Кумок Д. А.* Система каталогів і картотек обласних дитячих бібліотек України та деякі питання її подальшого розвитку [Текст] / Д. А. Кумок // *Бібліотекознавство і бібліографія.* – 1970. – Вип. 9. – С. 30–42.
5. *Новальська Т. В.* Вчений, організатор, педагог [Текст] / Т. В. Новальська // *Бібліотечна планета.* – 2009. – № 4. – С. 30–32.
6. *Сокальський О. С.* Научно-педагогические основы изучения вопросов организации библиотечных фондов: автореф. дис. ... канд. пед. наук [Текст] / Сокальський Олександр ; Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 1966. – 15 с.
7. *Сокальський О. С.* Організація бібліотечних фондів і каталогів: Методичні вказівки для заочників [Текст] / О. С. Сокальський, В. М. Туров. – Харків : Книжкова палата УРСР. – 1951. – 96 с.
8. *Сокальський О. С.* Бібліотечні фонди і каталоги [Текст] : посібник для культ-освітніх училищ / О. С. Сокальський ; М-во культури Української РСР. – Харків : Редакційно видавничий відділ Книжкової палата УРСР, 1966. – 328 с.
9. *Сокальський О. С.* Організація бібліотечних фондів і каталогів. (На допомогу заочникам бібліотечних відділів технікумів підготовки культпросвітпрацівників) [Текст] / О. С. Сокальський, В. М. Туров. – Вип.1. – Київ, 1955. – 120 с.
10. *Сокальський О. С.* Організація бібліотечних фондів і каталогів. (На допомогу заочникам бібліотечних відділів технікумів підготовки культпросвітпрацівників) [Текст] / О. С. Сокальський, В. М. Туров. – Вип. 2. – Київ, 1956. – 96 с.
11. *Сокальський О. С.* Організація бібліотечних фондів і каталогів. (На допомогу заочникам бібліотечних відділів технікумів підготовки культпросвітпрацівників) [Текст] / О. С. Сокальський, В. М. Туров. – Вип. 3. – Київ, 1957. – 96 с.
12. *Сокальський О. С.* Організація бібліотечних фондів і каталогів. (На допомогу заочникам бібліотечних відділів технікумів підготовки культпросвітпрацівників) [Текст] / О. С. Сокальський, В. М. Туров. – Вип.4. – Київ, 1958. – 84 с.
13. *Тамм Є. П.* Про комплектування масових бібліотек періодичними виданнями [Текст] / Є. П. Тамм // *Бібліотекознавство та бібліографія.* Зб. статей. – 1964. – Вип. 1. – С. 44–52.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5236, Особова справа Сокальського О. С. № 46715. – Оп. 1. – Спр. 26347. – Арк. 2–9.

15. Чекалін П. І. Питання організації єдиного алфавітного каталога книг українською і російською мовами в бібліотеках України [Текст] / П. І. Чекалін // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1971. – Вип. 11. – С. 31–37.
16. Черняк І. В. Недруковані архівні матеріали про діяльність О. Сокальського як організатора закладів освіти галузі культури і мистецтва в Україні (50-ті – 60- ті роки ХХ ст.) [Текст] / І. В. Черняк // Вісник книжкової палати. – 2014. – Вип. 12. – С. 32–33.
17. Черняк І. В. Основні віхи життя та творчості бібліотекознавця професора О. С. Сокальського [Текст] / І. В. Черняк // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2015. – № 1. – С. 65–69.

REFERENCES

1. Vasil'chenko, M. P. (1972). *Rozvytok fondiv dytyachykh bibliotek v Ukrayins'kyy RSR (1919–1941)* [The Development of funds children's libraries in the Ukrainian SSR (1919–1941)]. In *Bibliotekoznavstvo i bibliohrafiya* [Library and Bibliography]. (Vol. 13, p. 8–94). [in Ukrainian].
2. Gumenyuk, N. I. (1964). *Pytannya opysu pry tseentralizovaniy katalohizatsiyi* [The Question of description at centralized cataloging]. In *Bibliotekoznavstvo i bibliohrafiya* [Library and bibliography]. (Vol. 1, pp. 87–95). [in Ukrainian].
3. Klimenko, A. S. (1967). *Orhanizatsiya planovoho komplektuvannya bibliotek na seli* [The organization of planned acquisition of libraries in the village] In *Bibliotekoznavstvo i bibliohrafiya* [Library and bibliography]. (Vol. 4, pp. 85–96). [in Ukrainian].
4. Kumok, D. A. (1970). *Systema katalohiv i kartotek oblasnykh dytyachykh bibliotek Ukrayiny ta deyaki pytannya yiyi podal'shoho rozvytku* [The system of directories and files Regional Children's Library of Ukraine and some issues of further development]. In *Bibliotekoznavstvo i bibliohrafiya* [Library and bibliography]. (Vol. 9, pp. 30–42). [in Ukrainian].
5. Novalska, T. V. (2009). *Vchenyy, orhanizator, pedahoh* [The scientist, organizer, teacher]. *Bibliotechna planeta* [Library planet], 4, 30–32. [in Ukrainian].
6. Sokalsky, O. (1966). *Nauchno-pedagogicheskie osnovy izucheniya voprosov organizatsii bibliotechnyih fondov* [Scientific and Pedagogical Basics Study questional organization librarian Stock]. Ex-

- tended abstracts of PhD dissertation (Pedagogy science). Kyiv University, Kyiv. [in Russian].
7. Sokalsky, O. S. & Turov, V. M. (1951). *Orhanizatsiia biblioteknykh fondiv i katalogiv: Metodychni vказivky dlia zaochnykyv* [The organization of library collections and catalogs. Guidance for external students]. Kharkiv. [in Ukrainian].
 8. Sokalsky, O. (1966). *Bibliotekni fondy i katalogy: posibnyk dlia kult-osvitnikh uchylushch* [The Library funds and catalogs : a guide for schools and educational cult]. Kharkov. [in Ukrainian].
 9. Sokalsky, O. S. & Turov, V. M. (1955). *Orhanizatsiia biblioteknykh fondiv i katalogiv. (Na dopomohu zaochnyam biblioteknykh vid-diliv tekhnikumiv pidhotovky kultprosvitpratsivnykiv)* [The organization of library collections and catalogs. (To help external students of library technical training departments)]. (Vol. 1). Kyiv. [in Ukrainian].
 10. Sokalsky, O. S. & Turov, V. M. (1956). *Orhanizatsiia biblioteknykh fondiv i katalogiv. (Na dopomohu zaochnyam biblioteknykh vid-diliv tekhnikumiv pidhotovky kultprosvitpratsivnykiv)* [The organization of library collections and catalogs. (To help external students of library technical training departments)]. (Vol. 2). Kyiv. [in Ukrainian].
 11. Sokalsky, O. S. & Turov, V. M. (1957). *Orhanizatsiia biblioteknykh fondiv i katalogiv. (Na dopomohu zaochnyam biblioteknykh vid-diliv tekhnikumiv pidhotovky kultprosvitpratsivnykiv)* [The organization of library collections and catalogs. (To help external students of library technical training departments)]. (Vol. 3). Kyiv. [in Ukrainian].
 12. Sokalsky, O. S. & Turov, V. M. (1958). *Orhanizatsiia biblioteknykh fondiv i katalogiv. (Na dopomohu zaochnyam biblioteknykh vid-diliv tekhnikumiv pidhotovky kultprosvitpratsivnykiv)* [The organization of library collections and catalogs. (To help external students of library technical training departments)]. (Vol. 4). Kyiv. [in Ukrainian].
 13. Tamm, E. P. (1964). *Pro komplektuvannia masovykh bibliotek periodychnymy vydanniamy* [The completing public libraries periodicals]. In *Bibliotekoznavstvo i bibliohrafiya* [Library and bibliography]. (Vol. 1, pp. 44–52). [in Ukrainian].
 14. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine], f. 5236, Osobova sprava Sokalskoho O. S. № 46715 [personal file Sokalsky A.S. № 46715], in. 1, f. 26, 347, p. 2–9.

15. Chekalin, P. I. (1971). *Pytannia orhanizatsii yedynoho alfavitnoho kataloha knyh ukrainskoiu i rosiiskoiu movamy v bibliotekakh Ukrainy* [The issue of the single alphabetical catalog of books in Ukrainian and Russian libraries in Ukraine]. In *Bibliotekoznavstvo i bibliohrafiya* [Library and bibliography]. (Vol 11, pp. 31–37). [in Ukrainian].
16. Chernyak, I. V. (2014). *Nedrukovani arkhivni materialy pro diialnist O.Sokalskoho yak orhanizatora zakladiv osvity haluzi kultury i mystetstva v Ukraini (50-ti – 60- ti roky XX st.)* [Nonprinting archival materials on the activities O.Sokalsky organizer of educational arts and culture in Ukraine (50 th – 60 years of the twentieth century)]. In *Visnyk knyzhkovoï palaty* [Herald Book Chamber]. (Vol. 12, pp. 32–33). [in Ukrainian].
17. Chernyak, I. V. (2015). *Osnovni vikhy zhyttia ta tvorchosti bibliotekoznavtsia profesora O.S.Sokalskoho* [Milestones in the life and work of Professor O. S. Sokalsky]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia* [Library. Documentation. Informolohiya], 1, 65–69. [in Ukrainian].

Удосконалення організації бібліотечних фондів і каталогів у наукових працях О. С. Сокальського (друга половина 50-х – початок 70-х рр. ХХ ст.).

Черняк І.В., здобувач Київського національного університету культури і мистецтв (Київ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 237–249.

Актуальність статті обумовлена тим, що проблеми комплектування бібліотечних фондів, якісна організація інформаційно-пошукового апарату завжди перебуває в центрі уваги як науковців, так і бібліотечних працівників.

Аналіз доробку вітчизняних бібліотекознавців минулого, інформація про їх творчу спадщину репрезентують нам сьогодні поступальний розвиток науки, її історію і значення в культурі. Мета статті — здійснити аналіз праць О. С. Сокальського, у яких розглядаються проблеми організації бібліотечних фондів і каталогів, та показати внесок ученого в розвиток однієї із складових бібліотекознавства.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: здійснити аналіз перших публікацій щодо питань організації бібліотечних фондів; розкрити науково-педагогічні основи вивчення організації бібліотечних фондів у працях дослідника; проаналізувати співпрацю

О. С. Сокальського з викладачами Харківського державного інституту культури в аспекті укладання навчальних видань.

Ключові слова: О.С. Сокальський, бібліотекознавець, бібліотечні фонди, бібліотечні каталоги, стаття, навчальний посібник, підручник.

The improvement of library collections and catalogs in the scientific writings of O. S. Sokalsky (late 50's – early 70's. XX century).

Chernyak I. V., researcher of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13. – P. 237–249.

The relevance of the article due to the fact that the problem of acquisition of library collections, quality information organization and search tools is always the center of attention as scholars and librarians.

Analysis of national heritage librarian in the past, about their artistic heritage represent us this progressive development of science, its history and importance in the culture. The purpose of the article — to analyze the works of O. Sokalsky, in which the problems of library collections and catalogs, and show a scientific contribution to the development of one of the components of the library.

The goal involves the following tasks: to analyze the first publications on issues of library collections; disclose scientific and pedagogical foundations for the study of library collections in the works of the researcher; analyze cooperation of O. S. Sokalsky teachers from the Kharkiv State Institute of Culture in terms of styling educational publications.

Keywords: O. S. Sokalsky, librarian, library collections, library catalogs, article, manual, textbook.

Усовершенствование организации библиотечных фондов и каталогов в научных трудах А. С. Сокальского (вторая половина 50-х – начало 70-х гг XX в.).

Черняк И. В., соискатель Киевского национального университета культуры и искусств (Киев).

Украинская биографистика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вып. 13. – С. 237–249.

Актуальность статьи обусловлена тем, что проблемы комплектации библиотечных фондов, качественная организация информационно-поискового аппарата всегда находится в центре внимания

как ученых, так и библиотечных работников. Анализ потенциала отечественных библиотековедов прошлого, информация об их творческом наследии, представляют нам сегодня поступательное развитие науки, ее историю и значение в культуре. Цель статьи — осуществить анализ трудов А. С. Сокальского, в которых рассматриваются проблемы организации библиотечных фондов и каталогов и показать вклад ученого в развитие одной из составляющих библиотековедения.

Поставленная цель предполагает выполнение следующих задач: осуществить анализ первых публикаций по вопросам организации библиотечных фондов; раскрыть научно-педагогические основы изучения вопросов организации библиотечных фондов в трудах исследователя; проанализировать сотрудничество А. С. Сокальского с преподавателями Харьковского государственного института культуры в аспекте создания учебной литературы.

Ключевые слова: А. С. Сокальский, библиотековед, библиотечные фонды, библиотечные каталоги, учебное пособие, учебник.

РЕСУРСИ БІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

УДК 012+016:929(477)

*Олег Миколайович ЯЦЕНКО,
завідувач відділу формування
біобібліографічного інформаційного ресурсу
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
старший науковий співробітник,
кандидат історичних наук (Київ).*

ПРЕДСТАВЛЕННЯ БІОБІБЛІОГРАФІЧНОГО МАТЕРІАЛУ НА ПЕРСОНАЛЬНИХ СТОРІНКАХ «УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО БІОГРАФІЧНОГО АРХІВУ»: ПРИНЦИПИ БУДОВИ РОЗДІЛІВ, ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ДЖЕРЕЛА НАПОВНЕННЯ

Статтю присвячено особливостям формування електронного біобібліографічного ресурсу «Український національний біографічний архів» (УНБА), питанням будови його структури, розміщення даних із метою їх ефективного використання. Запропоновані технологічні засоби та джерела наповнення розділів персональних сторінок УНБА.

Ключові слова: біобібліографія, електронні ресурси біографічної інформації.

The article is devoted to peculiarities of formation of electronic bibliographic resource «Ukrainian national biographical archive» (UNBA), the question of the structure of its structure, data placement for effective use. The proposed technological tools and sources of content topics personal pages UNBA.

Keywords: biobibliography, electronic resources of biographical information.

Стаття посвящена особенностям формування електронного біобібліографічного ресурса «Український національний біографічний архів» (УНБА), вопросам організації його структури, розміщення даних з метою їх ефективного використання. Предложено технологические приемы и источники наполнения разделов персональных страниц УНБА.

Ключевые слова: біобібліографія, електронні ресурси біографічної інформації.

Документи, утворені в ході життя та діяльності особи (державних і громадських діячів, представників творчих і робітничих спеціальностей, типових представників свого часу), література про їхній життєвий і творчий шлях завжди були і будуть у центрі уваги дослідників та широкого загалу. Фонди бібліотек постійно поповнюються матеріалами про діячів України, які залишили слід у світовій та/або вітчизняній історії, науці, літературі, культурі тощо, а також про постаті зарубіжжя, котрі зробили внесок у розвиток української історії та культури. Зазнала кардинальних змін бібліотечна технологія, змінилися засоби її реалізації, а відтак, потребує нових теоретично обґрунтованих методичних розробок, які розкривали б послідовність організації роботи з біобібліографічними матеріалами.

Актуалізація формування біобібліографічного інформаційного ресурсу пов'язана з оптимізацією всього процесу роботи з документами причетними до діячів із різних сфер (науки, літератури, культури, освіти, суспільно-політичного та національно-визвольного руху тощо), пов'язаних із Україною: від виявлення джерел біографічної інформації, пошуку нових імен, підключення повних текстів документів (зокрема іконографічних, аудіовізуальних матеріалів), організації зберігання цих даних, до забезпечення ефективного використання накопиченої інформації.

До основних завдань Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІБД НБУВ) належить наповнення інтегрованих комп'ютерних біографічної бази даних (далі — БД) «Персоналії» та бібліографічної БД «Джерела української біографістики», а також формування на їхній основі біобібліографічного інформаційного ресурсу «Український національний біографічний архів» (далі — УНБА). Зважаючи на його загальнонаціональне значення, вагоме місце займає пошук відомостей про якомога більшу кількість імен, пов'язаних із подіями багатовікової історії України, з українською діаспорою у світі та з дослідженнями й популяризацією історії та культури України у зарубіжних країнах.

Зрозуміло, що видове розмаїття творчих документів, документів із біографічною інформацією, їх надходження до ІБД НБУВ із різних джерел та в різному вигляді, потребують спеціальних підходів на всіх етапах роботи з ними. Питання якісного супроводу та систематизації зібраного біобібліографічного матеріалу посідає особливе місце у роботі Інституту і є чинником удосконалення процесів збереження, систематизації, вивчення та поширення знань про наукові, творчі, мистецькі здобутки наших співвітчизників, служить сучасним інструментарієм для історичної науки та вітчизняної освіти.

Формування національного біобібліографічного ресурсу є нагальним питанням сьогодення, що дасть змогу закласти фундамент персоніфікованого наукового, творчого, мистецького надбання України, та представити біобібліографічну інформацію важливим компонентом його вивчення, збереження та популяризації.

На основі узагальнення досвіду роботи з формування біобібліографічного інформаційного ресурсу, з метою ефективного опрацювання та представлення для користувачів біобібліографічного матеріалу зібраного в ІБД НБУВ, у статті запропоновано структуру розділів персональних сторінок системи УНБА, а також принципи їхньої будови, особливості складових частин і джерела формування.

Питанням представлення бібліографічного матеріалу у виданнях (наукових статтях, монографіях, енциклопедіях, довідниках) у вітчизняній літературі приділяється велика увага. Досліджуються загальні проблеми та вимоги до бібліографічного опису, правила, прийоми та методи, що застосовуються до бібліографічних описів різних видів документів. Так, М. Ф. Комаров одним із перших у вітчизняній бібліографії запровадив так звані «персональні гнізда» для групування біобібліографічного матеріалу. Це було зроблено ним за багато років до А. В. Мезьєр, із ім'ям якої пов'язують цей бібліографічний прийом [7, с. 170]. У статті Т. Добко, І. Антоненко, Н. Мойсеєнко [3] висвітлено питання бібліографічного опису електронних ресурсів віддаленого доступу, зокрема соціальних мереж, блогів, наводяться приклади опису електронних документів. Теоретичні та практичні виміри поняття «бібліографія» у контексті енциклопедичних видань розкриває Л. І. Буряк [1]. Питанням аналізу бібліографічного матеріалу в енциклопедично-довідкових виданнях і вимогам бібліографічного оформлення публікацій ІБД НБУВ присвячено статтю О. М. Яценка [10]. Мета цієї статті — дослідити особливості формування електронного біобібліографічного ресурсу, будову його структури, пошуку нових даних та їх ефективного розміщення в УНБА для зручного використання користувачами.

За час роботи зі створення джерельної бази біографічної інформації УНБА до неї ввійшли тисячі бібліографічних записів різноманітних документів: від енциклопедично-довідкових видань до окремих творів осіб, інформацію про яких включено до біографічного зводу. Кількість цих видань у БД «Джерела української біографістики» постійно збільшується. На початку 2000-х років їх було трохи більше тисячі, на сьогодні — це інформація про майже сім тисяч документів, зокрема електронних, у багатьох випадках із повними текстами. При активному накопиченні та розширенні відомостей БД «Персоналії», ці показники будуть зростати в рази. Адже метою УНБА, для об'єктивного висвітлення життя і діяльності особи, є представлення для її користувачів біографічних даних із якомога більшої кількості джерел. Для того, щоб не загубитися у цьому масиві інформації, для подальшої ефективної роботи з базою дослідників і звичайних користувачів, її зручного та коректного представлення в УНБА, постала необхідність підготувати відповідну структуру, що дасть змогу упорядкувати зібраний бібліографічний матеріал.

Для побудови цієї структури, за основу було взято запропонований у 1883 р. українським ученим-літературознавцем Михайлом Федоровичем Комаровим (1844–1913) метод «персональних гнізд», який було апробовано у складеному ним «Бібліографічному покажчику нової української літератури» [6]. У цій праці підсумовувався шлях, пройдений українською літературою з 1798 р., коли побачила світ «Енеїда» І. П. Котляревського, до 1883 р. Бібліограф зосередив увагу на творчості письменників Східної України. Із їхньої літературної спадщини його цікавило все — не тільки те, що було надруковано в Росії, а й за кордоном, зокрема в Галичині. Поряд із окремими виданнями в покажчику реєструвалися твори, опубліковані у збірниках і журналах. Включено також переклади українських творів на інші мови, критичні та біографічні статті, спогади і рецензії.

Матеріал розташовувався за прізвищами авторів. Окрім прізвища були представлені псевдоніми та роки життя письменників. Їхню творчу спадщину бібліограф поділив на: зібрання творів, окремі видання, опубліковані в журналах і збірниках, переклади творів на інші мови, критичні матеріали про творчість письменника, спогади про нього, біографії.

М. Ф. Комаров вважав, що таке розташування «дає змогу, не гаяючи часу на одшукування, зразу в однім місці знайти звістки про всі писання того або іншого автора і все, що було написано про нього» [6, с. 4].

Вивчивши досвід М. Ф. Комарова, доповнивши запропоновану ним структуру сучасними елементами, в ІБД НБУВ на веб-сайті УНБА запропоновано простий і доступний користувачам «дружній інтерфейс» із ефективною та зручною системою доступу до контенту. Для представлення біобібліографічного ресурсу, висвітлення наявних даних про конкретну особу, пропонується використання уніфікованої за будовою персональної сторінки [8, с. 396–399], що є прообразом так званого «персонального гнізда» (див. таб.).

Таблиця

Структурна схема персональної сторінки УНБА

Розділ УНБА	Підрозділ	Зміст	Принцип будови
Статті з енциклопедично-довідкових видань		список енциклопедично-довідкових видань, де присутні статті про особу (повні тексти)	хронологічно-алфавітний
Бібліографія та архівні матеріали	Твори	<ul style="list-style-type: none"> • повні зібрання творів, при їх відсутності зібрання творів або вибрані твори; • окремі праці; • автобіографічні твори; • особистий епістолярій; • мемуари. • персональні бібліографічні покажчики; • монографії та монографічні збірники про особу; • біографічні статті з періодичних видань. 	систематичний (див. зміст), в середині розділів — хронологічно-алфавітний систематичний (див. зміст), в середині розділів — хронологічно-алфавітний
	Архівні матеріали	перелік архівних справ	за алфавітом назв архівних установ

Іконографія	Зображення особи	портрети, фото, скульптура т. і.	за хронологією
	Особистий підпис	підпис особи, зразки почерку	за хронологією
	Родовий герб	факсиміле зображення родового гербу	за хронологією
	Особиста печатка	відбиток особистої печатки	за хронологією
	Екслібрис	відображення екслібрису(ів)	за хронологією
	Меморіальний об'єкт	краєвид міста, вулиця, будинок, особисті речі, пам'ятник, меморіальна дошка, надгробок, місце поховання та ін.	за хронологією
	Зображення продуктів творчості та професійної діяльності особи	відтворення результатів наукової, літературної, культурної діяльності особи	за хронологією
Аудіо- та відео-матеріали	Продукти творчості особи	перелік бібліографічних описів із аудіо- та відео-файлами результатів творчості особи (наприклад, ролей у фільмах, виставах, концертних виступах та ін.)	за хронологією
	Матеріал, присвячений висвітленню життя та діяльності особи	списки описів фільмів, радіопрограм, що знайомлять із життєвим та творчим шляхом особи	за хронологією
Електронні ресурси	Персональний(і) сайт(и), окремі сторінки з сайтів, присвячені особі	назва(и) сайту(ів), з адресами в Інтернет, присвячені особі	за хронологією

Особливістю цього поділу є представлення всього наявного матеріалу у вигляді бібліографічних описів і розміщення їх у відповідних рубриках. Бібліографічні описи складаються не тільки на друковані видання, їх складову частину, а й на іконографічний матеріал, розміщений у друкованих та електронних виданнях, аудіо- та відеоматеріали, електронні ресурси.

Сучасні правила укладання бібліографічного опису дають змогу розрізнити ці документи за допомогою одного з його елементів — «загального визначення матеріалу» [4], що розташовується у бібліографічному описі після назви у квадратних дужках. Для друкованих видань це [Текст], іконографії — [Образотворчий матеріал], аудіоматеріалів — [Звукозапис], відеоматеріалів — [Відеозапис]. Використання цього елемента дозволяє при конвертації з БД «Джерела української біографістики» до УНБА перенести та закріпити бібліографічні описи за відповідними розділами.

Яким би великим за обсягом не було довідкове видання, воно не в змозі вичерпно охопити всі знання, що можуть знадобитися читачеві. Запропонована схема дає змогу, на відміну від друкованого довідкового видання, сконцентрувати в одному місці інформацію про твори особи та літературу про неї без обмежень із можливістю її уточнення та поповнення. Бібліографія, що подається в УНБА, повинна давати можливість читачеві розширити та поглибити знання про особу. Вона має розкривати творчу спадщину, містити біографічні та автобіографічні матеріали, включати джерелознавчі видання, архівні, рукописні джерела, згадки у пресі, спогади сучасників та інші носії інформації, що становлять документальні підстави біографії. Бібліографія повинна вміщувати найбільш важливу та повну наукову та пізнавальну інформацію про особу, новітню літературу.

Характер і кількість джерел, у кожному окремому випадку, визначаються значимістю (важливістю) особи. Так, у одних персон, кількість джерел буде мінімальною. Проте, завжди лишається можливість, у майбутньому, поповнити їх новими даними. Для більш відомих особистостей — число бібліографічних описів може сягати кількох сотень, а в деяких випадках — тисяч. Саме для таких прикладів відпрацьовано схему розміщення біобібліографічного матеріалу на персональних сторінках УНБА.

Бібліографічні описи, в залежності від змісту та способу його подачі, розміщено у систематичному порядку, формуючи їх під рубриками в хронологічно-алфавітні ряди. Рубрики графічно відокремлюють один розділ списку від іншого. На персональній сторінці в УНБА запропоновано використання розділів:

- «Біографічні статті з довідкових видань»;
- «Бібліографія та архівні матеріали»;
- «Іконографія»;
- «Аудіо- та відеоматеріали»;
- «Електронні ресурси».

Перший розділ містить інформацію про енциклопедично-довідкові видання, в яких присутні статті, присвячені певній особі з можливістю перегляду їх повних текстів. Це дозволяє користувачу, у стислій формі отримати знання про певну людину, її життєвий і творчий шлях, порівнювати ці дані з різних енциклопедій і довідників, проводити певні дослідження, аналізувати наявний матеріал.

Коло енциклопедій, словників і довідників, що містять найважливішу, цінну з історіографічного погляду інформацію про співвітчизників, є досить широким, однак представлені вони вкрай нерівномірно. Тому і кількість довідкових біографічних статей у розділі може бути досить різною, залежно від частоти відображення персоналії у різноманітних вартих уваги виданнях, а отже, безпосередньо залежить від значущості постаті для вітчизняної історії та культури. Водночас необхідно враховувати, що по переважній більшості персоналій, які будуть вміщені в УНБА, біографічні статті в існуючих довідкових виданнях зовсім відсутні. У такому разі саме внесення імен до електронного ресурсу буде стимулом для дослідників-професіоналів та аматорів щодо пошуку відповідних матеріалів [8, с. 388].

Розташування матеріалу в розділі «Біографічні статті з довідкових видань» за хронологічно-алфавітним принципом.

Розділ «Бібліографія та архівні матеріали» в свою чергу поділяється на:

- твори;
- література про;
- архівні матеріали.

Підрозділ «Твори» містить документи, що належать до творчої (наукової, літературної, винахідницької тощо), службової, громадської, політичної, церковної діяльності особи. В залежності від характеру діяльності людини вони включають: дослідження, статті, розділи у монографіях і спеціальних періодичних виданнях, список підручників, перекладів тощо; інформацію про виставки; реалізовані відкриття, патенти, удосконалення тощо.

Твори особи в УНБА розміщуються за таким порядком:

- повні зібрання творів, при їх відсутності — зібрання творів або вибрані твори (перевидання розташовують за хронологією);

- окремі праці;
- автобіографічні твори;
- особистий епістолярій;
- мемуари.

Окремі публікації подають за хронологією (за роками видання, а в межах року — за алфавітом назв, спочатку українською мовою (або мовами з кириличною графікою), потім іноземними мовами (латинською графікою)).

До підрубрики «література про» належать:

- персональні бібліографічні покажчики;
- монографії та монографічні збірники про особу;
- біографічні статті з періодичних видань.

Варто пам'ятати, що навіть дуже докладна бібліографія не може повністю охопити всю літературу про певну персону, особливо, коли це творча особистість. Тому важливою складовою інформації про людину є персональні бібліографічні покажчики, тобто, спеціальні видання, що містять більш чи менш вичерпний перелік праць особи та літературу про неї. Ці публікації допоможуть користувачеві, а особливо дослідникам, отримати додаткові джерела для розширення та поглиблення знань про особу. Персональні покажчики публікуються як окремі видання, та як складова частина у зібраннях творів, періодичних виданнях, збірниках тощо.

Матеріали, представлені в біобібліографічних покажчиках, — це документи, що утворилися впродовж життя, наукової, творчої, службової, громадської та іншої діяльності особи. Особливість роботи з ними пов'язана з їх специфікою — інформативною насиченістю, яка, насамперед, полягає у фіксації творчого процесу та фактів з усіх сфер життєдіяльності конкретної особи. Зміст персональних бібліографічних покажчиків не завжди носить завершений характер. Існують приклади, коли особі присвячено декілька персональних посібників. Як правило це видатні особистості, і перевидання персональних бібліографічних покажчиків приурочені до ювілейних дат.

Усі наявні біобібліографічні покажчики на персональній сторінці УНБА утворюють окрему підрубрику «Персональні бібліографічні покажчики» і при їх кількості більше одного розміщуються за хронологією. До багатьох із них прикріплені повні тексти.

Розділ «Монографії та монографічні збірники про особу» побудовано за хронологічно-алфавітним принципом — бібліографічні записи розташовано за роком видання, а у межах року — за алфавітом назв (авторів), спочатку українською мовою (або мовами з кириличною графікою), потім — іноземними мовами (латинською

графікою). До цього розділу належать окремі видання, присвячені дослідженню життєвого та творчого шляху особи.

Інформація до цього розділу надходить з БД «Джерела». На жаль, до сьогодні в НБУВ не вирішене питання опрацювання документних потоків із метою виявлення біографічної та допоміжної інформації, запропонованої ще в кінці минулого століття [9; 12]. Тому данні до БД «Джерела» потрапляють після досить трудомісткої технології опрацювання співробітниками ІБД органу державної бібліографії «Літопис книг України».

Розділ «Біографічні статті з періодичних видань» утримує критичні, біографічні статті, рецензії на праці осіб, яким присвячено персональну сторінку в УНБА, опубліковані в періодичних і продовжуваних виданнях, збірниках тощо, тобто є складовою частиною видання. Розділ має такий самий спосіб розміщення матеріалу, що і в рубриці «Монографії та монографічні збірники про особу». У майбутньому планується включення інформації про статті з їх повними текстами, отриманими з ресурсу НБУВ «Наукова періодика». Таким чином користувачам буде надана можливість одержати новітню інформацію про особу, ознайомитися з останніми дослідженнями про життя та діяльність персони.

Підрубрика «архівні матеріали» призначена для формування та висвітлення інформації про виявлені в архівах документи, що розкривають сюжети у біографіях діячів минулого (особові фонди архівів). Дані розміщено за алфавітом назв архівних установ.

Рубрика «Іконографія».

Термін «іконографія» в перекладі з грецької означає «образ» і «пишу». Іконографією вважається опис і вивчення різноманітних зображень певної особи, події, сюжету тощо у творах живопису й скульптури [2, с. 395].

Предметом нашої уваги є портрети людей, інші зображення, пов'язані з історичними діячами нашої країни та світу, які своїм існуванням та діяльністю були причетні до України як у давні епохи, так і в нинішній час. Іконографія цих осіб представлена великою кількістю документальних та уявних зображень, проте до нашого часу є недостатньо дослідженою і мало систематизованою. Вона розпорошена по великій кількості вітчизняних і зарубіжних музеїв, архівів, приватних колекцій, книжкових, журнальних і газетних та інших видань, зібрань фотодокументів, пам'яток монументального та пластичного мистецтва. Зображення навіть найбільш відомих діячів нерідко є недостовірними, недостатньо опрацьованими з джерелознавчого погляду. Велика кількість іконографічних матеріалів залишається неідентифікованою.

В ІБД НБУВ утворено інтегровані біографічну БД «Персоналії» та БД «Іконографія». Особливістю сучасного упорядкування іконографічного матеріалу є збір та систематизація його електронних копій — оцифрованого зображення.

Після проведення пошуку в архівах і книгосховищах, на знайдений іконографічний матеріал складається аналітичний бібліографічний опис із зазначенням місця збереження документа, який заноситься до бібліографічної БД «Джерела української біографістики». Для виділення із загального масиву бібліографічних описів записів укладених на іконографічний матеріал у БД в полі «Загальне визначення матеріалу», проставляється значення [Образотворчий матеріал]

Приклади:

бібліографічний опис іконографічного матеріалу із друкованого джерела

Олекса Петрович Стороженко [Образотворчий матеріал] : фото др. пол. XIX ст. // Стороженко М. З мого життя / Микола Стороженко. – Київ : Либідь, 2005. – С. 52.

або

опис архівного документа

Коляда Грицько Панасович [Образотворчий матеріал] : фото // НБУВ. Ін-т рукопису. – Ф. 10. – № 5307.

Другим етапом є утворення електронних зображень — оцифрування (сканування, фотографування) знайденого й упорядкованого в бібліографічній БД іконографічного матеріалу, його збереження в електронній формі у встановленому форматі та з відповідними параметрами та прикріплення цього файлу до бібліографічного запису.

Під час опрацювання іконографічного матеріалу в технологічному циклі, описаному в статті «Іконографічна складова електронного «Українського національного біографічного архіву»: пропозиції щодо технології опрацювання зображень» [11], окрім бібліографічного опису складається детальний опис електронного зображення. Серед структури опису є поле «тип зображення», використання якого дає можливість упорядкувати іконографічний матеріал і представити його у зручній для використання формі. Усі зображення пропонуються поділити на:

- зображення особи — портрети, фото, скульптура тощо;
- особистий підпис (факсиміле);
- родовий герб;
- особиста печатка;

- екслібрис;
- меморіальний об'єкт (краєвид міста, вулиця, будинок, особисті речі, пам'ятник, меморіальна дошка, надгробок, місце поховання та ін.); зображення продуктів творчості та професійної діяльності особи.

Таким чином наявні зображення, причетні до певної особи, після переміщення їх із БД «Іконографія», розміщуються у однойменному розділі на персональній сторінці в УНБА у систематичному порядку, за схемою, представленою вище. У середині розділів дані розташовуються за хронологією у відповідності із датами життя людини.

Аудіовізуальні та електронні ресурси — це частина нашої культурної спадщини, що містить значний обсяг інформації. *Аудіовізуальний документ* — це документ, що містить зображувальну й (або) звукову інформацію, яку фіксують і відтворюють відповідними технічними засобами. *Електронний документ* — документ, інформація в якому подана у формі електронних даних і для використання якого потрібні засоби обчислювальної техніки.

Використання аудіовізуальних і електронних матеріалів, нарівні з традиційними друкованими виданнями, дозволяють користувачам збагатити інформацію про особу, зробити її більш яскравою та насиченою. Бібліотеки, здійснюючи процес інформаційної навігації для користувачів, розглядають доступ до нових форм надання інформації як до повноцінних ресурсів.

Серед цього масиву значну частину складає біографічний матеріал, або дані, що належать до творчого доробку осіб. Для зручного доступу та ефективного використання цю інформацію необхідно певним чином описати, зберегти та систематизувати в УНБА. Для реалізації даного завдання, об'єктами бібліографічного опису є електронні копії аудіо-, кіно-, відеодокументів, а самі документи представлені у вигляді файлів із відповідними параметрами.

Аудіовізуальні та електронні ресурси, що представлені в УНБА, мають деякі особливості, що вимагають певних навичок при складанні їх бібліографічних описів. Загальні принципи та правила складання опису цих документів в основному відповідають загальному описові творів друку, викладених у ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 [5] та ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 [4]. Специфічним особливостям бібліографічного опису аудіо-, відео-, електронних документів присвячені різного роду методичні та інструктивні матеріали, тому в цій статті ми їх розглядати не будемо. Зупинимось лише на систематизації матеріалу в розділі «Аудіо- та відеоматеріали» УНБА. Формування його залежить від змісту конкретних творів і поділяється на:

- продукти творчості особи;
- матеріал присвячений висвітленню життя та діяльності особи.

Форма розміщення даних у цих рубриках — за хронологією.

У розділі «Електронні ресурси» планується представлення переліку електронних ресурсів мережі Інтернет, де розміщено біографічну інформацію про особу, на яку відкрито сторінку в УНБА.

Об'єктами бібліографічного опису електронних ресурсів є персональні сайти, присвячені особі, або складова частина сайтів — окрема сторінка. Для останнього бібліографічні описи складаються за правилами формування аналітичних описів. У першій частині опису подають відомості про документ, у другій — назву сайта та його адресу.

Принцип систематизації матеріалу, що увійшов до розділу «Електронний ресурс», — спочатку розміщено данні про персональний сайт(сайти), потім бібліографічні описи окремих сторінок на сайтах. Спосіб розміщення даних — алфавітний.

Отже, запропонована в УНБА система представлення матеріалу, присвяченого окремій особі, дає змогу в зручній формі в одному місці сконцентрувати біобібліографічні, іконографічні, аудіо-, відео-матеріали, інформацію про електронні ресурси та інші допоміжні дані про неї. Це дає можливість: здійснювати результативний пошук, ознайомлення з наявним біографічним матеріалом і проводити на його основі дослідження; розкрити багатогранність життєвого та творчого шляху наших співвітчизників; поповнювати персональні сторінки УНБА новими документами, сучасними дослідженнями та розвідками.

- 1 *Буряк Л. І.* Бібліографія в контексті енциклопедичних видань: теоретичний та практичний виміри [Текст] / Л. І. Буряк // Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій / ДНУ «Енцикл. вид-во». – Київ, 2015. – С. 99–105.
- 2 Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1425 с.
- 3 *Добко Т.* Бібліографічний опис електронних ресурсів віддаленого доступу та соціальних сервісів Веб 2.0 [Текст] / Т. Добко, І. Антоненко, Н. Мойсеєнко // Бібл. вісник. – 2014. – № 4. – С. 12–21.
- 4 Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1–2003, ІДТ): ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. – Чинний від 07-01-2007. – Київ : Держспоживстандарт України, 2007. – 47 с. – (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи ; Національний стандарт України).
- 5 Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1–2003, ІДТ): ДСТУ ГОСТ 7.80:2007. – Київ :

- Держспоживстандарт України, 2008. – 12 с. – (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи ; Національний стандарт України).
- 6 *Комаров М.* Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798–1883 р.) [Текст] / зібрав [та авт. передм.] М. Комаров. – Київ : Тип. Г. Т. Корчак-Новицького, 1883. – 74 с.
 - 7 *Корнейчик І. І.* Історія української бібліографії: дожовтневий період [Текст] : нариси / І. І. Корнейчик. – Харків : [б. в.], 1971. – 374 с.
 - 8 *Попик В. І.* Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку [Текст] : монографія / В. І. Попик ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : [б. в.], 2013. – 520 с.
 - 9 *Яценко О. М.* Біобібліографія в Україні та вплив сучасних інформаційних технологій на її розвиток [Текст] / О. М. Яценко // Укр. біографістика. – Київ, 2005. – Вип. 2. – С. 284–303.
 - 10 *Яценко О. М.* Вимоги до бібліографічного оформлення праць Інституту біографічних досліджень: варіанти та відмінності [Текст] / О. М. Яценко // Укр. біографістика. – Київ, 2005. – Вип. 3. – С. 36–46.
 - 11 *Яценко О. М.* Іконографічна складова електронного «Українського національного біографічного архіву»: пропозиції щодо технології опрацювання зображень [Текст] / О. М. Яценко // Наук. праці НБУВ. – Київ, 2009. – Вип. 24. – С. 292–298.
 - 12 *Яценко О. М.* Система інформаційного забезпечення біобібліографічної діяльності в НБУВ [Текст] // Вісник Кн. палати. – 1999. – № 10. – С. 23–27.

REFERENCES

- 1 Buryak, L. I. (2015) *Bibliografija v konteksti entsyklopedychnykh vydan` : teoretychnyj ta praktychnyj vymiry* [Bibliography in the context of encyclopedias: theoretical and practical dimensions]. In *Naukovi zasady ta teoretyko-metodologichni pryntsypy stvorennja suchasnykh entsyklopedij* [Scientific principles and theoretical and methodological principles of modern encyclopedias]. (Pp. 99–105). Kyiv, 2015. [in Ukrainian].
- 2 Busel, V. (2004) *Velykij tlumachnyj slovnyk suchasnoyi ukrajins`koyi movy* [Great Dictionary of Modern Ukrainian]. Kyiv ; Irpin`. [in Ukrainian].
- 3 Dobko T., Antonenko I. & Moiseienko N. (2014). *Bibliografichnyj opys elektronnykh resursiv viddalenoj dostupnosti ta social`nykh servisiv Web 2.0* [Bibliographic description of electronic resources of re-

- mote access and social services Web 2.0]. In *Bibliotechnyj visnyk* [Library Journal]. (Vol. 4, pp. 12–21) [in Ukrainian].
- 4 *Bibliografichnyj zapys. Bibliografichnyj opys. Zahal'ni vymohy ta pravyla skladannya (GOST 7.1–2003, IDT): DSTU GOST 7.1:2006.* [Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules]. (2007). Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy. [in Ukrainian].
 - 5 *Bibliografichnyj zapys. Zaholovok. Zahal'ni vymogy ta pravyla skladannya* [Bibliographic record. Heading. General requirements and rules]. DSTU GOST 7.80:2007. (2008). Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy. [in Ukrainian]
 - 6 Komarov, M. (1883). *Bibliografichnyj pokazhchyk novoyi ukrayinskoj literatury (1798–1883 p.)* [Bibliographic index of new Ukrainian literature (1798–1883 p.)]. Kyiv: Typ. H. T. Korchak-Novyts'koho. [in Ukrainian].
 - 7 *Kornyeychuk, I. I.* (1971). *Istoriya ukrayins'koyi bibliohrafiyi: dozhovtnevyy period* [Ukrainian History Bibliography: pre-October period]. Kharkiv. [in Ukrainian].
 - 8 Popyk, V. I. (2013). *Resursy dovidkovoyi biohrafichnoyi informatsiyi: istorychnyj dosvid formuvannya, suchasnyj stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* [Resources biographical background information, historical experience of formation, current status, problems and prospects]. Kyiv. [in Ukrainian].
 - 9 Yatsenko, O. M. (1999) *Biobibliohrafiya v Ukraini ta vplyv suchasnykh informatsiynykh tekhnolohiy na yiyi rozvytok* [Biobibliography in Ukraine and the impact of modern information technology in its development]. In *Ukrayins'ka biohrafistika* [Biografistica ukrainica]. (Vol. 2, pp. 284–303). Kyiv. [in Ukrainian].
 - 10 Yatsenko, O. M. (2005) *Vymohy do bibliohrafichnoho oformlennya prats' Instytutu biohrafichnykh doslidzhen': varianty ta vidminnosti* [Requirements for Bibliographic design works of the Institute of biographical research: options and differences]. In *Ukrayins'ka biohrafistika* [Biografistica ukrainica]. (Vol. 3, pp. 36–46). Kyiv. [in Ukrainian].
 - 11 Yatsenko, O. M. (2009) *Ikonohrafichna skladova elektronnoho «Ukrayins'koho natsional'noho biohrafichnoho arkhivu»: propozytyiyi shchodo tekhnolohiyi opratsyuvannya zobrazen'* [Iconographic part of the electronic “Ukrainian national biographical archive”: suggestions for image processing technology]. In *Naukovi pratsi Natsional'noyi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernads'koho* [Scientific works Vernadsky National Library of Ukraine]. (Vol. 24. pp. 292–298). Kyiv. [in Ukrainian].

- 12 Yatsenko, O. M. (1999). *Systema informatsijnoho zabezpechennya biobibliografichnoyi diyal`nosti v Natsional`nij bibliotetsi Ukrayiny imeni V. I. Vernads`koho* [Information Management System bio-bibliographical work in the National Library of Ukraine V. Vernadsky]. In *Visnyk Knyzhkovoyi palaty* [Bulletin of the Book Chamber]. (Vol. 10, pp. 23–27). Kyiv. [in Ukrainian].

Представлення біобібліографічного матеріалу на персональних сторінках «Українського національного біографічного архіву»: принципи будови розділів, особливості організації, джерела наповнення.

Яценко О. М., старший науковий співробітник, кандидат історичних наук, завідувач відділу формування біобібліографічного інформаційного ресурсу Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Київ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 250–268.

На основі узагальнення досвіду роботи з формування біобібліографічного інформаційного ресурсу, з метою ефективного опрацювання та представлення для користувачів біобібліографічного матеріалу зібраного в Інституті біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, у статті запропоновано структуру розділів персональних сторінок системи «Український національний біографічний архів», представлено їх принципи будови, особливості складових частин та джерела формування.

Для організації цієї структури за основу було взято запропонований у 1883 р. українським бібліографом М. Ф. Комаровим метод «персональних гнізд». Вивчивши досвід вченого, доповнивши запропоновану ним структуру сучасними елементами, в ІБД НБУВ на веб-сайті УНБА запропоновано простий і доступний користувачам «дружній інтерфейс» із ефективною та зручною системою доступу до контенту. Для представлення біобібліографічного ресурсу, висвітлення наявних даних про конкретну особу, пропонується використання уніфікованої за будовою персональної сторінки. Особливістю цього поділу є представлення всього наявного матеріалу у вигляді бібліографічних описів та розміщення їх у відповідних рубриках. Бібліографічні описи складаються не тільки на друковані видання, їх складову частину, а й на іконографічний матеріал, розміщений у друкованих та електронних виданнях, аудіо- та відеоматеріали, електронні ресурси.

Запропонована в УНБА система представлення матеріалу, присвяченого окремій особі, дозволяє в зручній формі, в одному місці сконцентрувати біобібліографічні, іконографічні, аудіо-, відеоматеріали, електронні ресурси та інші допоміжні дані про неї. Це дає можливість здійснювати результативний пошук, ознайомлення з наявним біографічним матеріалом та проводити на його основі дослідження; розкрити багатогранність життєвого та творчого шляху наших співвітчизників; поповнювати персональні сторінки УНБА новими документами, сучасними дослідженнями та розвідками.

Ключові слова: біобібліографія, електронні ресурси біографічної інформації

Presentation of bibliographical material on the personal pages of «Ukrainian national biographical archive»: principles of partition, especially the organization, sources of content

Yatsenko Oleh, Ph. D., Head of the Department of Institute of Biographical Research of Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13. – P. 250–268.

On the basis of generalization of experience of formation of bibliographic information resource, for the effective processing and presentation to users of bibliographic material collected at the Institute of biographical research of the National library of Ukraine named. I. Vernadsky, the paper proposes a partition layout of personal pages «Ukrainian national biographical archive», the principles of their structure, especially of component parts and sources of formation.

For the organization of this structure was based on the method of «personal clusters», proposed in 1883 the Ukrainian bibliographer N. F. Komarov. Having studied the experience of the scientist, adding the proposed structure with modern elements in IBD NLUV on the website UNBA offered simple and affordable «user friendly interface» with an effective and convenient system of access to content. To represent bibliographic resource, the coverage of the available data about a specific person and offer a unified structure of personal pages. The feature of this section is the presentation of all the available material in the form of bibliographic descriptions and placing them in the appropriate section. Bibliographic descriptions are not only to printed publications, they are an integral part, but also on iconographic material placed in print and electronic editions, audio and video materials, electronic resources.

Proposed in UNBA system presentation, devoted to the individual, allows in a convenient form in one place to concentrate bibliographic,

iconographic, audio, video materials, electronic resources and other supporting information. This gives the opportunity to carry out effective search, review of the available biographical material and conduct on the basis of the study; to reveal the diversity of life and creative work of our fellow citizens; to credit your personal page WNBA new documents, modern studies and research.

Keywords: biobibliography, electronic resources of biographical information.

Представление биобиблиографического материала на персональных страницах «Украинского национального биографического архива»: принципы построения разделов, особенности организации, источники наполнения

Яценко О. Н., заведующий отделом формирования биобиблиографического информационного ресурса Института биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник (Киев).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вып. 13. – С. 250–268.

На основе обобщенного опыта формирования биобиблиографического информационного ресурса, с целью эффективного изучения и ознакомления пользователей с биобиблиографическим материалом, собранным в Институте биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, в статье предложено структуру разделов персональных страниц системы «Украинский национальный биографический архив» (УНБА), представлено принципы их построения, особенности составных частей и источники формирования.

Для организации этой структуры, за основу был взят предложенный в 1883 г. украинским библиографом М. Ф. Комаровым метод «персональных гнёзд». Изучив опыт ученого, дополнив предложенную им структуру современными элементами, в Институте биографических исследований на веб-сайте УНБА предложено простой и доступный пользователям «дружественный интерфейс» с эффективной и удобной системой доступа к контенту. Для отображения биобиблиографического ресурса, описания данных на конкретную персону, предлагается использовать унифицированную по строению персональную страницу. Особенность этой структуры — подача всего материала, что есть в наличии, в виде библиографических описаний и размещение их в соответствующих рубриках. Библиог-

рафические описания создаются не только на печатные издания, их составную часть, а и на иконографический материал, размещенный в печатных источниках и электронных изданиях; аудио- и видеоматериалы; электронные ресурсы.

Предложенная в УНБА система представления информации, посвященная жизни и деятельности персоны, позволяет в удобной форме, в одном месте сосредоточить биобиблиографические, иконографические, аудио-, видеоматериалы, электронные ресурсы и другие данные о ней. Это даёт возможность осуществлять эффективный поиск, ознакомление с имеющимся в наличии биографическим материалом и проводить на его основе изыскания; раскрывать многогранность жизненного и творческого пути наших соотечественников; пополнять персональные страницы УНБА новыми документами, современными изысканиями.

Ключевые слова: биобиблиография, электронные ресурсы биографической информации.

*Світлана Вікторівна МУРІНА,
молодший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ БІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ПРОЦЕСІ НАПОВНЕННЯ УНБА

Висвітлено особливості наповнення джерелами бази даних «Джерела української біографістики», що є автономною складовою Українського національного біографічного архіву (УНБА). Проаналізовано елементи бази даних «Джерела», упорядкування яких створює можливості надійного орієнтування у колі використаних джерел, автоматичного пошуку по них персоналій, визначення джерел, які необхідно залучити додатково, що є дуже важливим для подальшого наповнення УНБА.

Ключові слова: джерела, біографія, база даних «Джерела», біографічні дослідження.

The article highlights the peculiarities of filling source database «Ukrainian biographical sources», which is an autonomous part of Ukrainian national biographical archive. Analyzed elements of the database «Sources» arrangement which creates the possibility of reliable guidance in the circle of sources, automatically search for their personalities, identification of sources that need to attract additional, which is very important for the further content of Ukrainian national biographical archive.

Keywords: source, biography database «Sources», biographical research.

Очерчены особенности наполнения источниками базы данных «Источники украинской биографистики», которая является автономной составляющей Украинского национального биографического архива (УНБА). Проанализированы элементы базы данных «Источники», упорядочивание которых создает возможность надежной ориентации в кругу использованных источников, автоматического поиска по ним персоналий, определение источников, которые не-

обходимо привлекать дополнительно, что является очень важным для дальнейшего наполнения УНБА.

Ключевые слова: источник, биография, база данных «Источники», биографические исследования.

Роки незалежності відзначилися бурхливим розвитком біографічних досліджень. Цьому сприяло зростання інтересу громадян до свого коріння, повернення із забуття імен, які незаслужено замовчувалися, поява значної кількості біографічних матеріалів у ЗМІ. Зростання обсягів біографічних досліджень стало можливим також завдяки перенесенню значної уваги від біографій визначних людей до біографії «маленької людини», пересічного громадянина. Всі це позначилося насамперед на стрімкому розвитку українського джерелознавства. Коло джерел біографічних досліджень набагато розширилося за рахунок напрацювань діаспори та зарубіжних дослідників історії України, використання генеалогічних, християнських і епіграфічних досліджень.

Відчутний внесок у розвиток біографістики зроблений також завдяки наполегливій праці вчених-краєзнавців. Саме вони знаходять маловідомі або зовсім невідомі постаті, котрі діяли у регіоні в різні часи, та поширюють цю інформацію у довідниках і на електронних ресурсах.

Стрімкий інформаційний потік прискорив формування електронних біографічних ресурсів (найперше, задля оперативного забезпечення споживачів найновішими даними), змусив робити акцент на змістовому наповненні довідкових ресурсів біографічної інформації, а електронні ресурси уможливили гнучке комбінування текстів, як спеціально написаних, так і запозичених упорядниками з авторитетних видань минулих років, у поєднанні з включенням до ресурсів різноманітних доповнень, додатків, уточнень і коментарів. Як наслідок, у роки незалежності найбільш повно реалізувалася ідея створення електронних біографічних баз і бібліотек. Зокрема Інститутом біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського впроваджено проект «Українського національного біографічного архіву» (УНБА), розроблений колективом Інституту спільно з науковцями Українського мовно-інформаційного фонду НАН України. Для занесення, збереження й упорядкування знайдених біографічних даних, утворені інтегровані бази даних «Персоналії», «Джерела», «Іконографія». Головною складовою УНБА є Український біографічний словник (УБС), що постійно наповнюється завдяки базі даних «Персоналії». «Метою «Українського національного біографічного архіву» є систематичне

збирання, накопичення, наукове опрацювання та представлення широкому загалу дослідників-біографістів, науковців, освітян, працівників культури і громадськості, всім, хто цікавиться вітчизняною історією і культурою, науково підготовлених, достовірних біографічних відомостей, результатів наукових досліджень, а також документальних і іконографічних, бібліографічних матеріалів про якомога більше число знаних і відносно мало відомих співвітчизників, гідних на пам'ять і пошану нинішнього і прийдешніх поколінь» [6, с. 383].

База даних «Персоналії» нині перебуває на стадії постійного наповнення. На середину 2016 р. вона охоплювала близько 80 тис. опрацьованих записів, головним чином на літери «А» «К», та ще кілька тисяч таких, що потребують додаткового уточнення та редагування.

Завдяки перехресному зв'язку між повноцінними базами даними («Персоналії», «Іконографія», «Джерела») внесену до бази даних «Персоналії» інформацію можна безпосередньо пов'язати з джерелами біографічної інформації та іконографічними матеріалам. Структура бібліографічної бази даних сумісна з UNIMARC-форматом, що дає змогу утворювати бібліографічні описи всього документа та його складових — статей, глав, розділів (аналітичний опис). При опрацюванні нового джерела знайдені бібліографічні дані заносяться до полів бази даних «Джерела української біографістики». У записі бази даних «Персоналії» (біографічної), у розділі «Бібліографія», із бази даних «Джерела» вибирається бібліографічний опис документа, з якого взяті біографічні дані. При цьому є можливість у поля «Що знайдено» «Том», «Сторінка» уточнити, які саме відомості знайдено, в якому томі та на якій сторінці відповідно. За наявності повного тексту документа існує можливість його під'єднання до конкретного бібліографічного опису. На листопад 2016 р. база даних «Джерела» містить 7 429 опрацьованих джерел і постійно наповнюється завдяки новим надходженням.

База даних «Джерела» містить наступні типи джерел:

- енциклопедично-довідкові видання;
- архіви;
- електронні джерела;
- періодичні видання;
- бібліографічні покажчики (персональна бібліографія).
- У розробці:
- автореферати;
- монографії;
- повні зібрання творів.

Енциклопедично-довідкові видання є найбільшою складовою бази даних «Джерела». Основною причиною цього є те, що енциклопедичні та довідкові словники тривалий час залишалися іноді єдиним реальним доступним джерелом історико-біографічних знань для широкого кола освічених людей. Опрацьованими є не тільки загальновідомі багатопрофільні енциклопедичні видання, такі як «Українська радянська енциклопедія», «Енциклопедія історії України», «Енциклопедія сучасної України», а й регіональні та вузькопрофільні джерела (наприклад, «Вчені Черкащини», «Вчені Вузів Одеси», «Українська журналістика в іменах», «Українська гельсінська група» тощо).

Наповнення архівними джерелами тільки розгортається. На даному етапі опрацьовано лише фонд № 10 Інституту рукопису НБУВ («ВУАН»). Та саме наповнення електронними публікаціями документальних фондів і результатів наукових досліджень Інституту рукопису та Інституту архівознавства НБУВ є потенційно найбільш важливим у майбутньому для користувачів УНБА.

Необхідність звертання до електронних ресурсів на початковому етапі виникла в наслідок необхідності знайти дату смерті тієї чи іншої персоналії. Оскільки деякі опрацьовані багатотомні радянські джерела (наприклад, «Українська радянська енциклопедія») були внесені повністю, а інформація стосовно дати смерті була відсутня, фахівці раз за разом почали звертатися до електронних ресурсів, щоб «закрити» дати. Згодом почалося звертання на сторінки-персоналій діячів минулого, що значно спрощує пошук користувачами додаткових справді оригінальних і цінних у науково-інформаційному плані матеріалів, які або повністю присвячені окремій особі, або розкривають її життєвий шлях і діяльність через значимі у науковому та інформаційному плані документи і матеріали.

З-поміж численних вітчизняних і зарубіжних ресурсів історико-біографічної спрямованості, на які обов'язково повинні робитися посилання від певних персональних сторінок, потрібно виділити передусім персональні електронні архіви та віртуальні енциклопедії, повністю присвячені життю та творчості однієї особи. При чому посилання робиться не тільки на діячів світового чи національного значення. Таких порталів небагато, але вони є цінним джерелом наповнення бази даних. Невипадково склалося так, що найбільш вагомим за значенням став в Україні інформаційний портал «Кобзар» [2], який відкриває можливості для ознайомлення з усім комплексом наукових, громадських і культурних проблем, пов'язаних із Т. Г. Шевченком. Цінні публікації та бібліографію наукових праць зібрано на веб-сайті Музею Тараса Шевченка у Канаді, що за своїм

характером виходить далеко за межі інтернет-репрезентації його колекційного зібрання [8]. До кращих за інформаційним наповненням зразків належить також віртуальна енциклопедія життя та творчості Лесі Українки «Я в серці маю те, що не вмирає», розроблена творчою групою «Мисленого древа» і розміщена на його веб-сайті [7]. Серед ресурсів меморіальних музеїв України привертають до себе увагу веб-сайти Музею Лесі Українки в Ялті [5] та Музею Івана Гончара, відомого митця і збиральника української старовини, у Києві [4]. Значний інтерес для науковців становлять розміщені на інформаційному порталі НБУВ матеріали «Електронного архіву В. І. Вернадського» [1].

Поряд з уже названими існують і створюються електронні ресурси, присвячені окремим особистостям або групам діячів регіонального та місцевого значення. Засади і рівень їх організації відчутно відмінні, подекуди спірні та суперечливі. Однак тенденції, що визначилися у розвитку електронного гуманітарного інформаційного простору, свідчать, що перші позитивні зрушення вже зроблено і є подальші обнадійливі перспективи. Тому визнано за необхідне зазначену рубрику зарезервувати на стандартній сторінці для всіх персоналій, уміщених в УНБА.

Бібліографічні покажчики на даний момент займають трохи менше половини усіх опрацьованих джерел (з 400 бібліографічних покажчика, прикріплено 325 бібліографічних покажчика). До кожного бібліографічного покажчика подається біографічна довідка, основні дати життя та діяльності персоналії, власне бібліографія праць або творів особи, бібліографія творів або праць про особу («Література про»), допоміжні покажчики (алфавітний покажчик, іменний покажчик).

Повнотекстові публікації різних жанрів і форматів, присвячені окремій персоналії (зрозуміло, там, де це можливо): наукові праці, твори; літературні біографічні нариси, спогади, епістолярій, документи. До цього розділу першочергово приєднуються тексти біографічних статей і матеріалів, опублікованих у виданнях Інституту біографічних досліджень та інших наукових інститутів і підрозділів НБУВ.

Співробітниками Інституту біографічних досліджень підготовлені два випуски «Книжкові джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». Інформацію у посібнику систематизовано за видами видань і жанрами документів: довідкові видання, монографії, підручники, збірники наукових праць, ювілейні та презентаційні видання, краєзнавчі дослідження. Кожне видання супроводжується аналітичними довідками та характеристикою біографічної інформації. Метою зазначе-

них науково-інформаційних видань є ознайомлення дослідників, науковців, аматорів і широкого загалу з напрацюваннями вітчизняної біографістики, інформаційними можливостями джерел і забезпечення пошуку необхідних відомостей у фондах бібліотеки. Зараз робота з цього книжкового видання відтворена і буде продовжена далі.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що упорядкування джерел бази даних «Джерела української біографістики» створює можливості надійного орієнтування у колі використаних джерел, автоматичного пошуку по них персоналій, визначення джерел, які необхідно залучити додатково, що є дуже важливим для подальшого наповнення Українського національного біографічного архіву.

- 1 Вернадський Володимир Іванович [Електронний ресурс] // Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/nsu/vernadsky/>, вільний. – Назва з екрана.
- 2 Кобзар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kobzar.info/>, вільний. – Назва з екрана.
- 3 Ляшко С. М. Українські біографічні довідкові видання XIX–XX століття: історичні та теоретико-методичні засади [Текст] / С. М. Ляшко. – Запоріжжя : Дике поле, 2010. – 286 с.
- 4 Музей Івана Гончара [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://honchar.org.ua/ukranian.htm>, вільний. – Назва з екрана.
- 5 Музей Лесі Українки у Ялті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lesiaukrainka.crimea.ua/vstup.html>, вільний. – Назва з екрана.
- 6 Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку [Текст] / В. І. Попик. – Київ : НБУВ, 2013. – 383 с.
- 7 «Я в серці маюте, що не вмирає» [Електронний ресурс] : віртуальна енцикл. Життя і творчості Лесі Українки // Мислене древо. – Режим доступу : <http://www.myslendrevo.com.ua/studies/lesja/index.html>, вільний. – Назва з екрана.
- 8 Taras Shevchenko Museum [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.infoukes.com/shevchenkomuseum/>, free. – The name of the screen.

REFERENCES

- 1 *Vernadskii Volodimir Ivanovich* [Vernadsky Vladimir Ivanovich]. Retrieved from: <http://www.nbuv.gov.ua/nsu/vernadsky>, free. – The name of the screen. [in Ukrainian].
- 2 *Kobzar* [Kobzar]. Retrieved from: <http://kobzar.info/>, free. – The name of the screen. [in Ukrainian].

- 3 Liashko, S. M. (2010). *Ukrainski biohrafichni dovidkovi vydanni KhIKh-KhKh stolittia: istorychni ta teoretyko-metodychni zasady* [Ukrainian biographical reference edition of XIX–XX centuries: historical and theoretical-methodological foundations]. Zaporizhzhia: Dyke pole. [in Ukrainian].
- 4 *Muzei Ivana Honchara* [The Ivan Honchar Museum]. Retrieved from: <http://honchar.org.ua/ukrainian.htm>, free. – The name of the screen. [in Ukrainian].
- 5 *Muzei Lesi Ukrainky u Yalti* [Museum of Lesya Ukrainka in Yalta]. Retrieved from: <http://lesiaukrainka.crimea.ua/vstup.html>, free. – The name of the screen. [in Ukrainian].
- 6 Popyk, V. I. (2013). *Resursy dovidkovoyi biohrafichnoyi informatsiyi: istorychnyj dosvid formuvannya, suchasnyj stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* [Resources biographical background information, historical experience of formation, current status, problems and prospects]. Kyiv. [in Ukrainian].
- 7 *«Ja v sertsii maiute, shcho ne vmyraie»: virtualna entsykl. zhyttia i tvorchosti Lesi Ukrainky* [«I heart maute that never dies»: a virtual encyclopedia of life and creativity of Lesja Ukrainka]. In *Myslene drevo* [Myslene Drevo]. Retrieved from: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/lesja/index.html>, free. – The name of the screen. [in Ukrainian].
- 8 Taras Shevchenko Museum. Retrieved from: <http://www.infoukes.com/shevchenkomuseum/>, free. – The name of the screen.

Особливості використання джерельної бази біографічної інформації в процесі наповнення УНБА.

Муріна С. В., молодший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 269–276.

Проаналізовано базу даних «Джерела», яка на даний момент містить наступні типи джерел: енциклопедично-довідкові видання, архіви, електронні джерела, періодичні видання, бібліографічні покажчики (персональна бібліографія). У стадії розробки знаходиться наповнення бази даних авторефератами, монографіями, повними зібраннями творів. Упорядкування джерел бази даних «Джерела» є необхідним для полегшення орієнтації у колі залучених джерел, автоматичного пошуку по них персоналій, визначення нових джерел для опрацювання, що є дуже важливим для подальшого наповнення Українського національного біографічного архіву.

Ключові слова: джерела, біографія, база даних «Джерела», біографічні дослідження.

Features of the use of sources of biographical information in the process of filling the UNBA.

Murina S. V., Junior Researcher of Institute of Biographical Research of Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13. – P. 269–276.

Analyzed the database «Sources», which currently includes the following types of sources: encyclopedic, reference books, archives, electronic sources, bibliographies (personal bibliography). Under development is a content database abstracts, monographs, complete works.

Streamlining source database «Sources» are necessary to facilitate orientation in the circle of involved sources automatically search for their personalities, identifying new sources for processing, which is very important for the further content of Ukrainian national biographical archive.

Keywords: source, biography database «Sources», biographical research.

Особенности использования базы источников биографической информации в процессе наполнения УНБА.

Муріна С. В., младший научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев).

Украинская биографистика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вип. 13. – С. 269–276.

Проанализирована база данных «Источники», которая на данный момент содержит следующие типы источников: энциклопедически-справочные издания, архивы, электронные источники, библиографический указатель (персональная библиография). В стадии разработки находится наполнение базы данных авторефератами, монографиями, полными собраниями произведений. Упорядочивание источников базы данных «Источники» является необходимым для облегчения ориентации в кругу привлеченных источников, автоматического поиска по ним персоналий, определение новых источников для обработки, что есть очень необходимым для дальнейшего наполнения Украинского национального биографического архива.

Ключевые слова: источник, биография, база данных «Источники», биографические исследования.

*Дмитро Олександрович МИРОНЕНКО,
завідувач відділу бібліографічної
та довідково-інформаційної роботи
ДНАББ імені В. Г. Заболотного (Київ).*

**РОЗДІЛ «ВИДАТНІ ОСОБИСТОСТІ»
НА ВЕБ-САЙТІ ДЕРЖАВНОЇ
АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНОЇ
БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ В. Г. ЗАБОЛОТНОГО
ЯК ДЖЕРЕЛО БІОГРАФІЧНОХ ЗНАНЬ
ПРО АРХІТЕКТОРІВ,
ІНЖЕНЕРІВ-БУДІВЕЛЬНИКІВ,
МИТЦІВ**

Проаналізовано роботу працівників Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного щодо ведення розділу «Видатні особистості» на сайті бібліотеки.

Ключові слова: національна біографіка, біографічні дослідження, електронний ресурс, біографічні довідки, сайт

Contains the analyze of the work of scientific employees of Zabolotnyu State Architectural and Construction Scientific Library as managers of the section «Видатні особистості» on the librarian website.

Keywords: national biography, biographical research, electronic resources, biographical information, website

Проанализировано работу работников Государственной научной архитектурно-строительной библиотеки имени В. И. Заболотного по ведению раздела «Видатні особистості» на сайте библиотеки.

Ключевые слова: национальная биографика, биографические исследования, электронный ресурс, биографические справки, сайт

Важливим і невід'ємним складником діяльності Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного (далі — ДНАББ ім. В. Г. Заболотного) є пошукова робота щодо створення галузевих біографічних ресурсів. Збереження пам'яті про ви-

датних архітекторів минулого та сучасності, на нашу думку, є одним із ключових аспектів діяльності головної галузевої бібліотеки.

Увагу ДНАББ ім. В. Г. Заболотного до розвитку національної біографістики засвідчує ініційований тут бібліотечний клуб «Національні святині». Мета його створення — активізація уваги громадськості, науковців, галузевих фахівців, студентів до життя та діяльності визначних архітекторів, інженерів-будівельників, художників, скульпторів, краєзнавців.

Засоби інформаційно-комунікативних технологій на нинішньому етапі розвитку бібліотек розширюють канали комунікації з їхніми користувачами. Окрім традиційних (але не менш вартісних) засобів акумулювання та фіксування біографічних відомостей про спеціалістів архітектури, будівництва, житлово-комунального господарства та мистецтва, укладання бібліографічних і біобібліографічних покажчиків, ДНАББ ім. В. Г. Заболотного приділяє увагу створенню відкритого електронного ресурсу на сайті бібліотеки.

З метою акумулювання та поширення біографічної інформації про непересічних особистостей із тематики бібліотечного фонду ДНАББ ім. В. Г. Заболотного у серпні 2011 р. на сайті www.dnabb.org створено спеціальний розділ «Видатні особистості». Інформаційна частина ведення розділу, відповідно до «Інструкції з ведення веб-сайту Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного», покладена на працівників відділу бібліографічної та довідково-інформаційної роботи (складання довідки, підготовка необхідних для сканування ілюстрацій, підбір підписів до ілюстрацій у «Фотогалереї», складання макету).

Розділ «Видатні особистості» складається з біографічних довідок окремих особистостей, розташованих в алфавітному порядку прізвищ особистостей. Для більшої повноти розкриття біографічної інформації електронні сторінки доповнюються «Фотогалереєю». У розділ по мірі формування додаються підготовлені біографічні довідки (портрет, текст).

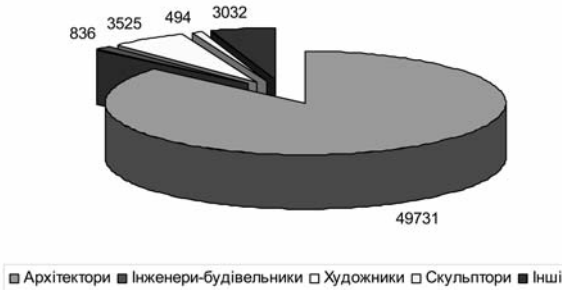
Станом на 1 червня 2015 р. на сайті розміщено 65 біографічних довідок. Умовно біографічну довідкову інформацію поділимо на такі групи: архітектори — 52 довідки, інженери-будівельники — 4 довідки, художники — 5 довідок, скульптори — 1 довідка, інші — 3 довідки.

Інтерес до вивчення особистостей можна прослідкувати за допомогою кількісних характеристик — кількості звернень до відповідних сторінок.

Загальна кількість переглядів сторінок розділу — 57 618. Серед них до сторінок із біографією архітекторів зверталися 49 731 раз,

інженерів-будівельників — 836 разів, художників — 3 525 разів, скульпторів — 494 рази, інших — 3 032.

Кількість переглядів сторінок розділу «Видатні особистості»

Середня кількість переглядів на одну сторінку — близько 1 108 разів. Лідерами за кількістю переглядів (станом на 28 травня 2015 р.) є архітектори Й. Ю. Каракіс — 7 362, В. В. Городецький — 4 017, В. Г. Кричевський — 3 001, А. І. Меленський — 2 780, В. І. Гопкало — 2 048, В. Г. Заболотний — 1 896, О. О. Тацій — 1 782, О. М. Бекетов — 1 725, художник М. К. Пимоненко — 1 773, перший директор бібліотеки М. І. Вязьмітіна — 1 468.

Відповідно до результатів аналізу відвідувань сторінок розділу «Видатні особистості» зазначаємо стійкий інтерес користувачів сайту до галузевої біографічної інформації.

Це визначає необхідність продовження роботи щодо наповнення галузевого біографічного електронного ресурсу ДНАББ ім. В. Г. Заболотного.

Біографічні довідки про архітекторів, фахівців галузі та митців, на глибоке переконання працівників ДНАББ ім. В. Г. Заболотного, є важливим складником національної бази біографістики. Тому проведення біографічних досліджень є одним із пріоритетних завдань бібліотеки.

Біографічні довідки готуються на матеріалах бібліотечного фонду ДНАББ ім. В. Г. Заболотного. Цінним джерелом є галузевий ресурс періодичних видань першої половини ХХ ст., а також матеріали, передані до ДНАББ ім. В. Г. Заболотного з методичного фонду Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування (далі — НДІТІАМ), зокрема особові листки членів Співки архітекторів УРСР, а також графічні матеріали.

Укладання біографічних матеріалів про відомих зодчих базується на дослідженні документальних джерел інформації. «Документальними джерелами інформації» дослідники О. В. Матвієнко та

М. Н. Цивін вважають «сукупність творів наукової, виробничої, навчальної, довідкової та науково-популярної літератури, призначені як для суцільного читання, так і для вибіркового аналізу з метою пошуку необхідних даних» [1]. У процесі дослідження вивчаються як первинні, так і вторинні документи.

В аспекті біографічних досліджень пропонуємо умовно виділити такі види документальних джерел:

- біографічні видання — видання, що містять біографічну інформацію про одного чи низку архітекторів (біографічні, довідкові видання);
- видання, що виходили до ювілеїв освітніх чи громадських установ (історичні нариси про галузеві інститути, академії чи спілки архітекторів, які містять біографічні відомості про особистостей зазначених інституцій);
- іконографічні видання (альбоми, збірки репродукцій тощо);
- мемуаристика;
- біобібліографічні покажчики;
- праці досліджуваних особистостей.

Щодо вивчення періодичних джерел цікавою є стаття М. І. Гончаренко «Біографічні матеріали на сторінках журналу “Архітектура Радянської України”». Спроба класифікації». Журнал «Архітектура Радянської України» створений при Академії архітектури України. Він виходив щомісяця протягом 1938 – червня 1941 рр. і містив актуальні статті з питань розвитку містобудування, планування та забудови міст, теорії та історії архітектури, архітектурної критики, будівництва, скульптури, біографічні матеріали. М. І. Гончаренко класифікує біографічні матеріали, що публікувалися в журналі, таким чином: безпосередньо біографічні тексти, історичні і критичні нариси, хроніка, іконографія [2]. Власне, біографічні матеріали будь-якого з галузевих журналів, серед яких «Архітектура і будівництво», «Будівництво і архітектура», «Строительство и архитектура», «Архітектура України», «Архитектура СССР» та ін., можна класифікувати наступним чином. Першою групою є біографічні нариси, некрологи, матеріали до ювілейних дат тощо. Друга група об’єднує історичні та критичні нариси, об’єктом яких виступають архітектурні, містобудівні чи будівельні об’єкти, архітектурні конкурси. Третя група — матеріали, що містять стислий виклад найважливіших архітектурних подій. У них зосереджено фактологічний матеріал — датування подій, атрибуція споруд тощо. Остання група матеріалів — іконографічний матеріал, що об’єднує портрети, світліни споруд, малюнки архітекторів тощо.

Одним із найбільш важливих джерел дослідження життя та діяльності українських зодчих у ДНАББ ім. В. Г. Заболотного є особові листки архітекторів — членів Спілки архітекторів Української РСР, передані до фонду рідкісних видань і краєзнавства ДНАББ ім. В. Г. Заболотного. Інформація у цих джерелах завершується другою половиною 1960-х рр. Особові листки містять відомості про дату та місце народження особистостей, відомості про батьків (факультативно), інформацію про освіту, основні проекти та споруди, конкурсні проекти, перелік наукових праць, місце проживання, відомості про родину, регалії та державні нагороди, відомості про громадську діяльність, автобіографію (факультативно).

Серед проблем, із якими доводиться стикатися дослідникам, можна визначити такі: визначення дати народження (пов'язано з переходом на новий стиль літочислення); зміна назви географічних об'єктів, окремих вулиць; зміна нумерації будинків на вулицях; зміна функціонального призначення споруд; реконструкція споруд; знесення споруд; зміни назв організацій, в яких працювали архітектори; ідеологічні нашарування на біографічні відомості; недостатність джерельної бази (особливо кінець ХХ ст.); невідповідність фактичного матеріалу в різних документальних джерелах.

У деяких сучасних джерелах спостерігаємо нівелювання авторами старого чи нового стилю народження архітектора, що спричиняє недостовірність інформації.

Досліджуючи документи імперського або радянського часу дослідники зустрічають старі географічні назви.

Внаслідок історичних подій різного характеру споруди часто змінюють первинне функціональне призначення. Деякі з них, як, наприклад, будівля Трапезної церкви Києво-Печерської лаври (архітектор В. М. Ніколаєв), виконує первинне призначення. Але є категорія споруд, що виконують відмінні від первинних функції (наприклад, ансамбль споруд банків архітектора О. М. Бекетова на сучасній площі Конституції в м. Харкові).

Висвітлення історичної інформації, зокрема біографічної, часто подавалося у відповідності до тих чи інших політичних реалій. Важливо об'єктивно подати віхи життя визначних українців.

Як зазначає дослідник В. І. Онопрієнко, «одне з головних завдань біографії вченого — розкрити його справжній внесок у науку. По-перше, слід показати значення досягнень ученого для того періоду, у якому він працював. По-друге, важливо простежити долю його наукового доробку у дальшій історії науки, оцінити перспективність ідей, розробок, технічних рішень» [3]. Аналогічно і під час дослідження біографій архітекторів визначити значення зведених ними

споруд для регіону, визначити які з них збереглися до нашого часу в первинному вигляді, які зазнали реконструкцій, а які були зруйновані.

Цікаву думку щодо ролі мемуаристики під час досліджень життя та діяльності видатних діячів зустрічаємо у статті В. В. Чепелика «Спогади про С. А. Таранушенка». У ній він згадує обставини, які спонукали його до написання статті. Коли автор дізнався, що станом на початок 1981 р. майже не було спогадів про видатного українського мистецтвознавця С. А. Таранушенка, його зацікавила причина такої обставини. На запитання В. В. Чепелика відповів мистецтвознавець Г. Н. Логвин: «Г. Логвин сказав, що всілякі мемуари є лише збірником брехні і самореклами». Далі В. В. Чепелик висловлює власну думку про роль спогадів (мемуарів) під час вивчення біографії: «Певною мірою я з ним погодився, проте вважаю, що навіть у цьому випадку все ж дещо з правди трапляється. А без них і ці крихти правди зникають. Безумовно, спогади — річ, наповнена суб'єктивністю, навіть тоді, коли автор прагне бути цілком об'єктивним. У спогадах майже завжди особистість того, хто пише, виявляється настільки сильно, що образ того, про кого йде мова, часто дістає спотворення і не завжди на ліпше. Це насторожує, іноді викликає заперечення. Незважаючи на таке, спогади постійно приваблюють читачів, які хочуть дістати хоча б блідий відбиток того світла, яке випромінювала видатна людина» [4]. Отже, фактичний матеріал, зазначений у спогадах, необхідно перевіряти й співставляти з іншими документальними джерелами, всебічно аналізувати його.

Необхідно констатувати, що під час укладання біографічних довідок до розділу «Видатні особистості» працівники ДНАББ ім. В. Г. Заболотного стикаються з низкою проблем, які необхідно вирішити. Через брак документальних відомостей певні періоди життя та діяльності архітекторів, інженерів-будівельників, митців залишаються недослідженими. Незважаючи на це, зібрані матеріали є підґрунтям для подальших наукових студій істориків архітектури.

Окрім ведення рубрики «Видатні особистості» ДНАББ ім. В. Г. Заболотного здійснює інші заходи щодо популяризації галузевої біографічної інформації, серед яких:

- діяльність бібліотечного клубу «Національні святині»;
- систематична публікація статей у галузевій періодиці;
- підготовка та видання біобібліографічних покажчиків;
- проведення щорічних Заболотнівських читань, засідання яких, переважно, присвячені ювілеям відомих українських зодчих.

Варто відзначити непересічну роль бібліотек у розвитку націо-

нальної біографістики. Формування біографічних матеріалів і створення вільного доступу до електронних ресурсів є перспективним напрямком для розвитку біографістики на базі бібліотек.

1. *Матвієнко О. В.* Інформаційний менеджмент : опорний конспект лекцій у схемах і таблицях : навч. посіб. [Електронний ресурс] / О. В. Матвієнко, М. Н. Цивін. – Режим доступу : www.documentoved.at.ua. – Назва з екрана.
2. *Гончаренко М. І.* Біографічні матеріали на сторінках журналу «Архітектура Радянської України». Спроба класифікації [Текст] / М. І. Гончаренко // Рукописна та книжкова спадщина України. – 1998. – Вип. 4. – С. 188–192.
3. *Онопрієнко В. І.* Біографії вчених: специфіка, завдання, досвід [Текст] / В. І. Онопрієнко // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – Київ, 1999. – С. 49.
4. *Чепелик В. В.* Спогади про С. А. Таранушенка [Текст] / В. В. Чепелик // Там само. – С. 240–241.

REFERENCES

1. Matviienko, O. V. & Tsyvin, M. N. *Informatsiinyi menedzhment : oporni konspekt leksii u skhemakh i tablytsiakh* [Information management : supporting lecture notes in charts and tables]. Retrieved from: www.documentoved.at.ua [in Ukrainian].
2. Honcharenko, M. I. (1998). *Biohrafichni materialy na storinkakh zhurnalu «Arkhitektura Radianskoi Ukrainy». Sproba klasyfikatsii* [Biographical material in the magazine «Architecture of the Soviet Ukraine». Try of classification]. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscripts and book heritage Ukraine]. (Vol. 4, pp. 188–192). [in Ukrainian].
3. Onopriienko, V. I. (1999). *Biohrafii vchenykh: spetsyfyka, zavdannia, dosvid* [Biographies of scientists: specific, tasks, experience]. In *Ukrainska biohrafistyka* [Ukrainian biographical]. (Vol. 2, p. 49). Kyiv. [in Ukrainian].
4. Chepelyk, V. V. (1999). *Spohady pro S. A. Taranushenka* [Memories about S. A. Taranushenko]. In *Ukrainska biohrafistyka* [Ukrainian biographical]. (Vol. 2, pp. 240–241). Kyiv. [in Ukrainian].

Розділ «Видатні особистості» на веб-сайті Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного як джерело біографічних знань про архітекторів, інженерів-будівельників, митців.

Мироненко Д. О., завідувач відділу бібліографічної та довідково-інформаційної роботи ДНАББ ім. В. Г. Заболотного.

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 277–285.

Проаналізовано роботу працівників Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного щодо ведення розділу «Видатні особистості» на сайті бібліотеки. Окреслено особливості укладання біографічних довідок про архітекторів, інженерів-будівельників, митців: розглянуто джерельну базу (біографічні видання; видання, що виходили до ювілеїв і пам'ятних дат; іконографічні видання; мемуаристика; біобібліографічні видання; праці досліджуваних особистостей), визначено проблеми, з якими може стикнутися дослідник під час вивчення їх життя та діяльності. Наведено статистичну інформацію про виконані біографічні довідки розділу.

Ключові слова: національна біографіка, біографічні дослідження, електронний ресурс, біографічні довідки, сайт.

The section «personalities» on the web site State scientific architecture and construction library named after V. G. Zabolotny as a source of biographical knowledge about architects, engineers, builders, artists.

Mironenko D. A., Head of the Department of bibliographic and reference works SSACL named after V. G. Zabolotny.

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kyiv, 2016. – Vol. 13. – P. 277–285.

Analyzed the work of employees of the Zabolotnom State Architectural and Construction scientific library of the section of «Outstanding personality» at the library. Outlined the peculiarities of the conclusion of biographical information on architects, engineers, artists, considered the source base (biographical publication, the edition that went to the memorable dates and anniversaries, iconographic publications, memoirs, bibliography publications), identified problems which may face a researcher in the study of their life and work. Included the statistical information about biographical information in section of website.

Keywords: national biography, biographical research, electronic resources, biographical information, website.

Раздел «Видатні особистості» на веб-сайте Государственной научной архитектурно-строительной библиотеки имени В. Г. Заболотного как источник биографических знаний об архитекторах-строителях, художниках.

Мироненко Д. А., заведующий отделом библиографической и справочно-информационной работы ГНАСБ им. В. Г. Заболотного.

Украинская биографістика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вып. 13. – С. 277–285.

Проанализировано работу работников Государственной научной архитектурно-строительной библиотеки имени В. И. Заболотного по ведению раздела «Видатні особистості» на сайте библиотеки. Обозначено особенности составления биографических справок про архитекторов, инженеров-строителей, деятелей искусства: рассмотрено базу источников (биографические издания; издания, посвященные юбилеям и памятным датам; иконографические издания; мемуаристика; биобиблиографические издания; труды персоналий), обозначено проблемы, с которыми может столкнуться исследователь во время изучения их жизни и деятельности. Приведено статистическую информацию о выполненных биографических справках раздела.

Ключевые слова: национальная биографіка, биографіческие исследования, электронный ресурс, биографіческие справки, сайт.

БІБЛІОГРАФІЯ, РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

ВІТЧИЗНЯНА БІОГРАФІКА, БІОГРАФІСТИКА ТА БІОБІБЛІОГРАФІЯ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Дванадцяті Біографічні читання

2 червня 2016 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбулися організовані Інститутом біографічних досліджень НБУВ спільно з Українським біографічним товариством Дванадцяті Біографічні читання «Вітчизняна біографіка, біографістика та біобібліографія в роки незалежності України», присвячені пам'яті засновника і першого директора Інституту біографічних досліджень НБУВ, доктора історичних наук, професора Віталія Сергієвича Чишка. У роботі Біографічних читань взяли участь науковці Інституту біографічних досліджень та інших підрозділів НБУВ, співробітники академічних інститутів, наукових установ та бібліотек, працівники вищих навчальних закладів різних міст України. Розглядалися такі питання: розвиток теоретичних і методичних уявлень вітчизняної біографістики та біобібліографії; проблемно-тематичний діапазон української біографіки; проблеми формування вітчизняних ресурсів біобібліографічної інформації; бібліотеки як інтегратори і поширювачі біографічного знання.

Біографічні читання відкрив генеральний директор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, директор Інституту біографічних досліджень, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор **Володимир Іванович Попик**. Він наголосив на тому, що в ювілейний для нашої держави рік дуже корисно простежити, як змінювалися за чверть століття уявлення про біографіку, її місце у суспільному, науковому, культурному житті; як розширювався проблемно-тематичний діапазон досліджень; як розвивалися окремі напрямки дослідницької, видавничої та інформаційної роботи; як співвідносилися із живою практикою теоретичні та методичні підходи, що залишилося поза межами теоретичного осмислення, на чому слід особливо зосередити увагу.

У своїй доповіді «*Формування сучасної дослідницької парадигми вітчизняної біографіки в роки незалежності України*» **Володимир Іванович Попик** зупинився на питаннях становлення

сучасної вітчизняної біографіки, яка стала яскравим явищем інтелектуального, духовного і суспільно-політичного життя незалежної України. Відлік її поступу можна починати від кінця 1980-х — початку 1990-х рр., коли біографісти взялися за справу повернення до історичної пам'яті народу замовчуваних і незаслужено забутих українських імен. Біографічні публікації розглядалися здебільшого як засіб утвердження у суспільстві національної ідеї — через постаті вітчизняних «апостолів правди і науки». Тоді ж виявилось чимало болючих кризових явищ, зокрема, проблемою стали хаотичність, надмірна романтизованість, недостатній науково-методичний рівень публікацій. Пріоритети вітчизняної біографіки почали змінюватися у другій половині 1990-х під впливом якісних зрушень, що відбувалися у суспільній думці і гуманітарній культурі. Саме тоді почав зростати інтерес до систематизованих біографічних видань словниково-довідникового типу. Проте за тодішніх умов економічної кризи могли реалізуватися переважно науково-популярні проекти, які мали надійну кон'юнктурну й фінансову основу. З погляду сьогодення, це були об'єктивно необхідні етапи розвитку сучасної української біографіки, які мали величезне суспільно-політичне і культурне значення. Незважаючи на «хвороби зростання», поступово формувалися умови для справді масштабного піднесення біографічних досліджень високого наукового рівня, а також для випуску ґрунтовної науково-популярної продукції, призначеної для освітньо-виховних цілей. До біографічної справи почали долучатися відомі професійні вчені, котрі привнесли глибоке розуміння минулого, методологію, високу культуру наукового пошуку. Як підсумок теоретичних і практичних напрацювань вітчизняної науки, на рубежі ХХ і ХХІ ст. зусиллями В. С. Чишка в Україні відбулося статусне утвердження біографістики як спеціальної історичної дисципліни, що вивчає теоретичні і методичні проблеми біографічних досліджень. Нарешті, провідною ідеєю новітньої вітчизняної біографістики стало визнання необхідності формування якомога більш повних національних ресурсів (і друкованих, й електронних) довідкової біографічної та біобібліографічної інформації, покликаних у сукупності створити широкий і розмаїтий колективний портрет нації «крізь віки». Проте завдання української біографічної науки все ще вимагають додаткової розбудови належного теоретичного і методичного підґрунтя, зокрема в напрямі поєднання зусиль біографіки і педагогіки, культурології та інших наук.

Доповідь **Лариси Іванівни Буряк**, доктора історичних наук, професора, провідного наукового співробітника відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ,

«Жіноча біографістика як науковий напрям: традиції й сучасні репрезентації» була присвячена жіночій біографістиці як соціокультурному феномену і міждисциплінарному науковому напрямку, що водночас є невід'ємною і органічною складовою біографістики в цілому. Відзначалось, що, інтегруючи різноманітні наукові знання, жіноча біографістика має власний об'єкт дослідження і послуговується відповідно принципами методологічного плюралізму. Дослідницький простір зазначеного наукового напрямку складають біографії жінок, як видатних, так і пересічних, а також тих, чий імена були викреслені з публічного соціокультурного простору за умов панування ідеології тоталітаризму. Жіночу біографістику запропоновано розглядати як феномен з характерними рисами, які маркують гендерні особливості наративу. Формат, структура, жанрові характеристики біографічних студій, присвячених представницям жіночої статі, яскраво підтверджують, наскільки ускладнюється з плином часу світосприйняття жінки в українському культурному просторі. Сучасна жіноча біографістика як соціокультурний феномен отримала в Україні новий імпульс від початку 1990-х. Її втіленням став великий масив публікацій, які умовно можна представити у вигляді своєрідних блоків з відповідними метафоричними означеннями, що відтворюють багатоманітність персоналій, контекстів, форм і жанрів жіночого біографічного наративу: «Біографії-реставрації», «Повернуті із небуття, або Реанімовані біографії», «Біографічний калейдоскоп», «Колективні біографії у мозаїчній конструкції».

Об'єктом розгляду журналіста, письменника, члена СПУ **Віталія Григоровича Абліцова** у виступі **«Проблема самоідентифікації на матеріалах автобіографій учасників зарубіжного й вітчизняного нобелівського руху»** стали результати участі вітчизняних інтелектуалів та їхніх зарубіжних однодумців у нобелівському русі, рівень співпраці між ними і самоусвідомлення відповідальності за єдність національної еліти. Як свідчать дані сайтів Нобелівської фундації, за 64 роки від першого вручення престижної нагороди 1901 р. на неї претендували близько 18 тис. кандидатів. З них близько двохсот лауреатів, номінованих та номінаторів або народилися на українських етнічних територіях, або є нащадками вихідців з них. На переконання доповідача, вітчизняне суспільство поки що обмежено використовує цей потенціал для вирішення актуальних проблем розвитку нашої країни. Особлива увага звернена на те, що зарубіжні нобеліанти постійно роблять кроки назустріч своїм однодумцям в Україні, про що свідчать їхні автобіографії, оприлюднені Нобелівською фундацією. Саме нобелівський рух здатен об'єднати його учасників. Для цього в Україні давно назріла потреба у ство-

ренні в НАН України відповідної структури, що згуртувала б вітчизняних інтелектуалів, інформувала про їхню наукову діяльність громадськість і прагнення інтегруватися передусім у європейський науковий простір.

У своєму виступі **«Герой» як виклик: вітчизняна біографіка для дітей в Україні (1991–2016 рр.)** Наталія Петрівна Марченко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, наголосила, що розуміє *біографіку* як сукупність біографічної інформації, задіяної в процесі соціокультурної комунікації, тобто культурний феномен, сукупність біографічного знання та його усвідомлення людською спільнотою. В такому контексті *біографіка для дітей* — одна з найбільш персоналізованих, а отже, поширених і дієвих наративних форм представлення історії у суспільній свідомості, яка була і є комерційно привабливим проектом і перевіреним засобом впливу на суспільство. На думку дослідниці, у новітній біографіці для дітей України простежуються наступні явища і тенденції: співіснування просвітянських, радянських, національних і глобалізаційних традицій і стереотипів; перехід від оціночної біографії до фактологічної, від лінійної до стереоскопічної; усвідомлення невідповідності усталеного ранжування персоналії історико-фактологічному; формування сталого інтересу до генеалогії як обов'язкової складової життя людини; домінування електронної біографіки. Н. П. Марченко сформулювала також виклики, які потребують негайного втручання з боку академічної спільноти для «впорядкування» біографічної справи.

У доповіді **«Підпільна бібліотека у спогадах херсонських борців із царизмом (кінець XIX — початок XX ст.)»** Олександр Олександрович Коник, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету, окреслив результати дослідження спогадів Сергія Володимировича Сергєєва, учасника боротьби за радянську владу на Херсонщині, які містять багатий матеріал для вивчення регіональної історії та ролі окремих особистостей у бурхливих політичних процесах на переломі XIX–XX ст. На їх основі було розглянуто прояви самопрезентації автора та впливу нелегальної літератури на формування переконань і поведінкову мотивацію членів робітничої родини. У центрі уваги доповідача були обставини формування підпільної бібліотеки батьком автора спогадів та охарактеризовано її склад, зокрема відзначено сприятливі умови для проникнення забороненої літератури в робітниче середовище, що їх давали припортові чорноморські міста. Розглянуто контакти автора спогадів з

представником іншої гілки родини Сергєєвих, у подальшому відомим радянським письменником Борисом Лавренєвим. Насамкінець доповідач зауважив, що наявність у спогадах окремих неясних місць (походження родини, стосунки між дядьками і братами автора та ін.) робить їх перспективними для подальших досліджень.

Ольга Ігорівна Вовк, кандидат історичних наук, заступник директора Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, розкрила основні моменти свого дослідження *«Психологічні сюжети у структурі вітчизняних історико-біографічних наративів (на прикладі життєпису Василя Каразіна)»*. На прикладі історії вивчення життя та діяльності визначного українського вченого та громадського діяча В. Н. Каразіна (1773–1842) доповідач схарактеризувала трансформації, яких зазнавали психологічні сюжети у вітчизняній традиції в контексті розвитку біографічного жанру, та продемонструвала специфіку відображення внутрішнього світу людини у творах середини ХІХ — початку ХХІ ст. На думку О. І. Вовк, психобіографічний підхід у вітчизняному соціогуманітарному просторі має значний евристичний потенціал, а тому потребує подальшої розробки на прикладному і теоретико-методологічному рівнях.

«Анотований бібліографічний покажчик „Симон Петлюра на сторінках українських газет 1917–1920 рр.: матеріали до біобібліографії” у системі бібліографічних ресурсів НБУВ» — тема повідомлення **Ольги Анатоліївни Вакульчук**, кандидата історичних наук, завідувача відділу газетних фондів НБУВ. О. А. Вакульчук розкрила зміст і особливості побудови створеного працівниками відділу газетних фондів НБУВ бібліографічного покажчика, основу якого складає колекція колишнього фонду спеціального зберігання. На шпальтах тогочасних газет відтворено щоденну хроніку, все, що пов'язано з діяльністю Симона Петлюри: його особистий внесок у процес розбудови збройних сил України, участь у законодавчому процесі, погляди щодо зовнішньої політики УНР тощо. Авторами-укладачами досліджено 155 назв газет, що становить понад 5 тис. номерів. Видання містить 2 704 бібліографічні описи з розлогими анотаціями, має два допоміжні покажчики: іменний і покажчик місць видання.

Світлана Миколаївна Ляшко, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, підготувала доповідь *«Книгознавчі, бібліотекознавчі, бібліографічні теми в контексті біографістики і біографіки за публікаціями в наукових збірниках «Українська біографістика» та «Наукові праці НБУВ» (1996–2014)»*. Виявивши у згаданих збірниках наукових праць

близько 50 статей, публікацій, розвідок означеної тематики, дослідниця дійшла висновку, що предметом уваги науковців стали теоретичні та методичні проблеми, біобібліографічні дослідження, особисті книжкові зібрання і бібліотеки. Зокрема, у статтях Т. І. Ківшар послідовно обґрунтовується поняття «бібліотечна біографіка» як напрям галузевої біографіки. Крім того, 22 публікації присвячені як відомим фахівцям з європейським ім'ям, так і широко знаним в Україні й діаспорі. В науковому вимірі майже усі ці особи є представниками однієї генерації, чия діяльність припадає на кінець XIX — 30-ті рр. XX ст. Більшість статей висвітлюють окремі аспекти діяльності в біографіях осіб різних напрямів наукових споріднених дисциплін, що в цілому дозволяє простежити тенденції, за якими формувалися і розвивалися бібліотекознавство, книгознавство та бібліографія в різних регіонах України. Автори третьої групи публікацій предметом дослідження обрали вивчення впливу духовного життя, світогляду, професійних інтересів особи на формування книжкових зібрань і бібліотек.

Доповідь **«Роль особистості в українській історії крізь призму біографістики»** Тетяни Сергіївни Воропасвої, кандидата психологічних наук, доцента, старшого наукового співробітника Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, присвячена результатам комплексного аналізу біографій багатьох представників української еліти. Було виділено кілька критеріїв, за якими може оцінюватися масштабна перетворювальна діяльність історичної особистості, яка здійснює великий вплив на перебіг подій та суттєві перспективні зміни в житті держави, нації і суспільства, що приводять до кардинальної реорганізації буття. Зокрема, це особистий вибір у важливій ситуації; вклад в інших людей, тобто ідеальна представленість особистості в інших людях; вихід «за межі» ситуативних вимог, рольових приписів, наявних стандартних завдань і норм; особисті вчинки та діяння, які дають адекватну відповідь на «виклики часу»; суспільні (ідейні, духовно-світоглядні, моральні, культурно-цивілізаційні, релігійні, мистецькі тощо) несення; подвижництво і героїзм; особиста самопожертва, зумовлена вищими суспільними та духовними цінностями.

Розкриваючи **«Основні тенденції розвитку вітчизняної мемуаристики в роки незалежності України»**, Надія Іванівна Любовець, кандидат історичних наук, завідувача відділом теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, зазначила, що в новітній час вітчизняна мемуаристика отримала можливості для всебічного розвитку, і це знайшло своє втілення в

теоретичному переосмисленні місця і ролі мемуарію в історико-культурному розвитку України та науковому опрацюванні широкого масиву раніше невідомих матеріалів спогадової літератури істориками та літературознавцями. Нині на часі подальше осмислення еволюції українського мемуарного спадку від зародження цієї традиції до наших днів, зокрема у ХХ ст. та на початку ХХІ ст.

Валерій В'ячеславович Томазов, кандидат історичних наук, завідувач сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України, науковий співробітник відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, в своїй доповіді *«Генеалогія на сторінках біографічних довідників: традиції та перспективи»* проаналізував традицію вміщення на сторінках енциклопедій та біографічних довідників статей, присвячених не окремим особам, а цілим родинам, родам та династіям. Цей принцип використовується в довідковій літературі більшості країн світу, а також в таких популярних досі виданнях, як *«Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона»* та *«Енциклопедія українознавства»* В. Кубійовича. Він же застосований і в *«Енциклопедії історії України»*, яка ще продовжує видаватися Інститутом історії України НАН України. Це дозволяє надати «біографію роду» — визначити його походження, час виникнення, місце в історичному та культурному просторі країни, навести відомості про не дуже відомих діячів, які б залишилися поза виданням, встановити родинні зв'язки між різними відомими постатями, які належали до одного роду, а інколи й до різних історичних родів.

У повідомленні **Тамари Павлівни Демченко**, кандидата історичних наук, доцента кафедри історії та археології України Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, і **Світлани Григорівни Іваницької**, кандидата історичних наук, доцента кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій, *«Проблемно-тематичний діапазон біографічних нарисів Євгена Онацького (на прикладі збірки “Портрети в профіль”)*» була здійснена спроба визначити й проаналізувати засади, якими керувався цей науковець, журналіст, організатор громадського й наукового життя української діаспори при створенні біографічних нарисів, що увійшли до вищеназваної збірки. Зазначивши, що всі біографічні нариси Є. Онацького (1894–1979) є різними за жанром, дослідники виокремили спільні ознаки 29 портретів видатних європейців: 15 «профілів» представників Західної й Центральної Європи й 14 — українців. Усі статті Є. Онацького вирізняють україноцен-

тричність і європейськість, а також щире прагнення наблизити європейських героїв до потенційного українського читача і продемонструвати, як вміють європейці шанувати своїх видатних людей. Тексти українського блоку, особливо нариси про письменників, приваблюють своєю доброзичливістю та виразною об'єктивністю, що, правда, дещо випадають з цього тону статті про лідерів Української революції 1917–1921 рр.

Маріям Равільївна Арпентьєва, доктор психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник кафедри психології розвитку і освіти Калузького державного університету імені К. Е. Цюлковського, свою доповідь *«Біографія поета як біографія його віршів»* присвятила аналізу біографічного шляху поета Миколи Гумільова через призму його творчості. М. Р. Арпентьєва зазначила, що дослідження біографії М. С. Гумільова — предмет багатьох праць, проте й досі мало вивченим залишається напрям, що яскраво проявився у його віршах та статтях. Це напрям пошуку себе у всесвіті, пошуку Бога, повороту до Бога, який здійснився у недовгому, але плідному й майже не розгаданому житті поета.

У доповіді *«Теорія і практика дослідження музичної біографіки української діаспори: нотна колекція Льва Рейнарівича у фондах Української бібліотеки м. Стенфорд (США)»* Олени Валентинівни **Бугасвої**, кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, проаналізовано стан і перспективи вивчення музичної біографіки української діаспори на прикладі вищезгаданої бібліотеки. Зокрема, окреслено питання інформаційного доступу до бібліотечних фондів і архівних зібрань українських митців, які, залишаючись українцями на чужині, зробили вагомий внесок в духовну культуру України, а також розкрито можливості архівних фондів у висвітленні імен українських за походженням композиторів, аматорів і аранжувальників, чий твори виконувалися, тиражувалися рукописним способом та публікувалися в Україні й за кордоном.

Молодший науковий співробітник відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Тетяна Володимирівна Котлярова** у доповіді *«Біографія як жанр наукової періодики»* зазначила, що більшість журналів НАН України, як правило, мають у своїй структурі одну-дві спеціальні рубрики, які подають біографічні матеріали щодо науковців різних поколінь і різного масштабу. Переважно це статті, замітки, спогади, присвячені ювілеям, дням пам'яті дослідників (як вітчизняних, так і зарубіжних), а також некрологи. В цілому цей пласт інформації становить вагомую частку біографіки.

Для дослідження теми *«Інтелектуальна біографія — ключова модель дослідження історії генерацій вчених-істориків Одеси»* **Валерій Валерійович Левченко**, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри «Українознавство, історико-правові та мовні дисципліни» Одеського національного морського університету, вивчає закономірності формування, розвитку, поширення наукового знання і зміну парадигм серед істориків наукового співтовариства Одеси через призму ідентичності генерацій вчених. Ключовим алгоритмом вирішення цього завдання є пріоритетна тенденція у розвитку сучасної історіографії — інтелектуальна біографія, фокус якої спрямовано на «людську індивідуальність».

Предметом доповіді *«Представлення біобібліографічного матеріалу на персональних сторінках «Українського національного біографічного архіву»: принципи будови розділів, особливості організації, джерела наповнення»*, підготовленої кандидатом історичних наук, завідувачем відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень НБУВ **Олегом Миколайовичем Яценком**, було висвітлення в «Українському національному біографічному архіві» (УНБА) даних про конкретну особу, для чого пропонується використання уніфікованої за будовою персональної сторінки. Її особливістю є представлення всього наявного матеріалу у вигляді бібліографічних описів та розміщення їх у відповідних рубриках. Запропонована система дозволяє в зручній і доступній формі в одному місці сконцентрувати біобібліографічні, іконографічні та інші допоміжні дані про особу. Це дає можливість продуктивного пошуку, ознайомлення та роботи з цими матеріалами, а також постійного поповнювання УНБА новими документами, результатами сучасних досліджень.

У доповіді **Юлії Вікторівни Вернік**, наукового співробітника відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень НБУВ, *«Інтернет як джерело біографічної інформації про сучасників»* зазначається, що в останні десятиліття буденне життя значної кількості наших сучасників фіксується і документується в пошукових системах, соціальних мережах, на серверах електронного листування, інших ресурсах. За відсутності методологічної та теоретичної бази опрацювання отриманого в такий спосіб матеріалу виникає проблема пошуку нових підходів до обробки масиву біографічного фактажу. Розглядаються основні етапи пошуку інформації, відбір та систематизація джерел за певними критеріями (професійна, міжособистісна, громадська, освітня складова біографічної інформації), відокремлення від су-

путнього інформаційного шуму, аналіз, обробка та узагальнення персональних даних для створення біографії сучасника.

Світлана Вікторівна Муріна, молодший науковий співробітник відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень НБУВ, висвітлюючи *«Особливості використання джерельної бази біографічної інформації в процесі наповнення УНБА»*, охарактеризувала основні складові джерельної бази «Українського національного біографічного архіву» (УНБА) — енциклопедично-довідкові видання, архіви, електронні джерела, періодичні видання, бібліографічні покажчики, а також специфіку їх опрацювання; окремо зупинилася на значенні повноцінного взаємозв'язку між базами даних УНБА («Персоналії», «Іконографія», «Джерела») та на перспективах роботи з його наповнення.

Завідувач бібліографічно-інформаційного відділу Наукової бібліотеки Київського національного університету культури і мистецтв (КНУКіМ) **Вероніка Віталіївна Степко** у своїй доповіді *«Наукова бібліотека як центр біографічних досліджень видатних діячів КНУКіМ»* зазначила, що складання біобібліографічних покажчиків є пріоритетним напрямом науково-бібліографічної діяльності наукової бібліотеки КНУКіМ. Від 2011 р. співробітниками бібліотеки створено 8 персональних біобібліографічних покажчиків до ювілеїв учених та видатних діячів університету. За цільовим і читацьким призначенням це науково-допоміжні біобібліографічні покажчики, спрямовані допомогти в навчальній та науково-дослідній роботі науковцям, аспірантам, студентам, працівникам бібліотек та інформаційних служб.

Тарас Юрійович Нагайко, кандидат історичних наук, докторант кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», у своїй доповіді *«Опубліковані біографічні відомості про діячів українського громадського руху: джерельна та методологічна візії»* наголосив на тому, що олюднення історичного процесу є одним з пріоритетних напрямів сучасної гуманітаристики, отже, важливим і актуальним сьогодні є звернення дослідників у бік вивчення життєвого та творчого шляху конкретних діячів українських громад. Саме біографічні дослідження є важливою складовою процесу подальшого вивчення українського громадського руху другої половини XIX ст., оскільки на основі біографій його представників можна скласти якнайповніше уявлення про різнобічні аспекти досліджуваного періоду.

Аспірант кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія

Сковороди» **Катерина Миколаївна Нагайко** досліджувала проблему «*Персональний склад «Української» Громади 60–90-х рр. XIX ст.: кількісно-якісний ценз*». Вона зазначила, що діяльність Київської Громади була досить тривалою та різноманітною, через що важко однозначно визначити критерій дослідницького пошуку, який би об'єктивно дав відповідь на питання щодо кількості учасників організації. Існування Громади увібрало в себе кілька окремих етапів, що позначилися суттєвими змінами, які вплинули на процес формування національної свідомості представників як її самої, так і широких кіл суспільства. За той час до цього руху була залучена значна кількість наукової та творчої інтелігенції, що плекала творення української національної ідеї.

Наталія Миколаївна Томазова, молодший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України, підготувала доповідь на тему: «*Театри національних меншин в Києві: біографічний вимір*». Дослідниця зупинилася на життєписах Міри Лівшиць, Юхима Оренштейна, Генріха Тарло та Якова Камінського, акторів єврейських театрів України, зокрема Харківського державного єврейського театру. Біографії митців, переважно трагічні, відтворюються за матеріалами Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Державного архіву громадських об'єднань України та Державного галузевого архіву СБУ.

Проблемі «*Досвід останніх десятиліть щодо повернення українському суспільству замовчуваних і забутих імен Волині (на прикладі постаті Ореста Фотинського)*» була присвячена доповідь доктора історичних наук, професора, провідного наукового співробітника відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Сергія Миколайовича Міщука**, який, зокрема, зазначив, що суспільно-політичне піднесення 90-х рр. XX ст. відкрило простір для повернення замовчуваних і забутих імен співвітчизників як загальнонаціонального, так і регіонального масштабу. Серед них — постать дослідника Волині Ореста Фотинського (1862–1931), історика церкви, краєзнавця, архівіста, археографа, педагога, надвірного радника, подвижника науки.

Інна Олександрівна Демуз, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», у доповіді «*Епістолярна спадщина П. Я. Стебницького як джерело з історії громадського життя України кінця XIX — початку XX ст.*» акцентувала увагу на значенні листування для вивчення історії громадського життя України, виділила низку видань,

у яких оприлюднені окремі зразки епістолярію П. Я. Стебницького, розглянула напрацювання дослідників з даної проблеми, зробила висновок про те, що листування П. Я. Стебницького становить багатогранний пласт, котрий репрезентує історію національного руху кінця XIX — початку XX ст., в якому поєдналися особисті й суспільні настрої тогочасної української свідомої інтелігенції.

Доповідь кандидата історичних наук, доцента кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова **Едуарда Петровича Петровського «„Літописець Лебединцевих“: інтелектуальний доробок Івана Гордієвського у вивченні біографій представників роду»** була присвячена життю та діяльності священника Івана Гордієвського, який зумів, публікуючи ґрунтовні розвідки та здійснюючи видання епістолярної спадщини, закласти фундамент для історіографічного осмислення постаті протоієрея Софійського собору в Києві Петра Гавриловича Лебединцева та його братів, передати велич духу цих особистостей — представників давнього козацького роду.

Кандидат історичних наук, головний фахівець відділу обліку пам'яток Київського науково-методичного центру з охорони, реставрації та використання пам'яток історії, культури і заповідних територій **Олена Георгіївна Мокроусова** у доповіді **«Архітектор Олександр Беретті (1816–1895): персональний вимір. До 200-річчя від дня народження»** висвітлила деякі сторінки життя і творчості видатного архітектора, показала, що численні архівні матеріали дають змогу відтворити не тільки професійний шлях, а й створити психологічний портрет О. В. Беретті — людини непростого характеру та нелегкої вдачі, неоднозначної, але, безумовно, непересічної особистості.

У повідомленні **«Листування І. Липи як історико-біографічне джерело»** **Ігор Іванович Стамбол**, молодший науковий співробітник відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, зазначив, зокрема, що листування громадсько-політичного діяча, письменника, лікаря І. Липи з іншими діячами національного руху становить значний інтерес для дослідників як історичне джерело, що стосується періоду політизації національного руху. Крім того, воно є важливим матеріалом для біографічних досліджень щодо вказаних діячів.

Доповідь **Вікторії Василівни Патик**, кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, **«Наукова та педагогічна діяльність Андрія Лободи (до 145-річчя від дня народження академіка)»** була присвячена дослідженню життєвого та

творчого шляху вагомої постаті науки та культури кінця ХІХ — початку ХХ ст. Увагу було зосереджено на діяльності А. Лободи в Київському університеті та на Київських вищих жіночих курсах, де він читав курс лекцій з народної словесності та історії російської літератури.

Світлана Григорівна Іваницька, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій, у доповіді *«Теоретико-методологічні принципи біографічного історіописання в публіцистичних текстах Сергія Єфремова 1900–1917 років»* на підставі вивчення різноманітних праць біографічного характеру (статті, некрологи, вступні статті до перевидань творів, передмови до колективних поминальних збірок, силуетки, посвяти, рецензії тощо, присвячені більш ніж 100 персоналіям), що вийшли з-під пера цього видатного літературознавця, критика, публіциста, академіка ВУАН, здійснила спробу виявити й узагальнити концептуальні принципи його творчості в біографічній царині.

Кандидат історичних наук, завідувач сектору джерелознавства, бібліографії та біографістики відділу історії освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського **Сніжана Вікторівна Тарнавська** розкрила *«Внесок Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського в розвиток вітчизняної біобібліографії»*. Зокрема, вона зазначила, що фахівцями бібліотеки здійснюється упорядкування біобібліографічних видань в чотирьох серіях, також виходять окремі видання. Загалом за неповних 16 років, з часу створення бібліотеки і донині, фахівцями установи підготовлено 70 біобібліографічних покажчиків. Усі видання доступні в традиційній та електронній формі (на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського).

Запрошуємо усіх дослідників, яких цікавлять проблеми біографіки та біобібліографії, і надалі брати участь у Біографічних читаннях!

Т. В. Котлярова,
молодший науковий співробітник,
учений секретар
Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ЯК ЦЕНТР БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ КНУКІМ

В умовах зростаючого значення вищої освіти і науки в сучасному світі, підвищенні попиту на різноманітну інформацію, особливе місце належить бібліотекам вищих навчальних закладів як важливим структурним підрозділам, діяльність яких спрямована на ефективне інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу та науково-дослідної роботи університетів.

Зростання інтересу до біобібліографічної інформації викликане розумінням важливості біографічних джерел для вивчення персонального внеску вчених у розвиток науки, культури, освіти та мистецтва. Тому складання біобібліографічних покажчиків є пріоритетним напрямом науково-бібліографічної діяльності наукової бібліотеки Київського національного університету культури і мистецтв (далі — КНУКіМ).

Наукова бібліотека КНУКіМ проводить самостійні дослідження за такими науковими темами: «Історія КДК–КДУКіМ–КНУКіМ» та «Вчені КНУКіМ у культурно-мистецькому розвитку країни. Підготовка біобібліографічних посібників», що має дві підтеми. Так, дослідження життєвого шляху і наукового доробку окремих осіб здійснюється у межах підтеми «Видатні постаті університету», а дослідження історії та досягнень окремих кафедр та факультетів — у межах підтеми «Знаменні дати університету» [10, с. 57].

Перші результати дослідження історії університету викладені в календарі «Київський національний університет культури і мистецтв у 2013 році: знаменні дати, славні ювілеї», підготовленому спільними зусиллями співробітників науково-методичного відділу наукової бібліотеки та кафедри видавничої справи та мережевих видань. Мета календаря — інформувати про Київський національний університет культури і мистецтв, нагадати про пам'ятні події, знаменні дати історії; відзначити ювілеї визначних діячів освіти, науки, культури і мистецтва, які нині працюють в університеті; виховувати у студентів шанобливе почуття гордості за те, що вони навчаються під керівництвом висококваліфікованих педагогів і відомих діячів української культури і мистецтва [4, с. 4]. Календар складається з двох частин: знаменні дати КНУКіМ (до кожної дати додається нарис, список публікацій про кафедру-ювіляра та світлини) та викладачі КНУКіМ — ювіляри 2013 року (до помісячного переліку ювілейних дат викла-

дачів подається біографічна довідка, фотографія та список основних публікацій про життя і діяльність викладача-ювіляра). Враховуючи зацікавленість кафедр у виданні, було вирішено видавати календар щорічно, наступні випуски побачили світ у 2014 р. та 2015 р. [5; 6].

Із 2011 р. співробітники бібліотеки починають роботу над створенням біобібліографічних покажчиків до ювілеїв учених університету. Так, першим вийшов друком покажчик, підготовлений до 80-річчя від дня народження Сергія Даниловича Безклубенка — відомого філософа, історика, культуролога, мистецтвознавця, літератора, проректора КНУКіМ, професора, кандидата мистецтвознавства, доктора філософських наук [1].

Протягом 2012–2013 рр. тривала робота над дослідженням історії, наукової школи, художньо-творчої діяльності кафедри фольклору, народнопісенного та хорового мистецтва КНУКіМ. За результатами досліджень підготовлено та видано два біобібліографічні покажчики в серії «Знаменні дати КНУКіМ». Наукова і творча діяльність кафедри народного співу за 40 років її існування (1972–2012 рр.) розкривається у покажчику «Об'єднані любов'ю до української пісні» [11]. У виданні «Майстри хорового мистецтва» висвітлюється історія та сьогодення кафедри хорового диригування та її досягнення за 45 років діяльності (1968–2013 рр.) [7]. Покажчики містять біографічні довідки, що створювались на основі відомостей, наданих особисто викладачем або його родиною, перелік основних наукових праць і публікації про наукову та творчу діяльність.

Спільним для обох видань є наявність нарисів про історію та сьогодення кафедри, розділів про розвиток наукової школи, художньо-творчу діяльність студентських колективів. Уперше зібрані та оприлюднені відомості про кращих випускників кафедр, котрі досягли вагомих результатів у професійній діяльності. Видання завершуються анотованим переліком аудіо- та CD дисків, записаних студентськими творчими колективами, та розділом «Публікації про творчу діяльність кафедри», до якого включено відгуки та рецензії про участь кафедри та її творчих колективів у концертах, міжнародних та всеукраїнських фестивалях, конкурсах [13, с. 135–136].

Із метою збереження та систематизації результатів досліджень науково-педагогічного складу університету, в 2013 р. бібліотека започаткувала серію біобібліографічних покажчиків «Вчені КНУКіМ». Впродовж 2013–2015 рр. вийшло друком три випуски серії. Перший випуск розкриває науковий доробок відомого вченого в галузі бібліотекознавства та культурології, професора, доктора культурології, члена-кореспондента Міжнародної академії інформатизації, заслу-

женого працівника культури України Тетяни Олексіївни Долбенко [3]. Другий випуск серії підготовлений до 70-річчя від дня народження Олександра Івановича Скнаря — професора, кандидата педагогічних наук, проректора КНУКіМ [14]. Продовжує серію «Вчені КНУКіМ» біобібліографічний покажчик, присвячений діяльності Валентини Миколаївни Медведєвої — відомого в Україні науковця в галузі бібліотекознавства та книгознавства, кандидата педагогічних наук, професора, заслуженого працівника культури України [8].

За цільовим і читацьким призначенням — це науково-допоміжні біобібліографічні покажчики, спрямовані допомогти в навчальній і науково-дослідній роботі науковцям, аспірантам, студентам, працівникам бібліотек та інформаційних служб. Біобібліографії укладаються за хронологічним принципом, їх структура однакова: основні віхи біографії, нариси колег про життя і діяльність, хронологічний покажчик друкованих праць, наукова школа, бібліографія про життя та наукову діяльність, довідковий апарат, світлини та додатки. Попри дотримання загальних вимог до видань такого типу, кожен із них має свої особливості. Покажчик укладається у тісній співпраці з самим ювіляром, що підвищує якість та цінність видання.

У 2012 р. наукова бібліотека започаткувала серію «Видатні постаті КНУКіМ», мета якої — висвітлення наукової та мистецької спадщини видатних діячів української культури і мистецтв, життєвий і творчий шлях яких тісно пов'язаний з КНУКіМ. На сьогоднішній день в цій серії вийшло три покажчика.

Перший випуск серії «Видатні постаті КНУКіМ» присвячено вшануванню пам'яті відомого українського хорового диригента, народного артиста України, професора та завідувача кафедри народнопісенного виконавства КНУКіМ Станіслава Євстигнійовича Павлюченка (1937–2010 рр.) [12]. Очолюючи цю кафедру протягом 1984–2010 рр., С. Павлюченко створив сучасну школу народного співу. Завдяки хормейстерському та педагогічному талантові педагога, студентський хор КНУКіМ став провідним навчально-концертним колективом України, гідним продовжувачем народнопісенної традиції. Із січня 2011 р. Український народний хор носить ім'я Станіслава Павлюченка. Другий випуск серії підготовлений до 70-річчя від дня народження Раїси Дмитрівни Гусак — етноорганолога, заслуженої артистки України, доцента кафедри фольклору, народнопісенного і хорового мистецтва КНУКіМ [2].

Більш детально представимо третій випуск серії — біобібліографічний покажчик, підготовлений до 65-річчя від дня народження відомого українського письменника, лауреата Національної премії

Україні імені Тараса Шевченка, заслуженого діяча мистецтв України В'ячеслава Григоровича Медведя, випускника бібліотечного факультету КДІК [9].

Покажчик складається з десяти основних розділів, довідкового апарату та додатків. Розділ «Основні дати життя і творчості» написаний самим В'ячеславом Григоровичем в притаманному йому стилі. Розділ «В'ячеслав Медвідь: феномен творчості і грані слова» складається з чотирьох нарисів. Про роки навчання письменника в Київському державному інституті культури розповідає Т. О. Долбенко. Особливості творчості письменника розкриваються в нарисах М. Васьківа та О. Микитенка. Про дитячі роки та перші кроки в письменництві В. Медведя згадує М. Семенюк. Матеріали покажчика з можливою повнотою відображають публікації за 1968–2015 рр. (всього 466 записів). Бібліографічна частина покажчика складається з чотирьох розділів. До розділу «Видання творів В. Медведя» включено бібліографічні описи окремих видань; художніх творів у збірниках і періодичних виданнях; публікацій у антологіях, альманахах; перекладів іноземними мовами; перекладів із іноземних мов; літературознавчих і літературно-філософських есе; публіцистичних, мистецтвознавчих, критичних статей, а також авторські колонки у періодичних виданнях, передмови, рецензії та інтерв'ю. Видання, упорядником яких був В. Медвідь, а також перелік періодичних видань, у яких письменник був членом редколегії, зібрані в розділі «Редакційна діяльність В. Медведя». До розділу «Література про життя та творчість В. Медведя» включені публікації про життєвий шлях, творчу, громадську та культурно-просвітницьку діяльність письменника. Окремим розділом подаються літературні дискусії, натхненником та учасником яких був В'ячеслав Медвідь. До розділу «Літературно-мистецькі проекти» включені відомості про творчі вечори, літературно-мистецькі свята та літературні проекти, організатором, ведучим, автором сценарію, учасником яких був письменник.

У розділі «Діячі культури, письменники, літературознавці про В'ячеслава Медведя» про творчість письменника висловлюються визначні діячі української культури: Микола Жулинський, Павло Загребельний, Олександр Климчук, Борис Харчук, Арон Тростянецький, Григійр Тютюнник, Василь Добрянський, Василь Шкляр, Юрій Ковалів, Леонід Кореневич, Ігор Михайлін, Юрко Гудзь, Людмила Таран, Віктор Положій, Валерій Шевчук, Володимир Яворівський, Юрій Мушкетик, Євген Гуцало, Ярослав Голобородько, Олексій Микитенко, Євген Пашковський, Сергій Квіт, Михайло Бриних, Степан Процюк, Євген Баран, Ніла Зборовська. В розділі «З епістоляр-

ної спадщини» подані вибрані листи Миколи Кравчука, Роман Андріяшика та Броніслава Грищука до В'ячеслава Медведя. В розділі «Життя в світлинах» вміщені фотографії, відібрані та підписані особисто В'ячеславом Медведем.

Показчик має додатки, в яких подано: цитати з творів письменника; вірші Гриця Гайового та Ігора Січовика, присвячені В. Медведю; Указ Президента України Про присудження Національної премії України імені Тараса Шевченка; виступ на врученні Національної премії України імені Шевченка; відзнаки, подяки, вітальні листи; автографи письменників на книгах з особистої бібліотеки; документи Асамблеї лауреатів Національної премії України імені Тараса Шевченка; сторінки спогадів матері В. Медведя та його інтерв'ю. Велику допомогу у підготовці видання надала дружина письменника — Валентина Миколаївна Медведєва, професор КНУ-КіМ. Вона дозволила користуватися особистим архівом родини — документами, листами, фотографіями, що зробило показчик максимально інформативним і цікавим.

Із метою популяризації видань, підготовлених бібліотекою, бібліографічна продукція представлена на сайті бібліотеки (<http://lib.knukim.edu.ua>).

Отже, аналіз біобібліографічних показників дає підстави стверджувати, що наукова бібліотека КНУКіМ є центром інтеграції та поширення біографічного знання як важливого складника культурного та інтелектуального надбання університету. Системна комплексна діяльність співробітників бібліотеки та науковців КНУКіМ є вагомим внеском у розвиток культурології, мистецтва, педагогічної науки, забезпечує розвиток наукової біографістики, популяризацію творчої спадщини відомих науковців, освітян і митців сучасності.

- 1 Безклубенко Сергій Данилович : біобібліогр. показч. : до 80-річчя від дня народж. / наук. ред.: А. І. Гурбанська, Р. Д. Михайлова ; уклад.: О. О. Скаченко, І. Л. Маловська, А. В. Мальшакова, О. Ф. Омеляненко-Набіулїна ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2012. – 258 с.
- 2 Гусак Раїса Дмитрівна : біобібліогр. показч. : до 70-річчя від дня народж. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка ; уклад. О. О. Скаченко ; редкол.: М. М. Поплавський, Ю. І. Горбань, І. Л. Маловська, О. Ф. Омеляненко-Набіулїна. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2015. – 176 с. : іл. – (Серія «Видатні постаті КНУКіМ» ; вип. 2).
- 3 Долбенко Тетяна Олексіївна : біобібліогр. показч. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка ; уклад.: Ю. І. Горбань,

- І. Л. Маловська, О. О. Скаченко, В. В. Лук'яненко ; редкол.: М. М. Поплавський, М. С. Тимошик, В. М. Медведєва. – 2-е вид., допов. – Київ : Ліра-К, 2015. – 158 с. : іл. – (Серія «Вчені КНУ-КіМ» ; вип. 1).
- 4 Київський національний університет культури і мистецтв у 2013 році: знаменні дати, славні ювілеї : календар / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка ; уклад. О. О. Скаченко ; наук. ред. А. І. Гурбанська ; літ. ред. О. О. Гарачковська. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2013. – 116 с. : іл.
- 5 Київський національний університет культури і мистецтв у 2014 році: знаменні дати, славні ювілеї : календар / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка ; уклад. О. О. Скаченко ; наук. ред. О. О. Гарачковська. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2014. – 138 с. : іл.
- 6 Київський національний університет культури і мистецтв у 2015 році: знаменні дати, славні ювілеї : календар / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка ; уклад. О. О. Скаченко ; редкол.: М. М. Поплавський, Ю. І. Горбань, І. Л. Маловська. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2015. – 124 с. : іл.
- 7 Майстри хорового мистецтва : біобібліогр. покажч. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка ; уклад.: О. О. Скаченко, Н. М. Кречко ; наук. ред. І. Д. Гамкало. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2013. – 122 с. : іл. – (Серія «Знаменні дати КНУКіМ» ; вип. 3).
- 8 Медведєва Валентина Миколаївна : біобібліогр. покажч. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка ; уклад.: Ю. І. Горбань, Л. А. Рибка, І. Л. Маловська, В. В. Степко, В. В. Лук'яненко ; редкол.: М. М. Поплавський, Т. О. Долбенко, Л. І. Прокопенко. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2015. – 204 с. : фот. – (Серія «Вчені КНУКіМ» ; вип. 3).
- 9 Медвідь В'ячеслав : біобібліогр. покажч. : до 65-річчя від дня народж. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка ; уклад.: Ю. І. Горбань, В. В. Степко, Г. О. Стешенко ; редкол.: М. М. Поплавський, Т. О. Долбенко, В. М. Медведєва. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2015. – 190 с. : фот. – (Серія «Видатні постаті КНУ-КіМ» ; вип. 3).
- 10 Наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв: від витоків до сьогодення : іст. нарис / упоряд. О. О. Скаченко ; наук. ред. Т. О. Долбенко ; редкол.: Ю. І. Горбань, І. Л. Маловська, Г. О. Стешенко, Т. В. Улятовська ; КНУ-КіМ, Наук. б-ка. – Київ : Ліра-К, 2013. – 168 с. : іл.
- 11 Об'єднані любов'ю до української пісні : біобібліогр. покажч. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка ; уклад.: О. О. Ска-

- ченко, В. В. Ткаченко ; наук. ред. А. І. Іваницький ; літ. ред. В. В. Сінельнікова. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2013. – 242 с. – (Серія «Знаменні дати КНУКіМ» ; вип. 2).
- 12 Павлюченко Станіслав Євстигнійович : біобібліогр. покажч. : до 75-річчя від дня народж. / наук. ред.: А. І. Гурбанська, П. Г. Павлюченко ; уклад.: О. О. Скаченко, В. В. Ткаченко ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2012. – 108 с. – (Серія «Видатні постаті КНУКіМ» ; вип. 1).
- 13 Скаченко О. О. Наукова робота бібліотеки Київського національного університету культури і мистецтв: традиції, сучасність, перспективи / Скаченко О. О. // Питання культурології : зб. наук. пр. / КНУКіМ. – Київ, 2013. – Вип. 29. – С. 132–137.
- 14 Скарнар Олександр Іванович : біобібліогр. покажч. : до 70-річчя від дня народж. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка; уклад.: Ю. І. Горбань, І. Л. Маловська, О. О. Скаченко, В. В. Лук'яненко ; редкол.: М. М. Поплавський, А. І. Гурбанська, В. М. Медведєва. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2014. – 118 с. – (Серія «Вчені КНУКіМ» ; вип. 2).

В. В. Степко,
*завідувач інформаційно-бібліографічного відділу
наукової бібліотеки КНУКіМ (Київ);*
Г. О. Стешенко,
провідний бібліотекар наукової бібліотеки КНУКіМ (Київ).

ПОСЛАННЯ ВЕЛИКОГО ІНТЕЛЕКТУАЛА

Єжи Гедройць. «Автобіографія у чотири руки» / Упорядкування та післямова Кшиштофа Пом'яна. Пер. з польської Лесі Лисенко. – Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2015. – 408 с., 56 с. іл. – (Сер. «Бібліотека спротиву. Бібліотека нації»).

Рецензія передбачає дотримання певних структурних умовностей. Проте виправданим буде відступити від них, коли йдеться про книгу «Автобіографія у чотири руки» Єжи Гедройця, яка нещодавно вийшла друком в Україні, і звернутись одразу до деяких із його спостережень. Озвучені на початку 90-х років минулого століття, вони є напрочуд актуальними сьогодні і свідчать передусім про глибину авторського мислення й усвідомлення тих складних процесів, якими позначено життя у розмаїтті його проявів. У сучасних умовах глобальної інтелектуальної кризи одним із таких є зауваження Єжи Гедройця стосовно інтелектуальних політиків, істориків, публіцистів, яких, на думку автора, вже тоді було настільки мало, що поставала необхідність збирати їх і шукати з ними можливості співпраці заради спільних ідеалів і цілей.

Із тих пір, як було висловлено цю думку, минуло чверть століття. За цей час «ситуація з інтелектуалами» стала ще більш критичною. Інтелектуальна криза — ознака нашого часу. Пішов із життя сам Єжи Гедройць — один із останніх «моральних авторитетів» і провідних інтелектуалів ХХ ст. З огляду на це, поява в українському перекладі «Автобіографії у чотири руки» Єжи Гедройця (Київ, 2015) є непересічною подією, що не лише знайомить читачку аудиторію зі спогадами автора, але, втілюючи ідеї інтелектуалізації середовища, є важливим кроком на шляху подолання кризових явищ.

Усе ще мало відомий широкому українському загалу, Єжи Гедройць був засновником і багаторічним редактором легендарного паризького часопису «Культура». Він прожив 94 роки (1906–2000 рр.), був свідком буремного та трагічного ХХ ст., про яке, очевидно, міг сказати «мое століття». Українській читачській аудиторії він цікавий ще й тим, що був активним і послідовним прихильником унормування польсько-українських відносин, одним із тих, хто професійно переймався ідеєю створення європейського образу України.

Хоча про Єжи Гедройця почали писати давно, сам про себе він вирішив розповісти лише на схилі свого життя. Автобіографія людини такого масштабу і таланта, у якій розповідається про події, зус-

трічі, передається власний образ світу та самого себе у цьому світі, викликає безумовний науковий і громадський інтерес.

У читача одразу виникає питання стосовно назви книги. Її незвичність зумовлена формою автобіографічного письма та відображає розмаїття підходів до цього жанру у сучасному соціокультурному просторі. Книга втілює задум віднайти альтернативні форми фіксації пам'яті та представити спогади всесвітньо відомого культурного і громадського діяча, життя якого було край насиченим і відбувалось у постійному напруженому ритмі. Не маючи можливості власноручно сідати за написання автобіографічного тексту, Єжи Гедройць обрав іншу форму, а саме, відобразити спогади у форматі розмови / інтерв'ю, здійсненому у товаристві Кшиштофа Пом'яна, який опрацював і виклав у завершеній формі сорок годин цього звукозапису. У такий спосіб Кшиштоф Пом'ян — відомий культуролог і публіцист виявився укладачем і, до певної міри, співавтором «Автобіографії у чотири руки», в якій уся викладена інформація та судження належать Єжи Гедройцю.

Архітектоніка автобіографії складається з трьох основних частин — «Незалежна Польща», «Війна», «Еміграція», у відповідності до яких життя автора представлено у вимірах його пам'яті, де переплітаються час, простір, події, постаті. Логіка пам'яті у спогадах виступає пріоритетною. Це дає змогу найбільш ефективно викласти минуле, акцентуючи увагу на ключових моментах. Цінним додатком до спогадів є світлини та документи, що їх візуалізують і унаочнюють.

Зважаючи на те, що пам'ять як феномен є суб'єктивною та вибірковою, спогади демонструють власну позицію автора, домінантою якої є усвідомлення життя як перехрестя доріг із іншими. Навіть в окремому розділі «Додатки, спростування, відповіді», підготовленому вже після оприлюднення основного тексту книги, автор вважав за необхідне розпочати з зауважень про «ненадійність» людської пам'яті та прагнення не загубити у її лабіринтах людей, із якими довелося зустрітись, спілкуватись, переживати спільні емоції у процесі тривалої та насиченої діяльності. Не менш вражаючим є те, що майже кожен із них залишив у пам'яті автора свій образ. Корисним і важливим у цьому контексті є покажчик імен, вміщений на п'ятидесяти сторінках видання. Він не лише надає уявлення про осіб, із якими зустрічався, листувався, спілкувався автор, а й має стислу інформацію про них.

Для гуманіста Єжи Гедройця людина постає центральною постаттю, від якої залежить спрямування та поступ історичних подій. У цьому контексті зрозуміло стає назва започаткованого ним жур-

налу «Культура», що мав виступати символом інтелекту, націленого на втілення у життя гуманізму як вищого покликання людства. Сприйняття людського фактора як найбільш важливого у цивілізаційних процесах забезпечило відповідну конфігурацію часопростору пам'яті, у якому спогади про оточуюче середовище відіграють роль ключових. Особливий інтерес для ознайомлення зі світоглядною позицією автора являють його міркування стосовно критеріїв справжньої цінності людини. Пріоритет надавався «мистецтву обходження з людьми» (с. 95), а вже надалі — організаторським і діловим здібностям особистості.

Калейдоскоп людських характеристик у спогадах має складний візерунок, представлений різнобарвною гаммою, від світлих до темних кольорів із безліччю відтінків і різнопланових образів. Розкривається складна палітра стосунків із постатями, котрі відігравали ключову роль в історії та культурі ХХ ст., руйнуванні тоталітарних режимів у Європі. На сторінках книги викладено думки автора та його враження стосовно політиків, військових, діячів культури, серед яких Пілсудський, Андерс, Герат, Бжезінський, Валенса, Міхнік, Мілош, Шевельов, Солженіцин і багато інших. За лапідарними характеристиками криється усвідомлення драматизму часу та долі, щире захоплення здібностями, розумом, талантом людей і водночас глибоке розчарування з приводу недосконалості людської природи.

У автобіографії Єжи Гедройця характеристики інших, часом незручні, межують із думками про себе, сповненими іронії та самокритичних зауваг. Підкреслюючи свою відкритість до пропозицій і критики, він скромно оцінював власну роль у культурно-політичних процесах, наголошуючи на тому, що мав лише один талант — талант режисера, який полягав у вмінні «обирати теми для людей» (с. 229). Але, як відомо, у мистецтві театру, яким у тому числі вважається життя людини, талановита режисура є однією з ключових складових успіху вистави — життя.

Автобіографічний текст викликає неабиякий інтерес завдяки можливості отримати уявлення про внутрішній світ і психологію автора, або хоча б наблизитися до їхнього осягнення. Без цих складових біографічний образ залишається спрощеним і схоластичним. Зізнання, що спливають у спогадах, дають ключ до розуміння складного психологічного портрету, часом не завжди ідеального, яким його малює відсторонене уявлення. Єжи Гедройць, якому довелося зустрітися з неймовірною кількістю людей, раптом зізнається у тому, що єдине місце, за яким він ностальгує, це — домініканський монастир із чудовою бібліотекою, у якому йому колись довелося перебувати на лікуванні (с. 150). Несподіваний психологічний ракурс

такої самопрезентації демонструє відчуття втоми від калейдоскопічної перенасиченості зустрічами і гостре прагнення до усамітнення. Стає зрозумілим, що омріяна модель власного буття так і залишилась нездійсненою та знайшла своє втілення в образі монастирського життя, коли можна було одночасно залишатися «дуже самотнім» і перетинатися з іншими «без дисципліни, яка б примушувала до спільного життя» (с. 150). У спогадах відчувається, хоча й прихований, але болочий щем від протиріччя між мрією та реальністю, між тим, чого прагне людина, і тим, як реалізується її життя. Змушений упродовж життя постійно перебувати у процесі спілкування з іншими людьми, Єжи Гедройць зізнавався, що за природою своєю він, як виявляється, був особою «не товариською», не мав здібностей до мов і навіть французькою розмовляв «так собі», відчуваючи зрозумілі незручності (с. 183). Так само еміграція, хоча і відкрила можливості для самореалізації, була, перш за все, жорстким випробуванням для нього особисто та для багатьох із його оточення.

Епілогом автобіографії є промовисте «Послання» Єжи Гедройця, у якому викладено кредо його життя — «найвища цінність — держава», вибудоване на глибинному усвідомленні складних і суперечливих політичних процесів у Східній Європі. «Загублений романтик» (як називав Єжи Гедройця Вацлав Збишевський), звертаючись до сучасників і прийдешніх поколінь, закликав: «Не впадаючи в національну манію величі, ми повинні вести самостійну політику, а не бути клієнтом Сполучених Штатів чи якоїсь іншої великої держави. Нашою головною метою має бути нормалізація польсько-російських і польсько-німецьких відносин водночас із захистом незалежності України, Білорусі та балтійських держав і тісною співпрацею з ними» (с. 242).

Зважимо на те, що думки «Послання» були висловлені на початку 1990-х. Із тих пір перегорнуто сторінки багатьох драматичних і трагічних подій історії, української зокрема. Світ переживає глобальне переформатування. Чи залишиться, з огляду на це, все ще актуальним і пророчим послання великого Інтелектуала? Український читач має нагоду замислитися над цим, ознайомлюючись з автобіографією Єжи Гедройця, оцінюючи історію, як радив автор, «із висоти пташиного лету».

Л. І. Буряк

*доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник,*

Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

ПЕРЕБОРЮЮЧИ СПІЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ТРАВМИ

Мареш Тереза. Соседи Польши в школьных учебниках по истории: Проба диагноза образца восточного соседа. – Saarbrücken : Palmarium Academic Publishing, 2012. – 256 с.

«Незнание истории вызывает недостаток глобального взгляда на историю человечества, а также не способствует объективному взгляду на то, что происходит в современном мире. Как на такой основе можно обучать и воспитывать молодое поколение в духе примирения и построения мостов между народами?».
Тереза Мареш.

Одним із ключових моментів новітньої гуманітаристики є пошук шляхів толерування між собою спільнот і особистостей, в чийому минулому — будь-то доля народу чи людини — приховані травматичні події та факти. Шляхи розв'язання «гордієвих вузлів» історії в свідомості сучасника — один із напрямків досліджень низки європейських учених, які вивчають взаємодію освітньої парадигми з процесами формування історичної та національної пам'яті.

Дослідниця дидактики історії, а також інформаційних і освітніх технологій Тереза Мареш із Університету імені Казимира Великого у Бидгощі (Польща) останнім часом зосереджує свою діяльність на з'ясуванні впливу історичної освіти, зокрема шкільної, на формування історичної свідомості суспільства. Її монографія «Соседи Польши в школьных учебниках по истории: Проба диагноза образца восточного соседа» — це спроба осмислити стан історичної освіти Польщі в світлі вимог і перспектив, які вибудовуються перед країною у межах єдиного європейського освітнього поля. Дослідниця зосереджується на переході польської історичної свідомості від перебування в зоні впливу колишньої радянської системи до новітніх запитів Євросоюзу.

Частково авторка уже торкалася означених питань у монографії «Вплив першоджерел на розвиток історичного мислення учнів» (Бидгощ, 2004) та в низці статей (зокрема опублікованих в Ук-

раїні), а також зреалізувала свої теоретичні напрацювання на практиці: в авторській програмі історичної освіти, зошитах і атласах із історії.

Нове дослідження Терези Мареш присвячене напрочуд актуальній темі відображення у шкільному підручнику з історії після 1945 р. стосунків Польщі з Україною, Росією, Литвою та Білоруссю. Дослідження містить роздуми про шляхи та принципи навчання історії в різних країнах, причини взаємного незнання історії одне одного, застосування аксіології в оцінці подій, зневаги до національної історичної традиції сусіда, регіональної специфіки. На думку вченої все це, поряд із селективним добором інформації з першоджерел, стало причиною непорозумінь і неминучих розходжень у трактуванні історичного факту.

Авторка засновується на тезі, що спільне минуле народів визначає добросусідські (чи навпаки) стосунки між ними у сучасному і впливає на цей процес найперше те, яким чином формується історична свідомість молодого покоління, здебільшого заснована на знанні, засвоєному в школі. Отже, саме «шкільний» погляд на сусідні нам народи, по суті, творить індивідуальне та колективне уявлення про людей і країни поряд.

У монографії досліджені польські підручники з історії 1945–2010 рр. (здебільшого для старшої школи) із наміром з'ясувати, як саме представлені у них сусідні народи із так званого «пострадянського» простору, котрі мали з Польщею значні відрізки спільного минулого в різних державних утвореннях. Біографісту окрім всього іншого цікаві спроби Т. Мареш зрозуміти, які постаті, чому й навіщо згадуються у підручниках із історії.

В основному робота базується на польсько-російській (радянській) проблематиці як найбільшій за обсягами включення в польські підручники. Також йдеться про Литву, Україну (докладно про часи Б. Хмельницького) та Білорусь. Монографія має класичну побудову, складається зі вступу, шести розділів, висновків і переліку літератури та джерел.

У «Вступі» дослідниця окреслює низку засадничих для себе принципів: 1) історія — не просто наука про минуле, а формуючий інструмент щодо майбутнього; 2) негативний досвід минулого і засновані на ньому стереотипи не можуть бути основою для формування у молоді уявлень про сусідні Польщі народи; 3) зазвичай більшість знань із історії пересічний поляк отримує із шкільного підручника, який визначає його погляди на ті чи інші історичні події й осіб; 4) підручники відображають як актуальний стан історіографії, так і політики певного часу.

У розділі «На скільки підручники з історії сприяють добросусідству» Т. Мареш обґрунтовує, чому незнання історії стає однією з вагомих причин непорозумінь і засторог між народами, а також (опираючись на ідеї Й. Топольського) аналізує шкільний підручник історії як джерело інформації та водночас вторинне історичне джерело, що відображає як факти історії, так і політичну ситуацію свого часу та формує «історичне мислення» користувача.

Розділ «Реформа освіти та зміни в підручниках історії в Польщі з другої половини ХХ до нині» оглядово розкриває зміну акцентів у потрактуванні сусідніх Польщі народів у підручниках історії, починаючи з повоєнних років (1945) до сьогодення. Йдеться про антинімецькі та слов'янофільські інтенції, ідеологізацію шкільного курсу історії, появу проблемно-тематичних підходів тощо. Далі на прикладі двох серій¹ розкрито, як саме змінився обсяг і фокус уявлень про сусідів Польщі з часу, коли частина з них опинилися в межах механічно утвореного «радянського народу» й до Осені Народів. Зокрема авторка доводить, що домінує історія Росії (Русі, СРСР, сучасної Росії) та Німеччини (Прусії, Німецької імперії, III Рейху, ФРН), а історія України, Литви та Білорусії, а також Чехії представлена здебільшого лише у зв'язку з історією Польщі. Так, щодо України згадуються лише приєднання низки українських територій до Польської корони у 1569 р., «повстання» Б. Хмельницького, проголошення УНР і ЗНР та протистояння з польською армією, підписання Брестського миру 1918 р., Голодомор і Возз'єднання 1939 р. Окремо Т. Мареш наголошує на невиправданому вживанні емоційно окрашених слів, які є прихованою оціночною характеристикою події чи людини (скажімо, повстання Б. Хмельницького означене як «самий великий **бунт**» у «**проблемній** Україні», у розповіді про угоду між Пилсудським і Петлюрою вміщено пасаж: «...серед багатьох українців останній [Петлюра — Т. М.] почав сприйматися як зрадник національних інтересів»), а також вказує на свідому тенденційну негацію (скажімо, наголошення лише націоналістичних, пронімецьких настроїв серед українців і терористичних та саботажних дій проти поляків із боку ОУН) і замовчування неприємних для польського загалу фактів (скажімо, операції «Вісла»). Дослідниця робить висновок про неприпустимість подібних підходів, що продовжують в польському суспільстві застарілі стереотипні уявлення та справедливо нагадує, що кожен із народів має

¹Йдеться про серії: «Ludzie – społeczeństwa – cywilizacje» – Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne S. A. (WSiP S. A) та E. Wipszycka, H. Manikowska, A. Manikowski, W. Mędrzecki, «Historia dla każdego», Wyd. Szkolne PWN, що виходили у 2003–2003 pp.

як значний осібний внесок у людську культуру, так і позитивні зразки у спільній із Польщею історії.

Згодом шкільний курс зазнає модифікацій (зокрема з'являється згадка, що на теренах Галицького князівства «утворився український народ», думка, що Польща воювала у Другій світовій війні не лише проти Германії, а й проти СРСР тощо), найвідчутніших у 1988–2002 рр., коли на хвилі національного піднесення з'явилися підручники, в яких більш повно характеризувалися історичні діячі (і не лише політичні лідери, а й військові, виробничники, митці), а оціночні судження стали значно більш нейтральні. Зникла також ідеалізація «радянського», з'явилися відомості про злочини цієї системи проти людства, зокрема й українців. Поступово образ Росії як «старшого брата» остаточно був замінений образом «недоброго сусіда». Відтак, змінилося трактування історичних персоналій (чимало зникли зі сторінок), з'явилось розуміння русифікації, маніпулювання, тоталітаризму тощо. Для нас важливо, що хоча історія Київської Русі й досі не трактується як «українська», частково зникли сюжети, які пов'язують її саме і лише з історією Росії. Водночас Т. Мареш наголошує, що нові підручники, змальовуючи Росію лише негативно, грішать проти істини так само, як і ті, де був лише позитив, а потреба подальшого сусідства диктує пошуки підходів більш нейтрального зображення, або хоча б не лише негативного.

Щодо України дослідниця докладно пише у розділі «Ріка Буг як кордон народів, історію яких учні пізнають із сучасних підручників. Інші східні сусіди Польщі», де широко згадує історію українських земель при аналізі польсько-литовських і польсько-білоруських взаємин і докладно спиняється на польсько-українських стосунках у підрозділі «Україна». Стисло виклавши концепцію «українських земель», як вони нині розуміються в польському шкільному підручнику, Т. Мареш зауважує, що власне «українці» починають фігурувати на його сторінках лише з часів «хмельниччини». Саме факти XVII ст. домінують у більшості польських підручників. Найбільше українського фактажу в підручниках М. Гладіша (2003–2005 рр.), де йдеться про «повстання» Б. Хмельницького (розділ «За українські степи») і формування кордонів Другої Речі Посполитої («За Львів і Вільнюс»), національні рухи в ній («Хороші русини, погані українці») та ОУН і пацифікацію Східної Галичини в 1930 р. Є також розповідь про переселення українців під час операції «Вісла» в 1947 р. Підсумовуючи, авторка доходить висновку, що відомості про українців у польських підручниках нині «нищівні», бо «українцы, в польских учебниках по истории, главным образом это казаки, подстрекающиеся против польской шляхты, а в XX век — это нацио-

нальное меньшинство на польских землях, о которой почти ничего не известно» (с. 196).

Дуже докладно спиняється дослідниця на відображенні в польських підручниках подій визвольної війни та постаті Богдана Хмельницького. Вона вказує, що фактично всі повоєнні підручники містять інформацію про це повстання, що засвідчує визнання його ролі в історії Польщі. Та до 80-х рр. минулого століття суть цих подій пояснювалася виключно в «радянському», ідеологічно обумовленому ключі. Далі — до 90-х рр. автори намагалися подавати лише «сухі факти» і лише К. Петкевич (2000 р.) вказав на далекі наслідки факту приєднання України до Росії. На жаль, нині, здебільшого через суто методичні причини (проблемно-тематичний підхід), події та наслідки «хмельниччини» у багатьох польських підручниках подаються надто узагальнено та вузько (їм відведено мало місця, присутня оціночна лексика та «промовляючі» ілюстрації). Т. Мареш певна, що таке спрощення шкодить порозумінню наших народів і призводить до спрощеного розуміння польською юнню історії людства загалом.

Аналізуючи, як саме ці події подаються в українських підручниках, дослідниця відзначає, що український учень докладно проінформований про причини та хід визвольного руху, а також дізнається про значну кількість його польських учасників (королів Владислава IV і Яна Казимира, а також Оссолінського, Вишневецького, Потоцького, Радзивілла та ін., в окремих авторів згадується більше 15 осіб). Також авторка акцентує увагу на звеличенні постаті Богдана Хмельницького, визнанні за ним непересічних талантів дипломата, полководця та державника. Вказуючи на значні розходження в потрактуванні одних і тих самих історичних фактів у підручниках двох країн, авторка змушена визнати, що «...политика и исторические обусловленности, попрежнему, имеют большое влияние на отбор содержания и способ их представления» (с. 232).

Т. Мареш доходить висновку що школа в Польщі нині не сприяє поліпшенню стосунків поляків із сусідніми народами, оскільки підручники далі консервують і розповсюджують стереотипні уявлення, міфи та нетерпимість. Народи, які тисячоліттями живуть по різні боки Бугу, мали часи спільного минулого й кривавих конфліктів, але досі юні поляки мало що знають не лише про їхню особну історію, а навіть про спільне минуле. Та й ці дрібні знання одбоки, бо не враховують «правди» іншої сторони.

Впродовж 60 років постійно змінювалися підходи до розуміння історії та її викладання, але ніколи політична складова не переставала домінувати. Тому підручники містять на загал політичну істо-

рію сусідніх слов'янських країн, фактично опускаючи економічну та культурну історії. «Обличчям» народу постають лише очільники, тоді коли його історію та культуру творять інші люди. Зокрема, відзначаючи появу в новітніх підручниках образу «радянської спільноти» в сталінські часи, авторка наголошує на повній відсутності в них «...«обыкновенного» росіянина, литовця, українця и беларуса — их проблем, образца их жизни, радостей и больных вопросов» (с. 237).

На жаль, дослідниця сама інколи буває нетолерантною в висловлюваннях (скажімо, коли констатує щодо самовизначення литовців у ХІХ ст.: «Национализм иногда победил традицию векового сосуществования», с. 178), а її судження хибують з погляду українського дослідника («Территория сегодняшней Украины в начале IX века вошла в состав первого на востоке польских земель славянского государства — Киевской Руси», с. 192). Також хочеться сподіватися, що в подальшому вдасться публікувати текст у належно вичитаному редакторами вигляді.

Провідна ідея монографії Т. Мареш — заклик подивитися на долю власного народу крізь призму бачення історії його сусідів. Бо тільки так з'явиться можливість перебороти спільні історичні травми і дати змогу наступним поколінням будувати взаємовідносини без ненависті та засторог один щодо іншого.

Н. П. Марченко,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

НАШІ АВТОРИ

- Буряк Лариса Іванівна** — доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).
- Вовк Ольга Ігорівна** — кандидат історичних наук, заступник директора Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків).
- Грисінська-Ярмула Катажина** — доктор, співробітник кафедри історії міжнародних відносин XIX і XX століть Інституту історії та міжнародних відносин Університету Казимира Великого (м. Бидгощ, Польща).
- Демченко Тамара Павлівна** — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (м. Чернігів).
- Іваницька Світлана Григорівна** — кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій (м. Запоріжжя).
- Ковальова Ірина Федорівна** — доктор історичних наук, професор Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро).
- Котлярова Тетяна Володимирівна** — молодший науковий співробітник, учений секретар Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).
- Корпусова Валентина Миколаївна** — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Київ).
- Ляшко Світлана Миколаївна** — кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).
- Любовець Надія Іванівна** — кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник, завідувач відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).
- Марченко Наталія Петрівна** — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).
- Мироненко Дмитро Олександрович** — завідувач відділу бібліографічної та довідково-інформаційної роботи ДНАББ імені В. Г. Заболотного (Київ).

- Муріна Світлана Вікторівна** — молодший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).
- Нагайко Тарас Юрійович** — кандидат історичних наук, докторант ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький).
- Патик Вікторія Василівна** — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).
- Рутківський Володимир Григорович** — письменник, лауреат Національної премії України імені Т. Г. Шевченка (м. Одеса).
- Самойленко Любов Григорівна** — завідувачка археологічного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ).
- Степко Вероніка Віталіївна** — завідувач інформаційно-бібліографічного відділу наукової бібліотеки Київського національного університету культури і мистецтв (Київ).
- Стешенко Галина Олександрівна** — провідний бібліотекар наукової бібліотеки Київського національного університету культури і мистецтв (Київ).
- Тверитникова Олена Євгенівна** — кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри «Інформаційно-вимірювальні технології і системи» Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (м. Харків).
- Техманська Барбара** — доктор, співробітник кафедри дидактики та суспільствознавства Історичного інституту Вроцлавського університету (м. Вроцлав, Польща).
- Томазов Валерій В'ячеславович** — кандидат історичних наук, завідувач сектору генеалогічних і геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України (Київ).
- Шовкопляс Тетяна Іванівна** — науковий співробітник НБУВ (Київ).
- Черняк Ірина Володимирівна** — здобувач Київського національного університету культури і мистецтв (Київ).
- Яценко Олег Миколайович** — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

ЗМІСТ

Від Редакційної колегії 3

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Буряк Л. І.

Жіноча біографіка як напрям наукових досліджень:
традиції й сучасні репрезентації 10

Любовець Н. І.

Новітня історіографія вітчизняної мемуаристики:
до проблеми термінології та класифікації 28

Grysińska-Jarmuła Katarzyna.

Tendencje rozwojowe polskiej biografistyki
od końca XIX do początków XXI wieku 51

ДО 95-РІЧЧЯ 3 ДНЯ НАРОДЖЕННЯ І. Г. ШОВКОПЛЯСА

Шовкопляс Т. І.

Іван Шовкопляс: сторінки життя 75

Корпусова В. М.

Іван Гаврилович Шовкопляс — людина покликання 81

Ковальова І. Ф.

І. Г. Шовкопляс: спомини крізь час 93

Рутківський В. Г.

Моя ашельська стоянка 95

Самойленко Л. Г.

І. Г. Шовкопляс в Київському університеті 99

Ляшко С. М.

Бібліографія археології України в науковій
творчості Івана Григоровича Шовкопляса 111

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

Вовк О. І.

Психологічні сюжети у структурі вітчизняних
історико-біографічних наративів
(на прикладі життєпису Василя Каразіна) 125

<i>Томазов В. В.</i>	
Купецький рід Скараманга:	
штрихи до просопографічного портрета	143
<i>Тверитникова О. Є.</i>	
Вчений у галузі електротехніки — член-кореспондент	
АН УРСР О. М. Мілях (до 110-річчя з дня народження)	158
<i>Патик В. В.</i>	
Наукова та педагогічна діяльність	
Андрія Митрофановича Лободи	
(до 145-річчя від дня народження академіка)	173

ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА КРИЗЬ ПРИЗМУ БІОГРАФІКИ

<i>Нагайко Т. Ю.</i>	
Біографічні відомості про діячів українського	
громадівського руху: методологічна та джерельна візії	189
<i>Демченко Т. П., Іваницька С. Г.</i>	
Проблемно-тематичний діапазон біографічних нарисів	
Євгена Онацького (на прикладі збірки	
«Портрети в профіль»)	204
<i>Techmańska Barbara.</i>	
Rola lokalnych bohaterów w edukacji historycznej	221
<i>Черняк І. В.</i>	
Наукові праці О. С. Сокальського щодо удосконалення	
організації бібліотечних фондів і каталогів	
(друга половина 50-х – початок 70-х рр. ХХ ст.)	237

РЕСУРСИ БІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

<i>Яценко О. М.</i>	
Представлення біобібліографічного матеріалу	
на персональних сторінках «Українського національного	
біографічного архіву»: принципи будови розділів,	
особливості організації, джерела наповнення	250
<i>Муріна С. В.</i>	
Особливості використання джерельної бази	
біографічної інформації в процесі наповнення УНБА	269
<i>Миرونенко Д. О.</i>	
Розділ «Видатні особистості» на веб-сайті	
Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки	
імені В. Г. Заболотного як джерело біографічних знань	
про архітекторів, інженерів-будівельників, митців	277

БІБЛІОГРАФІЯ, РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

Дванадцяті Біографічні читання

«Вітчизняна біографіка, біографістика та біобібліографія в роки незалежності України (Київ, 2 червня 2016 р.) 286

Степко В. В., Стещенко Г. О.

Наукова бібліотека як центр біографічних досліджень видатних діячів КНУКІМ 299

Буряк Л. І.

Послання великого Інтелектуала [рец.: *Гедройць Єжи*.

Автобіографія у чотири руки / упоряд. та післямова

Кшиштофа Пом'яна ; пер. з польс. Лесі Лисенко. – Київ :

Дух і Літера, 2015. – 408 с., 56 с. іл. –

(Сер. «Бібліотека спротиву, бібліотека надії») 306

Марченко Н. П.

Переборюючи спільні історичні травми

[рец.: *Мареш Тереза*. Соседи Польши

в школьных учебниках по истории:

Проба диагноза образца восточного соседа. –

Saarbrücken : Palmarium Academic Publishing,

2012. – 256 с.] 310

Наші автори 316

Список скорочень 325

До уваги авторів 328

CONTENTS

From Editorial board 3

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF BIOGRAPHIC RESEARCHERS

Buryak L. I.

Women's biography as the scientific field:
traditions and modern representations 10

Lyubovets N. I.

Modern historiography of the national memoirs:
the problem of terminology and classification 28

Grysinska-Jarmula Katarzyna.

Development trends in Polish biography
from the late nineteenth to the early twenty-first century 51

TO THE 95th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF I. H. SHOVKOPLIAS

Shovkoplias T. I.

Ivan Shovkoplias: pages of life 75

Korpusova V. M.

Ivan Havrylovych Shovkoplias — the man of vocation 81

Kovalyova I. F.

I. H. Shovkoplias: recollections through time 93

Rutkivsky V. G.

My settlement Acheulian era 95

Samoilenko L. G.

I. H. Shovkoplias at Kyiv University 99

Lyashko S. M.

The bibliography of the Ukrainian archeology
in the scientific works of Ivan Havrylovych Shovkoplias111

BIOGRAPHICAL AND GENEALOGICAL PROSPECTING

Vovk O. I.

Psychological themes in the structure
of historical-biographical narratives in our country
(on the example of Vasyl' Karazin's biography)125

Tomazov V. V.

Merchants Scaramangas:
touches to their prosopographical portrait143

Tverytnykova O. Ye.

The scientist in the field
of the electric engineering the corresponding member
of the UkSSR Academy of Science O. M. Milyakh
(to the 110th anniversary)158

Patyk V. V.

Scientific and pedagogical activities
of Andrey Mitrofanovich Loboda
(to the 145th anniversary of the birth of academician)173

HISTORY AND CULTURE THROUGH THE PRISM OF BIOGRAPHY STUDY

Nahaiko T. Yu.

Personalities of Ukrainian public movement:
biographical data. Methodological and original vision189

Demchenko T. P., Ivanytska S. G.

Problem and Theme range of Eugene Onatsky's
biographical essays
(based on the book "Portraits in Profile")204

Techmanska Barbara.

The role of local heroes in historical education221

Chernyak I. V.

The improvement of library collections
and catalogs in the scientific writings of O. S. Sokalsky
(late 50's – early 70's XX century)237

SOURCES OF BIOGRAPHICAL DATA

Yatsenko O. M.

Presentation of bibliographical material
on the personal pages
of “Ukrainian national biographical archive”:
principles of partition, especially the organization,
sources of content250

Murina S. V.

Features of the use of sources of biographical information
in the process of filling the UNBA269

Myronenko D. O.

The section “Personalities” on the website
State scientific architecture and construction
library named after V. G. Zabolotny as a source
of biographical knowledge about architects,
engineers, builders, artists277

BIBLIOGRAPHY, REVIEWS, INFORMATION

Twelfth biographical reading

“The national biography study, biographical science
and bibliography in the years
of Independence of Ukraine” (Kyiv, June 2, 2016)286

<i>Stepko V. V., Steshenko G. O.</i> Scientific library as the center of biographical studies of prominent figures of KNUCA	299
<i>Buryak L. I.</i> The Message of the great Intellectual	306
<i>Marchenko N. P.</i> Overcoming historical trauma	310
<i>Our authors</i>	316
<i>Conditional shortenings</i>	325
<i>For authors</i>	328

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- Архів КНУТШ — Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- БД — база даних.
- ВЛ ІЛ НАН України — Відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.
- ВР ЛНБ ім. В. Стефаника — Відділ рукописів Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника.
- ВУАН — Всеукраїнська академія наук.
- ВУКОПМИС – Всеукраїнська комісія охорони пам’ятників мистецтва і старовини.
- ДАВОВ України — Державний архів вищих органів влади України.
- ДАК — Державний архів м. Києва.
- ДАКО — Державний архів Київської області.
- ДАОО — Державний архів Одеської області.
- ДНАББ ім. В. Г. Заболотного — Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека імені В. Г. Заболотного.
- ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського — Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського.
- ЕЗГ — Екатеринославская земская газета.
- ЕІУ — Енциклопедія історії України.
- ЕСУ – Енциклопедія сучасної України.
- ЗУНР — Західноукраїнська Народна Республіка.
- ІА НБУВ — Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
- ІБД НБУВ — Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
- ІЕД – Інституті електродинаміки АН УРСР.
- ІР НБУВ — Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України.
- КВЖК — Київські Вищі жіночі курси.
- КДУ — Київський державний університет імені Т. Г. Шевченка.
- КНУКіМ — Київський національний університет культури і мистецтв.
- КНУТШ — Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- ЛНВ – Львівський науковий вісник.
- ЛННБ — Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника.

НА ІА НАН України — Науковий архів Інституту археології НАН України.

НАН України — Національна академія наук України.

НАПН України — Національна академія педагогічних наук України.

НБУВ — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

НДІТІАМ — Науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури і містобудування.

НДР — Науково дослідна робота.

НЖ — Народная жизнь (газета).

ННМБУ — Національна наукова медична бібліотека України.

НПБУ — Національна парламентська бібліотека України.

НТА ІЕ НАН України — Науково-технічний архів Інституту електродинаміки НАН України.

НТУ «ХПІ» — Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

НТШ — Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка.

ОЛС — Одеська літературна спілка.

ПАН — Польська академія наук.

РЕІУ — Радянська енциклопедія історії України.

РОВ УБА — Рівненське обласне відділення Української бібліотечної асоціації.

САДУ — Середньоазіатський державний університет імені В. І. Леніна.

СВУ — Спілка визволення України.

СІД — спеціальні історичні дисципліни.

ТУЕ — Товариство українських економістів.

ТУП — Товариство українських прогресистів.

УАК — Український академічний комітет.

УАН — Українська академія наук.

УВУ — Український вільний університет.

УГА — Українська господарська академія в Подєбрадах.

УДРП — Українська демократично-радикальна партія.

УзАСГН — Узбецька академія сільськогосподарських наук.

УЗХУ — Учені записки Харківського університету.

УІ — Український історик.

УІГ — Український інститут громадознавства.

УІЖ — Український історичний журнал.

УМЕ — Українська мала енциклопедія.

УНА — Українська наукова асоціація.

УНБА — Український національний біографічний архів.

УНМА — Український національний музей-архів.

УНР — Українська народна республіка.

- УПСС — Українська партія соціалістів-самостійників.
УПСФ — Українська партія соціалістів-федералістів.
УПТ — Українське правниче товариство.
УРЕ — Українська радянська енциклопедія.
УРУ — Український робітничий університет.
ХЕТІ — Харківський електротехнічний інститут.
ЦДАВО — Центральний державний архів вищих органів влади України.
ЦДАМЛМ України — Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.
ЦДІАК України — Центральний державний історичний архів України в м. Києві.
ЦДІАЛ України — Центральний державний історичний архів України у м. Львові.
ЦНБ — Центральна наукова бібліотека АН УРСР.
ЦНПМ — Центральний науково-природничий музей АН УРСР.
ЦР — Центральна Рада.
ЧГУАК — Чернігівська губернська учена архівна комісія.
ЧСР — Чехо-Словацька Республіка.

До уваги авторів

1. Загальні вимоги

1.1. Редакція приймає статті за адресою:
01601, МСП, Київ-31, вул. Володимирська, 62. Інститут біографічних досліджень НБУ імені В. І. Вернадського.

Контактний телефон: 288-13-84; e-mail: t.v.kotlyarova@ukr.net.

1.2. Видання здійснює такі публікації: наукові статті, археографічні публікації, науково-інформаційні матеріали, звіти про роботу фахових наукових зібрань, рецензії, пошанування до ювілеїв, некрологи.

1.3. Мова видання — українська (для іноземних колег допускається мова оригіналу).

1.4. До редакції подається:

– в **обов'язковому порядку** рекомендація до друку відповідної наукової установи та дві рецензії науковців (одна з них — від доктора наук);

– текст статті у форматі редактора WORD (розмір аркуша — А4; гарнітура — Times new roman (CYR); кегль — 14; відстань між рядками — 1,5; поля: ліве — 2,5 см, праве — 1,5 см, верхнє — 2 см, нижнє — 2 см).

– ілюстративний матеріал (фото, малюнки тощо) має бути придатним для копіювання та супроводжуватися відповідною анотацією (легендою) з зазначенням джерела (друкована праця, архівна справа, музейна експозиція, світлини тощо) та його місця знаходження.

2. Обов'язкові складові наукової публікації

Відповідно до загальних вимог до наукової публікації (Постанова Президії ВАК України від 15.01.2003 р., 7-05/01) остання має містити такі обов'язкові елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із актуальними науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх вітчизняних і зарубіжних досліджень, у яких розглядається дана проблема з наступним чітким означенням невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- методика, що використовується автором;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку;
 - список літератури;
 - анотація та резюме (українською, російською та англійською мовами);
 - ключові слова (до семи).

3. Оформлення рукопису, обсяг, послідовність і розташування складових статті

3.1. Обсяг рукопису наукової статті (основний текст — не менше 12 ст., із урахуванням малюнків, таблиць і підписів до них, анотацій, резюме, списку літератури) — до 18 сторінок, рецензій і повідомлень — до 5 сторінок.

Рукописи більшого обсягу приймаються до друку лише після попереднього узгодження з редколегією.

3.2. Послідовність друкування окремих складових наукової статті має бути такою:

- УДК — зліва над назвою статті;
- прізвище, ім'я та по батькові автора (авторів) мовою статті (повністю), вчений ступінь і посада, назва установи, у якій виконано дослідження, назва міста;
- повна поштова адреса (за міжнародним стандартом), телефон та e-mail для співпраці з авторами;
- назва статті (повинна точно відображати зміст дослідження, бути короткою (в межах 9 повнозначних слів), містити більшість ключових слів);
- анотація (стисла характеристика змісту статті) містить до 50 повнозначних слів, передує (окремим абзацем) основному тексту та подається трьома мовами (див. п. 2.7);
- ключові слова (не більше семи, повинні розкривати наступні аспекти праці: хронологія, тематика, спеціальна термінологія, персоналії);
- текст статті;
- список джерел;
- резюме (Abstract) містить назву статті, прізвище та ініціали автора (авторів), вчений ступінь і посаду, назву установи, де виконане дослідження, текст резюме (виклад основних положень і висновків статті, одержані результати), ключові слова та подається трьома мовами (див. п. 2.7). Резюме, призначене для опублікування у міжнародних базах реферативної наукової інформації, має обсяг до 250 слів (не більше 1 500 знаків).

3.3. Стаття повинна бути підписана автором (або авторами).

3.4. Автор несе повну відповідальність за достовірність наданої інформації та правильність наведених у роботі відомостей (особові дані, написання назв тощо).

4. Мовне та технічне оформлення тексту

4.1. Автори несуть повну відповідальність за бездоганне мовне оформлення тексту відповідно до чинного Правопису, зокрема, за дотримання сучасної української наукової термінології, написання прізвищ, власних назв тощо.

4.2. Часто повторювані у тексті словосполучення та назви доречно скоротити, надавши наприкінці статті перелік відповідних скорочень.

4.3. При першому згадуванні у тексті обов'язкове (за винятком побіжного перерахування авторів наукових праць у історіографічному огляді) наведення вичерпної інформації про особу (повне прізвище, ім'я, по-батькові, роки народження та смерті).

4.4. Усі застарілі історичні, географічні, суспільно-політичні тощо назви обов'язково мають супроводжуватися вказівкою на їхнє сучасне написання;

4.5. Усі додаткові відомості оформлюються у вигляді зносок унизу сторінки чи у вигляді Додатків.

4.6. Посилання на джерела та літературу подаються у квадратних дужках цифрами, кожна з яких відповідає лише одній позиції в прикінцевому списку джерел і літератури. Інформація про конкретні сторінки чи аркуші подається через кому ([4, с. 4–7]), а перелік джерел — через крапку з комою чи коротке тире ([4; 8; 24], [6–12]).

5. Джерела та література

5.1. Прикінцевий список джерел і літератури має бути оформлений у відповідності до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, IDT)» (К. : Держстандарт України, 2007). Нині його можна оформити відповідно до вимог ДАК України автоматично:

Автоматичний оформлювач бібліографічного опису (<http://vak.in.ua/do.php>).

5.2. Список може містити тільки назви праць, на які посилається автор. Рекомендовані списки, переліки тощо можуть бути оформлені як Додаток (значні за обсягом) чи згадуватися в зносках як уточнення.

5.3. Назви праць у прикінцевому списку розташовуються за абеткою.

5.4. Блок літератури (REFERENCES) наводиться після списку використаних джерел із метою активного включення публікацій в обіг

наукової інформації та їх коректного індексування наукометричними системами. Задля цього він оформлюється у відповідності до міжнародних стандартів, а кириличні джерела подаються у транслітерованому вигляді.

5.4.1. Транслітація здійснюється залежно від мови оригіналу відповідно до Постанови кабінету Міністрів України № 55 від 27 січня 2010 р. «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (для української мови) та вимог наказу ФМС Росії від 3 лютого 2010 р. 3 26 (для російської мови).

5.4.2. Список джерел оформлюється відповідно до одного з найпопулярніших міжнародних стандартів APA (American Psychological Association (*APA*) Style).

6. Прикінцеві зауваги

6.1. Редколегія має право редагувати текст статей, погоджуючи остаточний варіант із автором.

6.2. Редколегія може відхилити рукописи, якщо вони не відповідають вимогам чи проблематиці збірника, або переносити їх в інше число, узгодивши це з автором.

6.3. Рукописи статей, відхилені Редакційною радою, авторам не повертаються та не рецензуються.

НА ДОПОМОГУ АВТОРОВІ Оформлення блоку REFERENCES

1. Структура бібліографічного посилання на кириличні джерела в References:

- ПІБ авторів (транслітерація);
- транслітерована назва публікації, переклад назви англійською мовою в квадратних дужках [];
- транслітерована назва джерела, переклад назви англійською мовою в квадратних дужках [];
- вихідні дані з позначенням англійською мовою.

2. Алгоритм оформлення блоку References:

2.1. Копіюємо ПОВНІСТЮ список джерел до блоку References, залишаючи латиномовні описи без змін.

2.2. Транслітеруємо описи кириличних джерел, використовуючи системи автоматичної транслітерації:

Українська транслітерація: (<http://www.slovnyk.ua/services/translit.php>).

Російська транслітерація: (<http://ru.translit.net/?account=zagranpassport>).

2.3. Перекладаємо описи кириличних джерел (заголовок статті та назву джерела) англійською мовою.

2.4. редагуємо отримане посилання відповідно до стандарту APA:

- прибираємо спеціальні позначки в транслітерованому описі («/», «/», «-«, « ; », « : »);

- у квадратних дужках після транслітерації пишемо перекладений заголовок статті та назву джерела англійською мовою;

- розкриваємо англійською мовою повне місце видання (скажімо, Kyiv), залишаючи назву видавництва транслітерованою;

- виправляємо позначення сторінок (замість 12 s. пишемо 12 p.);

- додаємо в кінці [in Ukrainian] чи [in Russian].

Інформація щодо міжнародного стандарту APA (American Psychological Association (APA) Style) є на сайті НБУВ: <http://nbuv.gov.ua/node/929>.

Також див.:

APA Citation Style (<https://www.library.cornell.edu/research/citation/apa>).

Оформити цитування відповідно до стилю APA можна на сайті онлайнного автоматичного формування посилань:

<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>;

<http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

ВАЖЛИВО: в елементах опису можна використовувати лише прямі лапки та заборонено замінити латинські літери кириличними.

Зразки оформлення цитувань у стилі APA Стаття у часописі:

ПІП автора, назва статті й журналу транслітеруються; назва статті наводиться в авторському перекладі англійською. Назва статті й журналу виділяються курсивом. У часописі, що має нумеровані томи й випуски, вказуються номер тому і номер випуску.

До прикладу:

Author, A. (2015). *Nazva statti* [Title of article]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informologija*, 4(1), 121–135. [in Ukrainian].

Author, A. (2015). *Nazva statti* [Title of article]. *Biblioteknyi visnyk*, (5)? 124–127. [in Ukrainian].

Книга:

ПІБ автора, назва книги та назва видавництва транслітеруються. Вихідні дані – місце видання, том, частина, сторінки тощо – даються

у перекладі англійською мовою. Назва книги наводиться також в перекладі англійською.

До прикладу:

Author, A. (2015). *Nazva knigi* [Title of book]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Author, A. (2015). *Nazva roboty* [Subtitle]. In *Nazva knigi* [Title of book] (Vol. 10, pp. 33–44). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Дисертація, автореферат дисертації:

Назва дисертації перекладається. Обов'язково вказується: PhD dissertation, Extended abstract of PhD dissertation, Master's thesis.

Наводиться або правильний офіційний переклад назви установи, або транслітерація її назви.

ВАЖЛИВО: на відміну від списку джерел (де прийнято посилатися на автореферат) у References краще посилатися на повний текст дисертації.

Описи можна перевірити у каталогах дисертацій: <http://diss.rsl.ru/> та <http://search.proquest.com/>.

До прикладу:

Author, A. (2015). *Title of dissertation. PhD dissertation (Social Communication)*. Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv. [in Ukrainian].

Author, A. (2015). *Title of dissertation. Extended abstract of PhD dissertation (Social Communication)*. Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv. [in Ukrainian].

Тези доповідей, матеріали конференцій:

Тези доповідей – *Abstracts of Papers*

Матеріали (труди) конференцій – *Proceedings of the Conference*

Name

Матеріали 3 міжнар. конференції / симпозиуму / з'їзду... – *Proceedings of the 3rd International Conference / Symposium / Congress...*

До прикладу:

Author, A. (2015). *Nazva tez* [Title of article]. *Abstracts of Papers. Conference Name*. Kyiv, June 1–3. 2015. (pp. 29–42). Kyiv: VNLU. [in Ukrainian].

Author, A. (2015). *Nazva tez* [Title of article]. In *Title of book* (якщо є): *Proceedings of the Conference*, Kyiv, June 1–3. 2015. (pp. 29–42). Kyiv: VNLU. [in Ukrainian].

Наукове видання
Українська біографістика
Biographistica Ukrainica

Збірник наукових праць
Випуск 13

Collection of scientific papers is dedicated to theoretical and methodical principles of biographical science of our country as a separate special historical discipline, historical experience, modern problems, tendencies and perspectives of development of Ukrainian and global biography study and bio-bibliography, issues of forming electronic bio-bibliographical resources, covering life and creative development of prominent men of Ukrainian science, art and culture.

It is meant for scientists, pedagogues, students and postgraduate students of higher educational institutions, employees of museum, archival and library institutions, local historians.

головний редактор: Попик Володимир Іванович,
відповідальний редактор: Марченко Н. П.
оригінал-макет: Сичов Д. Л.

Підписано до друку 28.12.2016.
Формат 60x84x16. Умовн. друк. арк. 19,53. Обл.-вид.арк. 19,10.
Наклад 300. Зам. № 1.

Надруковано в науково-видавничому центрі
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
03039, Київ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.